TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE

Knut Kjeldstadli

„Arbeider, bonde, våre hære..."
Arbeiderpartiet og bøndene
1930-1939

2/1978

Utgitt av
Pax forlag, Oslo
med støtte av
Norsk Grafisk Forbund
Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund

Redaksjonsutvalg
Jorunn Bjørgum
Edvard Bull
Hans Fredrik Dahl
Svein Damslora
Odd-Bjørn Fure
Knut Kjeldstadli
Arne Kokkvold
Einhart Lorenz
Per Maurseth

Redaksjonens adresse:
Gøteborggt. 8, Oslo 5

TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE
kommer ut uregelmessig, men minst to ganger i året.

Abonnementspris for 1978: kr. 75,—
Postgiro 20 12 045
Abonnementet tegnes ved henvendelse til Pax forlag a/s, Gøteborggt. 8, Oslo 5. Tlf.: (02) 37 90 82. Abonnement anses løpende til oppsigelse skjer, hvis ikke oppsigelsesdato er uttrykkelig fastsatt i bestillingen. Ved adresseforandring, vennligst husk å oppgi gammel adresse.
Forsida: Fra en av DNA's brosjyrer 1936.

© by the Authors 1978.

ISSN 0332-5539 ISBN 82-530-0968-2
Trykt i
Heglands Trykkeri
Flekkefjord

"ARBEIDER, BONDE, VÅRE HÆRE ..."
Arbeiderpartiet og bøndene 1930 - 1939

av
Knut Kjeldstadli

"ARBEIDER, BONDE, VÅRE HÆRE..."
Arbeiderpartiet og bøndene 1930-1939.

INNHOLD

Innledning 4

DEL I: KLASSEANALYSEN
1. Klasseforhold og klassebegrep 13
2. Klassene i jordbrukssamfunnet 45
3. Klasseinteresser og klassemotsetninger 78

DEL II: ALLIANSEPOLITIKKEN
4. Klasseallianser 119
5. Den politiske hovedlinja 166
6. Jordspørsmålet som alliansepolitikk 218

DEL III: BØNDENES ORGANISASJONER
7. Krisehjelp og kriseforlik 269
8. Faglig organisering av de arbeidende bønder 320

Sammenfatning og konklusjon 348

Kilder og litteratur 376
Noter 380
Detaljert innholdsfortegnelse 416

FORORD

"Arbeider, bonde, våre hære...", slik begynner andre verset i den norske versjonen av Internasjonalen. Under EF-kampen gikk store deler av arbeiderbevegelsen og bondeorganisasjonene sammen for å få nei-flertall ved folkeavstemninga. Mange innen motstandsbevegelsen stilte spørsmålet: Er dette et tidsbegrenset sammenfall av interesser eller begynnelsen på et mer varig samarbeid? Hvilken sosial allianse kan danne grunnlaget for sosialismen i Norge? Dette var den politiske motivasjonen for å velge å studere alliansepolitikken i norsk arbeiderbevegelse historisk, nærmere bestemt Arbeiderpartiets forhold til bøndene fra 1930-1939.

I løpet av arbeidet ble problemstillinga utvidet: Hvordan stod alliansepolitikken i forhold til forandringene i DNAs politiske hovedlinje på 30-tallet? Og: Hvorfor slo partiet om, fra en radikal klassekamporientert linje til forsoning med det eksisterende samfunnet?

Resultatet ble levert som avhandling for magistergraden i historie høsten 1977. Avhandlinga publiseres med dette uendret som nr. 2 i monografi-serien til Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie. Det planlagte nr. 2/1978 om "Arbeiderbevegelsen og offentligheten", har måttet utstå til 1979.

Avhandlinga er omfattende. Derfor en vegledning til dem som ikke vil lese alt: Hvert kapittel er bygd opp med en innledning og en konklusjon som gir de sentrale resultatene innafor hvert delemne. En sammenfatning av hele avhandlinga gis til slutt (s. 348-375). Ellers finnes en detaljert innholdsfortegnelse bakerst i boka.

Takk til Per Maurseth og Jorunn Bjørgum for kameratslig hjelp og faglig vegledning og til Ellen Sørensen for arbeidet med å skrive ut manuskriptet til avhandlinga. Det er også nyttet i denne boka.

Oslo, mai 1978

Knut Kjeldstadli

INNLEDNING: EMNE, METODE OG KILDER

Problemstilling

Arbeiderpartiet forandret seg radikalt i løpet av tiåret fra 1930 til 1939. Perioden rommer ulike faser: siste utslag av den gamle kampfasen ved radikaliseringa av programmet i 1930, en omleggings- og mobiliseringsfase fram til regjeringa ble dannet i 1935 og tida fram til krigen som statsbærende parti. Ved inngangen til 30-tallet var Arbeiderpartiet et klasseparti som la vekta på økonomisk kamp utafor de etablerte institusjonene. Ved utgangen stod partiet som forvalter av et breitt sosialt fellesskap gjennom sin regjeringsstilling. DNAs omslag utgjør en av de sentrale forutsetningene for dagens samfunn. For den som vil gripe dette, må studiet av 30-åra være prioritert.

Denne avhandlinga er ment som et bidrag til å forstå utviklinga på 30-tallet. Vi skal ta opp to sider ved denne omdanningsprosessen:
- Hvordan forandret allment partiets samfunnsforståelse og politiske hovedlinje seg?
- Mer spesielt: Hvilken rolle spilte forholdet til andre klasser og lag i omlegginga?

Sagt annerledes: Vi skal se på strategien med særlig vekt på alliansespørsmålet.

I samband med strategien reiste det seg spørsmål som synet på de sosiale gruppene og motsetningene mellom dem, på maktforholdene i samfunnet og på hvilken veg som førte til samfunnsforandring. I en alliansesammenheng var bysmåborgerskapet, mellomlaga og fiskere og bønder aktuelle. Av arbeidsmessige årsaker er én gruppe, bøndene, valgt ut. De var de mest tallrike og de best organiserte faglig og politisk. Forholdet til bøndene hadde også historisk sett vært viktigst for Arbeiderpartiet. Når den norske omsettinga av Internasjonalen uttrykte ønsket om "arbeider, bonde, våre hære", var det ikke tilfeldig.

Det norske Arbeiderparti er bare en del av arbeiderbevegelsen. Det ville vært interessant, men tidsmessig uoverkommelig, å studere

også NKPs og Mot Dags politikk i perioden og sammenholdt de ulike linjene. Derimot har vi trukket på kilder fra Landsorganisasjonen og Norsk Skog- og Landarbeiderforbund. Det er tre argumenter for dette: Kildeforholdene er på enkelte punkter vanskelige, fordi partiets sentrale arkiv er gått tapt. Via AFLs arkiv, bl.a. referater fra Samarbeidskomitéen, er det mulig å rekonstruere en del begivenheter. Dernest satt medlemmer av DNA i de ledende tillitsvervene i disse organisasjonene. Sambandet var nært. Allerede i 1931 ga Skog og Land ut felles brosjyrer med Arbeiderpartiet. Endelig var Skog og Land arbeiderbevegelsen på landsbygda i mange distrikter og utformet synsmåter av vesentlig interesse for vårt emne.

Avhandlinga er tematisk - ikke kronologisk - delt i tre. Del I er viet klasseanalysen. Først blir synet på klasseforholdene allment i Norge tatt opp, deretter landsbygda spesielt (dvs. i kapittel 1 og 2). Vi skal se hvilke klasser og grupper som etter partiets mening fantes i Norge. Ut fra disse oppfatningene skal vi søke å trekke ut hvilken teori som lå under analysen, hvilken oppfatning DNA hadde av grunnlaget for de sosiale skillene. I kapittel 3 blir motsetningene mellom klassene tatt opp. Hvordan plasserte bøndene seg i forhold til arbeiderklassen og til dens motstander - kapitalen? Og i hvilken grad erkjente bøndene det motsetningsforholdet arbeiderbevegelsen mente å se? Klasseanalysen har politiske implikasjoner. Den avgjør hvorvidt klassene er uløselig forbundet med det kapitalistiske samfunnet eller ikke, om motsetningene er uforsonlige eller underordnete, hvem som har felles og motsatte interesser når det kommer til stykket.

Klasseanalysen gir utgangspunktet for del II, om alliansepolitikken. Arbeiderpartiet måtte bestemme hvilket sosialt grunnlag det ønsket å bygge på, hvem det ville ha som medlemmer og som tilhengere. Og det måtte ha en oppfatning om arten av samarbeid mellom de ulike sosiale gruppene og eventuelt om gruppenes spesifikke plass innen samarbeidet (kapittel 4 om klassealliansen). I løpet av tiåret ønsket det et breiere sosialt grunnlag for sin virksomhet. Da måtte det også utvikle teorier om hvordan de nye laga skulle mobiliseres. Partiet endret politisk hovedlinje, i betydning forhold til det eksisterende statsapparatet. Vi skal se hvordan dette bl.a. var begrunnet av ønsket om å få med seg bøndene. Og omvendt -

satsinga på parlamentarismen gjorde bøndene viktigere bl.a. som velgere. Arbeiderpartiet søkte også å etablere et nytt forhold mellom staten og organisasjonene i folket, blant dem bøndenes økonomiske og faglige sammenslutninger (kapittel 5). Partiet søkte videre å endre dagspolitikken sin i viktige interessespørsmål for å få flere med seg. Jordpolitikken var et slikt spørsmål, som rommet viktige interessemotsetninger. Ved å se på hvilke grupper som ble favorisert, får vi et bilde av hvem partiet ønsket å få med seg (kapittel 6).

I del III tar vi opp DNAs syn på og forhold til bøndenes politiske og faglige representanter. Partiet erkjente at det ikke nådde direkte fram til alle bønder enkeltvis. Forholdet måtte formidles. På det politiske planet var Bygdefolkets Krisehjelp og Bondepartiet to viktige representanter. Vi skal i kapittel 7 se hvordan Krisehjelpa ble vraket, mens en faktisk parlamentarisk koalisjon ble inngått med Bondepartiet. Endelig ble holdninga til faglig organisering blant bøndene viktig, bl.a. på grunn av det nye forholdet mellom stat og organisasjoner. DNA satset til slutt, i 1937, på Småbrukarlaget. Men det skjedde først etter at en rekke andre alternativ hadde vært lansert. Hvordan og hvorfor DNA gikk inn for NBSL, er emnet for kapittel 8.

Sjøl om vi også skal gå inn på praksis, er avhandlinga først og fremst viet tenkemåten, synspunktene, analysene i Arbeiderpartiet. Vi vil sette fram to teser som skal etterprøves i det avsluttende kapittelet:
- De mange enkeltendringene som kan registreres på de feltene vi gjennomgår, konstituerer flere forholdsvis sammenhengende og ulike ideologier, som dels levde side om side innen partiet, dels avløste hverandre over tid.
- Disse ideologiene kan og må forklares ut fra en helhetlig teori om innebyrden av partiets omdanning på 30-tallet. De viser til en forandring i den materielle stillinga for partiet og for ulike sjikt i partiet.

Litt om metode

Vi skal se både hva partiet offisielt mente gjennom programmer, ved-

tak og autoriserte brosjyrer og hva folk i partiet mente. Med andre ord blir det referert standpunkter og meninger som ikke var representative for partiet, men enten tapte i konfrontasjon med andre syn eller aldri "nådde opp" til offisielt partiplan.

Å gå opp slike meningsmessige bakgater eller blindgater kan kanskje synes irrelevant, ja til og med metodisk feilaktig. Vi finner jo ikke her hva partiet mente. Begrunnelsen for disse avstikkerne ligger i en bestemt oppfatning av hva ideologi innen arbeiderbevegelsen er og utsier.

Det finnes minst to tilnærminger til dette. En reint idéhistorisk synsvinkel kan anlegges. Nye standpunkter som blir programmatiske, vil da framstå som resultatet av at gamle - og utilstrekkelige - er nedkjempet. Gjennom tankens, analysens dialektikk når partiet til nye innsikter som gjør de gamle tilbakelagte. Den nye erkjennelsen er overlegen den tidligere. Innen en slik forståelsesramme blir spørsmålet om representativitet ved utsagn en hovedsak. Synspunkter på sida blir nettopp blindspor. En slik idéhistorisk tilnærming vil også lett implisere at de politiske standpunktene ble inntatt etter og primært på grunn av saklig overveielse og vitenskapelig analyse - først tenking, så handling.

En slik rasjonalisme, tru på en politikk styrt av en allmenn fornuft, er en form for idealistisk tenking. En annen, materialistisk, tilnærming til ideologi i arbeiderbevegelsen kan settes opp mot denne. Ut fra en materialistisk betraktningsmåte kan ideologien i partiet forstås som resultat av en læreprosess i bevegelsen og klassen. Ideologien er forsøk på å gripe den materielle situasjonen på å systematisere erfaringer om hvilke samfunnsforhold og politiske linjer folk ser sine interesser tjent med. Slik sett blir ideologi ikke den primære årsaka, men like mye en indikasjon på klassens og bevegelsens faktiske materielle stilling. Når ideologien endres, er dette uttrykk for forsøk på å gripe forandringene i denne stillinga. I så fall blir ikke de uoffisielle og ikke representative standpunktene uinteressante. De kan vitne om en virkelighet som er sammensatt og ulik for forskjellige grupper og personer. Hva som blir opphevd til partilinje, avgjøres ikke nødvendigvis av teoretisk overlegenhet, men kan like gjerne si noe om maktforhold i bevegelsen.

Michael Vester har ut fra studiet av den tidlige britiske arbeiderbevegelsen formet ut begrepene "kampsyklus" og "læresyklus".[1] Han påviser at denne historien kan deles i atskilte faser, sykler. I én kampsyklus fører klassen strid for visse mål, langs visse retningslinjer. Kampen ender i nederlag, kampformene viser seg ikke å være adekvate. Disse klasseerfaringene summeres opp av klassens teoretikere, i arbeiderbevegelsen, som så lanserer et nytt handlingsalternativ. Kampsyklusen blir slik også en læresyklus som gir utgangspunktet for en ny kampsyklus. Arbeiderbevegelsens politikk blir etter dette det objektiviserte uttrykket for klasseerfaringene. Vesters begreper synes fruktbare også for studiet av norsk arbeiderbevegelse. Høykonjunkturen i tiåret fram til 1920 dannet én kamp- og læresyklus som førte fram til den nye retnings gjennombrott. Kamp- og kriseåra fram til sosialdemokratismen ble manifest i 1933 utgjorde en annen. Arbeiderpartiets regjeringsperiode før krigen kan sies å være en tredje. En presisering er nødvendig: Bevegelsen og det sosiale underlaget ble med tida mer klassemessig sammensatt og organisatorisk sjiktet. Dette gjør at flere parallelle og ulike kamp- og læresykluser kan tenkes.

Ut fra disse overveiningene skal vi i sluttkapittelet som nevnt, søke å tolke framveksten av flere ideologier i partiet inn i en teori om forandringene i den materielle stillinga for partiet og dets sosiale basis.

Holder vi fast ved en idéhistorisk tilnærming, kan arbeiderbevegelsen studeres som en sluttet institusjon, som en krets av mennesker som hviler i seg sjøl og utvikler seg fra sin egen indre logikk. Ønsker vi å plassere bevegelsen både i forhold til dens egen sosiale basis og i det omgivende samfunnet, melder det seg et spørsmål: Hva i samfunnet er møyen verdt å studere? En kan sjølsagt arbeide ut fra skipperskjønn og intuisjon. Men det eksisterer et behov for prinsipper å ordne stoffet etter, for en modell hvis en vil ta hardt i.

Sjøl har jeg trukket veksler på den lesinga av Marx' arbeider som den såkalte "Althusser-retninga" har foretatt. Særlig vil jeg nevne Nicos Poulantzas, som den som har utviklet et begrepsapparat anvendbart for historisk analyse.[2] Uten å gjøre krav på at dette

har status av en allmenngyldig modell, vil jeg hevde at det byr på muligheter for å ordne et empirisk materiale. Det byr på knagger som dataene kan hektes noenlunde greitt opp på, om jeg kan uttrykke det slik.

I denne avhandlinga gjelder det særlig sluttkapittelet. Men fordi et utvalg av hans termer også vil bli nyttet i de andre kapitlene i gjennomgangen av ideologi og politikk i partiet, skal jeg kort presentere dem her. Begrepene er på ingen måte oppsiktsvekkende - men nyttige.

I tråd med Marx poengterer Poulantzas at økonomien i siste instans er bestemmende. Men "økonomi" - hva er det? Vi må skille mellom begrepene produksjonsmåte og samfunnsformasjon. Produksjonsmåten er en sammensatt helhet av produktivkrefter og produksjonsforhold. Etter forholdet mellom produksjonsmidlene og de arbeidende umiddelbare produsentene og eventuelle ikke-arbeidere, kan ulike produksjonsmåter skilles ut - føydalisme, enkel vareproduksjon, kapitalisme og sosialisme. Disse produksjonsmåtene er teoretiske begreper som ikke foreligger historisk i reindyrket form. Det finnes f.eks. ikke noe samfunn hvor alt arbeid er organisert på en kapitalistisk produksjonsmåte, som et forhold mellom arbeid og kapital.

En samfunnsformasjon, altså et konkret samfunn i en gitt periode, er sammensatt av ulike produksjonsmåter. De kan eksistere ved sida av hverandre, i kombinasjon eller som overgangsformer. I Norge på 30-tallet fantes både kapitalistisk produksjon, enkel vareproduksjon og enkelte føydale rester. Men innen samfunnsformasjonen vil én produksjonsmåte ha dominans og tendensielt underlegge seg de andre, direkte eller indirekte. At Norge var et "kapitalistisk samfunn" i vår periode betyr altså ikke at den kapitalistiske produksjonsmåten var enerådende, men at den dominerte.

Nå veit vi at et samfunn ikke bare består av økonomi. Det kan skilles ut tre nivåer i et kapitalistisk samfunn, alle med en forholdsvis sjølstendighet. Det økonomiske nivået omfatter de ulike produksjonsmåtene i et samfunn, kapitalens utbredelse, former og bevegelse. Med politisk nivå siktes først og fremst til staten - arten av politisk system, hvilken klasseallianse som er stats-

bærende, de politiske apparatene, innbefattet bl.a. de borgerlige partiene. Med ideologisk nivå tenkes på det rådende borgerlige kulturelle og ideologiske herredømmet og i hvilken grad andre klassers ideologi makter å sette seg gjennom mot dette.

Sjøl om økonomien i siste instans bestemmer, er nivåene forholdsvis sjølstendige.[3] Det innebærer at politikk og ideologi ikke er enkle avspeilinger av økonomien. De må analyseres for seg og kan ikke reduseres til "egentlig" å være uttrykk for økonomien. Dette betyr at forhold på alle nivåene må trekkes inn for å bestemme den politiske konjunkturen, den rådende tilstanden mellom klassene i et samfunn på et gitt tidspunkt - hvem som er på offensiven og hvem som er på defensiven.

Marxismen - og Poulantzas' teorier og begreper - er atskillig mer utviklet enn det vi her har gjengitt. Men for vårt formål rekker det med disse forholdsvis enkle begrepene, altså: produksjonsmåte, samfunnsformasjon som sammensatt helhet med dominans, forholdsvis sjølstendige nivåer - ideologi, politikk og økonomi med det siste som bestemmende, politisk konjunktur som en sammensatt helhet av forhold på alle nivåene.

Kilder og litteratur

To omfattende kildegrupper er ikke anvendt: forhandlingene i Stortinget og partiets aviser. En stikkprøve i de første månedene av Arbeiderbladet i 1930 viste at disse utvilsomt ville gi mye. Men prøven viste også det uoverkommelige i å nytte dem systematisk for det forholdsvis lange tidsrommet undersøkelsen dekker. Avhandlinga er derfor bygd opp rundt tre andre, mer avgrensete grupper av kilder.

Beretninger og protokoller m.v. fra "bevegelsen" utgjør den ene. Protokollene fra partilandsmøtene har gitt overlegent mest for alle kapitlene. Her finnes både offisielt partisyn og omstridte saker. Landsmøteprotokollene fra 1919 til og med 1927 er konsultert på punkter der forhistorien til et standpunkt har vært av betydning. AFLs kongressprotokoller ga vesentlig mindre. 1931-kongressens

debatt om kooperasjonen inneholdt noe om oppfatninga av bøndene innen arbeiderbevegelsen. Sekretariatsprotokollene ga hjelp til å tidfeste vedtak i den utviklinga som følges i kapittel 8, fram til anerkjenninga av Småbrukarlaget. Saksarkivet til AFL inneholdt særlig to mapper av interesse. "Diverse"-mappa for 1933 og 1934 ga opplysninger om NSLFs holdning til NBSL. Mappa fra utredningskomiteen om småbrukerorganisasjonen og landarbeidernes situasjon fra 1936, 1937, 1938 inneholdt to lengre utredninger av sekretæren, Johs. Høie, som er flittig anvendt. Skog- og Lands hovedstyreprotokoll, beretninger og korrespondansearkiv er gjennomgått, men med magert utbytte.

To blad ga derimot mye og verdifullt stoff til samtlige kapitler. Rundt 70 artikler fra "Det tyvende århundrede", partiets teoretiske organ, og i underkant av 150 fra "Skog- og landarbeideren", har vært brukt. Disse har gitt svar på en rekke spørsmål andre kilder ikke sa noe om. Begge blad inneholder bidrag fra ulike organisasjonsnivåer i bevegelsen.

Endelig er omlag femti brosjyrer og bøker fra tidsrommet benyttet. De fleste er utgitt i partiets eller fagbevegelsens navn eller på partiets forlag. Det vil si at de har hatt et halv- eller heloffisielt partipreg. En publikasjon bør framheves, Axel Sømmes vesle bok om "Norsk jordbruk" fra 1933, spekket med realopplysninger og vurderinger. Arbeidernes Leksikon, brosjyrene til H. Egeberg fra Småbrukarlaget og motdagisten Kristian Gleditsch' bok om skogsarbeiderne faller utenom dette bildet - men er nyttet som supplement til partipublikasjonene.

Storparten av litteraturen er tappet først og fremst for enkeltopplysninger. Men en del arbeider har gitt mer substansielle bidrag. Særlig Berge Furres "Mjølk, bønder og tingmenn" og samlinga "Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden" har gitt nødvendig bistand til å få allmenn oversikt over feltet og har vært meget nyttige for en rekke enkeltopplysninger.

Til kapittelet om partiets hovedlinje har vært trukket på standardarbeider av Jorunn Bjørgum, Hans Fredrik Dahl, Berge Furre, Odd-Bjørn Fure og Einhart Lorenz, samt hovedoppgava til Finn B. Førsund

om "Krisepolitikken og vegen til sosialismen".

Om forholdet til Bondepartiet har Bjørgums "Venstre og kriseforliket" og Edvard Bulls artikkel om forliket i Historisk Tidsskrift, bd. 39, vært uunnværlige. Bjørn Vidar Gabrielsens "Menn og politikk" og en hovedoppgave av Bjørn Stangeland, har gitt materiale om Bondepartiets vurderinger. Kåre Frølands "Krise og kamp" har naturligvis stått sentralt i avsnittet om Bygdefolkets Krisehjelp. Og en artikkel av Jostein Nerbøvik har her gitt både opplysninger og stimulerende synspunkter.

Tre hovedoppgaver har vært til god hjelp i kapittelet om jordpolitikken: Kjell Dankertsen om tida fram til 1902, Erling Moe om åra 1902 - 1906 og Ivar Østerlie for 20-tallet.

Kapittel 1: KLASSEFORHOLD OG KLASSEBEGREP

Innledning

En politisk bevegelse har behov for en teori om det sosiale landskapet den skal virke i: Hvilke sosiale grupperinger finnes og hvordan står de i forhold til hverandre? Hva konstituerer, utgjør grunnlaget for, gruppene og forskjellene mellom dem?

Synet på den sosiale strukturen og dens grunnlag har politiske, strategiske implikasjoner. Det er med å avgjøre både hvem en vil bygge politikken på og hvordan politikken skal legges an. Ser en f.eks. motsetninger mellom gruppene, er en annen linje naturlig enn når en ser grunnleggende interessefelleskap.

Ved inngangen til 30-tallet hadde Arbeiderpartiet i årrekker hatt en teori om sosial struktur, den marxistiske klasseteorien. I løpet av tiåret skjedde en bevegelse i partiets holdning til denne teorien. Forholdet ble mindre forpliktende. Samtidig fikk en annen og konkurrerende teori om sosial deling, lagdelingsteorien, innpass.

I dette kapittelet er vi ute etter svar på disse spørsmålene:

- Hvordan forandret partiets syn på klasseforholdene i Norge og på sjølve klassebegrepet seg?
- Bidro utviklinga på dette feltet til å åpne for andre endringer i partiets ideologi og politikk? Finnes det sammenhenger mellom klasseanalysen og synet på alliansepolitikk, formene for politisk arbeid og forholdet til staten?

A. KLASSENE I NORGE

Prinsipp-programmene av 1930 og 1933

1930-programmet omtalte følgende grupper:[1)]
- Kapitalistklassen (også i formene "borgerskap", "borgerklassen",

"den besittende klasse" og "overklassen")
- Arbeiderklassen (også i formene "arbeiderne" og "lønnsarbeiderne")
- Funksjonærene
- Bøndene og fiskerne (sammenstillinga "småbønder og fiskere" nyttes en gang).

Programmet risset opp et bilde av klasseforholdene med enkle streker. Det gikk klart fram hvilke grupper som var de viktigste - arbeiderklasse og kapitalistklasse. Bare om dem ble betegnelsen "klasse" nyttet.

Programmet behandlet i hovedsak den klassekampen som ble utkjempet mellom arbeid og kapital. Det virker som program-forfatterne ikke følte behov for en nærmere analyse av de andre gruppenes stilling - fordi den kampen som her ble utspilt,ikke inntok samme sentrale rolla. De opptok liten plass i analysen.

Analysen var også lite spesifisert. Ulike sjikt i arbeiderklassen ble ikke omtalt. Det ble ikke differensiert mellom grupper av funksjonærer, mellom høyere og lavere, mellom dem ansatt i privat og i offentlig tjeneste. Men det er klart at funksjonærene ble reknet som en egen kategori, som ikke tilhørte arbeiderklassen. Enkelte sosiale grupper, som storbøndene og småborgerskapet i byene, ble overhodet ikke berørt.

Den indre utviklinga i borgerskapet ble imidlertid viet et eget punkt. Programmet understrekte kapitalens konsentrasjon og sentralisering - at virksomhetene ble større og færre. Det ble poengtert at kapitalen framstod i organisert form, at det foregikk en internasjonalisering og at finanskapitalen rykket fram som en dominerende fraksjon innen borgerskapet.

1933-programmet inneholdt de samme punktene. Hovedgruppene var borgerskap og arbeiderklasse. Det var to forandringer. Det ble ikke lenger skilt mellom "småbønder" og "bønder". Funksjonærene ble ikke omtalt som en egen gruppe, men som en del av "lønnsarbeiderne", av "håndens og åndens arbeidere". Programmet utdypte dessuten ytterligere fraksjoneringa av kapitalen. Det ble skilt mellom "den passive kapital" eller "papirkapitalen" og "det produk-

tive næringslivet". Finanskapitalen framstod i programmet som en makt utafor produksjonen, en snyltekapital, som fikk "et stadig sterkere strupetak på de produktive virksomheter" (pkt. I.4).

Begge programmene opererte i tillegg med to samlebetegnelser - "det arbeidende folket" eller "arbeidsfolket" og "folket" eller "hele folket". Programteksten fra 1930 rommet to uklarheter. Først: Hvilke grupper inngikk i "det arbeidende folket"?

Dette ble ikke uttrykkelig definert i programmet, men kan leses av sammenhengen:

> "Arbeidsløsheten bringer alle lønnsarbeidere og funksjonærer i et trykkende og nedverdigende avhengighetsforhold til kapitalistklassen. Også småbønder og fiskere lever i stadig frykt for å bli fratatt sin jord og sine arbeidsmidler. Utbytningen og den rådende økonomiske usikkerhet berøver det arbeidende folk ethvert håp ..." (pkt. 3).

Lønnsarbeidere, funksjonærer, småbønder og fiskere tilhørte "det arbeidende folket". Andre formuleringer tilsier imidlertid at ikke bare småbøndene, men også bøndene som helhet inngikk her:

> "... bønder og fiskere (tvinges) til å føre kamp for sine livsinteresser side om side med (min uthevning) lønnsarbeiderne" (pkt. 2).

Det er altså ikke klart om arbeidsfolket omfattet hele gruppa av bønder eller bare småbøndene.

Dernest: Dekket begrepet "folket" det samme som "det arbeidende folket"?

En tolking er at de er identiske størrelser, at ordene nyttes synonymt, f.eks. av stilistiske årsaker. Punkt 3 innledes med en setning om at folket er ført opp i en "økonomisk og social krise" og avsluttes med de formuleringene om det arbeidende folket som er gjengitt her. Rimeligvis skulle vi kunne tru at det var samme gruppene.

Imidlertid finnes belegg for en annen tolking. "Det arbeidende folk" ble konsekvent nyttet når programmet positivt sa noe om hvem som hadde interesse i et annet samfunn, om hvem Arbeiderpartiet representerte:

"Det norske arbeiderpartis hovedopgave er å erobre det arbeidende folk for sitt socialistiske grunnsyn" (pkt. 10)

"Folket" ble ikke nyttet i slike sammenhenger, men noen ganger når programmet beskreiv hvem utviklinga i kapitalismen rammet:

"Planløsheten ved det privatkapitalistiske system fører folket op i en stadig alvorligere økonomisk og social krise" (pkt.3)

Det kan forstås slik at det i "folket" fantes både arbeidende og ikke-arbeidende lag. De siste ble nok rammet av utviklinga i kapitalismen. Men de hadde likevel ikke samme klare interesser i et annet samfunn. Det ligger nær å tenke på småborgerlige grupper i byene, personer som lever på renter o.l. Det støtter denne tolkinga at "folket" nok ble omtalt som offer for det kapitalistiske systemet, men ingen sted ble nevnt som direkte motstander til kapitalistklassen.

Programmet fra 1933 hadde ikke noe skille mellom småbønder og andre. Formuleringene om "folket" var litt annerledes enn i 1930, men innholdsmessig like.

Hva kjennetegnet klassene ifølge disse programmene?

Om arbeiderklassen het det i 1930 at
- den "har ingen eiendomsrett til sine arbeidsmidler og derfor heller ikke sitt arbeidsprodukt"
- den lever av "å selge sin arbeidskraft"
- den utfører "det produktive arbeid"
- den "utbyttes" ved at kapitalen tilegner seg "den merverdi som arbeiderne frambringer" (pkt. 1)
- den står i et "avhengighetsforhold til kapitalistklassen" (pkt.3).

Tre år etter var synet på arbeiderklassen det samme, bare formuleringa om avhengigheten av kapitalen var tatt ut.

Om kapitalistklassen het det at den har "eiendomsretten til og kontrollen med produksjonsmidlene" (1930, pkt. 1) og likeledes at den "eier og råder over produksjonsmidlene" (1933, pkt. I.2).

Om bønder og fiskere het det i begge programmene at

- de var dratt "inn under kapitalens herredømme"
- de hadde ikke lenger "den reelle makt over deres produksjonsmidler" (1930, pkt. 2, 1933, pkt. I.3).

I 1930 ble utbyttinga, ved at det ble krevd "rente og profitt av deres arbeide", framhevd (pkt. 2). Og likeledes at de ble proletarisert, "fratatt sin jord og sine arbeidsmidler" (pkt. 3). I 1933 ble ikke denne likheten med arbeiderklassen trukket fram. Deres stilling som småprodusenter ble framhevd: "... gjennem rentesystemet må (de) skatte til den passive kapital og de får heller ikke den fulle verdi for sine produkter" (pkt. I.3).

Fylkesbrosjyrene 1936

Arbeiderpartiets syn på hvilke klasser som fantes i Norge og på de viktigste kjennetegnene deres synes altså å ha vært nokså konstant fra 1930 til 1933. De forholdsvis sparsomme framstillingene av klasseforhold i åra etter viser samme bildet. Håkon Lie definerte f.eks. i 1935 hovedklassene på samme vis som 1933-programmet.[2] Landsmøtet i 1936 vedtok ikke noe nytt prinsipp-program som kunne gitt mer materiale bl.a. til å studere synet på differensiering innad i klassene. Men ved Stortingsvalget dette året ga Arbeiderpartiet for første gang ut særskilte valgbrosjyrer for en del utvalgte fylker. Tilsammen utgjør disse brosjyrene en usedvanlig god kilde til å få fatt i en representativ partioppfatning av klassebegrep og klasseforhold. I vår gjennomgang av dem, vil de bli behandlet som en samlet kilde, "Fylkesbrosjyrene 1936". Henvisninger til de enkelte brosjyrer og sidetall vil derfor bli utelatt.[3]

Brosjyrene opererte med tre sosiale hovedgrupper eller klasser i Norge: kapitalistklassen, småprodusentene og lønnsmottakerne, motsatt prinsipp-programmenes to klasser.

Kapitalistklassen ble også betegnet som "borgerskap", "storborgerskap", "de som er kapitalistisk interessert", "de velstående, kapitalistiske lag", "velhavende lag", "de rikere lag", "rikmannsklasse" og "overklasse".

De gruppene som inngikk i kapitalistklassen var:

i) - "større næringsdrivende som bruker lønnsarbeidere eller funksjonærer", "fabrikkeiere" og "gruveeiere", dvs. det en kan kalle industrikapital

ii)- "skipsredere", "hvalfangstredere", "fiskeredere", dvs. rederkapital

iii)- "bankkapital"

iv)- "de større formuende som hever aksjeutbytte eller bankrenter uten å gjøre en times nyttig arbeid", "rentenister", "større rentenister", "spekulanter o.l.", "aksjonærer" og "store gårdeiere" (i byene), dvs. det en kan kalle annen passiv kapital

v) - "forretningsmenn", "kjøpmenn", "handelsmenn", "fiskeoppkjøpere", dvs. det som kaltes "handelskapital"

vi)- "storbønder" og "store skogeiere", dvs. grunneiere

vii)- "de høiere funksjonærer, et ganske lite mindretall av dem som i virkeligheten er arbeidsherrenes representanter overfor arbeiderne".

I tillegg omtales en kapitalgruppering som falt utenom det egentlige norske klassemønsteret:

viii)- "utenlandsk kapital", "den internasjonale storkapitalen"

En kategori på grensa mellom kapitalistklassen og småprodusentene var enkelte "mindre arbeidsgivere":

> "For de mindre arbeidsgivere er det arbeidsinntekten som har størst betydning, og de skiller sig ikke nevneverdig ut fra det arbeidende folk, men jo større bedriften er, desto viktigere blir formuesinntekten og profitten".

Småprodusentene ble omtalt slik:

> "Disse brede lag av småprodusenter er en av hovedklassene i det moderne samfund".

De ble også benevnt som "små" og "mindre næringsdrivende". Småprodusentene kan vi ut fra en analyse av brosjyrene dele i fire grupper:

i) - "små industridrivende som ikke bruker leiet hjelp" og "håndverkere som arbeider for sig selv"

ii) - "småhandlere som ikke bruker leiet hjelp", "chauffører som driver på egen hånd" og "andre"

iii)- "arbeidende bønder i en ganske selvstendig stilling", "som ikke bruker leiet hjelp", "med gårder så små at de klarer sig med eierens og familiens egen arbeidskraft", kan også "eie litt jord". Til denne gruppa hørte også "voksne barn som hjelper til med gårdsarbeid"

iv) - "selvstendige fiskere", "som eig båt og reiskap" (evt. "sammen med flere"). Til denne gruppa hørte også "lott - fiskarar utan eige utstyr eller part i utstyr, mest yngre folk som blir sjølstendige".

I teksten ble to overgangskategorier mellom småprodusenter og lønnmottakere nevnt; det en kan kalle halvproletarer:

i) - Den første gruppa som ble regnet som en overgansform var de såkalte "halvlutskarane" i fisket. I en brosjyre, Nord-Norge, ble disse ikke regnet som lønnsarbeidere. I Hordalands-brosjyren het det derimot at de stod i en overgangsstilling til lønnsarbeidet. Det er ikke klart om dette avspeilte en uklarhet hos forfatterne eller en direkte meningsforskjell - bestemt f.eks. ut fra hvordan det var vanlig å bestemme denne gruppa i de forskjellige distriktene.

ii) - Dessuten fantes det halvproletarer i jordbruket:

"Ofte er gården så liten at den ikke gir tilstrekkelig livsgrunnlag. Brukeren må da søke sig et bierhverv - og det blir gjerne lønnsarbeid - skogsarbeid, tjeneste på storgårder, arbeid i industrien. (I andre fylker nevnes også fiske, handverk - min merknad). Jo mindre bruket er, desto større rolle spiller lønnsinntektene og for de minste bruk som ikke er stort annet enn boliger (kalles i noen fylker også for arbeiderbruk, i andre boligbruk - min merknad) blir denne naturligvis viktigst. Vi finner derfor alle overganger fra bondeklassen til arbeiderklassen".

Om lønnsmottakerne het det:

"lønnsmottagerne - arbeiderne og funksjonærene - er den største klasse i det moderne samfund".

Arbeidere og funksjonærer ble altså reknet som tilhørende samme klasse. Men i teksten videre ble de behandlet som to atskilte grupper innen denne klassen.

Blant arbeidere ble disse gruppene nevnt:

- "industriarbeidere", "gruvearbeidere, anleggs- og bygningsarbeidere"
- "skog- og landarbeidere", "gårdsgutter" og "tjenestefolk"
- "sjøfolk" og "fangstfolk"
- "transportarbeidere"
- "fiskeriarbeidere" og "mannskap på dei store fiskedamparane"
- "kelnere" og "opvartningspiker"

- "visergutter" og "bud"
- "hushjelper".

Når det gjaldt funksjonærene skilte brosjyrene mellom:
- "kontor- og butikkfolk"
- "tjenestemenn i privat virksomhet"
- "tjenestemenn i offentlig virksomhet"
- "andre funksjonærer".

Blant funksjonærene differensierte en mellom:
- "lavere funksjonærer"
- "de med mer ledende funksjonærstillinger, som kan være ganske godt betalt"

og
- "de høiere funksjonærer - et ganske lite mindretall av dem, som i virkeligheten er arbeidsherrenes representanter overfor arbeiderne ".

Denne siste gruppa ble altså definert ut av lønnsarbeiderklassen. Den ble reknet som "kapitalistisk interesserte" og tilhørte borgerskapet. Hvor grensene gikk mellom disse og andre "i mer ledende stillinger", ble ikke presisert.

Om forholdet mellom arbeidere og funksjonærer het det vekselvis at funksjonærene er "svært nær", "nær knytte til" og "ganske nær" arbeiderklassen. Dette ble grunngitt med at med omsyn til lønn så er det slik at:

> "... de fleste funksjonærer har ikke høiere inntekter enn arbeiderne, mange har til og med dårligere lønn",

eller det ble sagt at funksjonærene

> "... har omtrent samme inntekter som industriarbeiderne".

Mange funksjonærer hadde imidlertid "lettere arbeid og sikrere arbeidsforhold..". Men skillet mellom arbeider og funksjonær var

> "... tradisjonsmessig bestemt og forsvinner mer og mer - også på grunn av at forskjell mellom kroppsarbeid og åndsarbeid utviskes".

Som en samlebetegnelse på klassene av småprodusenter og lønnsmottakere ble uttrykket det arbeidende folket nyttet. Her var det klart hvem dette omfattet:

"Arbeiderne, funksjonærene, bøndene og de andre småprodusenter utgjør det arbeidende folk".

Det arbeidende folk ble også omtalt som "de brede lag av befolkningen", "folket" og "den arbeidende befolkning". En gruppe som stod det arbeidende folket nær, var de "mindre arbeidsgivere":

"For de mindre arbeidsgivere er det arbeidsinntekten som har størst betydning, og de skiller sig ikke nevneverdig ut fra det arbeidende folk".

Dette bildet brosjyrene ga av klassestrukturen i Norge, kan illustreres grafisk. Figuren sier ikke noe om det relative størrelsesforholdet mellom klassene og sjiktene.

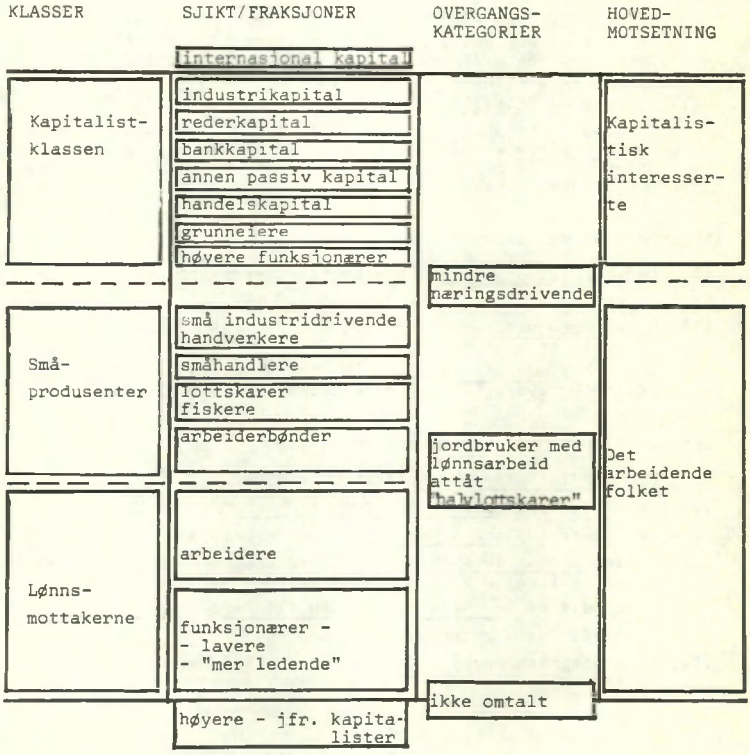

Hva kjennetegnet klassene?

Kapitalistklassen ble omtalt på følgende vis:

i) Den hadde "eiendomsretten til produksjonsmidlene" (fabrikker, anlegg, skip, brygger, hvalfangstflåte, varemagasiner, hoteller, kafeer og til boliger) og til "viktige naturherligheter" (meget skog og jord, fosser, gruver, grunn i byene)

ii) Den "tar fremmede folk i sin tjeneste" ("bruker lønnsarbeidere eller funksjonærer", "leier fremmed arbeidshjelp")

iii) Den "lever godt på andres arbeid", ("lar sig underholde", "tilegner sig brorparten av de nye goder", soper inn penger "gjennem profitt, gjennem renter og på annen måte")

iv) Den var en "rikmannsklasse" ("velhavende klasse" osv.)

v) Den "hever sig op over den arbeidende befolkning", (En annen måte å uttrykke denne sosiale avstanden på, er det som ble sagt om storbøndene, at "jo flere folk han kan ta i sin tjeneste, desto større inntekter får han, samtidig blir også forskjellen mellom han og hans arbeidere større".)

vi) Den var en "fåtallig gruppe"

vii) Om gruppa aksjonærer het det også at de kunne heve utbytte "uten å gjøre en times nyttig arbeid". Det er uklart om også andre grupper ble ansett som uproduktive; det ble ikke sagt noe om spørsmålet.

Småprodusentene hadde følgende kjennetegn:

i) De var "selvstendige", ("eier gård, redskap" osv.)

ii) De var "uten leid arbeidshjelp"

iii) De var produktive: "verdier, som ... småprodusentene har fremstillet gjennem sitt arbeid"

iv) De stod i motsetning til bank- og handelskapital "gjennom renter og avdrag" og å måtte selge varer til "underpris".

Lønnsmottakerne ble karakterisert slik:

i) De "mangler et selvstendig næringsgrunnlag"

ii) De måtte "søke arbeid i andres tjeneste"

iii) De "lever av lønnsarbeid", (lønnet arbeid")

iv) De var produktive: "verdier som er skapte av norske arbeidarar og funksjonærar"

v) De stod i et "motsetningsforhold til "arbeidsgiveren""

vi) De hadde "sams interesse" mot han

vii) Kjennetegnene nevnt under i, ii og v "binder dem sammen til en klasse".

Prinsipp-programmet av 1939

Det norske Arbeiderpartis landsmøte i 1939 vedtok et fullstendig nytt prinsipp-program. Ifølge programmet fantes disse sosiale gruppene i Norge:
- "De private næringsdrivende" (også i formene "den som har kapitalmakt" og "kapitalen")
- Arbeiderne (en gang nyttes også formen "den norske arbeiderklasse")
- Funksjonærene (sammen omtales disse gruppene som "håndens og åndens arbeidere")
- Bøndene og fiskerne.

Umiddelbart synes 39-programmet å risse opp samme bilde av den sosiale strukturen som de tidligere programmene. Likevel var flere betydningsfulle forandringer foretatt.

Arbeiderklassen var trengt mer i bakgrunnen i analysen. Den ble omtalt sjeldnere i programmet. Begrepet om "arbeiderklasse" og "klasse" overhodet forekom bare i den halvt rituelle åpningsformularen: Partiet var fortsatt "organ for den norske arbeiderklasse". I arbeiderklassens sted stod nå "det arbeidende folk"/ "arbeidsfolket" og "folket", som ble brukt som synonyme uttrykk.

Noen "kapitalistklasse" fantes altså ikke. Og "borgerskap" eksisterte bare i samband med reaksjon og fascisme - i utlandet. Her til lands var ikke motstanderen en klart definert klasse - men en mer ubestemt størrelse - "kapitalveldet", "kapitalinteressene".

Prinsipp-programmene fra 1930, 1933 og 1939 var om lag samme tekstlige omfang. En sammenlikning av hvor hyppig ulike uttrykk forekom, antyder derfor hvilke grupper som stod i fokus for interessen til program-skriverne. Det er forutsatt at f.eks. "borgerskap", "kapitalistklasse" og "private næringsdrivende" dekker omlag samme sosiale grupper. Derimot er ikke sammenstillinger som "arbeidermakt", "kapitalvelde" o.l. tatt med:

	Borger-skap	Arbeider	Funksjo-nær	Bonde Fisker	Arbeids-folk	Folk
1930	13	27	1	3	7	3
1933	8	28	0	4	11	3
1939	3	4	3	2	10	11

Pga. problemet med å klassifisere må en ikke legge for stor brett på de eksakte tall. Men forskyvninga vekk fra "borgerskap" og "arbeiderklasse" til "arbeidsfolk" og særlig "folk" i 39-programmet er en åpenbar forandring.

Færre henvisninger til "arbeiderne" og flere til "folket" var mer enn en rein formsak. Tilsvarende karakteristiske endringer gjaldt framstillinga av kjennetegnene til de sosiale gruppene.
- Den tidligere skildringa av hvordan to klasser stod mot hverandre ut fra ulikt forhold til produksjonsmidlene, var tatt ut. Programmet definerte ikke noen motsetning mellom arbeiderklassen og kapitalen.
- I stedet forekom "ulike lag av arbeidsfolket" (pkt. II.2), som alle stod i kvalitativt samme motsetningsforhold til "kapitalveldet", "som gjennem utbytting av arbeidsfolket kan tilvende seg en merverdi" (pkt. I.2).

B. KLASSEBEGREPET

Vi har nå tatt enkelte spadestikk i de sosiale landskapene partiet skildret. Bildet skiftet i disse treårs bolkene - lite fra 1930 til 1933, noe i 1936 og ganske kraftig i 1939. Vi skal nå vende torva og se på jordsmonnet: Forandret synet på grunnlaget for klassene seg i disse åra? Mer presist: Utviklet teoriene om sosial deling og sjølve klassebegrepet seg i løpet av tiåret?

Prinsipp-programmene og fylkesbrosjyrene fra 1936 utgjør et begrenset, men representativt materiale. Det må forutsettes at forfatterne, på vegne av partiet, la fram de mest sentrale punktene i klassesynet, sjøl om de ikke var utførlige i framstillinga.

Det het både i 1930 og i 1933 at partiet "bygger på marxismen". I 1939 reserverte landsmøtet seg mot en slik uforbeholden tilslutning. Særlig gjaldt dette hva en oppfattet som sentrale politiske konklusjoner i marxismen.[4] Men samtidig hevdet programmet å legge fram et syn på samfunn og historie "i samsvar med det marxistiske historiesynet".

Dette berettiger et spørsmål: I hvilken grad var teoriene om sosial deling marxistiske?[5]

Klassebegrepet 1930 - 36

Synet på klassenes allmenne grunnlag var konstant i disse åra. Økonomien, eller mer spesifikt produksjonen og forholdene her, var bestemmende. Fordelinga av de produserte godene var i og for seg viktig, men var avledet av,uttrykte produksjonsforholdene.

Innehav av produksjonsmidler skilte de enkle vareprodusentene og kapitalistene fra lønnsarbeiderne. Og tilegning av merarbeid skilte kapitalistklassen fra de enkle vareprodusentene ("bønder" og "fiskere" i 1930 og 33, "småprodusenter" i 36). Forholdet til produksjonsmidlene ble altså sett som det sentrale. I den enkle vareproduksjonen rådde den arbeidende, den umiddelbare produsenten, også over produksjonsmidlet. I den kapitalistiske produksjonsmåten var arbeideren skilt fra produksjonsmidlet, gjennom forekomsten av en ikke-arbeider, kapitalisten. DNA stod altså på et marxistisk syn på hva som allment konstituerer klasseforholdet i en produksjonsmåte: Relasjonene mellom produksjonsmidlene og den umiddelbare produsent- og mellom en eventuell ikke-arbeider og disse to bestanddelene i produksjonsmåten.

Arbeiderpartiet var på det reine med at "forholdet til produksjonsmidlene"ikke var ett forhold, men sammensatt, bestod av flere relasjoner. I 1930 het det f.eks. at kapitalistene hadde både "eiendomsrett og kontroll". I 1933 at kapitalen "tilegner sig den reelle makt over ... jord og produksjonsmidler". Og i 1936 at kapitalen har "begynt å få herredømmet også over de siste goder den arbeidende befolkning har" gjennom pantegjeld og rentesuging. Derved var det arbeidende folk atskilt fra produksjonsmidlene og

ble utbyttet.

Hva bestod forholdet til produksjonsmidlene i?

Partiet opererte altså med en distinksjon mellom formell eiendomsrett og faktisk økonomisk innehav. Det siste var grunnleggende og angikk hvem som hadde den reelle kontrollen med og disposisjonen over produksjonsmidlene. Den som hadde det økonomiske innehavet, hadde makt til å utnytte produksjonsmidlene til sine formål og rådde over de produktene som ble skapt i produksjonen. I den kapitalistiske produksjonsmåten ble arbeideren utbyttet ved at merarbeidet som ble utført utover det som trengtes for å opprettholde seg sjøl og familien,tilfalt ikke-arbeideren. I den enkle vareproduksjonen kunne den umiddelbare produsenten inneha produksjonsmidlene. Men i samfunnsformasjoner med kapitalistisk dominans, kunne de enkle vareprodusentene også være underlagt, subsumert, under kapitalen bl.a. gjennom betaling av gjeld og renter.

Det reelle økonomiske innehavet var oftest uttrykt på det politisk-juridiske nivået - i den formelt-juridiske eiendomsretten til produksjonsmidlene. Men innehav og eiendomsrett kunne også være atskilt. Formalitetene tilslørte realitetene.[6)]

Partiet så også et skille mellom innehav og det som kan kalles besittelse av produksjonsmidlene. Både i 1930 og 36 ble det framhevd at produsentene også kunne miste sine produksjonsmidler. I 1930 levde småbønder og fiskere "i stadig frykt for å bli fratatt sin jord og sine arbeidsmidler". Og seks år seinere het det at garder var "satt under hammeren". Den som besatt produksjonsmidlene, hadde den direkte kontrollen med dem i den umiddelbare produksjonen. En produsent kunne være atskilt fra produksjonsmidlene ved at resultatet av arbeidet tilhører andre, uten å være løsrevet fra produksjonsmidlene. Besittelse innebar at de ikke kunne tas fra ham. Hadde en ikke det økonomiske innehavet, men likevel besittelsen av produksjonsmidlene, var en indirekte underlagt kapitalen.

Når arbeideren heller ikke besatt produksjonsmidlet, men var løsrevet fra det, ble han direkte underlagt kapitalen. I så fall var han arbeidsløs eller lønnsarbeider for kapitalen.

Lønnsarbeidet forekom først og fremst i industrien, men også i jordbruket. Det egentlige kapitalistiske jordbruket forelå når et jordbruksproletariat, en klasse av eiendomsløse landarbeidere, solgte arbeidskrafta si til en jordbrukskapitalist. Han kunne være en forpakterkapitalist eller en storbonde som sjøl eide jorda og dreiv handelsjordbruk.

Arbeiderpartiet fulgte en marxistisk analyse i distinksjonene mellom fri stilling og subsumering under kapitalen og mellom direkte og indirekte underlegging, sjøl om partiet ikke nyttet disse termene. Partiets analyser var derimot uklare på et annet punkt - skillet mellom såkalt formell og reell underordning under kapitalen.[7] Den reelle underordninga skjedde ifølge Marx først med den industrielle produksjonen. Arbeideren ble i sjølve arbeidssituasjonen underordnet det tempoet, den rytmen maskinene setter. Kapitalen bestemte da også over arbeidets organisering, hadde kommandoen over arbeidet. I fylkesbrosjyrene ble dette poenget trukket inn: Kommandoretten gjøres til et kriterium som skilte de "høiere funksjonærer" ut fra de andre. Derimot trakk partiet ikke noe klart skille mellom lønnsarbeidersituasjonen og situasjonen for en småbonde som var fullstendig forgjeldet, hadde mistet eiendomsrett og sikker besittelse av bruket - men fortsatt dreiv garden. Dette kunne være tilfellet dersom kreditoren f.eks. ikke fant noen andre til å overta. For Arbeiderpartiet var en slik proletarisert. At han ikke var reelt, men bare formelt, underordnet kapitalen, ble ikke tillagt noen vekt. Konsekvensen var, som vi skal se i neste kapittel, at partiet stundom opererte med et utvidet - og upresist - begrep om arbeiderklasse.

I programmene opptrådte bare to klasser, arbeiderklasse og borgerskap. Analysen var konsentrert om den kapitalistiske produksjonsmåten, som ble sett som alt dominerende. Det konkrete historisk foreliggende samfunnet, Norge på 30-tallet, ble abstrahert i den grad at det framstod som et "reint" eksempel på kapitalistisk produksjonsmåte. At en slik samfunnsformasjon var sammensatt av flere produksjonsmåter, ble lite poengtert, ja neglisjert i analysene. Årsaka var trulig politisk - i begynnelsen av tiåret var partiet først og fremst opptatt av arbeiderklassen og dens politiske rolle. De andre gruppene ble mer eller mindre forstått som en slags rest-

kategorier utafor de egentlige klassene. Viktige trekk ved den norske klassestrukturen ble derfor ikke tatt opp i programmene. Den særegne kombinasjonen av enkel vareproduksjon og kapitalisme, som gjaldt for en småbruker, ble ikke berørt. Det ble ikke sagt at han som halvproletar deltok i to produksjonsmåter ved sida av hverandre. Og den historiske tendensen til at produksjonsmåten enkel vareproduksjon ble underlagt og dominert av kapitalen, ble svakt behandlet. I 1936 ble det derimot rullet opp et breiere og mer differensiert bilde av samfunnsformasjonen. Det ble poengtert at "småprodusentene" utgjorde en egen klasse. Forskjellen kan være tilfeldig. Men det er fristende å tru at det skyldtes at partiet etterhvert tilskreiv disse økt politisk betydning.

I alle disse åra hevdet en at klassene stod i et motsetningsforhold til hverandre. Grunnlaget for klassemotsetningene var striden om det sosiale overskottet. Det arbeidende folket stod opp mot kapitalen, som tilegnet seg resultatet av deres arbeid. Eventuelle motsetninger innad i det arbeidende folket ble ikke nevnt.

På alle punktene vi har diskutert, lå oppfatninga av klassene og klassebegrepet noenlunde fast i disse åra. Det er rimelig å karakterisere oppfatninga som marxistisk, sjøl om enkelte uklarheter kan påvises. På to andre punkter skiftet synet mer fundamentalt: oppfatninga av formene for tilegning av sosialt overskott og synet på hva som var produktivt arbeid.

1930-programmet opererte med distinksjoner på begge disse punktene. For det første ble det skilt mellom tilegning av merarbeid i allmennhet og den spesifikt kapitalistiske formen - merverdi. Bare lønnsarbeiderne var produktive i den forstand at de gjennom salget av arbeidskrafta frambrakte en merverdi. Fiskere og arbeidere ble også utbyttet. Men dette skjedde ved å "kreve renter og profitt av deres arbeide". 1930-programmet synes altså å ha fulgt den gjengse marxistiske oppfatninga. Den enkle vareprodusenten som ble underlagt kapitalen, ble fraraint et merarbeid. Men dette skjedde i "sirkulasjonssfæren" eller "distribusjonssfæren", dvs. gjennom betaling av renter eller underbetaling ved salg av varer. Tilegninga var noe "ytre" i forholdet til det konkrete arbeidet. I slik ikke-kapitalistisk produksjon foregikk utbyttinga som en omfordeling

av rikdommene. I den kapitalistiske produksjonen derimot, foregikk utbytting i produksjonssfæren, ved salget av arbeidskrafta, ikke ved salget av produktene av arbeidet. Utbyttinga var et "indre" forhold, uløselig bundet til produksjonsmåten. (Programmet skilte seg her fra f.eks. Hornsruds syn - jfr. ekskursen til slutt i dette kapittelet.) Og de skapte verdiene ble ikke bare omfordelt, men satt inn i ny virksomhet, akkumulasjon. Den andre distinksjonen gjaldt hvem som var produktive innen kapitalistisk virksomhet. Det var kun arbeiderne. Her fulgte programmet ortodoks marxisme: Kapitalistisk sett er det bare industri-, gruve-, anleggs- og bygnings-, skog- og land- og transportarbeidere som frambringer ny verdi, bytteverdi. Funksjonærene ble omtalt som en egen gruppe ved sida av arbeiderne. Det må innebære at disse ikke ble ansett som produktive, sjøl om de utførte nødvendig arbeid.

I 1933 ble skillet mellom de enkle vareprodusentene og lønnsarbeiderne fortsatt opprettholdt. Men funksjonærene ble nå ikke spaltet ut som egen gruppe. De ble innbefattet blant "håndens og åndens arbeider", eller "lønnsarbeidere". Opphevinga av dette skillet innebar også at forskjellen mellom produksjon og sirkulasjon/reproduksjon m.o.t. skapinga av merverdi, ble brutt ned. Implisitt ligger en utvidelse av begrepet om arbeiderklasse til også å omfatte mellomlaga.

Fylkesbrosjyrene stilte spørsmålet på enda en ny måte. Hele det arbeidende folket - arbeidere, funksjonærer og småprodusenter - skapte verdi. Det ble ikke differensiert mellom dem, så det må forstås slik at denne verdien var av samme art. Dette verdibegrepet kan ikke sies å samsvare med det marxistiske. For det første ble skilnaden mellom utbytting som et ytre og et indre forhold, mellom merarbeid og merverdi, opphevd. Og dernest synes verdibegrepet å ha blitt løsrevet fra kapitalforholdet, fra salget av arbeidskraft.

Fylkesbrosjyrenes begrep kan forstås på to vis. Enten ble det med verdi ment samfunnsnytten ved arbeidet, ut fra et skille mellom sosialt nyttig og unyttig arbeid, ut fra om arbeidet tjente fornuftige og riktige formål. Formuleringa om at aksjonærene ikke gjorde "en times nyttig arbeid" støtter denne tolkinga. Problemet blir

jo da at også grupper innen det arbeidende folket utførte arbeid hvor den sosiale nytten var diskutabel - som reklamefolk, ansatte i voldsapparatet. Eller så kan brosjyrene forstås dithen at alt arbeid skapte verdi, uansett hva som ble frambrakt og hvilken klassestilling vedkommende stod i. Verdiskaping blir da en egenskap ved ethvert konkret utført arbeid. Også kapitalister som personlig arbeidde, kunne slik forstås som produktive. Dette tilsvarte i så fall det skillet mellom passiv og produktiv kapital, som også programmene fra 1930 og særlig 1933 opererte med. Til støtte for en slik tolking kan det vises til den faktiske politikken partiet førte ut over 30-tallet. Det var den passive kapitalen, bankkapitalen, spekulantene m.v. som ble utsatt for de hardeste angrepene. Med den produktive kapitalen, industrikapitalen, ble det søkt samarbeid for gjennom planøkonomi og krisepolitikk å få hjula i gang og å øke produksjonsresultatet. Ut fra brosjyretekstene kan det ikke bestemmes hvilken av disse to tolkingene som er mest plausibel.

Fylkesbrosjyrene opererte med tre klasser - etter forholdet til produksjonsmidlene. Funksjonærer og arbeidere ble sett som én klasse, "lønnsmottakerne". Til grunn for denne grupperinga lå en betoning av inntektens formelle side - lønna. Det var ikke den objektive plasseringa i forhold til produksjonen som avgjorde. Produktivt arbeid, i den forstand 1930-programmet impliserte, ble ikke trukket inn. Kommandoretten ble i noen grad nyttet - "høiere" funksjonærer ble reknet til borgerskapet. Men kriteriet ble ikke brukt konsekvent. Også arbeidsformenn og f.eks. driftsingeniører hadde jo befalingsrett på vegne av kapitalen - uten at det av den grunn var rimelig å rekne dem til borgerskapet. Muligheten for å skille grupper av funksjonærer ut som "mellomlag" som ikke hørte til noen av klassene, ble altså ikke nyttet.

Ikke bare inntektens formelle side - men også størrelsen på inntekta ble anvendt - jfr. formuleringene om "velhavende lag" og diskusjonen om hvorvidt inntektsforskjeller skapte skiller mellom arbeidere og funksjonærer. Dette forholdet utafor produksjonen, i fordelinga av godene, var i 36 fortsatt underordnet. Men det viser til hvordan inntekts- og fordelingsforhold seinere kom til å stå fram som et sideordnet og til dels alternativt kriterium for å

dele befolkninga i sosiale grupper.

Et siste slående trekk ved klasseanalysen i alle disse åra, var at kvinnene overhodet ikke var nevnt, med unntak av at de i 1936 eksisterte som "en familie" det er vanskelig å brødfø! Forholdet mellom klasser og kjønnsdifferensiering ble ikke reist som spørsmål i disse tekstene og snautt nok i det samlete kildematerialet denne avhandlinga bygger på.

Klassemotsetninger og lagdeling i 1939

Programmet åpnet med å hevde:

> "Det er de økonomiske tilhøve, i første rekke produksjons- og eiendomsforholdene, som deler samfunnet opp i klasser og bestemmer interessemotsetningene". (pkt. I.1)

Dette var en tilslutning til marxismens allmenne bestemmelse av klassene. Programmet fortsatte med et punkt som skulle presisere dette, men som hadde formuleringer med rom for tolkinger:

> "Det som særmerker det kapitalistiske samfunnssystemet er den privatkapitalistiske eiendomsrett til produksjonsmidlene og konkurransestriden mellom de private næringsdrivende. Den som har kapitalmakt kan gjennom utbytting av arbeidsfolket tilvende seg en merverdi, en uberettiget del av de verdier som blir skapt gjennom den økonomiske virksomhet. Dette er en grunnårsak til interessemotsetningene og klassestriden i samfunnet" (pkt. I.2) (mine uthevninger).

Her lå både forskjeller fra det tidligere synet og uklarheter. Det ble ikke presisert hva klasser var. I stedet omtalte programmet seinere "ulike lag av arbeidsfolket". Hele arbeidsfolket produserte merverdi - ikke bare arbeiderklassen. Sjøl om programmet i et seinere punkt omtalte det "reelle herredømmet" som kapitalen hadde fått over jord og arbeids- og produksjonsmidler, var det "eiendomsretten" som var kapitalismens særmerke. Interessemotsetninger fantes, men mindre som en klassemotsetning til borgerskapet enn som en motsetning til et system, mellom abstrakte størrelser, "de snevre kapitalinteresser og hele det arbeidende folks samfunnsmessige interesser ... samfunnsinteressene".

Programmet var uklart med omsyn til om utbyttinga var et systematisk og nødvendig, "indre" trekk ved den kapitalistiske produksjonsmåten.

Det slo fast at det foregikk utbytting og at kapitalismen skapte vansker for folk som "ikke kan overvinnes eller varig avhjelpes med kapitalistiske metoder" (pkt. I.5). Men samtidig ble det antydet at denne utbyttinga skjedde - ikke på grunn av systemnødvendige trekk - men fordi f.eks. ny teknologi var "nyttet ut planløst og omsynsløst". Kapitalen hadde så å si på umoralsk vis utnyttet en vanskelig stilling for arbeidsfolket til å utbytte dem. Kapitalen "kan" tilvende seg "en uberettiget del" av verdiene. Ordvalget antydet at det også kunne finnes en berettiget del. Etter denne tankegangen ble problemet å sikre at denne delen ikke ble for stor. Dette skulle skje gjennom "en effektiv samfunnsregulering" (pkt. I.6). Det er mulig at dette innebærer å overtolke programmet. Men regulering og planlegging ble nevnt som middelet til å "sikre en rettferdig fordeling av godene". Og denne reguleringa og fordelinga av godene skulle skje før sosialismen var innført, på vegen mot et nytt samfunn. "Sosialisering", statsovertaking av virksomheter, fant i programmet en annen begrunnelse - behovet for å utvikle produktivkreftene. Det var altså ikke nødvendig å sosialisere for slik å endre produksjons- og med det klasseforhold. Tendensielt kunne klassene viskes ut før sosialiseringa.

Klassene og klassemotsetningene var slik ikke noe som nødvendig og ureduserbart var forbundet med den kapitalistiske produksjonsmåten. På samme vis som kapitalismen kunne utryddes skrittvis, kunne klassene forsvinne i en glidende prosess. Klassene hadde ikke bare rot i kvalitative, men i kvantitative forhold, "fordeling av godene" spilte en rolle ved sida av forholdet til produksjonsmidlene. Og var klassene slik mye konstituert av forskjeller i inntekt, var det følgeriktig at "klasseskilnaden og de sosiale motsetningene (kunne) bli utjevnet (mine uthevninger)".

I formen stod programmet fra 1939 fortsatt på det marxistiske klassebegrepet. Men dels var begrepet depresisert i forhold til de tidligere programmene, og dels sameksisterte det med en annen og konkurrerende teori om sosiale grupper - teorien om lagdeling.

Lagdelingsteorien på veg inn sist i 30-åra

I 1938 ga Arbeidernes Opplysningsforbund ut materialsamlinger om

økonomiske spørsmål.[8] Her framstilte økonomen Arne Skaug "Befolkningsklasser og levekår i Norge før og nå" ut fra en teori om "den sosiale lagdeling". Ifølge Skaug fantes det to typer kategorier for å analysere den sosiale strukturen. Den første kategorien var "sosialstillingsgruppene", slik de var definert i den offentlige statistikken. Gruppene var "selvstendige" og "lønnsmottagere", delt i henholdsvis "selvstendige næringsdrivende" og "selvstendig arbeidende", ettersom de anvendte leid hjelp, og i "funksjonærer" og "formenn og arbeidere".

Sosialstillingsgruppene hadde en viss likhet med de marxistiske "klasser". Skaug skreiv:

> "Stillingen i erhvervet, som sosialstillingsgruppene viser, peker ... på et forhold i det moderne samfund som er av stor betydning, nemlig de erhvervende personers forhold til de produksjonsmidler de arbeider med."9)

Sosialstillingsgruppene sa imidlertid ikke det vesentlige om den sosiale strukturen. Dette skyldtes del teknisk-statistiske vansker med å sammenlikne over tid. Men viktigere var at de ikke viste den sosiale lagdelinga. Og denne var ikke bestemt av forholdet til produksjonsmidlene, men av forskjeller i levekår, inntekter, arbeidsforhold, mente Skaug:

> "Den faglærte arbeider eller formann vil ofte, både økonomisk og sosialt sett, ha en bedre stilling enn en fisker eller småbruker som regnes som selvstendig".10)

Og videre skreiv han at sosialstillingene ikke viste

> "... den egentlige sosiale lagdeling. Store grupper av de selvstendige har økonomiske og sosiale kår som ligger langt under dem store deler av arbeiderklassen har".11)

Hos Skaug forelå de fleste av de karakteristiske kjennetegnene ved teorien om sosial lagdeling:[12]

- De sosiale gruppenes grunnlag var ikke produksjonsforholdene, men ulik fordeling av forskjellige sosiale goder og kvalifikasjoner. Hos Skaug var det ulikheter i levekår og arbeidsforhold. I andre varianter kan det være ulikheter i prestisje og rang, utdanning, bosted og andre mer eller mindre vilkårlig valgte kriterier.
- De sosiale gruppene ble ikke utgjort av et avgrenset antall

klasser, definert ut fra produksjonsmåten. De sosiale lagene var et mer ubestemt antall sjikt, ordnet over og under hverandre, med flytende overganger mellom hverandre. Når kriteriet for deling var f.eks. inntekt, dvs. en kvantitativ størrelse, og ikke et kvalitativt forhold, fantes prinsipielt ingen grenser for antallet lag. Skaug oppgir f.eks. i en tabell over inntekter 30 ulike grupper med arbeidere, sjøleiende osv., stokket om hverandre. - De sosiale lagene stod nok i en ulik stilling, men ikke nødvendigvis i en motsatt stilling. De var ikke komplementært forbundne og antagonistiske som arbeider og ikke-arbeider i en produksjonsmåte. Skaug reiste ikke dette problemet uttrykkelig, men sa ikke noe om motsetningsforhold, slik en klasseteoretiker ville gjort. I andre varianter av lagdelingsteorien inngår også et begrep om konflikt mellom lagene. Men motsetningene blir gjerne ikke sett som antagonistiske, men mulige å jenke til innafor en felles ramme.

Synspunkter som liknet disse, ble også framført av mer sentrale Arbeiderparti-folk på slutten av 30-tallet. I en programmatisk artikkel fra 1938 om faglig politikk tok Olaf Hindahl, formannen i Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon, bl.a. opp stillinga for landarbeiderne, som han så som "Norges egentlige proletariat". Og dette skyldtes først og fremst at "disse befolkningslag" var dårligst stilt med omsyn til lønns- og levekår.[13] Samme synet framholdt Gunnar Ousland, også knyttet til ledelsen i AFL, året etter:

> "Det er en stor og broket familie som nå er samlet under fagorganisasjonens beskyttelse ... innenfor den felles organisasjon varierer lønns- og leveforholdene fra det fattigste proletariat opp til langt inn i mellomklassen".14)

Hindahl poengterte også den svake stillinga, avmakta, som et viktig trekk ved landarbeidernes situasjon. De kunne ikke slå seg fram "gjennem den gammeldagse fagforeningspolitikk". De var avhengige av hjelp fra andre, fra regjeringa, staten, AFL. Etter dette synet ble "det egentlige proletariat" altså de som hadde det dårligst og stod svakest. "Proletariat" hadde nå kommet til å bety de laveste sjiktene innen arbeiderklassen, mens det tradisjonelt betegnet hele klassen, gjerne i betydninga det politiske subjektet.[15] Denne endringa er i og for seg interessant,men mest et spørsmål om språkbruk.

Viktigere er de teoretiske implikasjonene - forestillingene om lag i befolkninga som i ulik grad har rikdom og makt. Dette er lagdelingsteorien om sosial differensiering.

I samme artikkel fantes også islett av den tradisjonelle oppfatninga. Hindahl skreiv at "håndverks- og industriarbeiderne utgjorde "kjernen i våre fagforeninger". Dette var i samsvar med det tidligere synet på arbeiderklassen, slik f.eks. Hindahls forgjenger, Halvard Olsen, hadde hilst fagkongressen sju år tidligere:

> "Vi har fått inn under vår fagorganisasjon nye grupper av arbeiderklassen, og det betyr at landsorganisasjonen i sterkere grad enn tidligere kan opptre på arbeiderklassens vegne. Det er ikke nok at man vokser i medlemstall, hvis dette bare gjelder en del av arbeiderklassen, fag- og industriarbeidere. Å vokse i høiden er derfor ikke nok. For en klasseorganisasjon er det nødvendig å utvide sig i bredden, å få andre grupper av arbeiderklassen med i organisasjonen. Derfor er det gledelig og fortrøstningsfullt, at det har lykkes oss å få skogs- og landarbeiderne, få få funksjonærene, "snipp-proletariatet" med i solidarisk samvirke gjennem landsorganisasjonen".16)

Opp mot forestillinga om lag stod her oppfatninga om klasser med en kjerne og mer perifere grupper. Kjernen, proletariatet, var de tradisjonelt sterkeste, best organiserte og mest handlekraftige gruppene, industriarbeiderne. Rundt dette midtpunktet skapte andre "bredde".

Slagordmessig kan dette uttrykkes som at lagdelingsteorien så proletariatet som den <u>lidende</u> klassen. Klassesynspunktet innebar at proletariatet var den <u>ledende</u> klassen i en politisk kamp for forandringer, for å frigjøre seg sjøl og andre.

Konklusjon

Etter at vi nå har vandret i, gravd i og gransket de sosiale landskapene som Arbeiderpartiet tegnet opp på 30-tallet, la oss summere opp hva vi har sett.

Partiet sa sjøl at det tok et marxistisk utgangspunkt i analysene sine. Det gjør det rimelig å si noe om partiets forhold til marxismen, slik det utviklet seg i tiåret.

Analysene av klasseforhold og klassebegrepet var i tråd med den marxistiske teorien i vel første halvdelen av tiåret. De tok utgangspunkt i økonomien, i produksjonsforholdene som en sammensatt helhet av flere relasjoner, innehav, eiendomsrett, besittelse og kommando.

Samtidig kan vi registrere en del karakteristiske forandringer:
- Det ble etter hvert mindre klart hvilken stilling lønnsarbeidet hadde i bestemmelsen av klasseforhold.
- Begrepet om produktiv,verdiskapende arbeid ble forandret - fra å være bestemt av kapitalforholdet til å gjelde det sosialt nyttige arbeid eller alt arbeid overhodet.
- Distinksjonene mellom merverdiproduksjon og andre former for tilegning av sosialt overskott ble visket ut.
- Også andre distinksjoner forsvant - som i overgangen fra "arbeidende folk" til "folk", fra "småbønder" til "bønder".
- Fra å fokusere på produksjonsmåtens to klasser, ble samfunnsformasjonens tre klasser framhevd i 1936.

Over tid kan vi se en indre oppløsning av det marxistiske klassebegrepet. Programmet fra 1939 unnlot å bestemme hovedklassene, fokuserte på "folk" i stedet for "klasse" og innførte fordelinga av godene som et kriterium ved sida av stillinga i produksjonen .

Det eksisterte også alternative og konkurrerende teorier om de sosiale gruppene. Som vi skal se i tillegget om Hornsrud, kunne de ha røtter i eldre, før-marxistisk tenking. Seinere kom nyere, ikke-marxistiske lagdelingsteorier. På slutten av 30-tallet forelå klasse- og lagdelingsteori side om side - den første på veg ut, den andre som forløper for oppfatninga etter krigen. Mot slutten av tiåret hadde DNA med andre ord et uforpliktende forhold til marxismen, noe partiet også uttalte klart i prinsipprogrammet.

Tenkinga om sosial deling stod i samsvar med partiets politiske kurs for øvrig. Klasseteorien i 1930 svarte til en politikk som så arbeiderklassen som viktigste bestanddel og ledende gruppe innen partiets sosiale grunnlag og klassens organisering som viktigste strategiske middel (jfr. kapittel 5 om forholdet til parlamentarisk arbeid).

På samme måte hadde forandringene i teorien politiske implikasjoner. At distinksjoner ble opphevd, gikk sammen med ønsket å utvide den sosiale basisen for partiet. Nedtoninga av de konstituerende skilnadene mellom arbeiderklassen og andre klasser og lag var en teoretisk forutsetning for å revidere tesen om denne klassens ledende rolle (jfr. kapittel 4 om allianser). Et nytt begrep om verdiskaping åpnet teoretisk for en praktisk, politisk forsoning med deler av kapitalen, som vi skal se i kapittel 5. Uklarheten omkring lønnsarbeidet gjorde at begrepet om sosialisme kunne utvides til også å omfatte produksjonsformer med lønnsarbeid, f.eks. i jordbruket (jfr. kapittel 6). Vekt på ulike inntekter gjorde politikken mer til et spørsmål om fordeling enn til en kamp om kontrollen med produksjonen (jfr. kapittel 5).

Introduksjonen av lagdelingsteori synes å samsvare med et nytt syn på staten og dens oppgaver. I stedet for å være en stat som organiserte et klasseherredømme, syntes staten å framstå som en mekler og formidler mellom ulike sosiale lag. Politikken ble ikke en klassekamp der arbeidere gikk i spissen, men mer et spørsmål om å vareta interessene til svakere grupper (jfr. kapittel 4 og 5).

Klasseteorien var ledd i partiets tradisjonelle forståelse. Den glidende revisjonen og innføringa av en lagdelingsteori var deler av et nytt verdensbilde i en ny fase i DNAs historie. Det var ledd i en ideologi for det statsbærende sosialdemokratiet. Hvordan denne forandringa satte seg gjennom på andre felter innen teorien, skal vi se i de følgende kapitler.

Tillegg: Hornsrud om kapital, utbytting og klasser

Det følgende er en avstikker, en ekskurs, fra hovedlinjene i framstillinga, viet en person, Christoper Hornsrud. La oss først begrunne denne omvegen: Hornsrud var i en årrekke ledende innen partiets jordbrukspolitikk. Han var en sentral kraft bak utforminga av Jordprogrammet av 1902.[17] Han førte fram en rekke jordbruksaker som parlamentariker, bl.a. som medlem av parlamentariske kommisjoner som Husmannskommisjonen og Gjeldskommisjonen av 1928. Han fremmet flere private forslag, bl.a. ett til endring av

Jordloven i 1934. Hornsrud var en praktisk politiker, men hadde samtidig en teoretisk legning. Han hadde uttømmende, sammenhengende og reflekterte begrunnelser for politikken han førte. Da han også var skrivefør, produserte han flere brosjyrer, utredninger m.v. hvor han bygde opp agitasjon og argumentasjon til et konsistent og særpreget hele. Mange av Hornsruds synspunkter var sjølsagt fellesgods for alle sosialister, for hele partiet og bevegelsen. Men han hevdet også oppfatninger som på en karakteristisk måte skilte ham fra marxister i samtida, slik vi bl.a. har møtt dem i prinsipp-programmene. Disse skilnadene var ikke kuriøse og tilfeldige. De har krav på interesse fordi de spilte en strategisk rolle i den argumentasjonen han bygde opp omkring den jordpolitikken han og lenge også partiet førte.

Det er særlig Hornsruds begreper om verdi, om kapital og om utbytting som har interesse, fordi de ledet fram til hans forståelse av klasseforhold og klassemotsetninger. Vi bygger på ett skrift, brosjyren "Veien frem" fra 1933,[18] for å kunne gi en konsentrert og inngående analyse.

Det analytiske - og moralske - utgangspunktet for Hornsrud var arbeidet. Grunnlaget for det menneskelige samfunnet var produksjonen, arbeidslivet, næringslivet, som han kalte det - dvs. menneskelig arbeid helt allment. Det menneskelige arbeidet hadde et fellespreg uansett om det var intellektuelt eller manuelt, uavhengig av hva slags produksjonsforhold det var underlagt. Det menneskelige arbeidet i allmenhet frambrakte verdier. Det het f.eks. "den av bønder, fiskere og andre arbeidere skapte rikdom". Så langt var Hornsrud i tråd med gjengse sosialistiske og marxistiske synsmåter. Men han skilte seg fra marxismen i synet på hva "verdi" var. Marx opererte med et skille mellom bruksverdi og bytteverdi ved en vare. Kapitalistisk sett er det bytteverdien som interesserer, hvorvidt varen kan omsettes på et marked. Hornsrud hevdet ikke dette skillet. Hvorvidt noe hadde verdi, avhang av om det var "samfundsnyttig".

Dermed ble det for ham en fundamental likhet ved alle som arbeidde, alle som skapte noe "samfundsnyttig". Han talte om "det arbeidende folk", som bestod av "arbeiderne, håndens og åndens" eller sagt

annerledes av "bønder, fiskere og andre arbeidere". Dersom folk var arbeidende, hørte de til samme grunnleggende sosiale kategori. Sjøl om Hornsrud sjølsagt var bevisst ulikheter mellom å ha lønnsarbeid og å arbeide for seg sjøl, tilla han dette liten vekt. Han nytter derfor formen "arbeidere" også om andre enn lønnsarbeidere. Det het f.eks.:

> "Derfor kan arbeiderbønderne opnå solidaritet - sideordnede livs- og arbeidsvilkår - med andre arbeidere ...".19)

Opp mot "arbeiderne"/"det arbeidende folket"/"arbeidet" stod "de arbeidsfiendtlige interesser" som han identifiserte som "spekulasjon"/"spekulasjonsnæring", som "kapital/"kapitalistklasse"/ "kapitalherredømme"/"kapitalrente", som "pengeinteresser"/"pengeherredømme" og endelig som "gjeldsherredømmet"/"gjeldsrentesystemet".

For Hornsrud stod det slik at "kapitalen" eller "pengeherredømmet" hadde en reint parasitær karakter. Det var fremmedelementer som stod utafor det egentlige arbeidslivet og utsugde det. Det var egentlig "samfundsfiendtlige krefter". Det parasitære kom bl.a. fram i formuleringer som "rentesugende" eller at

> "gjelden yngler, den er blitt en levende organisme som eter sig hensynsløst inn i alt næringsliv".20)

Under kapitalismen var det den "pengemessige lønnsomhet" som var "statssamfundets jordbunn", som var "drivfjær for produksjonen". Hornsruds begrep om "pengemessig lønnsomhet" var det samme som det marxistiske "profitt". Ulikheten i språkbruk er i seg sjøl ikke viktig. Men ordvalget viste til et annet forhold som er mindre trivielt - hans begreper om "penger" og "kapital".

For Hornsrud var det identitet mellom penger og kapital. For Marx derimot, var pengene én form av kapitalen - dens verdiform. Kapitalen kunne også ha vareform og form av produksjonsutstyr. Ved å innskrenke begrepet om kapitalen til dens verdiform, kunne Hornsrud få fram at kapitalen djupest sett var funksjonsløs i forhold til arbeidet, i forhold til produksjonen:

> "Pengene har jo i sig selv ingen reel verdi. Om man brente op alle pengesedler vilde samfundets nasjonalformue være like stor. Penger skal være byttemiddel og verdimåler for

> produksjonen. Pengenes rolle i produksjonens tjeneste må før eller senere på den ene eller den annen måte bestemmes og begrenses derefter".21)

Dette synspunktet likner Marx' syn på pengenes fetisjkarakter: Pengene blir tillagt en kraft i seg sjøl som de ikke har - å være verdiskapende. Men Hornsrud syntes utelukkende å se denne sida. Han så pengeveldet som resultat av en hildring, som noe reint fiktivt. Og hevder en at pengene ikke har noen egentlig reell eksistens, er jo konsekvensen at bare de fjernes fra produksjonen, vil også "pengemessig lønnsomhet", profitt, opphøre å være drivkrafta for produksjonen. Hornsrud opererte ikke som Marx med en dobbelthet i kapitalbegrepet. Han så bare den pengemessige sida, ikke den materielle. Ikke bare overså han kapitalens andre former. Men han betonte heller ikke hvordan kapitalen er et sosialt forhold, hvordan penger blir kapital først når de settes systematisk inn i produksjon for å utvide denne og dermed øker utbredelsen av lønnsarbeidet.

For Hornsrud var det slik at kapitalherredømmet stod for et "utbytningstyveri". Denne utbyttinga skjedde i ulike former - alt ettersom den rammet lønnsarbeidere eller arbeiderbønder og fiskere. Den viktigste formen for utbytting skjedde gjennom "kapitalrenten" og "gjeldsrentesystemet":

> "Utbytningen av det menneskelige arbeide i jordbruksnæringen ... finner sted vesentlig og i regelen gjennem gjeldsrentesystemet og renteslaveriet".22)

Men det var ikke bare jordbruket som ble rammet av renteslaveriet. Det var dette som særkjente kapitalismen, som var dens viktigste karakteristikk, dens vesen. Dette ble ikke sagt eksplisitt, men framtrådte gjennom formuleringer som "den moderne kapitalisme med rentesuging og utbytning", "med sine sugerøtter gjennem gjeldsrentesystemet". Derfor ble gjeld og rente viktigste formen for utbytting ikke bare overfor jordbruket og arbeiderbøndene, men også overfor arbeidslivet som helhet og arbeiderklassen:

> "Alt næringsliv, ikke bare jordbruket, lider under gjeldsrentesystemet. For nettop ved dette system (min uthevning), blir en større eller mindre del av arbeidet, arbeidsverdien, overført fra arbeider til kreditor".23)

Den andre formen for utbytting skjedde gjennom lønnsarbeidet. Også

dette var jo et gjengs synspunkt. Men det interessante er hvordan Hornsrud framstilte denne utbyttinga:

> "... klassemotsetningen fra industrien i form av underskuddsbetaling og overtidsarbeide - altså for meget arbeide og for lite betaling i forhold til hinannen, således at driftsherren enten profiterer på et arbeide han personlig ikke har utført, eller han tar andel av et arbeide utover verdien av eget arbeide".24)

> "For utbytningens plass i vareproduksjonen og vareomsetningen ligger bortgjemt i forskjellen mellem arbeidslønningene og den pris arbeiderklassen må betale for de varer eller de samfundsgoder den selv nyter".25)

Hornsrud hadde her to teorier om utbyttingas grunn. Den ene var en teori om underbetaling. Arbeideren ytte en mengde arbeid og fikk for dårlig betalt for dette. Dessuten ble arbeideren utbyttet gjennom vareprisene, som var høyere enn de skulle i forhold til lønna. Begge disse forholdene kunne følgelig rettes opp gjennom økte lønninger:

> "Altså: Det som skulde gjøres, og i det lange løp må gjøres, det er: både senke arbeidstiden og samtidig heve lønningene inntil utbytningen blir fjernet".26)

Disse oppfatningene er noe annet enn den marxistiske forståelsen av lønnsarbeidet. En sentral distinksjon innen marxistisk teori er i denne forbindelse forskjellen mellom arbeid og arbeidskraft. Hornsrud hevdet ikke noe skille mellom disse begrepene, men nyttet dem om hverandre. "Industriarbeideren må selge sitt arbeide, selge sig for en daglønn" het det ett sted. Et annet: "... den som driver jorden vesentlig med leiet arbeidskraft - altså vesentlig for utbytningens skyld".

Ut fra Marx er det nettopp ikke arbeidet, men arbeidskrafta som selges som en vare. Arbeidskrafta har den egenskapen å frambringe en verdi ut over det den sjøl er verdt - en merverdi - som kjøperne av arbeidskrafta kan tilegne seg. Det er her kilden til kapitalens verdiøking og akkumulasjon ligger. Dette grunnforholdet kan ikke oppheves sjøl om arbeidslønnene øker. Kapitalforholdet og lønnsarbeidet er et grunnleggende, konstituerende trekk den kapitalistiske produksjonsmåten - ikke noe ytre og tilfeldig.

Arbeidslønnene vil mer eller mindre tilsvare verdien av varen arbeidskraft. Denne verdien er igjen bestemt av kostnadsnivået for produksjon og reproduksjon av arbeidskrafta, dvs. verdien av de varene som går med til å holde liv i lønnsarbeideren og hans eller hennes familie. Nivået for denne reproduksjonen er ikke biologisk, men historisk og sosialt bestemt. Arbeidskrafta kan bli solgt til en pris under sin verdi, f.eks. i tider med stor arbeidsløshet og konkurranse om jobber. Det er fagbevegelsens oppgave å sørge for at arbeidskrafta blir solgt til sin verdi og ikke under på grunn av individuell konkurranse lønnsarbeiderne i mellom.

Selges arbeidskrafta under verdien sin, betyr dette at nivået for reproduksjonen presses ned under den grensa som historisk og sosialt er blitt dannet,sjøl om det i kapitaliserte land oftest likevel holdes over den reint biologiske grensa. Denne situasjonen er for så vidt den Hornsrud beskriver som "forskjellen mellem arbeidslønningene og den pris arbeiderklassen må betale for de varene eller de samfundsgoder den selv nyter". Men dette er ikke det "normale". Det er ikke hovedformen for utbytting. Utbytting skjer også når arbeidskrafta selges til sin verdi. Selges den under, er det en ekstrautbytting som skjer.

Forskjellen mellom Hornsrud og Marx ligger bl.a. i at hvor den ene opererte med enkle begreper, insisterte den andre på dobbeltkarakteren ved en rekke forhold. Det gjelder begrepet om verdi. Marx skilte mellom bytteverdi og bruksverdi, Hornsrud så bare bruksverdien. Det gjaldt penger og kapital, hvor det var identitet for Hornsrud, mens Marx dels skilte mellom kapitalens ulike former, dels understrekte at kapitalforholdet er et sosialt forhold. Hornsrud satte videre likhetstegn mellom arbeid og arbeidskraft, mens skillet her for Marx var et hovedpoeng.

Denne ulikheten viser til at "kapitalismen" for Hornsrud ikke først og fremst var konstituert gjennom lønnsarbeid og kapital satt inn i produksjonen. For Hornsrud synes det å ha vært slik at kapitalens viktigste former er det en kan kalle handels- og ågerkapital. Det viser seg bl.a. i den vekta han la på "gjeldsrentesystemet". Hornsruds tilnærming til kapitalismen var ut fra småeiendommens, den enkle vareproduksjons standpunkt. Han fortolket dette samfunnet

slik det fortonte seg sett fra utsynspunktet til en "arbeiderbonde". Da var det jo nettopp handels- og ågerkapital - banker, finans- og kredittinnretninger av ulik art - som en kom i kontakt med. Industrikapitalen måtte bli en fjernere størrelse, sjøl om Hornsrud ikke var blind for dens eksistens. I forhold til arbeidet på et enkeltmannsbruk, fortonte kapitalen seg som noe reint ytre og parasitært. Dette er forskjellen mellom å være indirekte subsumert, underlagt kapitalen og å være direkte underlagt, ja under industriell kapitalisme reelt underlagt kapitalen. Sett fra et arbeiderklassestandpunkt er kapitalen ikke en makt "utafor" arbeidet. Lønnsarbeidet forutsetter kapital og vice versa. Kapitalen utsuger sjølsagt de arbeidende også her. Men innen den kapitalistiske produksjonsmåten er kapitalen også nødvendig som iverksetter og organisator av produktiv virksomhet. Oppheves kapitalen, oppheves også hele produksjonsmåten.

Ut fra Hornsruds kapitalismeforståelse blir det logisk at målsettinga for politikken kan formuleres som å "sette kapitalherredømmet på plass og drive kapitalrenten ut av produksjonen". Arbeiderklassen kan ikke bare drive kapitalrenten ut av produksjonen. Sjølve kapitalen må drives ut, men derved omkalfatres også produksjonsmåten fullstendig. Mens målsettinga for dem som driver i den enkle vareproduksjonen er å drive kapitalismen tilbake, må arbeiderklassen som er bundet til den kapitalistiske produksjonsmåten, omvelte det hele.

Hornsruds synspunkter er ikke bare politisk, men også idéhistorisk interessante. Dels kan vi se hvordan trekk hos ham gikk igjen i 1939-programmet. Men enda mer slående er hvordan han minner om agitasjonen til Marcus Thrane og andre før-marxistiske sosialister. På samme vis som Hornsrud reknet alle som arbeidde til samme kategori, hevdet Thrane liknende sosiale dikotomier i en tid hvor industrien var lite utviklet. De "hærende" stod mot de "tærende", og "arbeidere" ble nyttet som samlebetegnelse på en rekke grupper i høyst ulik klassestilling.[27)]

Brosjyren som vi har sitert fra, ble gitt ut som agitasjonsskrift før valget i 1933. Kan det være at Hornsrud først og fremst har siktet den inn mot "arbeiderbøndene" og av denne grunn betont f.eks.

gjelda og ikke lønnsarbeidet som kapitalismens vesentlige trekk? Skriftet var nok rettet inn mot arbeiderbøndene. Men Hornsrud gjorde neppe denne vektlegginga av taktiske årsaker og skreiv på tvers av hva han ellers måtte mene. Synspunktene var tvertimot i tråd med det han hevdet både før og etter. Brosjyren må i stedet forstås som et genuint uttrykk for kapitalismeforståelsen hos enkle vareprodusenter med en sosialistisk innstilling.

Kapittel 2: KLASSENE I JORDBRUKSSAMFUNNET

Innledning

Vi har vandret og gravd i de sosiale landskapene partiet risset opp i løpet av tiåret. Og for å bli i bildet; resten av turen og undersøkelsene foregår dels i skogsterreng, men hovedsakelig der lendet egner seg (mer eller mindre) for jordbruk. Først skal vi framstille partiets syn på de ulike gruppene på landsbygda. Deretter skal vi se hvilken analyse som lå under partiets måte å kategorisere dem på.

Vi skal altså gå over fra den allmenne klasseanalysen i kapittel 1 til den som særskilt gjaldt for jordbruket og skogbruket. Hensikten er å si noe mer presist om hvem partiet ønsket å alliere seg med på landsbygda.

Vi skal se at partiet i sin analyse forholdsvis lett og entydig skilte ut henholdsvis skog- og landarbeiderne og storbøndene som egne grupper, som deler av arbeider- og borgerklassen. Men landarbeiderne ble sett som en svak, underkuet gruppe som ikke kunne lede an i klassekampen på landsbygda. Bl.a. av denne grunnen ble bøndene politisk viktige. Storparten av den analytiske krafta ble satt inn på å bestemme de bøndene som ikke var storbønder - småbrukerne og små og mellomstore bønder.

Det var mange synspunkter på hvordan disse skulle oppfattes. Samme gruppe ble betegnet på ulikt vis, og omvendt fløt betegnelsene over fra en kategori til en annen. Grensene mellom dem var vanskelig å fastsette. Folk i partiet nyttet ulike kriterier - som førte til forskjellige analyseresultat. Dels ble forhold som inntekt, hestehold og bruksstørrelse nyttet. Men det som stod i sentrum var bøndenes forhold til arbeidet, spesielt lønnsarbeidet. Dels ble det lagt vekt på om bøndene sjøl utførte konkret, fysisk arbeid - noe den slagordmessige betegnelsen "arbeiderbonde" vitner om. Dels var stillinga til lønnsarbeidet med på å avgjøre hvilken klasse bøndene hørte til, hvilken produksjonsmåte som rådde i jordbruket.

I gjennomgangen av meningene om de ulike sosiale gruppene vil vi møte et mangfold av oppfatninger, så mange at bildet kan synes å "flimre". Men mangfoldet, uklarhetene og uenighetene var ikke reint teoretiske forhold. Ofte viste forskjellene til ulike linjer, f.eks. m.o.t. hvilken kategori som ble ansett som viktigst i en politisk sammenheng. Vi skal se at det hersket en gjennomgående teoretisk ustøhet omkring lønnsarbeidets betydning for klasseanalysen. At folk var deltids lønnsarbeidere, ble oppfattet ulikt, at folk kjøpte arbeidskraft likeså. Partiet synes å ha manglet en klar oppfatning av lønnsarbeidets plass i den kapitalistiske produksjonsmåten, nemlig at det omdannes til kapital når merarbeidet reinvesteres, nyttes til akkumulasjon. Bare noen skribenter analyserte klasseforholdene i jordbruket ut fra en oppfatning om de ulike produksjonsmåtene. Denne uklarheten var på det teoretiske planet en medvirkende årsak til at lønnsarbeid i jordbruket etter hvert ble godtatt som en produksjonsform forenlig med det samfunnet partiet ville bygge opp.

A. SOSIAL STRUKTUR PÅ LANDSBYGDA

Husmenn

Husmennene var få på 30-tallet. Gruppa var i ferd med å svinne hen. Den ble betraktet som en levning fra en tidligere produksjonsmåte. Husmannen var en av de "døende klasser som om relativt kort tid vil tilhøre historien"[1], og husmannsvesenet en "middelalderinstitusjon", sa Dagfinn Bech. Denne levninga ble holdt kunstig i live av Husmannsloven og bestemmelse om "eldre husmanns-, bygsel- og leilendingsforhold" i Jordloven av 1928. Partiet krevde at pliktarbeid for jordleie måtte få en regulert godtgjørelse. Men primært ønsket det overgang til en rein landarbeiderstatus med regulerte arbeids- og lønnsvilkår, til sjøleie eller til moderne forpaktning, "fullt leieforhold uten tvungen arbeidsplikt"[2]. De føydale restene skulle bringes over i enten kapitalistiske produksjonsforhold eller i enkel vareproduksjon.

Arbeiderklassen på landsbygda

ble utgjort av lønnsarbeiderne innen skog- og jordbruket. Skog-

og landarbeiderne ble ofte omtalt i samme åndedrag. Men det var også skiller som gjorde at de ble sett som to sjølstendige sjikt innafor arbeiderklassen.

Landarbeiderne

ble allment bestemt slik:

> "Jordbruksarbeiderne og tjenerne er lønnsarbeidere hos de større jordbrukere. De eier ikke det de arbeider med og utfører arbeidet efter andres pålegg og tilsyn".[3]

Det rådde imidlertid ikke enighet om hvem gruppa landarbeidere egentlig omfattet. Begrepet ble faktisk brukt på fire ulike måter: Bare om dagarbeidere, bare om faste arbeidere, om begge disse gruppene, og om disse samt arbeidere som grenste opp til eller hadde basis i jordbruket.[4]

Som lønnsarbeidere stod landarbeiderne i en særlig stilling, hvem en nå reknet inn under begrepet. På den ene sida var de knyttet til bruk som representerte de kapitalistiske produksjonsforhold i jordbruket. De arbeidde på

> "... større jordbruk, nærmest industrialiserte bruk, hvor forholdet mellom kapital og arbeide, mellem arbeider og arbeidskjøper (jorddrott) er tilsvarende forholdet i industrien".[5]

På den andre sida framtrådte dette lønnsarbeiderforholdet ofte ikke klart. Det var hyllet inn av tradisjonelle, før-kapitalistiske ordninger og institusjoner, av patriarkalske relasjoner mellom eiere og ikke-eiere.[6] Det var en rekke særtrekk ved livs- og arbeidssituasjonen deres i forhold til den øvrige arbeiderklassen. Det rådde andre vilkår for dem bl.a. m.o.t. faglig arbeid enn for klassefellene deres. Blant særegenhetene var:

- De var forholdsvis få på hver enkelt arbeidsplass og bodde nokså spredt fra hverandre. I motsetning til industriarbeiderklassen, som ble sosialt samlet av kapitalens egen konsentrasjon, var landarbeiderne en oppsplittet gruppe.[7]
- De arbeidde ikke med dødt materiale, men med dyr og planter som krevde jamt stell.[8]
- Mange landarbeidere hadde forventninger om å tre ut av arbeiderklassen med tid og stunder. Landarbeiderklassen var preget av sosial mobilitet og enda mer av forestillinger om dette. De kunne tilhøre brukerens egen familie eller være sønner av små-

brukere eller mellomstore bønder som reknet med å overta en gard [9]

Disse forholdene gjorde det vanskeligere å utvikle en sjølstendig klassebevissthet blant landarbeiderne enn i den øvrige arbeiderklassen. De var ofte preget av en "korporativ" bevissthet, av forestillinger om at de hørte sammen med næringa og med husbonden - mot andre næringer og representantene for disse. At de var atskilt og oppsplittet, gjorde det vrient å innse at situasjonen deres var samfunnsmessig bestemt, at skjebnen deres ikke var individuell, men en klasses skjebne. Atomiseringa hindret dem i å se seg som del av en arbeiderklasse. Tanken om eget bruk, at lønnsarbeidet var midlertidig, disponerte dem lite for solidaritet og samhold med de andre landarbeiderne og arbeiderklassen i andre næringer. Endelig gjorde omsynet til dyra at tradisjonelle arbeidskamper var vanskelige.

Landarbeiderne ble derfor sett som en særlig underkuet gruppe i arbeiderklassen. Manglende organisasjonsstyrke og bevissthet gjorde at de stod svakt i forhold til kapitalen i jordbruket. Dette slo ut i svak sjølbevissthet. Situasjonen deres ble malt i dystre farger:

> "Med dårlig skoleutdannelse, lang arbeidsdag, ikke ferie og trange økonomiske vilkår, blir jordbruksarbeideren følende seg avhengig av andre, blir liten og beskjeden, får mindreverdighetsfølelse. Hele tilværelsen får noe fattigslig over sig. Det blir ikke frie rakryggede mennesker som vokser opp under slike forhold".10)

Nå kunne en i en valgbrosjyre samme året lese at "landarbeiderne retter rygg", og at representantene deres nå satt "ved forhandlingsbordet som de før så enerådige bønders likemenn".[11] Men det gjaldt enten bare i brosjyren eller bare tillitsmennene i Norsk Skog- og Landarbeiderforbund. For året etter hevdet en tillitsmann nettopp i NSLF at jordbruksarbeiderne "fremdeles lever under så primitive lønns- og arbeidsvilkår" at det var mulig å nytte Kristian 5.s norske lov til å regulere forholdene.[12] Det var disse forholdene som ga utgangspunktet for Hindahls utsagn om at landarbeiderne var "det egentlige proletariat".

Skogsarbeiderne

Landarbeidernes tilknytning til lønnsarbeidet var altså ofte begrenset til et visst antall år. Også for skogsarbeiderne var lønnsarbeidet avgrenset i tid - sjøl om det varte hele livet, gjaldt det bare deler av året.

Noen hevdet et skille mellom "de rene skogsarbeidere"[13] og andre som dreiv skogen. De "rene" skogsarbeidere var de jordløse, som bare levde av skogsarbeid. Men som formannen i NSLF, Alfred Ljøner skreiv i 1938:

> "Skogsarbeidets art fører med sig at det sjelden er sammenhengende arbeid, som oftest er sesongen 2 - 5 måneder om året. Skogsarbeidernes må derfor som regel være basert på supplering ved et annet yrke. I de fleste tilfelle er det en kombinasjon med eget småbruk".[14]

Mange lot dette gå inn nesten som et definitorisk trekk ved skogsarbeiderne. Det het at skogsarbeiderne "har som oftest hus med litt jord til", eller "har en mindre eiendom til støtte for sitt egentlige arbeide" eller at de "har i alle tider bakover været knyttet til små, selvstendige jordbruk".[15]

Men i praksis var det vanskelig å skille ut en gruppe av egentlige skogsarbeidere, atskilt fra dem med et lite bruk. Oftest var arbeiderbruket bare noe større enn tomta til boligen. Som Ljøner påpekte, var grensa mellom "hovederhverv" og "bierhverv" flytende, både i offentlig statistikk og i realiteten.[16]

Skogsarbeiderne skilte seg fra landarbeiderne ved at flere av skogens folk hadde et attåtbruk. De hadde også jamt over større klassebevissthet. Organisasjonsreisinga og arbeidskampene i skogen fra slutten av 20-tallet og utover 30-tallet hadde skapt en gjennomgående større sjøltillit.[17]

Arbeiderbrukerne

stod i en overgangsstilling mellom de reine lønnsarbeiderne og småbrukerne. De var "halvproletarer".[18] Delvis hadde de inntekt av lønnsarbeid, delvis av eget bruk, som en i samtida kalte arbeiderbruk. Johanne Åmlid definerte det som "bruk med bolig,

5-20 mål jord og tilleggsarbeide i skog, på storgård osv".[19]

Arbeiderbrukene var langt på veg resultatet av en bevisst offentlig politikk. Gjennom Arbeiderbruk- og Boligbanken og seinere Småbruk- og Boligbanken fikk folk uten midler forholdsvis billige og langsiktige lån for å skaffe seg arbeiderbruk, dvs. bruk med areal fra 5 - 20 mål eller såkalte bolig- eller tomtebruk, boliger med tomt opp til 5 mål.[20]

Bønder og offentlige myndigheter ønsket å sikre tilgang på arbeidskraft på landsbygda. Husmannsvesenet ble oppløst bl.a. ved at nye muligheter åpnet seg ved emigrasjon eller ved å ta arbeid i byene. For å erstatte dette og binde folk til bygda, var det formålstjenlig for store og mellomstore bønder og skogeiere, at folk som i sesonger trengtes i jord- og skogbruk, hadde en annen fast sysselsetting i tillegg.

Også for dem som hadde slik bruk, fylte systemet under de rådende forholdene en funksjon. De var jo en slags jordbrukere. Bruket var for lite til å skaffe underhold aleine.[21] Så lenge bruket nå ikke var større, var det nødvendig å skaffe ytterligere midler og fordelaktig å få lønnsarbeid. Systemet med arbeiderbruk ble omfattet med atskillig skepsis i arbeiderbevegelsen. Men, som vi skal se i Kapittel 6, var det delte meninger om kombinasjonen av eget bruk og lønnsarbeid prinsipielt var uønsket.

Småbrukerne

Hva en småbruker var, ble det gitt flere svar på i mellomkrigstida. Ikke bare var det tradisjonelt forskjellig språkbruk i de ulike landsdelene. Verre var det å finne et objektivt skille mellom småbrukerne og på den ene sida lønnsarbeidere med bruk attåt og på den andre sida småbønder:

> "Grensen mellom småbrukere og småbønder er svært flytende. I enkelte strøk av landet kalles en jordbruker med f.eks. 70 mål dyrka jord, for bonde".[22]

Uklarheten viste seg når småbruket skulle bestemmes etter størrelsen på arealet med dyrket jord. Tallene svingte fra 2 - 20 mål

når det gjaldt den nedre grensa og fra 50 - 70 når det gjaldt den øvre. Innafor disse grensene fantes en vrimmel av tallfestinger. Dessuten oppga enkelte skribenter tall for innmarka.[23)]

Innen Norges Bonde- og Småbrukarlag og blant dem vi seinere skal møte som "småbruksideologene" i Arbeiderpartiet, ble det snakket om "det egentlige småbruk", som ble nøye skilt fra andre bruksformer. Johanne Åmlid avgrenste småbrukene fra det hun kalte arbeiderbruk. H. Egeberg, "ideologen" i NBSL, skreiv at det var nok dem som mente at småbruk også omfattet egne hjem med hage i industristrøkene, tomtebrukene i skogsbygdene og arbeiderbrukene i jordbruksstrøkene. Og det fantes folk som kalte "dvergbruksgruppen", bruk fra 2 - 10 mål, for småbruk. Men hevdet han, de "virkelige småbruk" omfattet gruppa fra 20 - 50 mål dyrket jord.[24)]

Denne insisteringa på at det fantes "virkelige småbruk" tjente jordbrukspolitiske formål. For NBSL og småbruksideologene var det viktig å vise at småbruket var en distinkt avgrenset, egen bruksform, og at det var en lønnsom og ideelt riktig bruksform. Dersom småbruket ikke ble skilt begrepsmessig fra de mindre brukene, ble det vanskeligere å forsvare småbruket. Det måtte da så å si svare for de problemene som f.eks. arbeiderbrukene skaffet folk på halsen. Derfor poengterte denne retninga at den virkelige småbruker "har si vesentligste (eller hele) inntekt av arbeidet på bruket",[25)] og lite eller intet lønnsarbeid ved sida.

Andre skribenter trakk nettopp fram kombinasjonen av bruk og lønnsarbeid eller annen attåtnæring som særmerket for småbruket. Ljøner mente f.eks. at "størsteparten av disse brukere må ha et annet erhverv ved siden av småbruket". Håkon Meyer skreiv om "småbrukerklassen som ikke finner utbytte på eget bruk og som må gjøre lønnsarbeid ved siden av". Johs Høie tok et mellomstandpunkt. Småbrukerne omfattet både "de med de minste familiebruk og de med biyrkebrukene".[26)]

Foruten bruksstørrelse og spørsmålet om hel- eller deltidsdrift kunne også hesteholdet nyttes som skillende kriterium. Statistisk Sentralbyrå reknet som småbrukere de som hadde bruk med mer

enn 5 mål jord, men som var så små at de ikke holdt hest utelukkende eller vesentlig for brukets skyld. Andre grunner til å holde hest kunne være kjøring for andre mot betaling, kanskje særlig i samband med skogsarbeid, offentlige anlegg, m.v. Skillet mellom dem som etter denne definisjonen ble reknet som småbrukere og dem som gikk som "gårdbrukere", gikk et sted i gruppa av bruk mellom 20 og 50 mål innmark.[27)]

Småbøndene

Grensa mellom dem og småbrukerne var temmelig tøyelig. Det fantes tre oppfatninger av begrepet.

Noen mente det var forskjell - ut fra størrelsen på bruket. Garden til en småbonde var større enn det vanlige småbruket. Tall som ble oppgitt, var 20/30 - 100 mål og 50 - 100 mål dyrket jord.[28)] Småbonden kunne gjerne leve av garden - tok knapt lønnsarbeid, men hadde knapt heller leid arbeidshjelp. Høie mente at småbonden var familiebruker, i motsetning til biyrkebrukere. Småbonden

> "har et bruk så stort at det gir full sysselsettelse og økonomisk underhold til familien, men heller ikke større enn at han greier arbeidet med familiens egen hjelp. Bare i liten utstrekning må han bruke leiet, fremmed hjelp".[29)]

Småbonden var med andre ord den mest mulig reine formen av enkel vareprodusent. Det vanlige synet var at skillet mellom dem og småbrukerne spilte liten rolle, fordi de hadde praktisk talt samme interesser. De ble skrevet om så å si i samme pennestrøk som "landets småbruker- og småbondestand".[30)]

Andre valgte å ikke bruke begrepet overhodet, men snakket bare om "småbrukere" eller som Hornsrud, om "arbeiderbønder". Forskjellen i synet hang nok delvis sammen med hvilke deler av landet en tenkte på. Hornsrud hadde nok tankene sine først og fremst østpå. Vestpå og nordpå var nemninga "småbruker" ikke i bruk.[31)]

Halvard Lange synes å ha tatt et tredje standpunkt. Han ser ut til å ha anvendt begrepet "småbonde" svært vidt, om alle bruk fra 20 - 200 mål innmark. Lange var særlig opptatt av landsdelene

utenom det sentrale Østlandet. Han skreiv om partiets allianse-problem, om "småbøndene på Sørland og Vestland",[32] som måtte vinnes for partiet. Lange synes å ha nyttet "småbønder" om alle bønder han mente ikke var storbønder og som heller ikke hadde hovedinntekt av og dermed hovedinteresse i lønnsarbeid.

En småbonde var omlag det Statistisk Sentralbyrå kalte "enhestes bruk", dvs. gardsbruk med en hest og som var så små at de holdt hest utelukkende eller vesentlig for brukets skyld.

De mellomstore bøndene

Uttrykkene "store" eller "større", "middelstore" og "små" garder var ganske vanlig. Og en slik tre-deling er jo en grei, om enn noe omtrentlig inndeling. Men hva en mente var "middelstort" varierte. Et matematisk middeltall framkom når en reknet sammen arealet på alle garder og delte dette på antallet. Etter dette var 43 mål innmark den gjennomsnittlige gardsstørrelsen etter Jordbrukstellinga i 1929.[33] Men en "middelstor" gard var vanligvis atskillig større. Både Lund og Åmlid tallfestet dette til 100 - 200 mål dyrket jord.[34]

Det ble altså ikke tenkt på matematikk - men på en gruppe bønder som stod i en midlere stilling, i en klassemessig posisjon mellom andre. Det vil si: De var verken storbønder eller småbrukere.

Hva skilte dem fra disse to gruppene?

Det rådde enighet om at en mellomstor bonde ikke hadde lønnsarbeid ved sida av bruket. Solgte en arbeidskrafta si, var en definisjonsmessig ikke en mellomstor bonde. Men kunne en kjøpe arbeidskrafta til andre, slik storbonden gjorde, og fortsatt være "mellomstor"? Ja, det avgjørende skillet var ikke om en hadde lønnsarbeidere ansatt. Dersom en sjøl fysisk arbeidde på garden, kunne en fortsatt reknes som en mellomstor bonde. De som nyttet begrepet, var enige på dette punktet. Det ble skrevet om "den middelstore bonde, som selv arbeider med" og at

> "Mellomstore bønder er de som lever vesentlig av sitt og sin families arbeid som jordbrukere, men som har noe leid arbeidshjelp".[35]

De mellomstore bøndene ble sett som "de egentlige bønder, de som har mest rett til navnet".[36]

Arbeiderbøndene

"Arbeiderbønder" eller "arbeidende bønder" var hyppig brukte uttrykk innen Arbeiderpartiet. Det forekom også liknende former som "den arbeidende jordbrukerklasse" og "den arbeidende jordbrukerbefolkning".[37] Begrepet spilte en ganske framtredende rolle i partiets agitasjon omkring spørsmål på landsbygda. I 1922 hadde f.eks. partiet hatt en egen avis med navnet "Arbeiderbonden".[38]

Hvem var arbeiderbøndene?

Det var en samlebetegnelse som ble brukt nokså upresist. Det som var klart, var at verken storbønder eller reine jordbruksproletarer ble reknet som arbeiderbønder. Men for øvrig var bildet høyst uklart, ja forvirrende. Tatt i betraktning hvor mye anvendt uttrykket var, er det forbløffende hvor lite eksakt det ble bestemt:

"Arbeiderbonde" svarte ikke til noen av de kategoriene som den offentlige statistikken nyttet. Og det falt heller ikke sammen med de marxistiske kategoriene som kan utvikles fra produksjonsmåtene innen jordbruket. Begrepskjennetegnene som ble angitt, varierte så mye, at tallfesting av gruppa ble svært vrient.[39] "Arbeiderbonde" ble brukt på minst fire måter.

Den mest omfattende måten var i betydninga alle jordbrukere med unntak av storbøndene. Slik må en forstå Hornsrud som opererte med en tre-deling av klassene på landsbygda: "storbønder/kaksebønder", "arbeiderbønder" og "jordbruksarbeidere".[40] Og på landsmøtet i partiet i 1936 ble det stilt forslag om at støttetiltak til jordbruket skulle tilgodese "de arbeidende bønder (småbønder og middelstore bønder)".[41]

Andre snevret begrepet inn - både "oppad" og "nedad" i klassestrukturen. Oppad ble det avgrenset både fra storbøndene og fra deler av mellombøndene. Ole Øisang skreiv:

"Norge er et utpreget småbondeland. 80 - 90 procent av landets jordbrukere må regnes som jevne arbeiderbønder hvis økonomiske og politiske interesser faller naturlig sammen med landets øvrige arbeiderklasse".42)

Storbøndene utgjorde under ingen omstendighet 20 prosent av landets jordbrukere. Det vil si at grupper av dem vi har framstilt som "mellomstore bønder" falt utenom. Slik må også Dag Bryn forstås, som i 1934 skreiv at partiet må nå

"... landsbygdas befolkning, ikke bare landarbeidere, ikke engang hvad vi er vant til å kalle arbeiderbønder og småbrukere, men virkelig flertallet av den jorddyrkende befolkning i Norge".43)

Var alle mellomstore bønder arbeiderbønder, hadde flertallet til overmål vært utgjort av de gruppene han nevnte. I samme leia kan Hognestad forstås:

"Den altoverveiende del av våre bønder er småbrukere, arbeiderbønder, som må leve av sitt arbeid".44)

Han skilte disse fra bønder med over 100 mål dyrket jord, dvs. med bare halvparten av det en vanligvis reknet en storbonde hadde.

Begrepet ble også brukt på en tredje måte, med en avgrensing "nedad". Da omfattet det alle som ikke var storbønder unntatt småbrukerne. I fylkesbrosjyrene fra 1936 skilte en mellom storbønder, "arbeidende bønder", folk som hadde småbruk og lønnsarbeid og endelig skog- og landarbeidere. Ljøner reknet eksplisitt arbeiderbønder som gruppa mellom småbrukere og storbønder:

"De har fra 50 - 200 dekar dyrket jord. Disse bruk drives for en vesentlig del ved familiens egen arbeidskraft. En del bruk har leiet arbeidskraft, særlig i onnetiden. Hjemmeværende sønner og døtre melder sig imidlertid ofte som arbeidssøkende på arbeidsmarkedet forøvrig".45)

Den fjerde bruksmåten ble referert av Axel Sømme, uten at han sjøl gikk god for den. Etter det skulle en arbeiderbonde bety omlag en arbeider som er bonde, en arbeiderbruker:

"I arbeiderbevegelsen blir ofte ordet arbeiderbønder brukt. Det er et misvisende ord, også for eierne av boligbruk. Det er arbeidere, fiskere og håndverkere som eier disse bruk, og vi bør kalle dem arbeidere, fiskere og håndverkere."46)

Mangfoldet i måten å bestemme "arbeiderbønder" grunnet seg i ulikt syn på arbeidets, spesielt lønnsarbeidets, betydning.

Den mest omfattende bruksmåten framholdt at bonden sjøl utførte konkret arbeid. Dette var overordnet; om en dessuten kjøpte arbeidskraft, underordnet. Grensegangen mot deler av mellombøndene falt sammen med skillet mellom dem som arbeidde for seg sjøl og dem som nok arbeidde, men også hadde leid hjelp. De som skilte ut småbrukerne, mente at arbeiderbøndene ikke tok lønnsarbeid utafor bruket. Og det fantes altså dem som mente kriteriet for å være arbeiderbonde, var om en i hovedsak dreiv med lønnsarbeid.

Som et teoretisk begrep faller det altså fullstendig fra hverandre. Arbeidernes Leksikon ga en riktig kritikk:

> "A. er nærmest en temmelig løs begrepsdannelse som har vært brukt en del i agitasjonen, uten noen klar forbindelse med de egentlige klasseforhold på landsbygda".[47]

Når begrepet var teoretisk og reelt tilslørende - hvorfor ble det brukt? Saka er vel at det likevel kunne tjene et politisk-agitatorisk formål. Det fokuserte på at bonden sjøl utførte arbeid. Dette understrekte et fellestrekk med arbeiderklassen - og mente en, også fellesinteresser med arbeiderne. Bondens stilling som formell og eventuelt også reell innehaver av produksjonsmidler og produsent av varer for et marked, kom samtidig i bakgrunnen.

Storbønder

Disse gikk også under nemningene "store jordbrukere", "kaksebønder", "jorddrott", "storkakser". Oftest ble de reknet sammen med de store skogeierne, som også hadde sine mindre smigrende tilleggsnavn - "skogkakser" eller "skogbaroner".[48]

Storbøndene ble vanligvis reknet som bønder med over 200 mål dyrket jord. Dette var en fåtallig gruppe, omlag 4000 i 1929. Andre trakk grensa ved 100 mål innmark.[50] Da ble gruppa atskillig større - omlag 23 000 eller omlag 10% av jordbrukerne.

En grense satt ved 100 mål innmark samsvarte omtrentlig med skillet mellom 1- og 2-hestes garder, ifølge tellinga i 1929. I alt hadde 29 000 garder eller 14% 2 hester eller mer. Begge disse grensene falt sammen med et tredje skille, nemlig hvorvidt en dreiv med leid arbeidshjelp eller ikke. 27 000 eller omlag 12% gjorde dette.

Ut fra dette kunne en som Øisang,[51] føre kriteriene sammen og si at storbonde var den som hadde over 100 mål dyrket jord, 2 hester og dreiv med leid arbeidshjelp.

Det vanlige var imidlertid ikke å rekne leid arbeidshjelp i seg sjøl som avgjørende. Arbeidde en sjøl på garden som full kar, var en mellomstor bonde. Gjorde en det ikke, var en storbonde. Storbonde var den

> "som bare arbeider i form av administrasjon av bruket, som ikke selv yder noget arbeide i jordbruket, som er forbundet med muskelkraft".[52]

Da kunne en leve "vesentlig av sine teneres arbeid".[53] Og denne grensa gikk ikke ved 100, men 200 mål:

> "Først når brukene har over 200 mål dyrket jord, blir den lønnede arbeidskraft viktigere enn familiens".[54]

Da levde de vesentlig av "kapitalinntekter", dvs. av verdier skapt av andre gjennom lønnsarbeid, i motsetning til dem som vesentlig eller fullstendig levde av "arbeidsinntekter".[55]

Storbøndene ble slik forstått som kapitalister, som en del av storborgerskapet, den agrare delen av dette. "Industriherrer og storbønder" ble omtalt sammen.[56] De var "de kapitalistisk interesserte" bønder ifølge fylkesbrosjyrene fra 1936. Det var ifølge Hornsrud,

> "de større jordbruk, nærmest industrialiserte bruk, hvor forholdet mellom kapital og arbeide, mellem arbeider og arbeidskjøper (jorddrott) er tilsvarende forholdet i industrien og hvor fagorganisasjonene har grepet regulerende inn for å vareta arbeidets og arbeidernes interesser".[57]

Dette hevdet både de som mente at brukene deres var over 200 mål og de som mente at det rakk med 100. Slike bruk var "basert på fremmed arbeidskraft og må kalles det egentlig kapitalistiske jordbruk".[58] Vi skal seinere ta opp om lønnsarbeidet har samme funksjon og stilling innen disse brukstypene.

Det var enighet om at storbøndene var en del av kapitalistklassen. Men noen skilte dem ut som egen fraksjon:

> "I tradisjoner og levesett er de ofte enda "bønder", og de har naturligvis interesser som ikke faller sammen med industri- og

> finanskapitalens interesser, men det forhindrer ikke at de danner et mektig og stort sett overmåte reaksjonært lag innenfor kapitalistklassen".[59]

Andre mente at dette skillet var uvesentlig. Dels var de rekruttert fra borgerskapet, dels hadde de også investert i finans og industri. De var integrert med det øvrige borgerskapet:

> "For en stor del er disse jordeiere etterkommere av den tidligere embetsmannsklasse eller de er byfolk, kapitalister som har kjøpt storgårdene. I alle tilfelle sitter de nå med den jord og de gårder som embetsmennene før hadde ... Disse jordeierne er kapitalistene på landsbygda nå som før. De eier brennerier, potetmelfabrikker, revefarmer o.l. og de styrer bankene. Men nå kaller de seg bønder og skilter med bondenavnet".[60]

Spørsmålet om det var en slik fraksjonering i borgerskapet, hadde en viss praktisk, politisk betydning. Indre motsetninger i borgerskapet ble sett som forklaring på en del fenomener på landsbygda på 30-tallet, som Bygdefolkets Krisehjelp. Men grunnleggende framhevde arbeiderbevegelsen fellesinteressene i borgerskapet.

Godseierne

Stort sett ble disse reknet sammen med storbøndene. Det het f.eks.

> "godseieren eller storbonden, som ikke selv yder noget arbeide i jordbruket, som er forbundet med muskelkraft. Av disse har vi bare en liten prosent i Norge".[61]

Ljøner trakk et skille etter størrelsen på eiendommen. Over 1000 mål reknet han som gods, dvs. i alt bare 32.[62] Trakk en også inn skogen, ble bildet mer sammensatt og de store eierne flere.

Fra en side sett var godseierne en levning fra en tidligere epoke og en døende produksjonsmåte, "de gjenlevende rester av de middelalderske feudal- og storgodsherrer".[63] Men inntektene deres var ikke lenger den føydale jordrenta. Økonomisk var det lite som skilte dem fra de kapitalistiske storbøndene, og politisk spilte de samme rolla.

Oppsummering

Gjennomgangen av partiets syn på de ulike gruppene på landsbygda viser at terminologien var flytende. Flere uttrykk ble nyttet

om samme type bruk - og vice versa. Fire standpunkter var særlig avvikende: at bruk opp til 70 mål dyrket mark var småbruk, at en arbeiderbruker var "arbeiderbonde", at småbønder kunne ha opp til 200 mål innmark og at de med over 100 mål dyrket mark var storbønder. Holder vi disse synsmåtene utenom, kan vi slutte følgende om begrepsbruken:

Arbeiderbruker ble av noen brukt om personer som andre kalte for småbrukere. Dette kunne dessuten være de brukerne andre valgte å kalle for småbønder. Og småbøndene var i sin tur ikke klart avgrenset fra de mellomstore bøndene. Arbeiderbønder ble i videste forstand nyttet om alle disse gruppene. Storbønder ble presist avgrenset - iallfall nedover. Var eiendommen riktig stor, tenderte skillet til godseierne å viskes ut.

Likevel er det mulig å skille ut typiske måter å bruke uttrykkene på. I tabellen nedafor angis "idealtypiske" bruksstørrelser (etter mål dyrket jord) og hvor mange som absolutt og forholdsvis soknet til de ulike kategoriene etter Jordbrukstellinga i 1929. Tabellen uttrykker altså en utledning av hvilket syn innen DNA på klasseforholdene på landsbygda som var det vanligste i partiet.

Klasse	Antall		Prosent
Godseiere	over 1000	21	0,01
Storbønder	200 - 1000	4 066	1,36
Mellomstore bønder	100 - 200	11 441	3,84
Småbønder	50 - 100	24 780	8,31
Småbrukere	20 - 50	58 282	19,53
Arbeiderbrukere	5 - 20	85 913	28,79
Skog- og landarbeidere	0 - 5	113 857	38,56
Totalt		298 360	100,00

B. KRITERIENE FOR KLASSEANALYSE I JORDBRUKET

Folk i Arbeiderpartiet trakk altså inn flere faktorer når de analyserte klasseforholdene på landsbygda, og delte jordbruksbefolkninga inn i kategorier. De nyttet størrelsen på inntekten, brukets areal, hestehold, forholdet til lønnsarbeid, og det var tilløp til en analyse ut fra begrepet om produksjonsmåte. Vi skal gå videre på denne vegen og se hvordan de ulike kriteriene ble forstått og hvor fruktbare de ulike "jordsmonnene" synes å ha vært for analysen.

Inntektens størrelse

De færreste la avgjørende vekt på dette - med unntak av de lagdelingsteoretikerne som begynte å gjøre seg gjeldende på slutten av tiåret. Derimot ble det brukt som et hjelpekriterium. Inntektens størrelse var avledet av mer grunnleggende forhold. Den kunne gi en indikasjon på folks klassetilhørighet.[64)]

Størrelsen på eiendommen

var lett å gripe til. Det var enkelt å analysere ut fra bruksstørrelse, bl.a. fordi det forelå forholdsvis gode statistiske opplysninger om jordbruket.[65)]

Et problem for analysen var at brukeren kunne ha annen eiendom og andre inntektskilder ved sida. Dette gjaldt både storfolk og småfolk. Viktigst var skogen:

> "I jordbruksstatistikken regnes bare den dyrkede jord med. Skog, beiter, almenningsrett, seterretten o.l. som de ikke har i andre land, regnes ikke med. Når en gård har f.eks. 2-300 mål dyrket og 4-5000 mål skog og udyrket jord, en alminnelig bruksstørrelse for store gårder, så står det bare oppført 300 mål i jordbruksstatistikken. (Skogen kommer for seg selv i skogstatistikken.) Det er lett å skjønne at vi da må få et feilaktig bilde av jordfordelingen".[66)]

Alfred Ljøner ga mot slutten av 30-tallet en inndeling av skogarealet i tre grupper:[67)]

Eiendommens størrelse	Antall	Prosent av det samlete areal
Inntil 1000 dekar	108 208	29,4 %
1000 - 10 000 dekar	11 881	35,3 %
Over 10 000 dekar	656	35,3 %

Dette brukte han bl.a. til å korrigere det bildet jordbruksstatistikken ga av at det var ytterst få virkelig store, godspregete bruk i Norge. Med en skogeiendom over 10 000 mål rykket en nær en godseierstatus.

Gunnar Lund pekte på at f.eks. stort husdyrhold kunne spille inn. Han var ute etter å finne hvor mange som ikke hadde interesse av medlemskap i NBSL. Han utelukket de store brukerne med over 200 mål, og la til:

> "Men det er en ting vi ennå ikke har regna med og som i noen grad forrykker dette forholdet. Og det er at det blant både de små og mellomstore jordbrukere er en del som enten har så mye skog eller driver så stort med husdyr eller verdifulle plantekulturer eller alt dette, at de har sine største interesser i kapitalinntekter og såleis sogner til Norges Bondelag".

Denne gruppa var omlag 10 000, som en sammen med de 5000 storbøndene "med forholdsvis lett hjerte kan overlate til Norges Bondelags omsorg, men ikke en bondesjel til".[68)]

Blant småbønder, småbrukere og arbeiderbrukere spilte andre forhold en viktigere rolle for å bestemme klassetilhørigheten. En stor del av jordbrukerne dreiv som kombinasjonsbrukere, biyrkebrukere, som Høie kalte det. Jordbruket var ikke ene- eller hovederverv. Han ga disse tallene for jordbruket som eneerverv:[69)]

	Med bare jordbruk for egen regning som erverv	Med andre næringer kombinert m. jordbruk
Gardsbruk	60,8 %	39,2 %
Småbruk	26,3 %	73,7 %
Boliger og boligbruk	1,7 %	98,3 %

Det vil altså si at omlag alle boligbrukere, 3/4 av småbrukerne og 4/10 av gardbrukerne, slik disse gruppene ble bestemt i Jordbrukstellinga i 1929, dreiv i kombinasjon med lønnsarbeid eller i andre næringer.

I gruppa med under 10 mål innmark var det nesten ingen som dreiv jordbruk for egen rekning som hovederverv. Dette gjaldt heller ikke så mange i gruppa med 10 - 20 mål. Omlag halvparten dreiv i kombinasjon med fiske, jordbruk, skogbruk eller fløting, handverk og i noen grad bergverk, industri eller annet utafor landbruket.[70)]

Forskjellene mellom landsdelene utgjorde et annet problem. Sør- og Vestland og Nord-Norge hadde en annen gjennomsnittlig bruksstørrelse og eiendomsstruktur enn Østlandet. Utmarka spilte f.eks. en større rolle vestpå. Og dessuten gjaldt allment at produksjonsbetingelsene varierte fra sted til sted. Boniteten på jorda og beliggenheten i forhold til marked det bidro også til å skape forskjeller i sosial stilling, sjøl om størrelsen på arealet av dyrket mark eller innmark var lik.[71)]

Endelig ble det pekt på at det jordbruksarealet en bonde måtte ha for å drive økonomisk tilfredsstillende, varierte med produksjonsteknikk. Med bedre teknikk kunne en tenke seg at både et mindre og et større område kunne gi samme resultat.[72)]

Vi har sett at ulike skribenter valgte å dele inn de tilgjengelige statistiske dataene på ulikt vis når de presenterte dem for leserne. Det fantes ikke noen felles oppfatning i DNA om hvor mange grupper det var "objektivt riktig" å dele inn i og hvor grensene best skulle trekkes.

Folk hadde en tendens til å dele inn dataene slik det passet, slik at tallene støttet opp om det formålet de ønsket å fremme. Kristian Lian var f.eks. i en brosjyre fra 1931 ute etter å vareta interessene til den samlede småkårsbefolkninga på Hedmark.[73)] Han tok med kategorien med bruk under 2 mål, som rommet mange skogsarbeidere, en av de viktigste gruppene i fylket. Det tjente med andre ord Lian å poengtere at småkårsbefolkninga var stor og at også de aller minste bruka var en stor gruppe. Halvard Lange

var i en artikkel året etter ikke så opptatt av den egentlige arbeiderklassen, men av å framheve bøndenes betydning for partiet.[74] Han valgte en inndeling hvor det han kalte "småbønder" framstod som den overlegent største gruppa. Prosentandelen av de ulike gruppene jordbrukere kunne svinge sterkt etter hvilket statistisk grunnlag en reknet fra.

Når arealet ble nyttet som klasseskillende kriterium, fikk analysen altså preg av vilkårlighet, ikke vitenskapelighet. Dette henger sammen med at arealet i seg sjøl ikke setter de avgjørende skillene. Størrelse, mengde, kvantitet er jo kriterier som etter sitt vesen betyr at forskjellene blir gradvise, overgangene glidende og kategoriene utflytende. Dessuten reiste bruk av arealet de statistisk-tekniske problemene vi har nevnt. Men den egentlige innvendinga er at samme bruksstørrelse kan dekke ulike produksjonsforhold, noe vi seinere skal se.

Inndeling etter disse linjene måtte derfor bli en høyst utilstrekkelig form for analyse. Dette ble likevel gjort av folk i arbeiderbevegelsen. Men mange innså at klassene ikke ble grepet tilfredsstillende på denne måten. I stedet så de på sentrale punktene hvor endringer i kvantitet slo om i ny kvalitet. Arealet ga jo langt på veg svaret for en jordbruker på spørsmålene: "Må jeg ta meg arbeid utenom bruket?" eller "Må jeg ansette leid hjelp for å klare drifta?" Til et visst areal tenderte et bestemt forhold til lønnsarbeidet å svare. Bruksstørrelsen ble slik en god indikator for klasseanalysen av landsbygda. Men det var ikke det konstituerende kriteriet for klassene.

Hesteholdet

ble i offentlig statistikk nyttet som skille mellom "småbruk" og "gårdsbruk" og typer av gårdsbruk. Holdt en gard to hester, var sjansene store for behov for fremmed arbeidskraft. Men behovet for trekk-kraft var jo i stor grad avledet av jordbruks- og skogarealet. Og de i arbeiderbevegelsen som trakk fram hesteholdet, nyttet det da som et hjelpekriterium, avledet av andre forhold.

Lønnsarbeidet

Offentlig statistikk ga ganske utførlige tall for lønnsarbeidet i jordbruket, sjøl om en helt uttømmende analyse ikke var mulig.[75] Og dette ble av mange brukt som sjølve kriteriet, det som var overordnet de andre. Jordbruksbefolkninga kan grupperes skjematisk og systematisk etter hva slags forhold de hadde til lønnsarbeidet. Kombineres dette med det arbeiderbevegelsen mente var de typiske bruksstørrelsene, får vi dette klassemønsteret:

Forhold til lønnsarbeid	Bruksstørrelse	Kategori
1) Lever helt av andres arbeid	200 mål -	Storbonde
2) Kjøper arbeidskraft, men arbeider sjøl med	100 - 200 mål	Mellomstor bonde
3) Verken kjøper eller selger arbeidskraft	50 - 100 mål	Småbonde
4) Selger arbeidskraft, men lever vesentlig av garden	20 - 50 mål	Småbruker
5) Lever i hovedsak av lønnsarbeid, men har bruk attåt	5 - 20 mål	Arbeiderbruker
6) Lever utelukkende av lønnsarbeid	0 - 5 mål	Skog- eller landarbeider

Det interessante i denne inndelinga var altså inntektens kilde. Sprang den vesentlig fra eget eller fra andres arbeid? Hadde en i hovedsak "kapitalinntekter" eller "arbeidsinntekter"? Bare gruppe 1 levde utelukkende av kapitalinntekter. Gruppe 2 mente en hadde noe kapitalinntekt, men levde vesentlig av arbeidsinntekt. Arbeidsinntektene kunne være av to slag, ettersom en arbeidde for seg sjøl eller andre. Gruppe 4, 5 og 6 hadde alle lønnsinntekter, men hvor vesentlig det var, varierte.

Lønnsarbeidet var helt bestemmende for både storbøndene og for skog- og landarbeiderne. De utgjorde landsbygdas borgerskap og proletariat.

Det var vanskeligere å bestemme dem som ikke tilhørte kapitalist- eller arbeiderklasse. På den ene sida kunne det skifte om en var lønnsarbeider med bolig- eller tomte-bruk, om en var arbeiderbruker

eller småbruker med leilighetsarbeid. Det skiftet for mange gjennom et livsløp. Og det kunne svinge fra år til år. Hva en til enhver tid satset på, ble dirigert bl.a. av prisene på jordbruksprodukter og forholdene på arbeidsmarkedet. En dreiv for det første med hva en kunne drive med. Og hadde en innafor dette et valg, med det som for tida lønte seg best.

På den andre sida kunne nok småbonden, familiebrukeren, betale sønnen eller dattera på småbruket ved sida for å ta et tak med i onnene. Men dette var da ikke det typiske og vanlige, men mer tilfeldig og marginalt. Innslaget av lønnsarbeid i brukets økonomi var lite og ubestandig. Det var forskjell på dette og å ha fast ansatte landarbeidere og tjenere. Å betale noen for å hjelpe til i onna, kunne være omlag som å kjøpe tjenester fra en dyktig handverker. Det innebar ikke at folk hørte til ulike sosiale kategorier, slik tilfellet åpenbart var med husbond og tjenestefolk.

Med utgangspunkt i lønnsarbeidet kom en et stykke på veg i klasseanalysen. Men det var folk i partiet som var klar over at det ikke var nok å isolert konstatere forekomsten av lønnsarbeid. Det var nødvendig å se hvilken funksjon det hadde i økonomien på et bruk. Og dette kunne ikke gripes bare ved å se på inntektens form. De reelle produksjons- og klasseforholdene måtte utvikles fra produksjonsmåtene i jordbruket.

Markedsorienteringa

Forholdet til markedet skapte ett skille i jordbruket. I hvor stor grad var bruket basert på sjølforsyning eller på handel og varebytte? I arbeiderbevegelsen så en det først og fremst som et historisk skille:

> "Den kapitalistiske utvikling har medført at landsbygden i sterkere grad er blitt trukket over fra en husholdning i det vesentlige hvilende på forbruk av varer som man selv har produsert (natural-husholdning), til en husholdning som i stor utstrekning krever kontanter (pengehusholdning)".[76]

Overgangen fra "natural"- til pengehushold, fra vekt på sjølforsyning til "forretningsjordbruk med varebytte, kjøp og salg",[77] ble sett som en vesentlig årsak til jordbrukskrisa i mellomkrigs-

tida. Pengehusholdet skapte vansker fordi det forutsatte stabile kontantinntekter. Når disse ikke kom, falt grunnlaget for denne typen økonomi vekk.

Skillet ble i noen grad også brukt til å differensiere mellom grupper av brukere. Ole Colbjørnsen skilte mellom "selvforsyningsjordbruk", som i hovedsak ble drevet av bureisere og "handelsjordbruk", som var den framherskende formen.[78] I Skog- og Landarbeideren het det at det gikk "visse delelinjer betinget av de klassemessige grupperinger" blant brukerne. Det var

> "en vesentlig forskjell mellom de bruk som er basert på selvforsyning som supplement til kontantinntekten, eller motsatt, og de rene gårdsbruk basert på all kontantinntekt ved salg av forskjellige varer som er avlet eller tilvirket på bruket."[79]

Men ingen i Arbeiderpartiet satte likhetstegn mellom markedsorientering og kapitalistisk jordbruk. Tvertimot, tall som Høie framla,[80] viste det meningsløse i en slik jamføring: Småbrukere solgte omlag 2/3 av avling og husdyrprodukter og brukte det øvrige i eget hushold. Sjøl om markedsorienteringa var sterk, innebar dette sjølsagt ikke noen form av kapitalistisk jordbruk.

C. PRODUKSJONSMÅTENE I JORDBRUKET

Inntekt, areal, hestehold, forhold til lønnsarbeid og marked sa i og for seg mye om vilkår og ulikheter for folk på landsbygda. Men dette konstituerte ikke, bare indikerte de egentlige klasseforholdene. Derfor grep folk i partiet til en annen angrepsmåte også. De utviklet en analyse ut fra produksjonsmåtene i jordbruket. De allmenne trekkene ved disse produksjonsmåtene er redegjort for i Kapittel 1. I Arbeiderpartiet på 30-tallet ble ikke nødvendigvis de samme uttrykkene anvendt. Det vesentlige er at måten å stille problemene på tok utgangspunkt i de forskjellige måtene å produsere på og i hvordan disse kunne være sammenkjedet med og underordnet hverandre. Den føydale produksjonsmåten ble ansett som en rest, som bare fantes i den utdøende husmannsinstitusjonen. Derfor skal vi her konsentrere oss om analyser ut fra

enkel vareproduksjon og kapitalistisk produksjonsmåte.

Enkel vareproduksjon

I sin reine form var denne produksjonsmåten representert ved "småbonden" slik vi definerte dette. Småbonden verken solgte eller kjøpte arbeidskraft. Han hadde økonomisk eiendomsrett, økonomisk innehav og dermed retten til utbyttet av arbeidet, besittelse og kommando over egen arbeidssituasjon.

En "småbruker" hadde lønnsarbeid ved sida. Han var enkel vareprodusent og gikk som lønnsarbeider inn i den kapitalistiske produksjonsmåten, og ble slik direkte subsumert kapitalen. Slik var han underlagt to sett av produksjonsforhold. Klassemessig ble han bestemt ut fra sammenkjedninga av to produksjonsmåter. Han var både enkel vareprodusent og halvproletar. Han hadde dermed både "jordbruksfaglige og lønnsfaglige interesser".[81]

Dersom den enkle vareprodusenten var forgjeldet, oppstod en noe annen situasjon. Dette innebar at han ble indirekte subsumert under kapitalen. Han deltok ikke da i to ulike produksjonsmåter skilt fra hverandre. Hans produksjonsforhold var resultatet av en kombinasjon av to produksjonsmåter, hvor den ene dominerte den andre. Dette hadde folk i Arbeiderpartiet et åpent øye for. Ole Colbjørnsen uttrykte forholdet slik:

> "En meget stor prosentdel av de bønder som ennu sitter på sin eiendom, har en gjeld som utgjør noget nær henimot brukets verdi eller endog overstiger dette. Finanskapitalen har i meget stor utstrekning tatt eiendomsretten fra bøndene. Over store deler av landet kan det ansees for gitt at omkring en fjerdedel av produksjonsverdien i jordbruket går som renter til den mektige passive kapital, som tributt til finanskapitalmakten. Det som er igjen til familien blir da ofte bare til den rene sveltihjel. Og trusselen om å bli jaget fra gården og heimen ligger som en mare over sinnene. Småbonden er blitt en rentetrell, som i mange tilfeller sitter like utrygt og vanskelig i det som den eiendomsløse byarbeider".[82]

Med "eiendomsrett" mente Colbjørnsen det reelle økonomiske innehavet. Andre presiserte også dette skillet. Den forgjeldete enkle vareprodusent var underlagt disse reelle produksjonsforholdene: Som enkel vareprodusent - formell eiendomsrett, besittelse

av produksjonsmiddel og kommando i arbeidssituasjon. Som subsumert kapitalen - fratatt økonomisk innehav og utnytte av eget arbeid og truet også i sin besittelse av bruket.

Denne dobbelte og kombinerte situasjonen ga opphav til ulike måter å klassebestemme slike folk på. På den ene sida var det dem som hevdet at småbønder og småbrukere tilhørte samme klasse som arbeiderne, ja var "arbeidere". Dette hevdet Hornsrud. Tilsvarende mente bl.a. Aasmund Kulien og I.K. Hognestad: "Bøndene er arbeidere og hører sammen med den øvrige arbeiderklassen".[83] Hos Kr. Lian kom det klart fram at det var forgjeldinga som gjorde dem til "arbeidere":

> "For jordbrukerne i en slik (forgjeldet - min merknad) bygd er eiendomsretten til jorden avskaffet for lenge siden. Befolkningen er dårlig betalte lønnsslaver som må levere en vesentlig del av de verdiene de skaper, til kapitalen i form av renter".[84]

En variant av dette synet hevdet at

> "arbeiderane og bøndene var ei klasse, me kan kalla ho underklassa, fordi ho er underlagd industrikapitalistanes og jordbrukskapitalistanes frie vilje og interesse",[85]

På den andre sida hevdet mange at bøndene var "småborgere". Dette gjaldt bl.a. Ingvald Jaklin, Sverre G. Ljungblad, Åmlid og Meyer, som skreiv at partiet måtte satse på

> "erobring av småbøndene, også selveierne, funksjonærene, av teknikkerne, kort sagt økonomiske mellemklasselag, småborgere, ikke arbeidere".[86]

Etter dette synet kunne ikke småbønder ses som en egen klasse, men som en fraksjon innen den småborgerlige klassen. I en kommentar til den tyske arbeiderbevegelsens nederlag for fascismen, ble det poengtert at småborgerskapet var en enhetlig klasse, om de enn bestod av ulike deler:

> "Ganske visst hadde marxistene sin "spesialliste" for hvert eneste befolkningslag i by og på land, men det falt dem ikke inn å betrakte de splittede masser som et samlet hele, som et småborgerlig mellemlag og politisk behandle dem derefter.[97]

Tilsvarende behander fylkesbrosjyrene i 1936 "arbeidende bønder", "småhandlere" m.v. som samme klasse - småprodusentene.

Forskjellen mellom disse to synene sprang ut av at de framhevde

ulike relasjoner innen produksjonsforholdene. "Arbeider"-synspunktet bygde på at småbøndene gjorde konkret arbeid, ikke hadde økonomisk innehav og utbytte.[88] "Småborger"-synspunktet fokuserte på fraværet av lønnsarbeid og på besittelsen av produksjonsmidlene.

Begge disse tilnærmingsmåtene analyserte jordbruket analogt med industrien. En liknende analogitenking stod andre for, som analyserte situasjonen for småbonden som en kombinasjon av ulike økonomiske "roller", som en produksjonsmåte som forente flere klassestillinger i en og samme person. Dette var noe annet enn deltakinga i to produksjonsmåter for halvproletaren og produksjonsmåtenes kombinasjon og underlegging for den forgjeldete. Synspunktet ble formulert på litt ulik måte. Øisang sa at bøndene var "både arbeidere, produsenter og forbrukere", Skog- og Landarbeideren, NSLFs fagblad, at de var "eiendomsbesittere, produsenter og forbrukere" og Hornsrud at

> "arbeiderbonden og småbrukeren er sin egen arbeidsgiver og sin egen arbeider og dernæst i større utstrekning enn alle andre produsenter og arbeidere er forbruker av egen produksjon".[89]

Synspunktet liknet det Marx hadde framsatt, at småbonden var både grunneier forsåvidt som han eide og besatt jorda, småkapitalist forsåvidt han omsatte varer på et marked og umiddelbar produsent, arbeider, forsåvidt han utførte det konkrete arbeidet.[90]

Analytisk kunne en derfor dele opp inntekten hans ut fra hvilken kilde den hadde - arbeidsinntekt, rente av kapital nedlagt i produksjonsmidler og jordrente fra innehavet av jorda. Tilløp til en slik tankegang kan vi finne hos f.eks. Sømme som skilte mellom "arbeidslønn" eller "arbeidsfortjeneste" og "overskuddet av driften" eller "forrentning" av "jordkapital" og den "kapital som er lagt ned i hus, maskiner, redskaper og besetning".[91] Ut fra denne tankegangen ble småbondens måte å handle og tenke på styrt av flere interesser, av flere hensyn som kunne falle sammen, men som også kunne stri mot hverandre og gjøre at han stod i en "spaltet" situasjon.

Analytisk var synspunktet åpenbart riktig. Det var slik at småbonden hadde inntekter fra flere kilder. Men det fantes dem i

partiet som satte spørsmålstegn ved hvor mye dette sa om situasjonen hans. Ragnar Førsund hevdet at det ikke var mulig å forstå jordbruket ut fra de begrepene som var utviklet for en analyse av den kapitalistiske produksjonsmåten:

> "Marx har ikkje teke opp bondeproblemet i noen større mon, bøndene står stort sett utanfor systemet hans, har ikkje fått plass der. Dette er vel ikkje noko rart, for det var kapitalismens utviklingslov som interesserte han, og jordbruket er ei produksjonsform som for ein stor del fell utanfor dei typisk kapitalistiske produksjonsformene. Jordbruket har mått lempe seg etter det kapitalistiske systemet, men har aldri sjølv blitt kapitalistisk. Dette kjem vel av visse ting ved denne produksjonforma, serleg da at grunnvidda speler ein slik fundamental rolle her".[92]

Førsund overdreiv nok når han mente at Marx hadde neglisjert jordbruket. Men det interessante er hans insistering på at produksjonsformen i jordbruket måtte forstås som en sjølstendig, særegen produksjonsmåte. Sjøl om bondesituasjonen kunne forstås som en kombinasjon av "roller", "klassestillinger" og inntekta spaltes opp, ble innstillinga og handlingene deres ikke nødvendigvis bestemt av dette. Det var iallfall ikke noe overhistorisk vesenstrekk ved den enkle vareproduksjonen, men måtte påvises historisk-empirisk. Bonden kunne tenke langs slike baner. Men like gjerne opplevde han sin situasjon som enhetlig og skilte f. eks. ikke mellom de ulike kildene til inntekt. Det var det totale resultatet som først og fremst interesserte.

Det var imidlertid et langt sprang fra å hevde at jordbruket hadde særegne trekk til å påstå at "bøndene" utgjorde en enhetlig, samlet klasse. Uttrykket "bondeklasse" kunne nok bli brukt ved enkelte høve.[93] Men det var helst upresis språkbruk, for vanligvis ble synspunktet bekjempet i partiet. Bøndene kunne nok fortsatt ses som en <u>stand</u>, som hadde en del til felles sosialt og kulturelt med omsyn til levemåte og innstilling og til dels juridisk, ved f.eks. odelsretten. Men noen klasse var de ikke. Aksel Zachariassen skreiv:

> "Betegnelsen bonde er ikke god. Dens oprinnelse skriver sig fra romantikken. Da blev alle som arbeidet med jord slått i ett under betegnelsen bonde ... Men bønder er to, kanskje også både tre og fire forskjellige ting".[94]

Å gjendrive oppfatninga om en "bondeklasse" ble sett som politisk

viktig. Gjennom dette kunne storbøndene framstille sine særinteresser som jordbrukernes allmenne interesse. Og storbøndene var jo "de kapitalistisk interesserte".

Kapitalistisk produksjonsmåte

Hva var så kapitalistisk jordbruk ifølge DNA ?
Som vi har sett, avviste partiet markedsorientering som kriterium, men mente at lønnsarbeidet var avgjørende. Noen hevdet at dersom lønnsarbeid overhodet forekom, var det kapitalistisk drift, sjøl om brukeren arbeidde med. Andre mente at innslaget av lønnsarbeid måtte være så stort, at brukeren bare dreiv med planlegging og overvåking.

Spørsmålet er om noen av disse oppfatningene traff det vesentlige. Det første overbetonte trolig formen på en inntekt. Men det formelle faktum, lønna, gjelder jo forsåvidt forskjellige klasser - proletar som direktør. Kjøp av arbeidskraft og tilegning av merarbeid foregikk også i det gamle bondesamfunnet, uten at dagarbeideren av den grunn skapte en merverdi. Om et familiebruk kjøper arbeidskraft, kan dette være i samband med særlig arbeidskrevende perioder i jordbruket eller for å få tilgang til spesielle ferdigheter. Dette begrensete eller periodiske innslaget av lønnsarbeid skjer med sikte på den konkrete nytten av arbeidet, dets bruksverdi. Pengene som betales i lønn, har her karakter av byttemiddel, ikke som kapital. Og dette gjelder sjøl om resultatet av den anvendte arbeidskrafta omsettes som varer på et marked. For den enkle vareprodusenten er det framleis tilegning av bruksverdi som er formålet med utveksling av produktene.[95]

Det andre synspunktet fokuserte i for stor grad på arbeidets konkrete karakter. Men det er ikke hvorvidt en bonde sitter med regnskaper eller spar møkk, som avgjør om han er kapitalist. En storbonde kan aldri så mye jobbe med på bruket og likevel være kapitalist.

Det sentrale er hvilken funksjon lønnsarbeidet har i produksjonen. Det er først når lønnsarbeid og kapital settes inn i produksjonen med sikte på akkumulasjon at produksjonsforholdet blir kapitalis-

tisk. Kapitalisme innebærer altså kjøp av arbeidskraft med sikte på dens bytteverdi og reinvestering med sikte på utvidelse av virksomheten. Dersom produksjonen i stedet blir styrt av andre målsettinger, som en gitt behovstilfredsstillelse for familien, er den ikke kapitalistisk.

Dette betyr at skillet mellom kapitalistisk produksjonsmåte ikke nødvendigvis går mellom storbønder og mellomstore bønder eller mellom dem som kjøper arbeidskraft og dem som ikke gjør det. Storbøndene var kapitalister. I gruppa av mellomstore bønder gikk det et skille. De som produserte for marked, som ansatte lønnsarbeidere og som akkumulerte kapital, representerte den kapitalistiske produksjonsmåten. Lønnsarbeid er altså en nødvendig, men ikke tilstrekkelig betingelse for kapitalisme. På samme vis betyr ikke reinvestering aleine kapitalisme, akkumulasjonen må ha et grunnlag i tilegninga av merverdi.

Klassenes utvikling. Forholdet mellom enkel vareproduksjon og kapitalisme

I analysen av klassene gikk det også inn oppfatninger om de ulike produksjonsmåtenes utvikling og dermed om klassenes utvikling. Det ble formulert til dels motstridende synspunkter på hvilke klasser som var eller måtte være historisk stigende eller fallende, hvilke klasser som tallmessig økte og hvilke som minsket.

Det var allmenn enighet om at den kapitalistiske produksjonsmåten hadde en historisk tendens til å utvide seg. Den utvidet seg i "dybden", gjennom akkumulasjonen. Kapitalen ble konsentrert, dvs. produksjonsenhetene ble større. Og den ble sentralisert, dvs. det ble færre produksjonsenheter. Kapitalen ekspanderte også i "bredden" ved å legge under seg områder i økonomi og samfunnsliv som tidligere ikke var kapitalisert. Ekspansjon i "dybden" betydde direkte underordning for de umiddelbare produsentene, i "bredden" indirekte underordning.

At stadig flere jordbrukere ble indirekte underordnet kapitalen, rådde det enighet om. Prinsipp-programmene slo fast hvordan bønder og fiskere kom under kapitalens herredømme og mistet den

reelle makta over produksjonsmidlene. I 1936 foreslo partilaget i Leksvik i Sør-Trøndelag at dette skulle presiseres ved å vise til den historiske prosessen:

> "Da bondestanden gikk over fra leilendinger til såkalte frie bønder, var de tvunget til å bruke lånte midler, og dette har gjentatt sig i stadig sterkere grad siden jorden blev en salgs- og spekulasjonsvare".[96]

Forslaget ble riktignok ikke vedtatt. Men det skyldtes neppe uenighet, men helst at det ikke ble foretatt noen revisjon av prinsipp-programmet det året.

Sjøl om en var enige om at det fantes en historisk tendens til å forgjelde bøndene, var det ulike syn hvor uavvendelig denne prosessen var. Det programmatiske standpunktet forandret seg i takt med økende tru på reformenes mulighet. I 1930 ble forgjeldinga og underlegginga formulert som en historisk lovmessighet. Det arbeidende folket var berøvet, het det, "ethvert håp om rettferdige, gode og trygge vilkår" under kapitalismen. (pkt.3) I 1933 hevdet arbeidsprogrammet at reformer bare kunne gjennomføres "når de ikke i vesentlig grad rokker ved kapitalistenes utbytterinteresser". Men samtidig ble det betont at de forberedte sosialismen og viste fram mot arbeiderklassens overtaking av makta. Og en sentral person som Hornsrud hevdet muligheten av å oppheve forgjeldinga fullstendig også innafor det kapitalistiske samfunnet. Kapitalismen kunne drives ut av jordbruket, den enkle vareprodusent frigjøres fra kapitalen.[97]

Hvorvidt tendensen til direkte underordning under kapitalen, dvs. egentlig proletarisering, var historisk nødvendig, var derimot et større stridsspørsmål. Marx så i småeiendommen en form for historisk overgangskategori som tendensielt ville gå under.[98] Og dette var et gjengs synspunkt både i Den andre og Den tredje Internasjonalen. I Arbeiderpartiet på 30-tallet var det forholdsvis få som stod på teorien om at eiendomsforholdene i jordbruket gikk mot større konsentrasjon, mot færre og større enheter, mot undergang for småeiendommen, mot en polarisering i klassemønsteret ved et voksende jordbruksproletariat og en fåtallig storbondeklasse. Men synspunktet var representert. I 1930 het det i Skog- og Landarbeideren at

"jordbruksproletariatet ... som stadig tilføres fra de fattige lag av befolkningen som av kapitalen drives over i de eiendomsløses rekker."[99]

Omlag samtidig ga bladet stor plass til en artikkel viet jordbrukskrisa. Denne ble forklart ved: i) arbeidsløshet og minskende kjøpekraft i byene, ii) monopolprisdanninga holdt prisene på industriprodukter kunstig høyt, og iii) det vanlige bondejordbruket var teknisk tilbakeliggende og tapte i konkurransen med den kapitalistiske stordrifta. Konklusjonen ble: "Det jordbruk som arbeider dyrest må nødvendigvis fortrenges, akkurat som de sterke rentable bedrifter og industrisammenslutninger fortrenger de svakere".[100]

Men denne oppfatninga ble ikke delt av mange. Det store flertallet av dem som skreiv og uttalte seg om jordbruk mente på at det også i framtida ville finnes en klasse av enkle vareprodusenter i jordbruket. Ja, Arbeiderpartiets linje utover på 30-tallet kan i stigende grad summeres opp som: "Full støtte til den enkle vareproduksjonen". Dette skjedde imidlertid ikke helt uten sverdslag i partiet. Ulike oppfatninger av den historiske utviklingstendensens nødvendighet samsvarte med ulike praktisk-politiske konklusjoner. Dette gjaldt bl.a. i jordpolitikken, som vi seinere skal se i kapittel 6.

Flertallssynet var ikke uten støtte i den faktiske utviklinga i jordbruket fra århundreskiftet og utover på 20- og 30-tallet. Punktvis kan utviklinga av befolknings- og klasseforhold summeres opp slik:

- Jordbruksbefolkninga vokste absolutt.
- Jordbruksbefolkningas relative andel av totalbefolkninga sank, reknet både ut fra såkalt yrkesbefolkning og totalbefolkning i jordbruket.
- Den føydale husmannsklassen ble oppløst. De eldre døde, de yngre emigrerte eller gikk som proletarer, halvproletarer og småbrukere over i enkel vareproduksjon eller kapitalistisk lønnsarbeid i industri og jordbruk.
- Bruk av fremmed arbeidskraft i jordbruket var nokså konstant. Det var en viss nedgang i andelen fremmed arbeidshjelp som bodde på bruket. Totaltallet vokste noe, men økinga var mindre enn

øking i antallet som dreiv eget bruk. Reknet i årsverk i jordbruket stod andelen av fremmed arbeidshjelp omlag stille. Noen egentlig proletarisering ved at en stor landarbeiderklasse ble skapt, fant altså ikke sted.
- Blant dem som dreiv for seg sjøl skjedde overgang fra leie til formell eie, blant dem som leide fortsatt, fra føydalt preget leilendingsvesen til forpaktning.
- Tallet på små bruk vokste, dvs. både småbrukene fra 20 - 50 og småbondegardene fra 50 - 100 mål dyrket mark. Tallet på mellomstore, fra 100 - 200 mål holdt seg omlag konstant, og tallet på store bruk over 200 mål gikk noe ned fra århundreskiftet, men var konstant på 20- og 30-tallet.[101)]

Tallene som disse utsagnene bygger på, kan tolkes. Og utsagnene må modifiseres noe hvis bildet skulle vært helt presist. Likevel stod det fast at det ikke var noen hovedtendens til konsentrasjon av eiendom og proletarisering, men at småeiendommen var den framherskende produksjonsmåten i jordbruket på 30-tallet. De enkle vareprodusentene var i dette tidsrommet ingen minskende klasse. Det skjedde først etter 2. verdenskrig.

Men om den enkle vareproduksjonen var framherskende, var den kapitalistiske produksjonsmåten dominerende. Dette gjaldt i den norske samfunnsformasjonen som helhet. Og det gjaldt i jordbruket - gjennom indirekte subsumpsjon under handels- og bankkapital, gjennom det sterke islettet av kombinert lønnsarbeid og eget bruk.

Konklusjon

La oss summere gjennomgangen av partiets syn på klassene på landsbygda og kriteriene for klasseanalyse:

Partiet avviste tanken om en enhetlig bygdebefolkning eller en bondeklasse. Tvertimot spaltet det opp folket på landsbygda i minst seks kategorier, etter forhold til lønnsarbeidet og bruksstørrelse: storbønder, mellomstore bønder, småbønder, småbrukere, arbeiderbrukere og reine skog- og landarbeidere. Vi har ikke sammenholdt oppfatningene i partiet med en systematisk realanalyse

av den norske klassestrukturen på 30-tallet. Men umiddelbart synes de å ha fanget inn de vesentlige trekkene. Nasjonale særegenheter ble analysert og tillagt politisk betydning. Det gjaldt f.eks. det sterke innslaget av kombinasjonsdrift i jordbruket.

Kriteriene for klasseanalyse varierte. I noen grad ble vilkårlige forhold nyttet. Men det fantes også en tilnærming grunnet på en analyse av produksjonsmåtene. Men anvendinga av lønnsarbeidet som klassekonstituerende kjennetegn var nokså ustø. Ikke-marxistisk og marxistisk tankegang fantes ved sida av hverandre - i analysen av jordbruket som i synet på klasseforholdene allment.

Vi kan på flere punkter registrere klare uenigheter i partiet. Vi fant det i grensetrekkinga mellom klassene. Det gjaldt spørsmålet om det med historisk nødvendighet måtte skje en konsentrasjon i jordbruket. Småbønder ble oppfattet både som arbeidere og småborgere. Og endelig gjaldt det om jordbruket kunne forstås analogt til det øvrige samfunnet. Var landsbygda delt i sitt borgerskap, småborgerskap, halvproletære sjikt og arbeiderklasse? Eller unndrar jordbruket seg en slik klassifisering?

Det er mulig å sette spørsmålstegn ved den teoretiske, vitenskapelige statusen ved flere av de analysene og oppfatningene vi har gått gjennom:
- Det rådde uklarhet omkring sentrale og hyppig brukte begreper, som f.eks. "arbeiderbonde".
- Det var stundom manglende presisjon. Kategoriene fløt over i hverandre.
- Det var en tendens til vilkårlighet. Det gjaldt f.eks. grupperinga av data om bruksstørrelse, og hva en valgte å betone i produksjonsforholdene for enkle vareprodusenter - økonomisk innehav eller besittelse. Det gjaldt uenigheten om hva som var det "egentlige" småbruk.

Poenget med å framheve dette, er ikke å vise hvor "dårlig" folk i Arbeiderpartiet analyserte klasseforhold. De problematiske punktene i analysen synes nettopp ikke å være reint teoretiske svakheter. I stedet viser de til analysenes politiske formål - til forholdet mellom teori og praksis, mellom vitenskapelighet

og politisk handling.

På den ene sida må partiets virke på 20- og 30-tallet forstås som en læreprosess i partiet, klassen og folket. Analysene kan da ses som forsøk på å systematisere erfaring, teoretiske endringer som forsøk på å gripe en ny virkelighet. På den andre sida har analysene og begrepene også vært politisk styrt. Det var neppe slik at først analyserte en uhildet forholdene. Deretter inntok en standpunkt etter dette. Tvertimot hadde teoridanningene ofte til formål å støtte det en allerede mente var riktig. Med sine sterke sider og sine teoretiske svakheter hadde de ulike analysene politiske implikasjoner.

Hvorhen førte da Arbeiderpartiets klasseanalyse? Hvilke strategiske slutninger lå i analysene - og i uenighetene og uklarhetene? Klasseanalysen hadde betydning for hvem en ønsket å samle og for hvordan dette skulle skje på disse punktene:
- Avvisinga av tanken om en bondeklasse gjorde at storbøndene kunne skilles ut som motstandere av arbeiderbevegelsen.
- Den uklare grensetrekkinga gjorde at hvor mange av bøndene en trodde å få med seg, økte med tida. Begrepet om arbeiderbonde kom til å legitimere at nokså mange ble reknet med.
- Uenigheten om bøndene som arbeidere eller småborgere hadde betydning når det gjaldt å bestemme de ulike klassenes plass innafor en allianse, om noen skulle spille en ledende rolle.
- At småbonden stod i en splittet klassestilling, ble brukt til å forklare at han ikke innså sine egentlige interesser og ble politisk vaklende.
- Kombinasjonsbrukets betydning gjorde at alle fløyer i partiet så stillinga til dette som viktig - men det ble trukket ulike konsekvenser om dets verdi og framtidige plass.
- Synet på utviklingstendensen førte til ulik stilling til individuell eller kollektiv drift i jordbruket.
- Betoninga av det egentlige småbruk tjente til å forsvare den individuelle drift.
- Uklarheten omkring lønnsarbeidets plass åpnet for en oppfatning av sosialisme i jordbruket hvor lønnsarbeid kunne inngå.

I del II - om alliansepolitikk - skal vi forfølge disse temaene, se nærmere på sammenhengen mellom klasseanalysen og valg av politikk.

Kapittel 3: KLASSEINTERESSER OG KLASSEMOTSETNINGER

Innledning

Vi har i to kapitler fulgt DNAs forståelse av klasseforhold og - begrep. Gjennomgangen har hittil hatt preg av kategorisering. Vi har sett hvordan grupper ble henført til de "riktige" boksene. Vår diskusjon så langt har altså lagt vekt på det statiske. Den har tatt for seg synet på klassene slik de forelå og slik de ble beskrevet hver for seg, ordnet etter visse prinsipper for inndeling.

Men Arbeiderpartiet var på det rene med at det egentlige målet for en klasseanalyse ikke er statisk, men dynamisk. I prinsipp-programmene ser vi at analysen ble fulgt av strategiske konklusjoner. Formålet med analysen var altså å handle, ikke å telle hvor mange som hørte hjemme i hver boks. I denne politisk-strategiske analysen førte partiet inn begrepene om interesse og motsetning. Vi kan se at når klassene ble forstått ut fra sine interesser, i motsetning til hverandre, mistet de karakteren av etikkerte størrelser. De ble poler i et kraftfelt, et spenningsfelt hvor forandring er mulig.

Partiets klasseanalyse stilte spørsmål som: Hvem har felles og hvem motsatte interesser? Hvilke klasser har interesser i samarbeid i dagskampen og i kampen for sosialismen? Hvem er motstandere og hvem står i en mellomstilling? Resultatet av undersøkelsen var at partiet ikke fant noen felles interesser mellom bønder og borgerskap. Det fantes enkelte motsetninger mellom bønder og arbeidere - men disse var underordnet forholdet til den felles motstander i kapitalen. Og bøndene innbyrdes ble etter partiets mening ikke bundet sammen av felles interesser på det viset at store og små bønder var tjent med å gå sammen.

Partiet så at bøndene ikke alltid handlet i samsvar med det arbeiderbevegelsen mente var deres objektive interesser. Derfor ble det utviklet teorier om klassene som overskred det reint økonomiske nivået. Partiet gikk videre enn den økonomisk baserte analysen vi har sett i de foregående kapitlene. Forhold på det politiske, organisatoriske og ideologiske nivået ble trukket inn. Dels ble

det vist til at bøndenes ideologi stod fjernt fra arbeiderbevegelsens idealer. Dels ble det trukket fram at partiet ikke hadde evnet å forme ut en dagspolitikk som ivaretok bøndenes umiddelbare interesser.

Arbeiderpartiets anslyse av klassemotsetningene mellom bønder og borgerskap og bønder og arbeidere, munnet derfor ut i en sjølkritikk. I dette lå også en vegledning til handling. Folk i DNA mente at dersom partiet forandret sin politikk og justerte sin ideologi, kunne både arbeider og bonde bli "våre hære", strategiske krefter som samlet kunne settes inn i den politiske kampen.

A. KLASSEINTERESSEN

I analysen av klasseforhold er det et sentralt spørsmål hvilke interesser de forskjellige gruppene har. Spørsmålet ble stilt - og besvart - i Arbeiderpartiet. Men sjeldnere gjorde folk rede for hva de la i begrepet "klasseinteresse". I kildene finnes få eksempler på eksplisitte drøftinger av dette. Uttrykket synes å ha blitt nyttet uten ett, presist meningsinnhold. Det synes å ha dekket iallfall to forhold, alt etter hvilket tidsperspektiv en tenkte i, langsiktig eller kortsiktig.

Det langsiktige perspektivet angikk hva slags samfunn de ulike klassene grunnleggende var tjent med: et samfunn hvor den kapitalistiske produksjonsmåten dominerte eller et med sosialistiske produksjonsforhold. Det som avgjorde hvilken langsiktig interesse en hadde, var klassenes plassering i den samfunnsmessige produksjonen. Bryn og Lange uttrykte denne oppfatninga slik:

> "... Karl Marx' materialistiske historieoppfatning lærer oss at en klasses interesser er avhengig av dens plass i produksjonsprosessen. Forskjellig økonomisk eksistensgrunnlag = forskjellig interesse. Hvis en klasse som helhet lever under samme økonomiske forhold, får den en felles klasseinteresse". [1]

Klasseinteressen ble bestemt ut fra det økonomiske nivået i samfunnet. Det avgjørende var hvilket forhold i økonomien som klassen

var bærer av, hvilken produksjonsmåte en gikk inn i som umiddelbar produsent eller ikke-arbeider.

Klasseinteressen på lang sikt var et objektivt forhold. En klasse hadde interesse f.eks. av sosialismen, sjøl om dette ikke var subjektivt erkjent, ja sjøl om den mente å ha stikk motsatte interesser. Arbeiderklassen hadde interesse i det sosialistiske samfunnet, fordi denne klassen var bærer av produktivkreftenes stadig mer samfunnsmessige karakter. Denne stod i motstrid til de private, kapitalistiske produksjonsforholdene, til den private tilegninga av arbeidet. Sosialistiske produksjonsforhold ville skape overensstemmelse med de samfunnsmessiggjorte produktivkreftene. Og dette ville være i arbeiderklassens interesse, fordi det opphevde den private tilegninga. Hvorvidt andre klasser og lag delte denne interessen, var avgjørende i en strategisk sammenheng. Det bestemte om arbeiderbevegelsen skulle søke å satse på en gruppe som en stabil, varig alliansepartner eller ikke.

Det kortsiktige perspektivet kunne forstås litt forskjellig. Dels kunne det relateres til det langsiktige. Hvorvidt noe var i en klasses interesse avhang da av om det fremmet det forholdet i økonomien som klassen var en bærer av eller fremmet klassens stilling i motsetning til og i kamp overfor andre klasser. Sagt annerledes: Dersom noe var i arbeiderklassens interesse, måtte det tjene en utvikling mot sosialismen.

En annen måte å se det på var at klasseinteressen på kort sikt oftest ville være mindre fast og mer tilfeldig. Hva som tjente en klasse i øyeblikket, kunne ikke utledes a priori, av den grunnleggende objektive interessen i det ene eller det andre samfunnet. Klasseinteressen var i stor grad bestemt av den rådende politiske konjunkturen. Det som tjente en klasse kunne skifte fra en sammenheng til en annen. Dersom det en klasse "hadde interesse av" ble løsrevet fra det langsiktige perspektivet, kunne det taktiske aspektet settes i forgrunnen. Allianser kunne inngås med klasser og grupper som ikke hadde strategisk sammenfallende interesser, fordi det kortsiktig, i den aktuelle situasjonen, i den aktuelle saka, var en fordel. Ja, klasseinteressen på kort sikt kunne også

være i motstrid til den langsiktige. En arbeidsstokk kunne f. eks. komme til å godta en lønnsforhøyning mot å la være å organisere seg. Kortsiktig betydde det større materiell velferd, langsiktig svekket det stillinga overfor kapitalen.

Fra debatten i Arbeiderpartiet på 30-tallet foreligger et interessant forsøk på å problematisere hele begrepet om klasseinteresse og særlig begrepets verdi som vegleder i den politiske kampen. I artikkelen "Klasse eller folk" fra 1930[2)] søkte Dag Bryn og Halvard Lange å vise at begrepet var så lite entydig at det "langt fra er brukbart som rettesnor for et partis politikk i de daglige vanskeligheter".

Utgangspunktet deres var at arbeiderklassen ikke var en enhetlig sosial størrelse. Den bestod av flere lag: industriarbeidere, skog- og landarbeidere, lavere funksjonærer m.v. Fordi disse laga ikke stod i en identisk sosial og økonomisk situasjon, var det heller ikke mulig å utlede noen entydig klasseinteresse. Det var bare mulig å si at de forskjellige gruppene hadde identifiserbare felles interesser. Ja, differensieringa i arbeiderklassen gjorde at de forskjellige klasselag kunne ha både ulike og motstridende interesser. De trakk særlig fram to forhold, som de mente hadde spaltet norsk arbeiderklasse historisk og aktuelt ved en rekke viktige spørsmål. For det første gikk det et skille mellom dem som hadde jord ved sida av lønnsarbeidet og andre. Dessuten tenderte faglærte og ufaglærte til å handle ulikt.

Ulikhetene og motsetningene innad i arbeiderklassen gjorde at det ikke fantes noen entydig og åpenbar klasseinteresse. Klasseinteressen kunne nok sies å eksistere innafor det lange tidsperspektivet, men den forelå ikke konkret og umiddelbart. Den var mer et prinsipp, som kunne abstraheres fra et studium av samfunnet og historien. I det daglige var det vanskelig å øyne denne klasseinteressen. De konkluderte at

> "... klasseinteressen slett ikke er noe umiddelbart gitt, et erfaringsdatum. Klasseinteressen er noe vi finner frem til ved et stort overblikk over historien, over den sociale og politiske utvikling. Den er slett ikke noe som alltid er lett å finne i den daglige politikkens virvar".

Det var to spørsmål de ikke svarte på i sin kritikk av begrepet: Fantes det trass i differensieringa så fundamentale likhetstrekk ved alle arbeideres situasjon, at en likevel kunne snakke om interesser felles for klassen? Og: Hvis politikken ikke ble satt i samband med det en mente var klassens interesser på lang sikt, hvordan kunne da sammenhengen mellom tiltakene i dag og det endelige målet sikres? Kunne ikke det å handle bare etter kortsiktige interesser hindre realiseringa av den langsiktige målsettinga?

Deres oppfatning var at heller ikke begrepet om "folkets interesse" kunne settes i stedet. De satte sin lit til at den historiske utviklinga og klassekampen av seg sjøl ville drive det arbeidende folket til et sosialistisk standpunkt.

B. KLASSEMOTSETNINGENES ART

Vi har sett hvordan folk i Arbeiderpartiet forstod klassestrukturen som helhet og forholdene på landsbygda særskilt. I denne forståelsen inngikk også at klassene stod mot hverandre.

Den marxistiske tradisjonen i arbeiderbevegelsen har utviklet flere sett av begreper for analysen av klassemotsetninger. Blant de mest sentrale er grunn- og hovedmotsetning.[3)] Grunnmotsetninga er den motsetninga som løper gjennom et fenomen fra det oppstår og utvikler seg til det oppløses og går under. Grunnmotsetninga gir det grunnleggende trekket ved fenomenet, det som de andre trekkene "tar farge av". I kapitalismen, den kapitalistiske produksjonsmåten, er grunnmotsetninga den mellom arbeid og kapital, mellom produksjonens tiltakende samfunnsmessige karakter og den private tilegninga av produksjonsresultatet.

Hovedmotsetninga er den motsetninga som på det aktuelle tidspunktet er viktigst. Den er avledet av, er et uttrykk for grunnmotsetninga, men er ikke nødvendigvis sammenfallende med denne. I samfunnsformasjoner med dominans av kapitalistisk produksjonsmåte kan

hoved- og grunnmotsetning falle sammen og går da mellom arbeiderklassen og borgerskapet. Med hovedmotsetninga kan også gå mellom "det arbeidende folket" og borgerskapet. Noen vil mene at den kan gå mellom "folket" og monopolkapitalen. Eller den kan gå mellom en okkupasjonsmakt og dens medløpere og den okkuperte befolkninga. Hovedmotsetninga er det utgangspunktet som må velges for å legge opp en riktig politikk. Det er et begrep av stor strategisk betydning. Valget av linje i den aktuelle politiske konjunkturen må hvile på en forståelse av hovedmotsetninga - på hva som for tida er det viktigste motsetningsforholdet. Det er ikke nok å ta utgangspunkt i den allmenne motsetninga arbeid - kapital og tru at alle spørsmål dermed kan besvares. En blant flere grunner til dette er at en samfunnsformasjon aldri er reint kapitalistisk, men sammensatt.

Disse termene ble ikke uttrykkelig nyttet innen Arbeiderpartiet på 30-tallet. Men de sosiale forholda ble mye forstått ut fra liknende analytiske inntak.

Det het f.eks. i innledninga til prinsipp-programmet fra 1930 at visse forhold var "karakteristiske for alle kapitalistiske stater". Dvs. det fantes noe "typisk" kapitalistisk, konstituerende for kapitalismen. Dette var den private tilegninga av arbeidets resultat, merverdien:

> "Eiendomsretten til og kontrollen med produksjonsmidlene samles hos en klasse, mens det produktive arbeid utføres av en annen". (pkt. 1)

Programskriverne hadde også i mente at den samfunnsmessige karakteren av produksjonen ble styrket. Den kapitalistiske produksjonsmåten ekspanderte gjennom direkte og indirekte å underlegge seg nye felt. Den grunnleggende motsetninga framstod i programmet slik det er vanlig innen marxismen. Enkelte formuleringer reiste også saklig sett problemstillinga om hovedmotsetninga.

> "Klassekampen utstrekkes til alle områder av det økonomiske liv, og hele folket tvinges til å treffe sitt valg i den veldige strid mellem arbeidermakt og kapitalmakt" (pkt.2).

Folket tenderte til å to-deles, ut fra motsatte interesser. Dette innebar en forestilling om en motsetning som var avledet av, men

ikke identisk med den grunnleggende motsetninga.

DNA reknet på storparten av 30-tallet med to hovedklasser - arbeiderklasse og borgerskap. Bøndene kunne dels henføres hit, dels utgjorde de en tredje klasse. En fullstendig diskusjon av klasseforholdene og -motsetningene, slik DNA oppfattet dem, er ikke hensikten med dette arbeidet. Siktemålet vårt er mer begrenset,å studere forholdet mellom arbeiderbevegelsen og bøndene. I og med at borgerskapet var arbeiderklassens hovedmotstander, er det også nødvendig å se på forholdet mellom kapitalen og de ulike klassene og sjiktene på landsbygda. Vi skal ikke se på differensieringa i arbeiderklassen eller fraksjoneringa i borgerskapet. Arbeid - kapital-motsetninga lar vi ligge.

For vårt formål rekker det å slå fast at Arbeiderpartiet gjennom storparten av 30-tallet så en grunnleggende motsetning mellom arbeid og kapital, slik vi har sett det i kapittel 1 i gjennomgangen av prinsipp-programmene og fylkesbrosjyrene. Sjøl om en etter hvert mente at arbeid og kapital hadde visse felles interesser, var disse underordnet motsetninga.[4)] Motsetningene innad i hovedklassene skal vi bare ta opp i den grad de berørte trekant-forholdet arbeid - kapital - bønder. Det vil si, for så vidt som motsetninga mellom f.eks. småbrukere og arbeidere på arbeidsmarkedet også kan ses som en motsetning i arbeiderklassen diskuterer vi det. Derimot vil motsetningene mellom de ulike klassene og lagene blant jordbrukerne bli tatt opp.

Foruten forholdet til hovedmotsetninga, skal vi også nytte et annet sett av begreper som angår motsetningenes art. Hvilke motsetninger ansås uforsonlige, antagonistiske? Og hvilke var mulige å løse uten at den ene sida i motsetninga beseiret den andre, dvs. var ikke-antagonistiske?[5)]

C. MOTSATTE OG FELLES INTERESSER

Bønder og borgerskap

For Hornsrud stod gjeldsspørsmålet helt sentralt. Men også andre

kunne se gjelda som sjølve aksen i kapitalismen. Kr. Lian hevdet at "gjelden er kapitalistens største aktivum", og Olav Scheflo snakket om "selve livsnerven i det kapitalistiske system, rentesystemet". Samme vending nyttet også K.M. Nordanger, som dessuten hevdet at intet bidrar sterkere enn gjeldsrenten til å utdype kløften mellom rik og fattig.[5b] Ikke alle tilla gjelda en så overordnet betydning. De så lønnsarbeidet som en mer grunnleggende kategori i kapitalismen. Men også disse kunne være enige i at fra et bondesynspunkt var gjelda viktigst.

I poengteringa av gjeldas betydning kom det ofte inn et moralsk islett. Det rådde sterk indignasjon over det umoralske ved systemet. Metaforer som impliserte at det var noe snyltende og parasitært, forekom hyppig. Gjelda kunne være "den store blodiglen som suger alltid og overalt". Finanskapitalen stakk "sin sugesnabel ned i hver kvadratmeter skog og mark". Og resultatet var at bøndene ble "rentetreller bak plogen".[6]

Tradisjonelt tok partiet allment standpunkt for de "gjeldsbundne" mot "rentesugeriet". En mente, som Meyer, at "det er partiet både en plikt og rett å hevde en politikk som tar "debitorklassen" i forsvar overfor "kreditorklassen"".[7] Men det fantes dem som problematiserte dette. Sømme hevdet at spørsmålet ikke var <u>så</u> greitt. Det kunne være rettmessige krav på kreditorsida og tilsvarende uberettigede krav blant debitorene.[8]

Hvem var kreditorene?
Vanligvis ble de omtalt som "bank- og finanskapitalen", som "storkapitalen" eller "kapitalherredømmet".[9] Sømme gikk mer presist inn på spørsmålet. Han refererte en oversikt fra 1926 over pantegjeld på fast eiendom.[10]

Blant de større långiverne eller gruppene av långivere, var i) to statsbanker, Småbruk- og boligbanken og Hypotekbanken, ii) sparebanker og iii) privatpersoner. Ingen av disse tre gruppene kunne karakteriseres som storkapital i noen vanlig mening av ordet. Statsbankenes midler var brakt til veie gjennom skattene. Privatpersonene kunne ta ågerrenter eller kunne være folk som

hjalp slekta i ei knipe, men de var neppe storkapitalister som ytte lån privat. Og med omsyn til sparebanken hevdet Sømme at innskyterne i stor utstrekning var

> "... småkårsfolk, f.eks. fiskere som under store savn har prøvd å trygge sin alderdom".

Dette måtte tas omsyn til, mente han. Det var derfor galt å legge en ensidig debitorinteresse til grunn, f.eks. ved å kreve en full allmenn gjeldsnedskrivning. Vilkåret måtte i så fall være at staten dekket kreditorenes tap. Men dette betydde igjen så store nye skatter at det var ugjennomførlig, mente Sømme. Og dessuten spurte han: Hvem var skyldnerne?

Hvem var debitorene?

Spørsmålet fikk gjerne formen: Hvordan hadde vedkommende skaffet seg gjeld? Var gjelda resultatet av spekulasjon eller var den uforskyldt? Tendensen til å legge en moralsk målestokk til grunn for vurderinga av samfunnsforhold, viste seg også her:

> "Under de forskjellige perioder av jobbing og spekulasjon har den velbergede og eiendomsbesiddende del av befolkningen på landsbygden kastet sig inn i den lystige dans. Pantsatt, spekulert og ødet. De slår lag med kapitalinteressene, de orienterer sig klassemessig til pengemaktens frihetsbegreper og kultur, til deres seder og mindre gode vaner".[11]

Umoralen var slik klassemessig bestemt. De umoralske var gjerne storbønder "som i "den gode tida" jobba og spekulerte sig inn i den svarte elendigheten".[12] Men disse var ikke mange, mente en. Det store flertallet av bøndene hadde god moral. Grensene for anstendigheten fulgte klasseskillene. Det var ikke deres egen skyld at de hadde gjeld. De hadde tvertimot "arbeidet og slitt sig inn i de vanskeligheter som de med egen hjelp ikke kan komme ut av".[13] Særlig gjaldt dette bureisere. Mange av dem satt med bidrag og statslån og hadde satt i gang i bedre tider med lav kronekurs og høyt prisnivå. Når disse forutsetningene nå var endret, kunne en ikke la dem i stikken. Staten hadde en "moralsk plikt"[14] til å hjelpe.

Det store flertallet av bøndene ble rammet av gjeldsrenter på en måte som ikke var rettmessig. Gjeldsforholdet innebar en utbytting av bøndenes arbeid. Kapitalen tilegnet seg en del av det

sosiale overskottet bøndene hadde skapt. Når en betalte renter, "blir en større eller mindre del av arbeidet, arbeidsverdien, overført fra arbeider til kreditor".[15] Og utbyttinga var i grunnen dobbel, fordi den kapitalen de måtte låne jo var skapt av det arbeidende folket tidligere. Jordbruket måtte "låne den merverdi det selv har skapt", som det het.[16]

Dette satte bøndene i "et åpent motsetningsforhold til kapitalinteressene" til bankkapitalen.[17] Arbeidere og bønder fikk dermed felles motstander

> "... såvel industriarbeideren som jordbrukeren har samme fiende for de utbyttes på samme måte av kapitalisten".[18]

Som vi har sett, mente en at gjeldsforholdet innebar at bøndene mistet det reelle økonomiske innehavet og truet besittelsen av jorda og produksjonsmidlene. Tilbake ble bare den formelle eiendomsretten. Og dette innebar at mange bestemte bøndene som "dårlig betalte lønnsslaver", som Lian kalte dem. Utbytting og sosial usikkerhet gjaldt for både bønder og arbeidere. Forgjeldinga viste til bondens "rolle" som arbeider. Ble betydninga av produktprisene for bonden betont, ble en annen rolle tydeligere - produsenten av varer for et marked. "Kapitalinstinktet"[19] trådte da fram.

DNA mente at et gjeldsforhold ikke var et enkelt forhold mellom to parter, kreditor og debitor, bønder og bankkapital. Arbeiderklassen var på flere vis involvert som en tredje part. Bøndenes gjeld rammet også arbeiderklassen - som lønnsarbeidere, forbrukere og produsenter. Arbeiderklassen hadde for det første interesse i at bøndene ikke hadde så stor gjeld, fordi kjøpekrafta til bøndene måtte være så stor at de kunne avta produktene fra industrien:

> "Gjeldskrisen nedsetter bondebefolkningens kjøpeevne og på den måten innvirker jordbrukskrisen på de andre næringer".[20]

Og dette rammet også de ansatte i disse næringene. Dernest ble det hevdet at på storgardene rammet ikke gjelda først og fremst storbøndene. Det var et motsetningsforhold mellom storbønder og bankkapital, mellom fraksjoner i borgerskapet. Men dette ble i stor grad løst ved at problemene ble veltet over på arbeiderne. Storbøndenes gjeld ble betalt ved å utbytte de ansatte landarbei-

derne og forbrukerne:

> "På de større eiendommer ..., som vesentlig drives med leiet arbeidshjelp, der vil den utbytting som finner sted gjennem pantegjelden og renteslaveriet kunde overføres på andre - overføres fra den formelle jordeier, den forgjeldete kaksebonde, over på arbeiderne, husmannen, budeien, leiekaren og tjenestegutten. Jo mere kapitaleieren flår jordeieren med høie renter, jo mere vil denne måtte flå sine arbeidere og i samme hensikt måtte også flå dem som må kjøpe gårdens produkter".[21]

Lønnsarbeiderne i jordbruket kunne ha interesse av å bekjempe forgjeldinga av bøndene, men bare dersom de sjøl samtidig fikk bedre betalt. En gjeldsnedskrivning eller et moratorium (dvs. utsetting av betaling av renter og avdrag) hadde bare mening for arbeiderne på dette vilkåret. Det ble derfor viktig at låneinstitusjonene la et høyt lønnsnivå i jordbruket til grunn ved gjeldsoppgjør for bøndene. Dette tjente bøndene. Et høyt lønnsnivå for landarbeiderne betydde at bøndenes arbeidsinnsats også ble kalkulert høyt. Parolen måtte derfor være "Op med arbeidslønnen og ned med gjeldsbyrden", hevdet Jon Fjalestad. Å føre kamp for "større arbeidsutbytte", var riktig, sa han, fordi det

> "... gir oss nemlig anledning til å føre kampen for bøndenes interesser på et socialistisk grunnlag og med socialistiske argumenter og gjør det dermed mulig å reise bondebefolkningen til en mer bevisst kamp mot kapitalinteressene. Men ikke bare det, kampen blir samtidig også en kamp for landarbeidernes interesser, og dermed sveises landarbeiderne og bøndene sammen til en naturlig blokk på et reelt felles interessegrunnlag".[22]

Bøndenes interesse i å få solgt produktene sine til gode <u>priser</u> kunne og sette dem i motsetning til en annen kapitalfraksjon, <u>handelskapitalen</u>. Dette var særlig tydelig før samvirket i jordbruket vokste seg sterkt. Og også etter organiseringa av omsetningssentralene fantes det private oppkjøp av en del landbruksprodukter. Dersom en måtte selge til underpris, til særlig lave priser, kunne en hevde at bøndene var utbyttet av handelskapitalen. I prinsipp-programmet fra 1933 kom en formulering om at bøndene og fiskerne "får heller ikke den fulle verdi for sine produkter", som også ble beholdt i 1939. I fylkesbrosjyrene 1936 het det om småprodusentene:

> "For å betale gjeld og skatter må de selge sine varer, kjøtt, smør, melk og hvad det ellers kan være, og så vanskelige

forholdene er, må de ofte nøie sig med underpris. Befolkningen utbyttes også på denne måten".

Sømme hevdet at denne formen for utbytting var viktigere sett fra bøndenes standpunkt enn betaling av renter:

"I vårt land utbyttes bonden mer av kjøbmannskapitalen enn av bankkapitalen. Han får for lite for sine varer og betaler det han kjøper for dyrt".[23]

Forholdet til kjøpmanns- og handelskapital skapte sosial avhengighet. En mistet muligheten til å rå seg sjøl:

"Bøndene og arbeiderne har ikke alltid de penger de trenger for å skaffe sig det nødvendige til familiens underhold, og så må de ta på kreditt og blir avhengige av ham".[24]

Derfor måtte privatkapitalen ut av vareomsetninga. Lian gikk i 1931 inn for å organisere omsetninga av landbruksprodukter ved hjelp av samvirkehandel, "slik at man får bort alle disse fordyrende mellemledd som får produktene til å stige med 100 pct.".[25] At systemet med mellommenn virket fordyrende, var vanlig å mene i arbeiderbevegelsen. Sømme hevdet at dette ikke ubetinget var riktig. Sjøl med samvirkeorganisering ville det bli like mange trinn i omsetninga. Fordelene ved samvirket lå altså ikke her, men i at det ble færre mellommenn på hvert trinn. Omsetninga kunne derfor bli mer rasjonell. Varene kunne bli billigere fordi de alminnelige kostnadene kunne liknes ut på en større mengde produkter. Styrken ved samvirket lå altså ikke i at en her kunne unngå profitt, men rett og slett i stordriftsfordeler.[26]

Bøndene hadde en tredje motsetning til kapitalen, til industrikapitalen. De var "alla interesserade av låga priser på fodermedel och andra driftsmedel".[27] Bøndene hadde interesse av lave priser på maskiner og andre redskaper, förstoffer m.v. Kapitalen i disse bransjene var sjølsagt interessert i å selge til så gunstige priser som mulig. Spørsmålet ble i liten grad tatt opp innen Arbeiderpartiet. Sømme streifet det, men gikk ikke særlig djupt inn i det.[28] En kunne tru at det var fordi saka angikk så få at det hadde liten interesse. Men tallene viser noe annet, både separatorer og slåmaskiner var ganske utbredt.[29] Prisen på landbruksredskaper og -maskiner var et viktig spørsmål for ganske mange brukere. Mange av dem som hadde råd til å kjøpe maskiner,

soknet kanskje ikke til arbeiderbevegelsen. Men tilhengerne til Arbeiderpartiet var kanskje i stor grad de som ville ha kjøpt dersom prisene var overkommelige. Det het i Skog- og Landarbeideren at "for de fattige bønder er det en umulighet å anskaffe sig maskiner i samme utstrekning som de større bruk".[30] Det synes altså som om arbeiderbevegelsen her lot ligge et motsetningsforhold, som kunne vært søkt politisert.

Blant fôrstoffer og liknende driftsmidler var særlig kraftfôr viktig. Men slik saka om kraftfôravgifta utviklet seg, ble prisen på fôrstoffer først og fremst et tradisjonelt politisk spørsmål. Prisen ble fastsatt som ledd i en offentlig jordbrukspolitikk. Saka brakte derfor ikke fram noen klar interessemotsetning mellom bønder og produsenter av kraftfôr.[31]

Jordbrukerne stod ikke bare i et motsetningsforhold til industrikapitalen utafor næringa. Industriell, kapitalistisk driftsform hadde også trengt inn i jordbruksproduksjonen. Det gjaldt særlig husdyravl med forretningsfjøs hvor produksjonen kunne anta en fabrikkliknende karakter, "fleskefabrikkene som holder hundrevis av svin uten jord, bare på kjøpt kraftfôr".[32] Denne "industrimessige husdyrproduksjonen" var et fremmedelement i næringa, som stod i motstrid til "det egentlige jordbruk", slik landbruksminister Ystgård så det.[33]

Forholdet mellom bønder og borgerskap kunne også ta form av en motsetning <u>blant grunneiere</u>. Det fantes en god del borgere som satt med jord. De store jordeierne var ofte etterkommere av den tidligere embetsmannsklassen i bygda eller byfolk, kapitalister som hadde kjøpt storgardene. Motsetningene gjaldt fordelinga av jorda. Småbønder og småbrukere hadde interesse av ekspropriasjon og utstykking, kapitalistene gjerne i å skaffe seg mer jord, eventuelt for å forpakte den bort mot en jordrente. Interessene var også motsatte når det gjaldt prisen på jord. Bøndene var interessert i billig jord, for å bruke den sjøl. For kapitalistene var jorda lik et investeringsobjekt han kjøpte og ønsket å selge igjen med fortjeneste. Men at "jorden er blitt et spekulasjonsobjekt er bondens forbandelse".[34]

Endelig kunne motsetninga for en del av bøndene ta form av en arbeid og kapital-motsetning. Arbeiderbrukere, småbrukere, stundom småbønder med, hadde"lønnsarbeiderinteresser". Som halvproletarer stred interessene deres mot de ulike kjøperne av arbeidskrafta.

Bøndene stod altså mot borgerskapet på flere vis. Som arbeidende mot bankkapital og eventuelle kjøpere av arbeidskraft, som produsenter av varer mot handelskapital og industrikapital i og utafor næringa, og som små grunneiere mot større. Arbeiderpartiet reknet ikke med felles interesser mellom små- og mellomstore bønder og borgerskapet. Motsetningene til borgerskapet ble sett som antagonistiske, særlig når det gjaldt gjeldsspørsmålet. De mellomstore og små bøndene og arbeider- og småbrukerne stod på samme side av hovedmotsetninga i samfunnet - mot borgerskapet. Dette gjaldt ikke storbøndene. Deres motsetninger til bankkapitalen var ikke antagonistiske, men en motsetning mellom fraksjoner i borgerskapet.

Bønder og arbeidere

Verken prinsipp-programmene eller fylkesbrosjyrene reknet med motsetninger mellom arbeiderklassen og de ikke-kapitalistiske bøndene. Men i andre sammenhenger ble det erkjent at det fantes slike motsetninger.

Arbeiderne var forbrukere og bøndene produsenter av varer. Prisen på jordbruksprodukter skapte motsetninger gjennom hele tiåret. Bøndene hadde sjølsagt interesse i at det eller de produktene de produserte ble godt betalt. Men matvarer utgjorde en stor post på husholdningsbudsjettet i en vanlig arbeiderfamilie. Umiddelbart hadde produsenter og forbrukere stikk motsatte interesser. I Arbeiderpartiet søkte en ulike løsninger på dette problemet. Holdningene skiftet over tid, og meningene var delte.

Ved begynnelsen av 30-tallet var den vanlige oppfatninga at økte priser på matvarer rammet arbeiderklassen og at prisstigning måtte bekjempes. Partiet var mot den såkalte "lønnsomhetslinja"

til Bondepartiet. Lian framstilte denne slik:

> "Jordbruket skal ved foranstaltninger fra statens side få høie priser på sine produkter og på denne måte utbytte (min uthevning) industriarbeiderne, fiskerne osv."[35]

To år seinere snakket Hornsrud om at storbøndene ville "flå dem som må kjøpe gårdens produkter", og at Arbeiderpartiet ikke kan delta i "dette ensidige skrik over høiere pris på varer".[36] Partiet støttet opprettinga av omsetningssentralene i jordbruket. Men motivasjonen var i hovedsak at dette ville kutte ut systemet med mellommenn og gjøre omsetninga mer rasjonell. Det var ikke produsent-, men forbrukerinteressene som var viktigste "sosiale identifikasjon", skriver Berge Furre.[37] Men nå var jo også DNAs tilhengere på landsbygda produsenter av matvarer. En måte å komme unna dette dilemmaet på, var å skille mellom ulike produkter. Kornproduksjon med sikte på salg ble først og fremst av de større bøndene.[38] Ja, mange jordbrukere måtte også kjøpe korn og hadde dermed felles interesser med arbeiderklassen. Hognestad skreiv i 1930:

> "Bøndene har som regel små inntekter og lever for en stor del på brød. Det er oplagt at Arbeiderpartiets forslag om at overprisen på norskavlet korn skal dekkes gjennem beskatningen er fordelaktig for det store flertall av vårt lands bondebefolkning og arbeiderne".[39]

Mennesket lever imidlertid ikke bare av brød aleine, men også f.eks. av mjølk. Og her bestod motsetninga. Småbrukerne solgte omlag 2/3 av produktene sine og hadde interesser i høye priser, sjøl om andre bønder tjente mer ved dette. Folk innen partiet slo seg derfor ikke til ro med at omsetningssentralene tjente forbrukerne. I et debattinnlegg i Skog- og Landarbeideren fra 1933 omtales mjølksentralen som "tvangsorganisasjon og prisfordyrer", som en "flåerorganisasjon". Det het at "helmelkens konsumenter ... må betale blodig overpris".[40]

Folk søkte derfor andre utveger på dilemmaet. Sømme erkjente at økte jordbrukspriser var i strid med arbeiderklassens økonomiske interesser. Men prisen måtte betales, av politiske årsaker, for ikke å få bøndene mot seg:

> "... det tjener arbeiderbevegelsen til stor ære at den har stillet seg så velvillig overfor de store monopolsammenslutninger som er oprettet innen landbruket i den siste tid for

å heve eller iallfall opprettholde prisene på jordbruksvarer. Denne prispolitikk rammer først og fremst arbeiderne, byenes største forbrukergruppe".[41]

Men matvarer ble jo ikke billigere av den grunn. Utvegen syntes å ligge i det nye synet som vokste fram på den økonomiske politikken. Arbeidere og bønder hadde etter dette en viktig felles interesse i hverandres kjøpekraft. Dette ble etter hvert som et hovedpoeng når en grunnga at arbeidere og bønder hadde sams interesser. Synspunktet hang nært sammen med partiets forståelse av den økonomiske krisa på 30-tallet.De så den primært som en underkonsumpsjonskrise, en krise som grunnet seg i at etterspørselen etter varer var for liten i forhold til tilbudet. Dermed kom en inn i en vond sirkel. Når noen ikke hadde råd til å kjøpe varer, betydde dette mindre salg for andre, som igjen mistet arbeidet og fikk minsket kjøpekraft. Løsninga, slik DNA så det, var å stimulere etterspørselen. Bøndene hadde interesse i at industriarbeiderne hadde så høye lønninger som mulig, slik at de kunne kjøpe store mengder jordbruksprodukter. Og industriarbeiderne hadde tilsvarende interesse i at bøndenes kjøpekraft ikke ble for liten, slik at industrivarer ble kjøpt.

Sømme uttrykte det slik:

"Skal krisen løses for denne del av vårt næringsliv, må befolkningen ha høiere lønninger, så byfolk kan kjøpe mere matvarer. Og bøndene må tjene bedre, så de får råd til å kjøpe flere industrivarer fra byene. Ellers kommer industrien ikke i gang igjen".[42]

Oppfatninga av krise som en etterspørselskrise hadde en hatt i partiet før tankene om planøkonomi og statlig regulering av produksjon og omsetning slo gjennom.[43] Men synspunktet ble mer sentralt. I arbeidsprogrammet fra 1933 kom et tillegg, som Colbjørnsen karakteriserte som "meget betydningsfullt og politisk vektig":[44]

"I hele sin økonomiske politikk vil partiet ha for øie å skape den kjøpekraft blandt industriarbeidere og jordbrukere som skal til for at de kan avta hverandres produkter".

En kvidde seg likevel for å skape større kjøpekraft blant bøndene gjennom høyere jordbrukspriser. AUFeren Jon Fjalestad stilte opp et valg mellom høyere priser og kamp mot gjeld som løsninger på

bøndenes vansker. Den første linja innebar understreking av bondens interesse i markedsforhold og salg. Det betonte motsetningsforholdet til arbeiderklassen. "Lønnsomhetslinja" vendte oppmerksomheten til bøndene vekk fra deres virkelige motstander, kapitalen, og

> "... kapitalinstinktet vekkes til nytt liv, og bøndene blir hengende i den gamle villfarelse at deres interesser faller sammen med utbytternes. Det gamle motsetningsforhold vil atter blusse opp".[45]

Hans løsning var å kombinere kamp mot gjeld og for høyere arbeidslønn. Men dette var i tida omkring kriseforliket. Tilbøyeligheten til å godta Bondepartiets linje av taktiske årsaker slo gjennom. Etter kriseforliket og før valget i 1936 argumenterte en riktignok framleis mot økte priser som kriseløsning. Det rammet forbrukerne og var heller ikke det gunstigste for jordbrukerne, hevdet en. I stedet burde kampen rettes mot gjelda. Bank- og finanskapitalen og ikke forbrukerne burde betale. Hvis bøndene fikk for høye priser, ville de dessuten lage ris til egen bak, fordi forbrukerne ikke ville ha råd til å betale. Og endelig ville først og fremst storbøndene nyte godt av prisøking, sjøl om det kom andre bønder til gode også. Men trass i innvendingene, godtok DNA at det var nødvendig med prisstigning. En måtte jamne ut den urettferdige forskjellen på prisnivåene mellom industri- og jordbruksprodukter:

> "Det kunde ikke i lengden gå an å holde oppe to prisnivåer i landet, og med en forskjell som svinget mellom 20 og 26 point i indeksen. En utjevning var helt på sin plass, og denne utjevningen er vi nu på vei framover mot",[46]

Forestillinga om to prisnivåer og et egentlig og opprinnelig mer rettferdig forhold mellom prisene på industri- og jordbruksvarer, var en del av Bondepartiets tankeverden.[47] At DNA gikk inn på dette, kan forstås som ledd i å begrunne den jordbrukspolitikken kriseforliket innebar. De ble tvunget til å legitimere de vedtakene de hadde vært med på. Tiltak partiet egentlig var mot, ble ansett nødvendige fordi en slik fikk gjennom andre saker som var positive. Men dessuten søkte en å finne forsonende trekk og å tone ned de negative sidene. Slik kunne det framstå som rimelig at tiltakene ble godtatt. Særlig i 1935 og 1936 kan en derfor finne utsagn om at høyere priser er berettiget. Landbruksminister

Ystgaard skreiv f.eks. i ei handbok med "oversikt over statens tiltak til landbrukets og skogbrukets fremme":

> "At jordbruksprodusentene får gode priser for sine varer er ikke bare av stor betydning, men avgjørende for hele deres velferd. God pris vil si at de får dekning for alle sine direkte utgifter ved fremstilling, dekning for renter og avdrag til gårdens gjeld, og endelig rimelig lønn for sitt eget arbeid".[48]

Dette var i realiteten den foraktede "lønnsomhetslinja": Høyere varepriser slik at gjelda kunne betales - og ikke kamp mot gjelda. Samarbeidet med Bondepartiet innebar at DNA veik fra tradisjonelle standpunkter. Den jordbrukspolitikken DNA førte som regjeringsparti, hvilte altså på påstanden om at industriarbeiderne tjente på at bøndene fikk økte inntekter, om nødvendig ved økte priser. Synet hang sammen med omlegginga av hele den politiske generallinja som skjedde på 30-tallet. Problemene skulle et stykke på veg løses innafor det eksisterende samfunnet. Kampen stod ikke lenger først og fremst om arbeidernes del av det samfunnsmessige overskottet, men for å øke overskottet som helhet før det ble delt. Her hadde arbeid og kapital felles interesser, het det.
Det gjaldt industrien - og i skog- og landbruket. Økt levestandard for skog- og landarbeiderne avhang av bedret lønnsomhet i næringene. Dermed hadde arbeiderne klare interesser i at inntektene til bøndene steig. Høie argumenterte for et slikt standpunkt, sjøl om han også var bevisst at "det er bare muligheten for en hevning av arbeidslønningene som vokser med en større lønnsomhet".[49] Formannen i NSLF, Ljøner, hevdet for skogsarbeidernes del:

> "Selv om hele den nå fastsatte tømmerpris gikk til lønninger, vilde skogsarbeiderne ikke komme på høide med andre yrkesgrupper".[50]

Derfor var det nødvendig både med økte tømmerpriser og inntekter attåt i form av et deltidsbruk. Tilsvarende hevdet han at det var "nøie forbindelse" mellom landarbeidernes vilkår og priser og avsetningsforhold for jordbruksprodukter.

Oppfatninga om felles interesse i økt produksjon og høyere priser i en næring ble drevet så langt at solidariteten blant arbeiderne

kom i bakgrunnen. I begynnelsen av 1938 krevde et representantskapsmøte av fagforeninger i Oslo og Akershus lavere priser på jordbruksprodukter. Forretningsutvalget i NSLF vedtok en uttalelse mot dette kravet. På lederplass i Skog- og Landarbeideren het det at når folk tenkte seg om, ville de innse:

> "... en styrkelse av jordbrukets lønnsomhet er nødvendig for å stimulere arbeidslivet på landsbygden, indirekte vil det ha en gunstig innflytelse også på deres levestandard".

NSLF måtte gå inn for "denne lønnsomhetslinje for derigjennem også å gjøre det produktive arbeide i jordbruket lønnsomt".[51]

Mot slutten av tiåret kom en reaksjon mot denne prispolitikken. Dette skal vi se nærmere på i kapittel 7 om Bondepartiet.

Ytterligere et felt hvor arbeidere og bønder støtte i hop som konsumenter og produsenter, var kooperasjonen. Allment så DNA kooperasjon som en fordel for begge parter, fordi en unngikk mellommenn:

> "Dette kaos som hersker i omsetningen rammer så vel producenten som forbrukeren. Her er et stort felt for samarbeide mellem jordbrukeren og industriarbeideren, mellem by og land. For man opnår ikke å få fjernet dem som snylter på varen ved dennes vandring fra producent til forbruker uten at begge interesserte parter står enig i kampen mot uvesenet ... den egentlige fienden er de fordyrende mellommenn..."[52]

mente Kr. Lian 1931. Men så enkelt var det ikke. I begynnelsen av 30-tallet reiste Arbeiderpartiet en kamp for å knytte forbrukerkooperasjonen nærere til partiet. Det var sterk misnøye med at DNA-medlemmer innen NKL ikke bidro mer aktivt til dette, men gikk inn for at NKL skulle stå utafor partiene for å fange opp folk fra andre klasser enn arbeiderklassen og med andre politiske meninger enn arbeiderbevegelsens. Diskusjon gikk på partilandsmøtet i 1930 og kom opp på AFLs kongress i 1931. I fagkongressens debatt framholdt en rekke talere at arbeidere og bønder hadde ulike interesser i kooperasjonen.

Arbeiderklassen hadde interesser i forbrukerkooperasjonen på to vis, "først og fremst som forbrukere og videre som klassebevisste arbeidere".[53] Dette innebar interesse i billige varer. Men dette viste til en mer overordnet interesse. Kooperasjonen var

"et ledd i klassekampen", skulle "innskrenke den kapitalistiske utbytning", mente Josef Larsson. Det skulle skje slik:

> "Vår opgave er ikke å tjene penger, men reise nye butikker og utsalgssteder, og for hver ny forretning man åpner slår vi vekk en rekke private kjøpmenn".[55]

Bøndene hadde helt andre interesser. De var ikke med i kooperasjonen av slike ideelle grunner, ja ikke en gang først og fremst for å få rimelige forbruksvarer. For dem var kooperasjonen en måte å få utbytte på:

> "Hva tilsikter bønderne og den øvrige samfundsmakt med sin kooperasjon? Bønderne er ikke kooperatører på samme premisser som arbeiderne. De er det som følge av sin egen smålige natur. Det er ikke for å være med på å avskaffe spekulasjon, men for å tjene penger".[56]

Bøndene ville bruke kooperasjonen til å "få avsatt sine produkter og diktert sine salgsbetingelser".[57] Det var altså som produsenter av varer at bøndene hadde interesser av NKL. Det gjaldt ikke småbrukerne, som hadde bygd opp kooperasjonen sammen med og på samme grunnlag som arbeiderklassen og fiskerne.[58] Men sjøl om både DNA og AFL presset på, avviste NKLs kongress dette året nærmere samarbeid med arbeiderbevegelsen.

Forholdet mellom arbeidere og bønder kunne også framstå som en <u>arbeid-kapital</u>-motsetning.

Dette gjaldt helst storbøndene:

> "... vi har ikke sett meget til at de statshjulpne storbøndene til gjengjeld har ofret en tanke på den viktigste del av landbruket vårt: den levende arbeidskraften. De store bøndene har som vanlig satt sig bredt til bords uten tenke på andre i samme båt".[59]

Storbønder og landarbeidere stod mot hverandre i flere spørsmål:

> "... når det gjelder fordelingen av jordbrukets inntekter blir interessene delt - til dels motstridende. De større jordbrukerne har vært interessert i at jordbruksarbeiderne har lang arbeidsdag og liten betaling. En interesse som jordbruksarbeiderne ikke kan dele".[60]

En var mindre opptatt av at også andre bønder kunne komme i en arbeidskjøperposisjon, sjøl om de ikke ble kapitalister av den grunn. Det gjaldt de mellomstore bøndene som ikke akkumulerte kapital. Det kunne gjelde småbrukere som leidde onnehjelp. Det

gjaldt mange som hadde en skogseiendom som ble drevet i lag med andre eller en andel i en bygdeallmenning. Sjøl en liten skogeiendom kunne få en småbruker til å komme i motsetning til skogsarbeiderne. Dette ble streifet i et innlegg i Skog- og Landarbeideren, men nærmest avfeid som fiktivt:

> "Når arbeideren og arbeiderbonden idag står i sterk motsetning til hverandre, grunnet arbeidslønnen for de forholdsvis få dagsverk som en arbeiderbonde behøver å leie på sitt bruk i løpet av året og da særlig skogsarbeide, så er dette et forhold som grunner sig fra manglende forståelse, og delvis misforståelse".[61]

Dette var underordnet at begge gruppene hadde felles motstander i kapitalen, mente innsenderen.

Produsenter av matvarer stod mot dem som arbeidde i det bondeeide omsetnings- og foredlingsapparatet for matvarer, meierier, slakterier osv. Sømme pekte på dette:

> "Bøndene kan naturligvis vanskelig forsone sig med at slakteriarbeiderne skal ha 2 - 3 ganger så høie lønninger som før krigen, mens de selv får bare 10 pct. mere for sitt oksekjøtt og endog 19 pct. (1931) mindre for sitt svinekjøtt enn dengang".[62]

Motsetningene mellom bønder og arbeidere kunne også ta form av en motsetning innad i arbeiderklassen, mellom proletarer og halvproletarer. Denne motsetninga gjaldt kampen om arbeidet, noe som hadde vært et problem for arbeiderbevegelsen også tidligere,[63] men som meldte seg full tyngde i kriseåra på 30-tallet.

Arbeidsledigheten skapte konkurranse om de jobbene som var, individuelt mellom de enkelte arbeidere og gruppevis mellom ulike kategorier av arbeidsfolk, mellom mannlige og kvinnlige arbeidere, mellom faggrupper og forbund. Klagene over "monopolisering av arbeidet", dvs. at visse faggrupper krevde enerett til visse typer arbeid, løp jamlig inn til sekretariatet. Både kongressen i 1934 og i 1938 gjorde vedtak mot "monopoltendensene".[64]

Motsetninga kunne gå etter geografiske skillelinjer. Byarbeiderne krevde at arbeidet i byene skulle forbeholdes dem. Men mange pekte på det urimelige og politisk farlige i dette. Sverre G. Ljungblad framhevde at situasjonen kunne bli helt komisk når folk

på bygdedialekt eller klingende svensk krevde at arbeidet skulle forbeholdes byens eller landets egne arbeidere. Mer alvorlig var det at det innebar "intet mindre enn stavnsbåndets gjeninnførelse" og at det skapte grobunn for fascistiske strømninger blant landarbeiderne dersom det ble skapt et slikt allment by - land-skille.[65)]

Krisa skapte også en dobbel motsetning mellom den egentlige arbeiderklassen og arbeider- og småbrukerne. En nødtvungen bevegelse gikk vekk fra lønnsarbeidet over til å drive små bruk. Småbrukere som tidligere hadde skjøtt på inntektene med lønnsarbeid, søkte å slå seg gjennom med bare bruket. Tidligere lønnsarbeidere prøvde seg som bureisere. Resultatet var oversysselsetting på brukene, kamp om ledig jord m.v. På den andre sida ble det også mindre lønnsomt å drive bruk enn tidligere. Småbrukere og småbønder som tidligere hadde klart seg på bruket, meldte seg på arbeidsmarkedet. Og resultatet her var ytterligere arbeidsløyse for de egentlige lønnsarbeiderne, lønnstrykk og underbetaling. I arbeiderbevegelsen anså en disse motsetningene som politisk vanskelige og farlige. I 1938 vedtok Hovedstyret i NSLF en uttalelse hvor de så tilbake på resultatene av kampen mot tvangsauksjoner:

> "På denne måte er kampen om det lønnede arbeid ikke lenger så pågående og farlig og bitterheten over de dårlige forhold på landsbygden er blitt gitt en positiv og byggende retning istedetfor å gi sig utslag i tilnærmelser til fascisme og halvfascisme".[66)]

Småbrukerne ble ofte uglesett når de tok lønnet arbeid. De kom "under et slags sykologisk trykk derved at de har måttet ha på følelsen å være delvis foraktet av sine eiendomsløse arbeidskamerater".[67)]

Partilinja gikk ikke ut på å favorisere den ene eller andre gruppa eller å sette dem opp mot hverandre. Sjøl om motsetningene var bitre, lå ikke årsakene hos gruppene, men i det kapitalistiske systemet. Motsetningene var ikke antagonistiske. Jordbruks- og skogbruksarbeidere og småbrukere hadde egentlig felles interesser i kampen for et annet samfunn, men også kortsiktig. Begge gruppene var tjent med at flere bruk ble større, slik at brukerne

ikke meldte seg som konkurrenter om arbeidet. Bedre kår for lønnsarbeiderne i jordbruket tjente småbrukere og småbønder. Lønnsøking for de første trakk opp også for de siste, bl.a. ved gjeldsoppgjør i Lånekassa for jordbruket.[68]

Enda en gruppe deltok i kampen om arbeidet. Det fantes en del tilfelle hvor bønder fikk f.eks. vegarbeid eller kjøring for kommunen på entreprise og nyttet sine gardskarer til dette arbeidet. Dette bekjempet DNA aktivt.[69]

Enda mer alvorlig var den type kamp om arbeidet som streikebryteriet utgjorde. Bitterheten over at bøndene opptrådte som streikebrytere var stor. Det fantes f.eks. en streikebryterorganisasjon, "Arbeidets Frihet". Det var en gul forening stiftet i kamp mot organiseringa av skogsarbeiderne, med brodd mot AFL og NSLF. Leder var en prost Aandstad, men organisasjonen ble støttet av grupper av større bønder og skogeiere. Organisasjonen fikk ikke vesentlig reell betydning, men ble nøye fulgt og bekjempet fordi den potensielt ble sett som en trusel. Bøndene forsvarte streikebryteri som en rettighet også i andre sammenhenger. Hognestad skreiv om et utspill fra Bondepartiets parlamentariske leder i 1930, Mellbye, at hans "interpellasjon ikke (burde) hatt navnet "arbeidets frihet", men "streikebryternes rettigheter".[70]

Endelig utgjorde jordspørsmålet det fjerde stridsfeltet mellom bønder og arbeidere, hvor bøndene i egenskap av grunneiere og jordløse arbeidsfolk støtte sammen. (Se kapittel 6 om jordpolitikken)

Sammenfattende så folk i partiet fire felt for motsetninger mellom arbeidere og bønder. De svarte til fire økonomiske "roller" for bøndene - motsetninga mellom forbruker og produsent, mellom skog- og landarbeidere og arbeidskjøpere, mellom grupper av arbeidere og endelig mellom jordløse og grunneiere.

Vi har ikke diskutert alle de politiske spørsmålene hvor slike motsetninger ytret seg. F.eks. har vi latt ligge tollpolitikk og former for støtte til kornproduksjon, som korntrygden. Problematikken her var den samme som vi har sett i spørsmålet om prisene

på jordbruksprodukter.

Arbeiderpartiet mente at motsetningene ble krysset av de felles interessene - enten de var direkte eller grunnet i at en hadde felles motstander. Arbeidere og bønder, med unntak av storbøndene, stod på samme sida av hovedmotsetninga. Partiet erkjente at det kunne komme til konflikter, men mente at dette var resultatet av splitt- og hersk-politikk fra borgerskapet. I et innlegg i Skog- og Landarbeideren ble dette uttrykt billedlig som "stenvelting". En ryddet sin egen sti for stein, men veltet dem da over på andre:

> "På landsbygda foregår denne stenveltingen på denne måten at spekulantene legger sine byrdestener på bøndenes veier. Og bonden vil selvfølgelig ikke ha disse stener liggende på veien sin ..., nemlig nedover til sine arbeidere ... Og på denne måten blir spekulantene kvitt sine stener - og eter sig feite av den kampen som opstår i de nederste befolkningslag ... Vi må lære bøndene å sende stenene dit hvor de kom fra".[71]

Motsetningene kunne løses. De var ikke antagonistiske, mente de fleste. Men de færreste var så optimistiske som Karsten Haug som konkluderte en analyse med at "det eksisterar ingen motsetningsforhold mellom bonde og arbeidarar".[72] I arbeiderklassen og blant bøndene fant en nok av eksempler på gjensidig manglende forståelse, ja på fiendtlig holdning. Men det er arbeiderbevegelsens uttalte politikk vi studerer. Og den benektet altså at motsetningene var av vesentlig betydning.

Bønder innbyrdes

Etter DNAs oppfatning var bøndene ingen enhetlig klasse med sammenfallende interesser i de fleste sakene.

Mange jordbrukere var forbrukere av varer andre produserte. Særlig viktig var korn. Her hadde de fleste bøndene samme interesser som arbeiderne, mot kornbøndene. Lave kornpriser var en "velsignelse" for folk på landsbygda, "hvis med landbefolkningen menes noe annet enn storbønder".[73] Ved utgangen av tiåret var en mer tilbøyelig til å godta støtte til kornproduksjon. Men fortsatt skulle prisene til forbrukere være lave. Uenigheten

gjaldt måten korntrygd m.v. skulle finansieres på. Bondelaget ville dekke utgiftene vesentlig gjennom brødprisen. Småbrukarlaget og Arbeiderpartifolk flest mente at utgiftene skulle gå over "statskassa på vanlig vis og ikke ved auking av brødprisen".[74]

Også som produsenter rådde motsatte interesser. Det var konflikt om formene på statens støttetiltak til jordbruket og hvor de skulle settes inn. Dette gjaldt f.eks. kraftfôravgifta, en av de mest omstridte ordningene. Og sjøl om alle ville ha samvirketiltak og regulering av omsetninga, kunne disse tiltakene formes ut slik at de i ulik grad tjente de forskjellige gruppene. Åmlid hevdet i 1933 at de forskjellige sentralene var "i hendene på storbønder".[75] Høie pekte tre år seinere på at småbrukerne hadde vanskelig for å gjøre seg gjeldende innen disse organisasjonsapparatene. Potensielt hadde de størst makt i kraft av sitt antall. Og de hadde størst interesse i regulering av markedene, fordi de overhodet ikke kunne påvirke markedet enkeltvis. Derfor burde de være ledende i jordbrukssamvirket. De burde være representert i alle ledd i organisasjonsapparatene. Deres synsmåter burde være bestemmende. Men:

> "Småbrukerne gjør sig lite gjeldende. Derfor blir heller ikke jordbrukets samvirkecentraler utformet slik som småbrukerne helst så det".[76]

Tre år seinere bedømte Lund situasjonen mer positivt. Alle hadde interesse av sentralene og gikk inn for dem, "sjøl om det kan være en del meningsforskjell om de aktuelle spørsmåla som til enhver tid melder seg for sentralene".[77]

Bøndene var alle grunneiere, med unntak av de nokså få som leide eller bygslet. Dette var viktig for dem alle:

> "Jordspørsmålet er både bokstavelig og reelt et grunnspørsmål for de mindre jordbrukere".[78]

Men det innebar ikke at de hadde sams interesser i jorda. De små brukerne hadde interesse i å skaffe nok og billig jord til å utvide brukene sine. De større grunneierne kunne dels ha interesse i å selge dyrt, dels i å holde jorda for produktive formål. (Jfr. kapittel 6 om jordpolitikk)

At alle bønder hadde sams interesser, var noe Bondepartiet hevdet.

De stod på et "korporativt" prinsipp: Alle i jordbruket, alle på landsbygda hadde felles interesser i næringa - store og små bønder, husbond og landarbeider. Oppgaven var å forsvare næringas felles interesser overfor andre næringer. Arbeiderpartiet imøtegikk dette på det sterkeste og hevdet at "klasseskillet går tvers gjennom bondestanden".[79]

Arbeiderpartiet unnlot nesten å diskutere om det fantes noen former for felles interesse mellom alle bønder. Seinere jordbrukshistorikere har pekt på at slike interesser fantes, i egenskap av at de var produsenter av jordbruksvarer:

> "Bönderna hade, relativt oberoende av vilken jordförmogenhet de representerade, en rad intressen gemensamma. Som producenter av samme råvarar till en förädlingsindustri de själva ofta var delägare i, var de alla intresserade av låga priser på fodermedel och andre driftsmedel, minimala utgifter för skatter, transportavgifter m.v. och största möjliga förtjänst på de ferdiga produkterna".[80]

I vårt kildemateriale fantes bare en som hevdet noe liknende. Høie skreiv om Bondelaget, Småbrukerlaget og Skog- og Landarbeiderforbundet:

> "Alle er interessert i at mulighetene for jordbruksbefolkningen er like gode som for den øvrige befolkning, noe som det mangler meget på i dag. Alle er interessert i at jordbruksproduktenes priser er vel avpasset til prisene på de varer de kjøper, fordi et slikt prisforhold betinger lønnsomhet og gir gode muligheter for arbeidsbetaling".[81]

DNA framhevde altså motsetningene bøndene innbyrdes - som forbrukere, produsenter og grunneiere. Det gikk et klasseskille blant dem, som plasserte storbønder og andre på hver sin side av hovedmotsetninga. Arbeiderbevegelsen tok i liten grad opp problemet om felles interesser kunne binde alle bønder sammen og slik overbestemme motsetningene.

D. KRYSSENDE INTERESSER?

Plasseringa av arbeider og bonde i hovedmotsetninga ble forstått som et objektivt forhold. Det var sjølve den samfunnsmessige

utviklinga som gjorde dette. Det var klassenes stilling på det økonomiske nivået, i det kapitalistiske systemet som gjorde dette, og ikke mer eller mindre vilkårlige subjektive forhold. Ut fra dette mente en at bøndene "burde" være antikapitalister. Deres objektive situasjon tilsa det. "Det er neppe nogen som vil ha så store fordeler av en socialisering som bøndene", mente Hognestad.[82)]

Men 30-åra ga jo en rekke eksempler på at bønder ikke agerte i samsvar med disse sine objektive interesser. De hadde en annen subjektiv forståelse av hva som tjente dem, en annen tolking av situasjonen. Og de handlet ikke politisk i samsvar med hovedmotsetninga. Enkelte forhold lå helt i dagen:
- Store grupper av bønder stemte på partier som hadde tilknytning til borgerskapet.
- Størsteparten av de bøndene som var organisert faglig, soknet til Norges Bondelag, en organisasjon som de fleste i arbeiderbevegelsen betraktet som kapitalistisk.
- Fascistiske og fascistoide strømninger hadde i Norge sitt sterkeste inntak i enkelte områder av landsbygda.

Det var et åpenbart gap mellom bøndenes faktiske handlinger og hva en i Arbeiderpartiet mente de var tjent med. Men i hvilken grad var en i DNA bevisst denne uoverensstemmelsen? Og hvordan søkte en å forklare det manglende samsvaret mellom objektiv interesse og faktisk politisk handling og innstilling?

I hvilken grad så DNA andre konflikter og motsetninger enn hovedmotsetninga? Med andre ord: Mente en at hovedmotsetninga kunne overbestemmes? I så fall, på hvilket nivå, det økonomiske, politiske, ideologiske eller ut fra organisasjonsfeltet?

La oss først se på økonomien, produksjonsforholdene og den aktuelle situasjonen i det norske jordbruket. Som nevnt, var de bevisst at umiddelbare, kortsiktige, konjunkturbestemte interesser kunne være annerledes enn de langsiktige interessene. En gruppe kunne i en konkret situasjon handle på tvers av klassens egentlige interesser på sikt. Hornsrud skreiv f.eks. om lederskapet i Bygdefolkets Krisehjelp at de var forgjeldete storbønder uten noe

til felles med arbeiderklassen. Sjøl om de kortsiktig "talte samme språk" som arbeiderklassen, var de egentlig dens fiender. Det var forskjell på klassekamp mot borgerskapet for sosialismen og strid mellom fraksjoner i borgerskapet:

> "Disse havarerte spekulanter vil gjerne i den nuværende situasjon blande sine spesielle interesser sammen med arbeiderbøndernes og arbeidernes sociale opdrift. Her må vi stå vakt: Vi fører ikke kamp mot begrepet "Kapitalen" i den forstand som disse, men mot kapitalistklassen og dens utbytning av arbeidet".[83]

Hornsrud tok ikke opp hvorvidt "arbeiderbønder" kunne ha tilsvarende motsatte interesser. Men resonnementet viser iallfall at folk i partiet var på det reine med problemstillinga.

Som vi har sett, ble den vanlige bondes situasjon forstått som en motsetningsfylt kombinasjon av flere roller. Flertydigheten gjorde at bønder kunne opptre på ulike måter. Det avhang av hvilken "rolle" som dominerte. Var forgjeldinga viktigst, kom den antikapitalistiske sida fram. Var prisene viktigst, kom "kapitalinstinktet" til syne. Bondens politiske stillingtaken varierte etter hvilket trekk i produksjonsforholdene som dominerte, hvorvidt han var uavhengig av eller underordnet kapitalen.

Bøndene kom i en klassemessig mellomstilling. De kunne gå sammen med borgerskapet, men like gjerne med arbeiderklassen når de samfunnsmessige motsetningene ble skjerpet. Dette var et allment trekk ved bøndene. I en kommentar til hva Marx og Engels mente om allianse mellom arbeidere og bønder, het det:

> "På grunn av de små og middelstore bønders særskilte klassestilling får de den samme rolle som småborgerskapet, og de er likeledes avhengig av to tendenser, nemlig av <u>reaksjonen eller den sociale revolusjon</u>.
> ...
> I enhver revolusjon er småborgeren, uten at han vet om det, kandidat til begge de klasser som bekjemper hverandre: reaksjonens og revolusjonens klasse".[84]

Dette ble også sett som den aktuelle situasjonen i begynnelsen av 30-åra:

> "Mitt inntrykk er at bøndene no står på skiljevegen. Krisa tvinger dei til å forstå at det er noe som er gale ein eller annan staden, men kva det er som er gale, det skjøner dei ikkje, og dei vantar vel og føresetnader for å skjøne det

stort sett. Ein samvetslaus og demagogisk agitasjon vil her få lett spel, og den agitasjon er alt i full gang".[85)]

Sjølve arbeidssituasjonen var og viktig for å forklare hvordan bøndene handlet. Bonden kunne miste det økonomiske innehavet, ja besittelsen av bruket med. Men framleis hadde han "kommandoen" over eget arbeid. Han kunne rå seg sjøl i organiseringa av arbeidet. Ingen kapitalist eller arbeidsleder dikterte ham i det daglige. Han var sjølstendig når han arbeidde, ikke reelt underordnet kapitalen. En kunne nok hevde at dette var fiktivt, at den arbeidende bondes "forsprang på den sociale utviklingsstige fremfor industriarbeideren ... er av helt illusorisk natur".[86)] Likevel spilte det åpenbart en rolle for bøndenes måte å tenke på. Å arbeide for seg sjøl på et bruk ga en annen opplevelse av arbeidet, av samfunnet og de sosiale motsetningene enn å stå på et fabrikkgolv.[87)]

Arbeidssituasjonen var også isolert. De fleste brukene ble drevet individuelt, ikke kooperativt. Bøndene arbeidde hver for seg, uten kontakt med hverandre. Dermed utviklet de dårlig innsikt i samfunnet og tolket problemene feilaktig. I samband med at de ikke forstod at høyere lønninger for byarbeiderne ville øke etterspørselen etter jordbruksvarer, het det at "dette kortsyn henger naturligvis sammen med den spredte bebyggelse og det isolerte liv på gårdene".[88)]

Tankegangen likner Marx' berømte analyse av parsellbøndene i Frankrike i Louis Bonapartes 18. brumaire. Her viste Marx hvordan bøndenes måte å produsere på, småbruket, skapte en isolasjon som gjorde at de ikke utviklet en felles forståelse for egen situasjon, ikke utviklet klassebevissthet. Bøndene var en klasse i den forstand at de levde under likeartede levevilkår og produksjonsforhold, som skilte dem fra og stilte dem fiendtlig overfor andre klasser. Men den individuelle organiseringa av arbeidet isolerte dem fra hverandre og gjorde fellesskap, nasjonal forbindelse og politisk organisasjon umulig. De kunne derfor ikke opptre som en organisert klasse, men ble dannet "ved addisjon av ensbenevnte størrelser, på samme måte som en sekk poteter tilsammen danner en potetsekk".[89)] Marx' analyse var kjent i

Arbeiderpartiet på 30-tallet. Situasjonen for de norske små og mellomstore bønder var ikke identisk med forholdene for franske parsellbønder omlag 80 år før. Utviklinga av kommunikasjonene og oppløsninga av naturalhusholdet var gått atskillig lengre her enn da Marx omtalte Frankrike. Likevel er det klart at Marx' hovedsynspunkt ble delt av mange som skreiv om bondespørsmål i arbeiderbevegelsen.[90)]

I Arbeiderpartiet trakk en altså fram trekk ved produksjonsforholdene i jordbruket, den aktuelle konjunkturen og arbeidssituasjonene for å forklare at bøndene handlet på tvers av det arbeiderbevegelsen mente var deres interesser. Men så de også at bøndene kunne ha faktiske interesser på tvers av de fellesinteressene de hadde med arbeiderne?

DNAs strategi bygde på at det var en hovedmotsetning mellom borgerskapet og arbeidere og bønder med unntak av storbøndene. Konstellasjonen arbeider og bonde mot borgerskap slo også Olav Lien i Bygdefolkets Krisehjelp til lyd for. Og Hundseid i Bondepartiet stod verbalt for dette i en kortere periode etter 1935.

Men forholdet arbeider - bonde - borger var jo ikke en enkel dikotomi, men et trekantforhold. Og dette kan gi opphav til skiftende allianser. I et spill med tre deltakere ligger muligheten av flere kombinasjoner så å si i sjølve spillets struktur.

Arbeidere mot bønder og borgerskap var en konstellasjon som en ikke så som ønskelig og knapt mulig i Arbeiderpartiet på 30-tallet. Partiet benektet at det eksisterte felles interesser mellom bønder og borgere. En la ikke brett på at jordeiendom også var en form for eiendom, og at grunneiendom ga inntekt, grunnrente. Saka hadde fortont seg annerledes i de tidligste fasene i arbeiderbevegelsen. Samhørigheten med bøndene ble programmatisk først slått fast på landsmøtet i 1895. Før hadde kun landarbeidernes situasjon fått oppmerksomhet.[91)] Men etter dette hevdet Arbeiderpartiet det motsatte - i kamp med borgerlige partier som nettopp betonte hvordan alle besittende måtte gjøre felles front mot dem som ville ta eiendommen deres.

At arbeidere og borgerskap skulle stå mot bønder tenkte en seg knapt muligheten av. Lange streifet riktignok muligheten av at arbeidere og eiere i samme bransje kunne kreve toll, men advarte mot det, fordi det rammet andre grupper i det arbeidende folket.[92] Men i samtida fantes iallfall ett spørsmål der arbeid og kapital hadde samme økonomiske interesse - lave produsentpriser på jordbruksprodukter. Handelskapitalen fikk slik bedre muligheter til profitt. Og arbeiderklassens nominelle lønner kunne settes lavere. Kampen for lave kornpriser er jo historisk kjent fra striden om the Corn Law i 1800-tallets England, sjøl om bøndenes rolle dengang ble spilt av de store grunneierne. I norsk arbeiderbevegelse fantes dessuten et tidligere eksempel på liknende tanker om allianse. Marcus Thrane var skeptisk til bøndene og var inne på fordelene med iallfall en taktisk allianse med embetsmenn og borgerskap.[93] Sjøl om dette ikke var offisiell politikk fra partiet, fantes det eksempler på en slik politikk i mellomkrigstida. En slik "industriell" allianse mot bøndene kan spores på nye industristeder, etablert i gamle jordbruksbygder. Konflikten gjaldt bl.a. skattlegging. Bøndene nyttet flertall i kommunale organer på et vis som både bedrift og arbeidsstokk fant urimelig.[94] Men noen linje ble ikke dette i mellomkrigstida. Derimot kan en vel tillate seg å karakterisere etterkrigspolitikken til DNA på dette viset. Partiet satset da på samarbeid med de framskredne delene av kapitalen, med den monopoliserte industrikapitalen, om å skape økonomisk vekst. Ut fra dette var det rasjonelt og nødvendig å strukturrasjonalisere jordbruket, bl.a. for å skaffe arbeidskraft til industriutbygginga.

E. IDEOLOGI OG OBJEKTIV INTERESSE

DNA hadde på 30-tallet ikke øye for at hovedmotsetninga kunne overbestemmes av andre klassemotsetninger. Muligheten av felles plattform bønder og borgerskap mot arbeidere eller arbeidere og borgerskap mot bønder ble avvist, eller mer presist, ble knapt diskutert. Trekk ved produksjonsforhold og arbeidssituasjon forklarte at bøndene handlet på tvers av objektive interesser.

Dessuten søkte partiet forklaringer utafor det nivået som definerte klasseinteressen, dvs. utafor produksjonsforholdene, på det politiske og ideologiske nivået og i organisasjonsfeltet.

Hva var den rådende ideologien blant bøndene, slik en så det i DNA?

Noen samlet framstilling finnes ikke, men brokkvise utsagn danner et slags bilde. Følgende trekk ved bøndenes måte å tenke på, å forstå og forholde seg til verden på, ble trukket fram:

- Konservatisme. Bøndene så på forandring overhodet med skepsis. Det var vanskelig å vinne fram med noe nytt. En måtte

> "... kjempe med og vinne over gammel sedvane, treghet i tankegang, en seig konservatisme, engstelse for nytt, individualisme og flere særforhold ved jordbruket som næring".[95]

Den svenske sosialdemokraten Per Albin Hansson klagde over at "större delen av bondeklassen är fortfarande bunden i sin konservatism", trass i at arbeiderbevegelsen kjørte en "folkeparti"-linje.[96]

- Individualisme. Bøndene mente at en måtte stole på seg sjøl. En skulle aleine ordne opp i livet. Vanskelige situasjoner skulle ikke løses i fellesskap og samlet kamp, men ved innsatsen til enkeltpersoner. Høie var inne på dette. Og i samband med Marx og Engels' syn på bøndene het det:

> "Bonden er individualist, det er betinget av naturen og hans individuelle arbeide".[97]

- Tru på privat eiendomsrett. Bøndene mente at det privateide bruket var den riktige formen, at eiendomsretten var hellig. Odelsretten spilte en viktig rolle, for små og mellomstore bønder, såvel som for småbrukere:

> "Småbrukerne har alltid vært sterkt preget av odelsbåndet til jorden, og dette har igjen ført med sig at for småbrukeren har ofte samfundskampen artet sig slik at det gjaldt om å få mere jord og da så meget at han kunde bli selvhjulpen på eget bruk".[98]

- Sjølbevissthet? På den ene sida var det folk som betonte opp-

splittinga blant bøndene, den manglende sjøltilliten, bevisstheten om seg sjøl som klasse. Det gjaldt det samme for småbrukerne som for landarbeiderne, mente Høie:

> "Hos mange blir interessene nokså begrenset og utsynet trangt og de forhold de lever under utvikler dem ikke til organisasjonsmennesker".[99]

Stikk i mot dette hevdet Lange at det fremste kjennetegnet ved småbøndene var trua de hadde på seg sjøl, på egne evner og egen plass i samfunn og politikk. Stoltheten og sjølsikkerheten deres var en viktig faktor som forklarte at de var tilbøyelige til bare å ville gå sine egne veger:

> "... småbøndene på Sørland og Vestland kjenner sig ikke som noen efterlignere i norsk politikk, og er ikke villig til bare å spille rollen som hjelptropper. For dem er det arbeiderne som er politiske nykomlinger. I de fleste Sørlands- og Vestlandsbygder hadde småbøndene spillet en selvstendig rolle gjennem årrekker før arbeiderpartiet overhodet opptrådte på skueplassen. Både sosialt og politisk er deres selvbevissthet sterkt utviklet".[100]

Lange gikk mot at Marx' analyse hadde verdi. Det nyttet ikke å overføre teorier om forholdet mellom arbeidere og bønder som var utformet i "land der småbøndene er blitt liggende efter i politisk og kulturell utvikling", skreiv han. Den tilsynelatende uoverensstemmelsen stakk vel helst i at Lange skreiv om de egalitære forholdene på Sør- og Vestlandet, mens Høie hadde det underkuete småkårsfolket i de klassedelte Østlandsbygdene i tankene.

- <u>Tiltru til parlamentarismen</u>. Bøndene sluttet opp om det borgerlige samfunnets politiske institusjoner. De hadde "parlamentariske illusjoner". Dette var for så vidt en styrke. Denne borgerlig-demokratiske tradisjonen vaksinerte mot fascismen. Men det utgjorde samtidig et problem for en arbeiderbevegelse som ville omdanne samfunnet helt, som så fram til opprettinga av arbeider- og bonderåd, slik 1930-programmet krevde. Den måtte ta hensyn til bøndenes "parlamentariske kretinisme". Nå ble jo ikke dette vanskeligere ettersom Arbeiderpartiet sjøl endret holdning til Storting og regjeringsmakt. Men forfatteren av de nedenstående linjene fra 1934 veit ikke riktig ennå hvilket bein han skal stå på:

"... en sterk og rotfestet demokratisk tradisjon. Derfor har kravet om en arbeiderregjering kunde fenge slik blandt dem. Disse befolkningslag er ennu fylt av demokratiske illusjoner. De har ikke som marxister gjennemskuet hvorledes de herskende klasser uthyler folkestyret. Men begivenhetenes gang og vår oplysningsvirksomhet tør nok gradvis åpne øinene for dem. Men ikke desto mindre står den norske bondebefolkning som en kraftig bom for fascistenes voldsplaner".[101]

- Kristelighet. Bøndene var bundne til kirka. Og dette at arbeiderbevegelsens holdning til religion ble oppfattet som uklar, ja fiendtlig, var et problem, mente mange i partiet. På landsmøtet i 1933 krevde derfor Kaare Fostervold at det ble slått fast at DNA var for religionsfrihet:

"Vi trenger å understreke nu at partiet også på dette område går inn for den personlige frihet. Vi vet hvordan vi møter forkjetringer utover i bygdene for at vi her inntar en særstilling."[102]

Et forslag om "religions- og åndsfrihet" ble deretter vedtatt, etter at det var blitt advart mot et forslag om bekjennelsesfri religionsundervisning.

- Nasjonalisme. Mellomkrigstida var en høykonjunkturell periode for ulike "nasjonale" strømninger. Ikke minst stod slike tanker sterkt i kretser på landsbygda, ofte slik at "nasjonal" betydde det samme som "mot arbeiderbevegelsen". I et innlegg i Skog- og Landarbeideren het det at

"... det alltid har vært folket på landsbygda som mest velvillig har bøiet sig for det kapitalistiske system, som er blitt et dogme, festet til nasjonalismen. Det er på landsbygda at de nasjonale følelser er mest grunnfestet".[103]

Og som Hans Fredrik Dahl har vist, kom Arbeiderpartiet til å endre sitt syn på det nasjonale spørsmål, bl.a. motivert av behovet for å vinne inntak i nye velgermasser, ikke minst på bygdene.[104]

Konservatisme, individualisme, privat eiendomsrett, egenstolthet, parlamentarisme, kristelighet og nasjonalisme samsvarte dårlig med arbeiderbevegelsens tradisjonelle idealer. Og sjøl om dette ble brutt av andre tankestrømninger blant bøndene, skapte dominansen av borgerlig ideologi avstand til arbeiderbevegelsen.

Ideologiske forhold forklarte at bøndene kunne havne på feil side i klassekampen.

Men hvordan ble denne ideologien opprettholdt? Ideologier er jo ikke gitt en gang for alle, men skapes og gjenskapes av samfunnsforhold og virksomheten til institusjoner og organisasjoner. Dels kan en si at ideologien langt på veg svarte til situasjonen som enkel vareprodusent, som individuelt arbeidende. Men dessuten må forklaring søkes i forhold på det politiske nivået og i organisasjonsfeltet.

Den enkleste forklaringa på at bøndene ikke fulgte sine objektive interesser, men hang fast i falske forestillinger, var at de ikke visste bedre. De hadde ikke hørt om sosialismen og politikken til Arbeiderpartiet. De var rett og slett uvitende eller feilinformert. Derfor "vantar (dei) vel og føresetnader for å skjøne", som Førsund sa. Hognestad stilte uttrykkelig spørsmålet om årsake til at Arbeiderpartiet ikke hadde stor tilslutning fra de jamne bøndene. Han avviste at bøndene ikke hadde interesse av sosialismen eller at politikken til partiet skadde dem. Nei, det skyldtes

> "... i første rekke ubekjentskap til de socialistiske ideene. Bøndene holder vesentlig borgerlige aviser og disse aviser er meget uvederheftige talerør for de socialistiske ideene og Arbeiderpartiets hensikter".105)

Og løsninga blir ut fra en slik tankegang følgeriktig og greitt at "her er det oplysning som trengs mer enn noe annet", som Olaf Solumsmoen konkluderte etter en analyse av valgresultatet i Rogaland. Det politiske spørsmålet blir fremst et teknisk og praktisk problem. Det samme mente Olav Larssen:

> "Befolkningen i disse distriktene er ikke av dårligere stoff enn folk ellers i landet, men de har vært mer vergeløse overlatt i skremselsagitasjonens vold".106)

Løsninga var, mente han, å bygge partiorganisasjon og presse. Politikken måtte ikke endres, men formidlinga av den måtte bedres.

Når bøndene ikke innså sitt eget beste, mente enkelte det stakk i at de var blitt lurt. Åmlid skreiv at det hadde lyktes storbøndene "å narre alle de mellomstore og små bønder med på sin

politikk".[107] De var politisk forført av folk som egentlig var fremmedelementer blant dem. Storbøndene hadde klart å få dem til å tru at alle bønder hadde felles interesser og måtte stå mot arbeiderne. Ut fra denne oppfatninga var storbøndene "det kapitalistiske interessets ombud blant bönderna"[108], som på illegitimt vis søkte å blande sine interesser med flertallet av bøndenes interesser. Oppfatninga om at fremmedelementer på urettmessig måte opererte blant bøndene var vanlig. Skog- og Landarbeiderforbundet klagde i 1933 over at småbrukerne ikke hadde noen organisasjon som dugde og dermed ble en "utmerket spekulasjonsbasis for de borgerlige partier".[109]

Denne "agent-teorien" bygde på en type subjektivisme som forstod samfunnsforhold i moralske kategorier. Og som alle slike idealistiske forføringsmodeller ga den dårlig innsikt: Det var åpenbart at storbøndene hadde interesse i å fylke så mange som mulig bak sitt program. Men problemet var jo: Hvorfor marsjerte folk som skulle ha motsatte interesser bak deres fane? Hvorfor lot folk seg "lure"?

Det fantes imidlertid også ansatser til en materialistisk forklaring. Både Bryn, Meyer og Lange søkte å forklare f.eks. oppslutninga om Bondepartiet og Bondelaget ut fra en teori om bøndenes interesser. Trass i at Bondelaget førte en politikk som ikke ivaretok alle interessene deres, ja gikk på tvers av det meste de var tjent med, var det likevel Bondelaget som ga den hjelpa som fantes. I krisesituasjonen trengte bøndene hjelp umiddelbart. Og de tok den de fikk, sjøl om dette skjedde på ugunstige vilkår. Noe var bedre enn intet. For det var ikke tilstrekkelig å påvise at årsaka til krisa lå i kapitalismen, at ingen virkelig hjelp kunne nås før i et sosialistisk samfunn. Mens arbeiderbevegelsen i hovedsak hadde ført ut en slik propaganda, hadde Bondepartiet forstått å "forbinne sig med bøndernes daglige, økonomiske interesser".[110] Og det spørsmålet som den faglige og politiske bondebevegelse særlig hadde reist, var organiseringa av omsetningssentralene:

> "Mens vi har nøiet oss med å agitere for slagordmessige programkrav, som i og for sig kan være utmerkede nok, men som ikke hjelper en eneste bonde til å gjøre gårdsdriften

> lønnsom, har bondelagets folk organisert eggcentral, melkecentral og fleskecentral, og Bondepartiet har arbeidet frem omsetningsloven ..."[111]

Folk kunne være for eller mot en sosialistisk løsning. Det var i situasjonen ikke så viktig. Sjøl om de kunne være enig i både kritikken av kapitalismen og framtidsløsninga, var det overordnete en løsning i øyeblikket:

> "Det som folk utover bygdene spør efter i dag er handling, handling i hverdagens små, men for den enkelte skjebnesvangre spørsmål. Det er blitt sagt at på landsbygda er det å redde jordlappen eller huset for en mann viktigere enn hele marxismen".[112]

Behovet for akutte løsninger kunne altså få folk interessert i en politikk i strid med deres langsiktige djupere interesser.

Konklusjon

Innledningsvis reiste vi to hovedspørsmål i dette kapittelet: Hva mente folk i Arbeiderpartiet om klassenes interesser og motsetninger? Og hva betyr forhold utafor det økonomiske nivået for klassenes bevissthet og opptreden?

Vi har sett at felles og motsatte interesser mellom arbeidere, bønder og borgerskap vevde seg sammen på en sammensatt og motsetningsfull måte.

Bøndene støtte sammen med borgerskapet på mange felt og med flere fraksjoner av kapitalen. Som arbeidende ble de "renteflådd" av bankkapitalen. Som produsent ble de underbetalt av handelskapitalen og presset av industrikapitalen både i og utafor næringa. Og de kunne stå mot hverandre som grunneiere og som lønnsarbeider - arbeidskjøper.

Bønder og arbeidere hadde både felles og motsatte interesser som produsenter og forbrukere. Prisen på jordbruksprodukter var et stridsspørsmål arbeiderbevegelsen søkte ulike løsninger på. Like tvetydig fortonte kooperasjonen seg. Som arbeidskjøpere og lønnsarbeidere hadde de både felles og motsatte interesser -

felles i økte inntekter for næringa som helhet, motsatte i fordelinga av inntektene. Endelig kunne motsetningene stå fram som en strid innad i arbeiderklassen og mellom jordløse og grunneiere.

Bøndene innbyrdes hadde motsatte interesser på tre felt. Som forbrukere stod de små mot kornprodusentene. Som produsenter kunne de ønske forskjellig utforming av statsstøtte og samvirke. Og store og små grunneiere kjempet om den jorda som var. Felles interesser blant alle bønder ble avvist i arbeiderbevegelsen.

Arbeiderpartifolk hadde altså et nyansert syn på forholdet mellom arbeidere og bønder. Dette var ikke et enkelt, ensidig forhold. At de delte motstander i kapitalen, plasserte dem likevel på samme side i hovedmotsetninga. Trekk ved bondens situasjon kunne gjøre at han ikke opptrådte i samsvar med sine objektive interesser. Det gjaldt motstrid mellom konjunkturbestemte interesser og det langsiktige perspektivet, mellom å være arbeidende og forgjeldet og å være produsent og ha interesse i pris. Det gjaldt den isolerte arbeidssituasjonen og at bonden framleis oftest besatt bruket trass i at han mistet utbyttet og innehavet. Derimot mente DNA-folk at det ikke var økonomiske forhold innad i bondestanden og mellom bønder og borgerskap som kunne danne basis for betydelige felles interesser og felles handling.

Dette gjorde at de var ganske optimistiske når de skulle forklare manglende samsvar mellom objektiv interesse og subjektiv oppfatning og politisk handling. Riktignok var det trekk ved bøndenes ideologi som hindret dem i å innse sin framtid i sosialismen sammen med arbeiderbevegelsen. Men dette var ikke avgjørende. Det kom av dårlig innsikt, at de var lurt. Dermed kunne tingenes rette tilstand åpenbares gjennom opplysning. Dels kunne en hevde at deler av ideologien deres ikke stod i motstrid til arbeiderbevegelsens synspunkter, eventuelt søke å justere disse. Også de som søkte en materialistisk interessefundert forklaring, kom ut optimistisk. Bøndenes stillingtaken skyldtes ikke interesser som bandt dem sammen med borgerskapet, men ad hoc-interesser som kunne endres - dersom andre førte fram en bedre politikk enn den som rådde, andre muligheter for handling, andre umiddelbare

løsninger på problemene til bøndene.

Men dette hadde ikke arbeiderbevegelsen nådd fram til, mente mange i partiet. Det var nettopp arbeiderbevegelsens politikk eller mangel på politikk, som forklarte at bøndene gikk til annet hold.

Partiet var for passivt i forhold til bøndenes problemer, ble det hevdet ved begynnelsen av tiåret. Det var ikke tilstrekkelig opptatt av spørsmålene. Og sjøl om det var klar over forholdene, gjorde det iallfall ikke nok. Landsmøtet i 1933 diskuterte stillinga til Bygdefolkets Krisehjelp. Både folk som hadde en negativ og en positiv holdning til organisasjonen, var enige om at Arbeiderpartiets svakhet var forutsetninga for Bygdefolkets Krisehjelps suksess. Olav Scheflo hevdet at DNA f.eks. i Telemark "ikke har evnet å føre en politikk som stod i samsvar med den situasjon som er oppstått".[113] K.M. Nordanger sa:

> "Skal vi være ærlige, så skyldes krisehjelpens mer eller mindre sterke stilling på forskjellige steder mangelfullt arbeide fra Arbeiderpartiet selv".[114]

Klager over passivitet ga seg ikke etter landsmøtet det året. Både i 1934, 35, 36 og 39 reiste kritiske røster seg.[115]

Men ikke all aktivitet var av det gode. Førsund hevdet f.eks. at Ungdomsfylkingens virksomhet på landsbygda hadde gjort mer skade enn gagn.[116] Hovedfeilen var at det ikke ble tatt omsyn til det særegne ved bøndene, mente mange. Det var nødvendig med såvel en annen type krav for bønder enn for arbeidere, som med en annen måte å arbeide politisk på. På landsbygda krevdes en annen tone i agitasjonen enn den partiet nyttet overfor arbeidere og byfolk. Bosse skreiv:

> "Skal man få småbrukeren med i en social reisning og beholde ham der, må der tas hensyn til hans egenart. Det nytter ikke å tillempe de prinsipper som kan være høvelige for en økonomisk og social omvurdering av industriarbeiderklassen på ham. Det er oplagt nødvendig å gjennemføre en specialbehandling på dette sociologiske felt - om på noget. Dette - at man tar hensyn til hans egenart - er hemmeligheten ved at så mange småbrukere fremdeles tilhører et annet politisk parti".[117]

Og Dag Bryn mente i en artikkel om bruken av faner, merker, sanger

og hilsener m.v.:

> "Dette er et område hvor det kanskje er størst forskjell på by og land. Det er propagandamidler beregnet på masseforsamlinger og må anvendes med varsomhet. Særlig gjelder dette vårt land med sin mere strenge og alvorlige innstilling blant landsbygdas folk".[118]

Foruten denne allment uforstående holdninga og feilaktige måten å forholde seg til bøndene på, trakk kritikerne fram konkrete punkter. De tilla altså mangelen på økonomisk politikk stor betydning. Bondepartiet og -laget kunne holde en ellers urettmessig plass gjennom jordbrukssamvirket. Men kritikken gjaldt også holdninga til bøndenes ideologi. Arbeiderpartiet tok ikke det fornødne omsynet til den rådende bevisstheten på landsbygda. Tre ideologiske temaer ble framhevet som anstøtssteiner:

Det ene tok utganspunkt i bøndenes sjølbevisste holdning. En spurte hva slags parti DNA skulle være - et "klasseparti" for arbeiderne eller et "folkeparti". Lange hevdet at sosialistene måtte

> "... anerkjenne arbeiderbonden som likeberettiget med industriarbeideren også innenfor vår bevegelse ... fri oss fra noe av det klassehovmod som hittil har preget partiets holdning til bønder".[119]

Dette emnet skal vi forfølge i neste kapittel om alliansepolitikk.

Det andre spørsmålet gjaldt den parlamentariske bindinga blant bøndene. Vanlig mening var at bønder var det vanskelig, ja umulig å få med på en revolusjonær kurs. Bøndene var om ikke anti-sosialister, så iallfall reformister. Josef Larsson polemiserte på partilandsmøtet i 1930 mot sosialdemokratene som ikke ønsket en venstre-oppstramming av programmet. Han hevdet at de i realiteten var enige i at programmet trengte revisjon, og la til: "Det er bare de folk ut over bygdene man er redd for vil forsvinne".[120] Larsson var en av dem som ikke var særskilt glad i bønder (jfr. hans uttalelser om bøndene og kooperasjonen). Han lot nok "de folk ut over bygdene" villig forsvinne. Men andre var ikke beredt til dette. De ville i stedet legge om kursen for å holde på dem og vinne flere. Dette temaet - overgangen fra klassekamp og revolusjon til parlamentarisme og planøkonomi blir tatt opp i

kapittel 5.

Endelig var eiendomsretten viktig. Åmlid hevdet at det fantes en fare for fascisme, på grunn av "arbeiderbevegelsens unnlatelsessynd" når det gjaldt å dempe bøndenes redsel for å miste jorda si:

> "Har det for eks. noen gang vært tydelig og detaljert utredet hvordan Det norske Arbeiderparti vil optre om det plutselig en dag får makten? Hvordan det vil gå frem ved jordens socialisering og hvordan den almindelige bondes stilling da vil bli".[121]

Kapittelet om jordspørsmål er viet bl.a. slike problemstillinger.

DNAs analyse av årsakene til at bøndene ikke handlet som de burde, munnet altså ut i en sjølkritikk og en vegledning til handling. At bøndene ikke var vunnet for arbeiderbevegelsen, var bevegelsens egen skyld. Men samtidig lå det også håp i at forklaringa var en slik subjektiv svakhet. Den kunne overvinnes dersom partiet valgte en ny, riktig kurs. Spørsmålet ble hvilke forandringer som var nødvendige for å mobilisere bøndene.

Justeringer kunne og måtte skje på to felt. Det var nødvendig å vurdere den politiske generallinja, sjølve de strategiske prinsippene - revolusjonær overgang til sosialismen eller reformisme: gradualisme og legalisme. I forholdet til bøndene kunne argumenter for en ny kurs hentes. Det ville minimalisere den ideologiske motstanden. Men foruten ideologi var spørsmålet også å legge opp en effektiv interessekamp, å løse de aktuelle næringsproblemene. Her var flere tema av betydning: gjeld, pris, jord. Det siste spørsmålet har vi valgt for en mer nærgående analyse.

Kapittel 4: KLASSEALLIANSER

Innledning

Et politisk parti som ikke har nådd målet sitt, må stille spørsmålet om styrke. Å øke sin egen styrke og å svekke motstanderen må være vesentlige del-målsettinger. De er forutsetninger for å nå målet.

Nå kan en slik styrking av egne krefter foregå på mange plan - organisatorisk, materielt-økonomisk, skoleringsmessig, stundom militært, m.v. Her er vi opptatt av den faktoren det sosiale grunnlaget eller klassebasisen utgjør. Dette kan forstås på to organisatoriske nivåer. En kan tenke på medlemmene. Og en kan sikte til tilhengerne av partiet - hva enten de opptrer som velgere, som medlemmer av organisasjoner eller bevegelser knyttet til partiet eller som deltakere i økonomiske, sosiale og politiske kamper og aksjoner partiet står for.[1] I det følgende vil "sosialt grunnlag" dekke begge disse organisasjonsnivåene, dersom ikke annet presiseres.

Teoretisk kan et parti innta ulike holdninger til spørsmålet om det sosiale grunnlaget. Ett hovedsynspunkt kan være at det ikke er nødvendig eller mulig å utvide dette. Problemet om større styrke må da løses utelukkende på andre plan. Det kan f.eks. hevdes at grunnlaget er tallmessig stort nok, og at problemet stikker i å gjøre den gruppa det gjelder klar over den rolla den skal spille. For et sosialistisk eller kommunistisk arbeiderparti betyr dette å bevisstgjøre arbeiderklassen om sosialismens nødvendighet og om klassens plass i overgangen til sosialismen.

Det andre hovedsynspunktet er at det sosiale grunnlaget ikke er sterkt nok og må styrkes. Og da dette var situasjonsoppfatninga i Arbeiderpartiet ved inngangen til 30-tallet, vil vi begrense oss til å forfølge dette synspunktet videre. Vi vil lansere fem begreper for å dekke de ulike vegene en teoretisk kunne gå for å

løse problemet om styrket klassebasis.

Partiet kunne satse på ekspansjon i opprinnelig klassebasis, i det tradisjonelle sosiale grunnlaget. For Arbeiderpartiet betydde dette dels å vinne flere arbeidere for partiet, dels å feste sin lit til at arbeiderklassen vokste. En slik vekst i arbeiderklassen absolutt og som andel av totalbefolkninga kunne en mene kom gjennom den økonomiske og sosiale utviklinga under kapitalismen. Og, som vi skal se, kunne en mene at det kunne fremmes ved en bevisst politikk.

Dernest kunne partiet søke å bygge opp det vi med lån fra Antonio Gramsci vil kalle en historisk blokk.[2] Med det menes at partiet søkte sosial basis utafor en klasse og søkte å sveise flere klasser og lag sammen til en enhetlig, om enn mangfoldig sosial og politisk kraft. For å betegne denne blokken kunne partiet utvide det begrepet det hadde nyttet om sin tradisjonelle basis til å omfatte de nye gruppene. Konkret betydde dette å nytte begrepet "arbeidere" på en vid måte, slik vi har sett Hornsrud og andre gjorde. Eller det kunne innføres en ny, overgripende kategori som samlet både arbeiderklassen og de andre gruppene. Vi har sett at også dette ble gjort. Og vi skal forfølge videre bruken av uttrykkene "arbeidende folk", "småkårsfolk", "folk" m.v. I begge fall betonte en fellestrekkene og likhetene ved gruppene innen blokken, noe som jo var nødvendig for å kunne samle dem under ett begrep.

En tredje løsning lå i å søke en allianse med andre klasser og lag. I motsetning til den historiske blokken innebar dette at en ikke søkte å trekke nye sosiale grupper inn i sin bevegelse, inn under sitt eget parti. Å søke en slik allianse innebar at en mente at gruppene ikke var så like at de kunne sveises sammen til ett hele. Ulikhetene var for store til dette. Men trass i dette fantes det felles interesser som dannet plattform for et samarbeid, iallfall for en viss tid og for visse formål. Alliansen var et samarbeid mellom atskilte og sjølstendige krefter.

Forskjellen mellom historisk blokk og allianse hvilte på en opp-

fatning av ulike former for felles interesse mellom klassene. Dersom vi griper tilbake til begrepene fra kapittel 3, kan vi si at blokken var fundert i at klassene hadde langsiktige, strategisk felles interesser. Alliansen var begrunnet i kortsiktig sammenfallende, konjunkturbestemte og taktiske interesser. For så vidt kunne en velge å kalle blokken for en strategisk allianse til forskjell fra den taktiske. Problemet er imidlertid at til begrepet "allianse" er det historisk blitt knyttet assosiasjoner som impliserer et over- og underordningsforhold mellom arbeiderklassen og dens "alliansepartnere" eller "forbundsfeller". Begrepet om "blokk" innebærer ikke i utgangspunktet nødvendigvis dette, men betegner alle de grupper "som ut fra arbeidet med sine særegne problemer utvikler et anti-kapitalistisk perspektiv".[3] Hvorvidt arbeiderklassen skal ha en særegen, "ledende" rolle blir et spørsmål som ikke allerede i utgangspunktet er bestemt, slik alliansetenkinga vanligvis innebærer.

Alliansen kan tenkes som et direkte samarbeid klasse med klasse eller som en organisatorisk koalisjon av klassenes organisatoriske representanter - partier, politiserende organisasjoner, faglige organisasjoner m.v. Innen det norske politiske systemet måtte spørsmålet om parlamentarisk samarbeid eller koalisjoner reise seg. Det kunne skje gjennom et faktisk samarbeid fra sak til sak, gjennom stilltiende eller uttalte avtaler eller som regjeringssamarbeid.

Begrepene om ekspansjon i opprinnelig klassebasis, historisk blokk, allianse og koalisjon uttrykker fire teoretiske standpunkter til spørsmålet om utvidet klassebasis. I praksis behøver de ikke å utelukke hverandre. F.eks. kan en samtidig søke å vinne flere arbeidere, samtidig som andre klasser trekkes til partiet. Og samtidig som en søker å bygge opp en historisk blokk, kan en mene at taktiske allianser er nødvendig.

De begrepene vi hittil har diskutert, vil normalt implisere to ting. Den sosiale samlinga retter seg mot noen eller noe. Og det er en samling som bygger på aktiv deltaking av de aktuelle klasser og lag. Dersom dette kamp-perspektivet faller vekk, kan en annen

type samling tenkes. Partiets klassegrunnlag kan oppfattes som tilhengere i ordets egentlige forstand, noen som henger ved partiet og trekkes fram av partiets kraft, ikke av sin egen. Det sosiale grunnlaget blir slik en administrert enhet eller et forvaltet fellesskap.

Med utgangspunkt i disse begrepene skal vi se hvordan DNAs tenking om sosialt grunnlag og klasseallianser utviklet seg fra 1930 til 1939.

A. KLASSEPARTI ELLER FOLKEPARTI. 1930

I løpet av 1930 gikk en debatt i partiet om det skulle være et "klasseparti" eller et "folkeparti". Debatten kulminerte på landsmøtet dette året. I samlingsprogrammet fra 1927 stod en formulering om at partiets hovedoppgave var "å erobre hele det arbeidende folk og dermed folkeflertallet for sitt socialistiske grunnsyn". Ordene "og dermed folkeflertallet" ble strøket (se videre om dette i neste kapittel).

Debatten om folkepartiet var ikke noe nytt i partiets historie. Den hadde blitt ført også før og etter århundreskiftet. Men i 1929 ble den tatt opp på nytt. Opptakten kom fra Edvard Bull, nestformann i partiet. Den umiddelbare bakgrunnen var at professor Hannås hadde meldt seg inn i Arbeiderpartiet. Han hadde begrunnet dette med at det tjente hans syn i målsaka, som han sjøl var mest opptatt av.[4] Mot dette rykket Bull ut. I "Det tyvende århundre" ble Bulls standpunkt referert slik:

> "La ikke de sekundære, folkepartikravene få overskygge en ren klassepolitikk nu da partiet vokser så sterkt. Vær på vakt mot alle dem som kommer med sine spesialinteresser. Partiets interesse er klasseinteressen".

På den andre sida ble Kaare Fostervold referert:

> "Partiet er allerede et folkeparti, hva nytter det så at Edvard Bull ønsker sig tilbake til klassepartiets dager".[5]

Allerede disse sitatene antyder at ordene ikke alltid kan ha blitt

brukt helt presist. Hva var et klasseparti eller et folkeparti? Dette var langt fra entydig. Et utsagn om at "Arbeiderpartiet er/bør være et klasseparti/folkeparti" kunne forstås iallfall på tre måter:

Det kunne angå sosial rekruttering til partiet. Det kunne svare på hvem en ville ha som medlemmer. Dernest kunne det vedrøre partiets tilhengere, velgere. Og endelig kunne det være et utsagn om politisk linje, om hvilken klasse eller klasser partiet skulle ta omsyn til i politikken sin.

Når det gjaldt medlemskap, kunne en videre spørre om bl.a.:
- Ønsket en bare medlemmer fra arbeiderklassen eller at disse skulle utgjøre tyngdepunktet i partiet?
- Sjøl om en ville ha medlemmer fra flere klasser, fantes det likevel grenser for hvem en ville ha med?
- Ønsket en prinsipielt å organisere hele eller storparten av klassen/klassene? Eller tok en bare sikte på en del?

Når det gjaldt tilhengere, kunne en spørre:
- Ønsket en bare å ha arbeiderklassen som basis? Eller ønsket en også tilhengere fra andre klasser, sjøl om bare arbeidere var medlemmer?

Når det gjaldt politisk linje, kunne en spørre bl.a. om:
- Skulle partiet gå inn for bare én klasses interesser? Eller skulle det representere flere klasser? Var interessene til en av klassene viktigst, dvs. måtte prioriteres hvis det kom til motsetning mellom klassene? Skulle med andre ord noen klasse ha en "ledende rolle"?
- Innebar det at en gikk inn for å representere flere klasser at politikken da måtte/burde bli mer reformistisk, eventuelt mindre sosialistisk? Eller gjaldt dette bare dersom en rekrutterte fra flere klasser?

Det var svært få som var tilhengere at et klasseparti i den forstand at <u>medlemmene</u> utelukkende skulle komme fra arbeiderklassen, fra proletariatet. I vårt materiale var det utelukkende Ingvald Jaklin som kan tolkes i denne leia. Jaklin hadde spilt en fram-

tredende rolle i partiet i Tromsø og var redaktør av partiets organ, "Nordlys", i byen. Han rykket ut med et kraftig debatt-innlegg:

> "Arbeiderpartiet er nu kommet til det punkt i sin utvikling at det med eller mot sin vilje (min uthevning) får tilsig fra befolkningslag som vi for få år siden betegnet som småborgerskap. Og enkelte av disse nykommere har ikke stått mange månedene i partiet før de så smått vil begynne å "reformere" det. Og de finner alltid åndsbeslektede blant gamle partifeller.
> ...
> Det gjelder nu at partiets gamle, sunde (min uthevning) kjerne, proletariatet i by og bygd er våkent. Dette befolkningslag har nu slitt i over en menneskealder med å bygge op sitt parti, med å skaffe sig et brukbart våpen, og har derfor all grunn til å ta vare på det. Gjør den virkelige arbeiderklasse ikke det - og det allerede fra dette øieblikk - kan det hende - ja det er overveiende sannsynlig, at den en dag ser seg tvunget til å begynne forfra igjen".[6]

Jaklin må forstås dithen at han helst så at disse lagene ikke var medlemmer. Partiet har fått dem "mot sin vilje". Og de var neppe "sunde" slik som proletariatet. Men det er ikke klart om Jaklin ønsket å kaste dem ut igjen av partiet. Det virker som han først og fremst ønsket politisk kamp mot de tendensene de representerte.

Andre som gikk inn for klasseparti-linja, godtok medlemmer fra andre klasser, sjøl om formuleringene ikke var klare. Torp sa i hilsingstalen sin til landsmøtet at det var

> "... av særlig interesse ... å peke på den utvikling som har foregått utover i land- og fiskeridistrikter, og som har ført disse over i de organisertes rekker.
> ...
> Klassefronten mellem det arbeidende folk i by og land er sluttet, og dette har gitt en klar kampstilling for vårt parti".[7]

Partisekretæren Einar Gerhardsen, som vel stod Torp nær, sa nærmest det motsatte av ham:

> "Skal vi slå dørene op på vid vegg så å si, vil partiet kunne tape det preg av å være arbeiderklassens kampparti".[8]

Meyer kan tolkes i samme retning som Torp, men heller ikke han var entydig.[9] Det var vel denne uklarheten og tvetydigheten som gjorde at Bryn og Lange kunne utlegge tilhengerne av klassepartiet

dithen at de ikke ønsket f.eks. bønder som medlemmer, men derimot som velgere:

> "Skulde det som vi kan skimte bak all uklarheten være et ønske om nok å få tak i stemmene til disse folkene, men å holde dem utenfor organisasjonen, og ellers ikke ta mere hensyn til dem enn akkurat nødvendig for å sikre sig deres nøytralitet? ... å samle størst mulige masser ved valgene og hevde deres interesser parlamentarisk, men sette gjerde om organisasjonen for å bevare vår socialistiske jomfrudom".10)

Trulig kan en forstå "klassepartistene" slik at noen var direkte fiendtlige til andre befolkningslag i partiet, andre var for så vidt positive. Ingen gikk direkte inn for å hindre eller forby andre enn arbeidere å bli medlem. Men det var enighet om at det måtte gjennomføres tiltak som hindret at disse lagene endret partiets politiske linjer. Arnfinn Vik, som representerte Ungdomsfylkingen på landsmøtet, snakket om

> "... vanskelighetene og farene ved fremgangen og tilslutningen fra de nye lag og elementer og fra folk som slutter sig til partiet på grunn av dets parlamentariske posisjon. Hensynet til disse nye lag må ikke føre oss inn på en opportunistisk vei som fjerner oss fra partiets prinsipielle syn, dets ånd og innhold".11)

Viks formulering viste også til en litt annen oppfatning av spørsmålet. Problemet var for ham ikke først og fremst nye sosiale lag i og for seg. Men det var opportunistene, de som egentlig ikke var klassekjempere, men som kom fordi partiet var blitt sterkt - for å sikre egen karriere eller for å fremme sine særstandpunkter (Jfr. Bulls reaksjon på Hannås). Og slik opportunisme, karrierisme eller særstandpunkter kunne en vente å finne først og fremst i de nye lagene, ikke i arbeiderklassen. Det var ikke slik at alle av dem var av denne arten. Men disse lagene var som helhet tilbøyelige til å avvike fra arbeiderklassen. Også Fylkingens andre representant på landsmøtet, Finn Moe, var bekymret på dette punktet:

> "Partiet har siden krigen hatt sitt store gjennembrudd, nye lag er sluttet op om det, og vi ser det med glede. Men det er lag hvis interesser absolutt ikke er identiske med de eiendomsløse lønnsarbeidernes interesser. Og derigjennem skapes faren for en utvanning. Derfor skal vi si fra <u>nu</u> og ikke utsette det - det gjelder at vi ikke gjør det for <u>sent</u>".12)

Det var derfor nødvendig med en "test" for å skille den opportunis-

tiske klint fra den sosialistiske hvete. Som Knut Brandeggen sa:

> "Den gang partiet var lite, var det ingen fare. Nu har det vokset sig stort, og nye krefter kommer inn som er farlige for partiet. Derfor trenger vi et program som sier klart og greit fra hvad det er for et parti de kommer til".[13]

Holdninga til folkeflertallet skulle, som vi skal se, være denne teksten, fortelle hva partiet var.

For tilhengerne av folkepartiet var dette uproblematisk. De ønsket klart medlemmer fra flere klasser enn arbeiderklassen. Bryn og Lange skreiv f.eks. at folkepartiet

> "... er selvsagt et klasseparti og representerer klasseinteresser. Men det er ikke et klasseparti på et snevert grunnlag. ... Et folkeparti skal stå åpent for og streve henimot å representere alle dem som naturlig kommer til partiet fordi det fører en socialistisk politikk".

Dette argumenterte de for på flere vis. For det første påberopte de seg partiets historie, at det var dette Arbeiderpartiet egentlig hadde drevet med hele tida. Tilhengerne av folkepartiet "gjør akkurat som vi har gjort gjennom alle år: strever for å gjøre partiet til et folkeparti". Dessuten hevdet de at nye lag ikke ville bety avblåsing av klassekampen eller utvanning av sosialistiske prinsipper, fordi sosialismen var naturlig "ikke bare for industriarbeiderklassen, men for alle lag innen de utbyttede klassene, når de blir vakt til klassebevissthet og solidarisk aksjon". En slik vekking skjedde best innafor partiet. Det var best å ha dem innafor fordi de kunne være politisk farlige, "så lenge de står utenfor organisasjonene, og ikke har kontakt med alle erfaringer, vanskeligheter og muligheter innenfor den". Og videre skreiv de:

> "Men disse lagene, f.eks. bøndene og deres standpunkter må vi under alle omstendigheter regne med. Og da mener vi det er fruktbarere at de brytes og finner sin endelige form innen organisasjonen, enn at de skal være kasteball for tilfeldige og skiftende strømninger innen de store lag utenfor partiet".

Mente tilhengerne av folkepartiet at det ikke gikk noen grenser for hvem de ville ha inn i partiet? Jo, de ønsket en klassemessig grense:

> "... mens på den ene siden et stort partis politikk er bestemt

> ved at det er et folkeparti, så er på den annen side dets ramme gitt i og med at det er et socialistisk parti. Det er ikke et parti som industriherrer og storbønder har interesser av å stå i, men bare de utbyttede klasser som har noe å vinne ved en socialistisk politikk".[14]

Borgerskapets ulike fraksjoner ble altså definert ut av folket og folkepartiet. Meyer utla folkeparti-standpunktet på en annen måte. Han kommenterte den svenske sosialdemokraten, P.A. Hansson som definerte folket som "alla de utsugna klasserna":

> "Det vil vel si at folket omfatter enhver som avgir noe av sin arbeidskraft for å øke det kapitaleiende mindretalls profitt. Denne utlegning av ordet er såre anvendelig når man vil prøve i hvilken grad man mener partiet er et folke- eller et klasseparti. Men den er neppe den almindelige (min uthevning)".[15]

Meyer hevdet at den allminnelige var at også "alle gode borgere" ble regnet til folket. Bryn og Langes artikkel var skrevet delvis som et direkte svar til Meyer, som forsvar for "folkepartiet". Derfor er det rimelig å tillegge deres utsagn størst vekt. En annen sak er at Meyer kan ha gjengitt korrekt mer løse stemninger som fantes i deler av partiet.

Innafor den klassemessige grensa skulle det ikke være noen tallmessig begrensning, ifølge folkepartiteoretikerne. Bryn og Lange hevdet at det virkelige skillet var om "man ved forholdsregler (vil) begrense adgangen til partiet". Dette syn var "bare en modifikasjon av teorien om "fortropspartiet"", og denne tilla de tilhengerne av klassepartiet. Opp mot dette hevdet de at partiet skulle være et "masseparti", noe de mente DNA var. Men en måtte gå videre og gjøre det til et folkeparti:

> "Hvis en med folkeparti mener ikke et parti som teller professorer, lærere, kontorfolk og arbeidere som medlemmer og velgere, men derimot et parti som virkelig organisatorisk representerer den betydeligste del av de og de folkeklasser, ja da kan vi slå fast: vårt parti er ikke noe folkeparti. Heller ikke kan det gjøre krav på tilnærmelsesvis å representere proletariatet. Det er ikke engang et altomfattende industriarbeiderparti".[16]

Oppgaven var altså å gjøre partiet til et folkeparti, som omspente storparten av folket. De var ikke aleine om dette synet. På

landsmøtet hevdet bl.a. Torgeir Vraa og Anders Buen det samme. Vraa sa at en ikke måtte være redd for å få for mange i partiet: "Jeg kan fortelle at jeg har drevet med å samle sjeler i 40 år".[17] Buen mente at det ikke var riktig at det var nye lag som kom til partiet. Det var ikke noen kvalitativ, klassemessig endring - bare en kvantitativ, tallmessig utviding av medlemsgrunnlaget:

> "Det er riktig at det er kommet inn i partiet - ikke nettop nye lag kanskje - men et bredere lag. Men det er i alt vesentlig arbeidsfolk, og når man taler foraktelig om disse masser som slutter sig til, synes jeg det er trist at det skal sies at de ikke er ønskelig å ha med. Er det på den måte man utvider partiets og klassens makt?"[18]

Med omsyn til klassegrunnlaget blant tilhengerne kunne en teoretisk mene at et klasseparti bare skulle bygge på arbeiderklassen. I materialet finnes ingen som hevdet dette standpunktet. Tvertimot, Meyer skreiv f.eks.:

> "Det har jo nemlig alltid vært vår stolthet at Det norske Arbeiderparti vokste sig jevnsterkt over land og by og ikke løp inn i den farefulle blindgate, kun å være et byparti. I den blindgate er mere enn ett arbeiderparti blitt dolket av en usocialistisk bondeklasse".[19]

Og Bull, opphavsmannen til debatten om folke- og klasseparti, sa:

> "Ved den store valgseier vi hadde i 1927 drev det inn blandt vår velgermasse en hel del nye elementer som ikke har den organisatoriske trening som den egentlige arbeiderklasse har. Det er all grunn til å glede sig og være takknemlige fordi vi har fått dette tilsig. Men vi må også passe på at partiet ikke taper sitt egentlige preg av å være arbeiderklassens parti".[20]

Trass i at Bull synes at disse lagene skapte politiske problemer i og for partiet, var han entydig positiv til oppslutning fra dem - som velgere. Folkeparti-tilhengerne var sjølsagt for et breiere sosialt underlag. "Klassekjempere" og "folkepartister" var enige på dette punktet.

Hvorfor var en for et breiere sosialt grunnlag for partiet?

Det ble begrunnet på noe ulikt vis. Meyer la vekta på at arbeiderklassen trengte "bak sig en virkelig folkereisning for å fullbyrde

en maktovertagelse".[21] Arbeiderklassen aleine, eventuelt mot alle de andre klassene, var ikke sterk nok. Og dersom f.eks. bøndene ikke var med arbeiderklassen, kunne den lett gå mot. En "usocialistisk bondeklasse" kunne "dolke" arbeiderklassen.

Bryn og Lange betonte klarere at disse gruppene hadde noe å vinne på en sosialistisk politikk, at de burde være med - av omsyn til seg sjøl og ikke bare til arbeiderklassen.[22] P.A. Hansson hevdet at det å gå inn for et breiere sosialt grunnlag i seg sjøl hadde større appell i alle de angjeldende klassene. Begrepet om "folket" var mer mobiliserende enn "klassen" - også innen arbeiderklassen:

> "Det ligger faktiskt någonting på et helt annat sätt tändande i tanken att strida med och för folket. En vädjan till folket kommer alla att lystra, i en folkets samling vilja de flesta vara med och ge en för alla klar och begriplig föreställning om vad vi vilja, när vi tala om en befrielse av folket från den kapitalistiska diktaturen".[23]

Begge retningene var enige med omsyn til den sosiale sammensettinga av tilhengerne - om enn ut fra forskjellig begrunnelse.

Derimot gikk det et skille når det gjaldt <u>politisk linje</u>, med omsyn til hvilken klasse en skulle prioritere i politikken. Alle ønsket velgere fra flere klasser. I tråd med dette var det ingen som uttrykkelig ville gå mot alle andre klassers interesser. Men klassekjemperne hevdet at arbeiderklassens interesser måtte stå i høysetet. De hadde forrang ved eventuelle motsetninger og kollisjoner. Meyer skreiv at det var

> "arbeiderklassen ... den klasse som har alt å vinne, intet å tape, uten sine lenker som her vil være den førende klasse. Og det er hensynet til denne klasse, til dens samfundsmessige mål som skal være det absolutt bestemmende for et socialistisk parti".[24]

Og som vi har sett, hevdet Bull at "partiets interesse er klasseinteressen". Folkepartistene argumenterte mot dette ved å søke å løse opp begrepet om klasseinteresse, slik vi så i forrige kapittel. Klasseinteressen var ingen faktisk foreliggende størrelse som kunne tjene som praktisk rettesnor for politikken. Men de var enige i at omsynet til arbeiderklassen måtte være retningsgivende. Lange

og Bryn skreiv:

> "Forøvrig vil den egentlige arbeiderklasse alltid bevare sin naturlige førerstilling innen bevegelsen på grunn av tradisjon, gamle og sterke organisasjoner og fordi den er nærest i kontakt med den kapitalistiske utviklingen som gir grunnlaget for den socialistiske politikken".[25]

Hansson mente

> "att arbetarna alltid komma att bli det bärande och ledande elementet inom partiet samt att arbetarklassens roll icke blir mindre utan i stället mer betydande efterhand som andra folkgrupper sluta sig til dess kamp mot det kapitalistiske systemet".[26]

Tilsynelatende var det her samstemmighet. Begge retninger hevdet arbeiderklassen som overordnet. Men det var likevel karakteristiske forskjeller som kom fram når de formulerte seg nærmere om hva klassens ledende rolle bestod i.

I en teori om alliansepolitikk er det ikke tilstrekkelig å bare ha en mening om hvilke klasser og lag en skal søke å samle og forene. Det er også nødvendig å ha en oppfatning om hvorvidt de ulike gruppene skal spille samme eller forskjellige roller innen blokken eller alliansen. Et spørsmål vil rett og slett være om de har ulike oppgaver. Et annet og kanskje mer sentralt spørsmål angår lederskap: skal noen gruppe være ledende i forhold til de andre?

Et eventuelt ja på dette spørsmålet er imidlertid heller ikke tilstrekkelig svar. Teorien må gjøre rede for hvorfor noen må gjøre dette og på hvilken måte rolla skal utføres. Det bør også svares på hva slags plass eventuelle "ikke-ledende" grupper skal ha, og hvordan eventuelle motsetninger skal løses. Hvem må vike dersom det forekommer interesse-kollisjoner?

En oppfatning som tildeler grupper, som en ønsker å vinne, en underordnet plass, er neppe det som er mest egnet til å vinne disse gruppene. En kan derfor vente at dette ikke alltid vil uttrykkes eksplisitt, men må leses ut av tekstene.

Prinsipp-programmet fra 1930 reiste ikke uttrykkelig spørsmålet om ledende rolle. Men som vi tidligere har sett, stod arbeider-

klassen helt i fokus for analysen. Likevel kan vi ikke av dette slutte direkte om hvilken plass denne klassen og andre skal ha. For å komme nærmere et svar, kan vi se hva programmet sier om de ulike gruppenes handlinger, hva de gjør eller skal gjøre. I og med at spørsmålet om en ledende klasse er et strategisk spørsmål, kan vi spørre etter hva de ulike gruppene skal gjøre i ulike faser av strategien - i kampen innafor rammen av kapitalismen, i kampen for å nå sosialismen og under det sosialistiske samfunnet.

Arbeiderklassen tvinges under kapitalismen "til å slutte sig sammen for å kjempe mot kapitalmaktens trykk". Den skal "forsvare sine dagsinteresser", men kan bare oppnå begrensete resultater under kapitalismen. Derfor må arbeiderklassen også "føre kampen helt frem". "Denne arbeidernes frigjørelse må være deres eget verk. Derfor må det på det økonomiske og det politiske område skapes sterke organisasjoner, hvorved arbeiderklassen kan tilkjempe sig samfundsmakten". Det eksisterer en fare for at borgerskapet vil bruke vold, og "arbeiderklassen må møte den ved å styrke sine organisasjoner og ved å svekke og bryte ned borgerskapets hær".

Om bønder og fiskere under kapitalismen heter det at de tvinges til å "føre kamp for sine livsinteresser side om side med lønnsarbeiderne". Under sosialismen skal de i forening med arbeiderne skape organer som "svarer til den nye fremadkjempende klasses behov".

Ut av programmet kan vi lese følgende teori: Arbeiderklassen er den sentrale klassen. Den skal være aktiv, handle, i alle faser av strategien. Det er arbeidernes organisasjoner som er instrumentet for å erobre samfunnsmakta. Bønder og fiskere har ingen rolle når det gjelder denne kampen. De har interesser i et sosialistisk samfunn. Men dette skal ikke nås gjennom deres kamp. Det skal nås av arbeiderklassen på vegne av dem. De organene som skapes under sosialismen skal svare til "den nye fremadkjempende klasses behov". Og dette kan ikke være annet enn arbeiderklassen, den eneste klassen som omtales i samband med kampen fram mot erobring av makta.

Programmet ser altså arbeiderklassen som den ledende klassen. De

andre gruppene har ingen særskilt oppgave i strategisk sammenheng. De er til stede - men passivt. Arbeiderklassen skal altså ikke bare ha lederskapet - men også aleine være det handlende subjektet.

Som vi har sett, støttet debatten i 1930 opp om denne tolkinga. Begge fløyene så arbeiderklassen som ledende. Men hvorfor mente de at arbeiderklassen var eller måtte være den ledende klassen? Hvilke trekk ved arbeiderklassen, ved klassens plassering i samfunnet tilsa dette?

Meyer snakket om den klassen som hadde "alt å vinne, intet å tape enn sine lenker" i tråd med formuleringene fra Det kommunistiske Manifest. Lange og Bryn mente at klassens "naturlige førerstilling" kom "på grunn av tradisjon, gamle og sterke organisasjoner og nærest kontakt med den kapitalistiske utviklingen som gir grunnlaget for den sosialistiske politikken".

Begrunnelsen for arbeiderklassens ledende rolle var altså verken synderlig utarbeidd eller særskilt klar. Men det synes å ha vært to viktige trekk:

Arbeiderklassen hadde lettest for å utvikle sosialistisk bevissthet på grunn av at den var eiendomsløs og at den stod mest direkte i motstrid til kapitalen. Dernest var klassenes evne til å skape organisasjoner viktig. Fordi arbeiderklassen hadde bygd opp "gamle og sterke organisasjoner" var det naturlig at den spilte en ledende rolle. I 1930 mente en at de andre innen det arbeidende folket ikke hadde denne evnen. Programmet understrekte betydninga av arbeiderorganisasjonene, men streifet ikke en gang organisering for de andre gruppene.

Men sjøl om det var enighet om at arbeiderklassen hadde en ledende rolle og hvorfor, var det altså et skille i oppfatninga av hva rolle bestod i. Hvordan skulle arbeiderklassen lede?

For klassepartiets tilhengere innebar dette at en framfor alt skulle ta omsyn til arbeiderklassen. Det var dens interesser som uavkortet måtte legges til grunn for partiets politikk. Dersom det

kom til motsetninger mellom arbeiderklassen og andre klasser og lag, måtte disse vike. Disse måtte være underordnet arbeiderklassen. Det innebar ikke at en skulle la være å forsvare deres interesser. F.eks. mente Meyer at arbeiderbevegelsen måtte hjelpe bonden å bevare jorda si. Men fortsatte han,

> "tiltross for at det er partiet både en plikt og rett å hevde en politikk som tar "debitorklassen" i forsvar mot "kreditorklassen", og som vil beskytte den gjeldsbundne mot å ofre alt sitt arbeidsslit til kapitalrenten, så må partiet ikke uten videre forveksle denne "debitorklassen" med arbeiderklassen".[26)]

Samtidig som partiet skulle føre interessekamp for andre klasser og lag, måtte det politiske grunnlaget være arbeiderklassens eget. Arbeiderklassen måtte ikke gi opp sitt klassegrunnlag. Bare ved å holde fast ved en revolusjonær sosialistisk politikk, kan den virke ledende, trekke de andre klassene med seg.

Folkepartistene hadde et annet begrep om hva ledende rolle bestod i. En mente så å si at arbeiderklassen for å tjene seg sjøl, måtte tjene andre. Av egen interesse måtte arbeiderklassen ta omsyn til andre klasser. Den måtte gi avkall på visse kortsiktige fordeler for å oppnå langsiktig gevinst. Om den ikke kunne få gjennom sitt fullt ut nå, så fikk den det bedre seinere. Dette gjorde at arbeiderklassen ikke uten videre kunne legge sitt eget grunnlag til grunn. Den måtte gjøre innrømmelser til andre klasser og lag og til deres standpunkter og interesser. Det var nødvendig med en "vädjan till folket". Bryn og Lange:

> "Hensynet til denne klassen (arbeiderne - min merknad) skal være absolutt bestemmende for et socialistisk parti. Av hensyn til arbeiderklassen, for å oppnå det mulige under de givne økonomiske og sociale forhold og ikke forspille alt, må vi legge alt vårt arbeid i å utbygge partiet til et folkeparti, ikke bare ved valgene men organisatorisk. Det er forutsetningen for et socialistisk samfund. Det er en del av det socialistiske samfundet".[27)]

Forskjellen i måten å framstille den ledende rolla, hang sammen med ulik bedømming av klassekreftenes styrke. De to fløyene hadde ulik vurdering av styrkeforholdet mellom arbeid og kapital på det aktuelle tidspunktet. Flertallsretninga synes å ha ment at arbeiderklassen hadde en sterk, offensiv stilling, stod i en angreps-

posisjon overfor borgerskapet. En valgseier i 1927, en kampregjering i 1928, økt tilstrømming til partiet ga grunn for dette. Som vi så, hilste Torp landsmøtet med å si at "klassefronten mellem det arbeidende folk i by og land er sluttet, og dette har gitt en klar kampstilling for vårt parti". Ut fra dette mente de at arbeiderklassen kunne satse på videre framrykking på eget grunnlag, dvs. på et revolusjonært sosialistisk grunnlag.

Mindretallet synes å ha ment at stillinga for arbeiderklassen var defensiv. Den stod i en forsvarsposisjon mot borgerlige angrep. Bryn og Lange skreiv om "å opnå det mulige under de givne økonomiske og sociale forhold og ikke forspille alt", som vi så. Ut fra dette syntes det nødvendig å føre en politikk som tok større omsyn til de rådende forholdene blant andre klasser og lag og ikke satse på å vinne dem over til arbeiderklassens tradisjonelle meninger og verdier.

Ingen av retningene resonnerte om muligheten av å føre en offensiv politikk i en defensiv situasjon, altså hvorvidt den tradisjonelle politikken til Arbeiderpartiet kunne mobilisere andre grupper under nye vilkår.

Som vi seinere skal se, var flertall og mindretall også uenige om synet på strategi, særlig forholdet til parlamentarismen, langs skiller som om lag svarte til de gamle motsetningene mellom "tranmælitter" og sosialdemokrater.

Innledningsvis introduserte vi i dette kapittelet begrepene ekspansjon i opprinnelig basis, historisk blokk, taktisk allianse og koalisjon. Med unntak av Jaklin, hevdet både flertallet, klassekjemperne, og mindretallet, folkepartistene, synspunkter som samsvarte med det vi kalte historisk blokk. Det var enighet om å bygge på dem som hadde strategisk sammenfallende interesser, enighet om tilhengernes sosiale grunnlag. "Det arbeidende folk" utgjorde en slik mulig blokk - av arbeiderklassen, funksjonærer, fiskere og storparten av bøndene. Det arbeidende folket omfattet altså flere enn arbeiderklassen. Men det inkluderte ikke, som "folket", alle utenom det egentlige borgerskapet. Som Anders Buen

sa, "det arbeidende folk betyr de 7-8 tiendedeler av befolkningen".[28)]

Uenigheten angikk arbeiderklassens rolle innafor blokken, i det arbeidende folket. På dette punktet synes klassekjempernes tenking på ett vis å ha vært lite utviklet. Underutviklinga lå ikke i det at de tildelte arbeiderklassen den ledende rolla, men de hadde få begreper om hvilken plass de øvrige var tiltenkt ut over å være offer for kapitalismen og et objekt arbeiderklassen skulle administrere inn i sosialismen. Folkepartistene insisterte her på en sjølstendig rolle for de ikke-proletære lagene. Men de unnlot på sin side å besvare fyllestgjørende hvordan omsynet til dem ikke skulle komme til å endre bevegelsens opprinnelige målsetting.

B. STAGNASJON I ARBEIDERKLASSEN OG FRAMVEKST AV FASCISMEN. 1930 - 1933

Et valgnederlag, som det Arbeiderpartiet fikk i 1930, skaper behov for forklaringer. Blant de vanligste i partiet var radikaliseringa av programmet og den voldsomme borgerlige mobiliseringa. Men oppmerksomheten festet seg også ved et annet, underliggende sosialt forhold: arbeiderklassens stagnasjon. Meyer anslo temaet i "Det tyvende århundrede" like etter valget. Seinere vendte han sjøl og andre tilbake til det flere ganger.[29)]

Stagnasjonen var både absolutt og relativ. Tallet på sysselsatte i industrien over 15 år var ikke større i 1930 enn i 1920, samtidig med at befolkninga over dette årstrinnet hadde økt med 212 000. Den relative tilbakegangen var fra 28,9 % til 25,9 % for menn og fra 6,5 % til 5,8 % for kvinner og tidsrommet og ble forsterket ytterligere etter 1930.[30)] Årsakene ble dels sett i den arbeidsledigheten krisa i kapitalismen skapte. Men den ble også tilskrevet en mer langvarig tendens som hadde virket gjennom 20-åra og som en reknet ville fortsette, nemlig rasjonaliseringa i industrien.[31)]

Denne stagnasjonen hadde klassemessige effekter. Meyer spurte om arbeiderklassen hadde nådd en endelig topp i sin tallmessige utvikling. Lange trakk fram at dette skapte endringer i klassens sammensetting og sosiale preg. Klassen ble ikke preget av de mer mobile anleggsarbeiderne som i de første årtiene av hundreåret, men av en mer stabil arbeiderklasse knyttet til storbedriftene. Denne var mer sårbar for arbeidsløshet. Ledigheten dreiv fram en monopolisering av arbeidet, bl.a. i handverksfagene. Resultatet var en splittelse mellom folk som hadde arbeid og en kjerne av permanent arbeidsløse. Krisa gjorde det vanskelig å vinne arbeidskamper. Det nyttet ikke lenger med den "økonomiske masseaksjon". Tilsammen skapte dette en defensiv for arbeiderklassen.[32)]

Nye grupper, som "den store mangesidige tjenestemenns- og funksjonærklasse" vokste i stedet for arbeiderklassen. Dessuten vokste gruppa av arbeidsløse og småkårsbefolkninga på landsbygda, som søkte å slå seg gjennom med bruk og ulike kombinasjoner av tilfeldig ekstraarbeid. Denne utviklingstendensen gjorde at andre klasser og lag ble politisk viktige for arbeiderbevegelsen i større grad enn før. Meyer formulerte det slik i 1930:

> "Dels må arbeiderbevegelsen nå nye mellemklasselag i byene, dels må den gjøre sine hovederobringer, som det også har vært tilfellet i Norge i de siste årene, ute i landdistriktene".[33)]

Og han gjentok det i 1932:

> "Hvis kampen står om å vinne ytterligere tilslutning, sprenge den grense som partiet for lengst er nådd til, da er det nye befolkningslag som må erobres ... En erobring av flertallet selv å bli flertall, ikke bare representant for dets interesser - det skjer bare ved erobring av småbøndene, også selveierne, av funksjonærene, av teknikkerne, kort sagt av økonomiske mellemklasselag, småborgere, ikke arbeidere".[34)]

Den politiske konklusjonen Meyer trakk, var at det var nødvendig å utvikle et bedre program for dagskampen blant bøndene, bl.a. når det gjaldt jordpolitikken.[35)] Lange gikk videre og poengterte i den programmatiske artikkelen om "Partiet og bøndene" fra 1932 hvordan partiet måtte "anerkjenne arbeiderbonden som likeberettiget med industriarbeideren også innenfor vår bevegelse".

Også Ole Colbjørnsen var opptatt av stagnasjonen i arbeiderklassen. Han søkte en annen løsning, nemlig å få klassen til å ekspandere

ved at Arbeiderpartiet i regjeringsstilling skulle gjennomføre en "nasjonal fabrikkreisning". Proletariatets parti skulle ved å skape seg sitt eget proletariat gjennom det borgerlige statsapparatet løse problemet med å skaffe tilstrekkelig styrke til oppgjøret med det borgerlige samfunnet. Disse tankene som han bl.a. lanserte i en artikkelserie i Arbeiderbladet sommeren og høsten 1932, gikk både Meyer og Lange til felts mot. I et svar til Lange hevdet Colbjørnsen riktignok at det ikke var slik at

> "hovedhensikten for mig, da jeg lanserte slagordet om "nasjonal fabrikkreisning" var å skape en utvidet basis for vår bevegelse gjennom en forholdsvis tallmessig styrkelse av industriarbeiderklassen. Dette siste er noe som så å si kommer en passant, og det er selvsagt meget betydningsfullt for bevegelsen".36)

Men på landsmøtet i 1933 vendte han tilbake til klassegrunnlaget som et sjølstendig argument for industrireising. Han poengterte den politiske betydninga av dette:

> "Vi er snart kommet til det forhold at for hver to industriarbeidere er det en detaljhandler. Med en slik social sammensetning kan man skyte socialiseringen hen i det blå".37)

Motsetninga mellom å betone bureising eller industrireising skal vi ta opp i kapittel 6 om jordspørsmål.

Den samme utviklinga som skapte stagnasjon i arbeiderklassen, syntes også å frambringe et annet, nytt moment. Arbeidsledighet og jordbrukskrise fikk partiet til å se en trusel fra en aktuell og potensiell fascisme i Norge. Henvisninger til en fascistisk fare hadde forekommet også på 20-tallet. Men i begynnelsen av det nye tiåret syntes denne aktualisert. Muligheten for fascisme ble utledet av tre forhold. Erfaringene fra utlandet viste at fascistiske bevegelser kunne vokse fram. Sentralt stod Tyskland og Italia, men også den finske Lappo-bevegelsen.

Dernest registrerte en en høyredreining i politikken til de etablerte borgerlige partiene, særlig Høire og Bondepartiet. De borgerlige partiene hadde mobilisert velgerreserver ved valget i 1930 på et program med skarp brodd mot arbeiderbevegelsen, rundt utpreget konservative verdier.

Det mest følte utslaget av høyredreininga var den forsterkete viljen til å gjennomføre en arbeidstvistlovgivning rettet mot arbeiderbevegelsen. Denne politikken ble trappet opp, etter at både Høire og Bondepartiet hadde varslet den i sine valgprogrammer. I mai 1930 interpellerte Mellbye, Bondepartiets parlamentariske leder, om "arbeidets frihet". I mai 1931 tiltrådte Bondepartiregjeringa og begynte arbeidet med boikottloven som ble lagt fram som proposisjon i januar 1933. Endelig ble det satt ned en foreningslovskommisjon, for å utrede og foreslå lover som skulle regulere organisasjonenes virksomhet og innordne dem i staten på korporativt vis. Boikottloven ble vedtatt etter at Venstre dannet regjering, men mye i tråd med det opprinnelige utkastet. Til dette kom en serie av andre vedtak og planer: Opprettelsen av statspolitiet, planer om å utskrive bønder til veiarbeid, dvs. til streikebryteri, at de forsorgsunderstøttete mistet valgbarhet til kommunale organer og planene om å frata dem stemmeretten, minsket folkevalgt innflytelse i juryene, statsstøtte til Leidangen, den halvfascistiske, militært pregete organisasjonen.[38)]

DNA hevdet ikke at de borgerlige partiene var blitt fascistiske. Men de så fascistoide trekk i politikken deres, fascistiske strømninger innen partiene (jfr. Quisling i Bondepartiet) og ikke minst en tendens i denne retninga.

Denne tendensen fryktet en ville bli forsterket av det tredje fenomenet som kunne gi basis for en sterk norsk fascisme. I de tidlige trettiåra vokste det fram organisasjoner, bevegelser og partier som mer eller mindre klart var fascistiske og som hadde ambisjonene om å bli massebevegelser. Faren var at disse kunne øve et trykk på det etablerte politiske systemet og på de tradisjonelle partiene, sjøl om de ikke i seg sjøl ble sterke nok til å bære fram en fascistisk løsning. I denne rekka inngikk bl.a. Quislings planer om Nordisk Folkereisning i 1931, stiftelsen av Nasjonal Samling i 1933, fascistiske affiniteter i Fedrelandslaget. På landsbygda dukket "Arbeidets Frihet" opp, en samlebetegnelse på "gule fagforeninger", med ambisjoner om å samle både små og store bønder, arbeidskjøpere og arbeidere i samme organisasjon.[39)] Likeledes ble Bygdefolkets Krisehjelp, stiftet i 1931, nokså raskt

reknet som fascistoid, en oppfatning som en så bekreftet i vedtaket om valgsamarbeid med NS i 1933.[40]

Muligheten av fascistiske massebevegelser med rekruttering utafor borgerskapet, knyttet seg til to grupper: de arbeidsledige, særlig ungdommen og småkårsfolket på landsbygda. I vår sammenheng er det den siste som særlig interesserer. Faren for en landsbygd-fascisme ble utledet av tre forhold: erfaringene fra særlig Finnland, kimene til en slik bevegelse i "Arbeidets Frihet", Krisehjelpa og den fascistiske interessen for landsbygda og under det hele den økonomiske og sosiale situasjonen krisa skapte. Krisa skapte et press som tvang småbønder og småbrukere, ja landarbeidere med, ut av sine vante forestillinger. De søkte nye utveger. Tanken var at enten ville de kunne bli fascister eller vinnes for arbeiderbevegelsen. Tidlig i 1931 skreiv Meyer om behovet for en mer aktiv politikk fra partier for å skaffe mer jord og for å få organisert omsetninga kooperativt:

> "Dette er kanskje arbeiderbevegelsens allerstørste opgave i den kommende tid ... fordi man i landdistriktene står overfor den største fare: ingen løsning, det kan der bety den sorteste reaksjon, der er den virkelige fascistfare i landet".[41]

Det rår uenighet blant historikerne om hvilken betydning ledende folk i Arbeiderpartiet tilla fascismen. Mer konkret: I hvor stor grad var frykten for fascisme et motiv for den politiske omlegginga som ble bekreftet på landsmøtet i 1933?

Ett hovedsynspunkt er at det nye programmet ikke kom først og fremst som svar på en oppfattet fascistisk trusel i de tidlige trettiåra. Sjøl om dette var et moment, må hovedforklaringa søkes på andre plan. Krise og arbeidsledighet var et sjølstendig moment som begrunnet forandringa, ikke bare slik at det befordret fascisme. Dessuten disponerte den indre utviklinga i partiet gjennom 20-tallet for den nye kursen. Å stoppe fascismen var nok ett motiv, men ikke det overordnete. Det hadde som funksjon, hva enten dette var tilsiktet eller ei, å få den nye kursen godtatt av opposisjonelle strømninger i partiet.

Det andre hovedsynspunktet er at samfunnsutviklinga og utviklinga

i partiet nok disponerte for oppslutninga om parlamentarismen og satsinga på krisepolitikk og planøkonomi. Men det var ikke gitt at dette ble resultatet. Frykten for fascisme var den utløsende faktoren, "dråpa som fikk begeret til å flyte over".[42)]

Poenget i vår sammenheng er at uansett hvilken vekt en tillegger fascisme-frykten, innebar den en større oppmerksomhet i partiet omkring problemene på landsbygda. Eksistensen av sosial og politisk bevegelse, tendensen til oppbrudd blant folk på landsbygda, gjorde at partiet tok - eller måtte ta - større omsyn til disse folkegruppene. En kan velge å si at de meldte sine problemer for partiet eller at landsbygda meldte seg som problem for partiet. I begge fall betydde det at partiet i større grad måtte beskjeftige seg med disse spørsmålene, teoretiske og praktiske løsninger. Partiet måtte forholde seg til landsbygda. Problemene kunne i mindre grad ligge - men krevde teoretisk refleksjon og praktiske løsninger.

I hvilken grad ble stagnasjonen i arbeiderklassen, veksten i andre befolkningslag og større bevegelse blant disse reflektert i det nye prinsipp-programmet fra 1933?

Formuleringene om arbeiderklassen var omlag de samme som i 1930-programmet. Den skulle handle i alle faser av strategien. Noe var imidlertid nytt. Det ble lagt større vekt på muligheten av en anti-kapitalistisk kamp innafor rammen av kapitalismen, på muligheten av å forberede overgangen til sosialismen ved å styrke makta til arbeiderklassen i det eksisterende samfunnet. Det het at "arbeiderklassen styrker og utvider sine maktposisjoner og skaper forutsetningene for det endelige maktgjennembrudd". Tre år før mente en at klassen bare kunne tilkjempe seg "sterkt begrensete" resultater under kapitalismen.

Programmet tok også direkte opp spørsmålet om ledende rolle og slo fast arbeiderklassens sentrale plass. "Det er arbeidernes organisasjoner som er grunnlaget for det arbeidende folks frigjøringskamp". Det var slikt det var tenkt fra programskriverne. Tranmæl la programmet fram på landsmøtet i 1933. Han sa at innledninga til

programmet viste at partiet

> "vil frem til et socialistisk, et klasseløst samfund, styrt av håndens og åndens arbeidere. Men det går så videre og peker på den klasse som skal føre saken frem til seier på en slik måte at arbeiderklassens historiske kamp blir virkeliggjort gjennem den sociale revolusjon".[43]

Det arbeidende folket, dvs. også bl.a. bønder og fiskere, ble på samme vis som tre år før sett som offer for kapitalismen. Men nå mente en at de ikke bare kunne slåss defensivt innafor rammen av kapitalismen. De ble tilskrevet en mer framskutt plass i strategien. De hadde et anti-kapitalistisk potensial, kunne gjennom kampen sin svekke kapitalen. Nå hørte de til "de krefter som vil fullføre undergangen for det kapitalistiske systemet". Det arbeidende folket "kunne slutte sig sammen i sterke økonomiske, politiske og kulturelle organisasjoner som kan ta kampen op over den hele frontlinje mot kapitalveldet". Til grunn for dette utsagnet lå særlig det positive synet Arbeiderpartiet hadde på den samvirkeorganiseringa av omsetninga av jordbruksvarer som vokste fram i begynnelsen av 30-tallet.

Det var framleis bare arbeiderklassen som skulle gjennomføre overgangen til sosialismen, gripe statsmakta. Men de andre ble tiltenkt en større plass i det politiske livet under sosialismen. De nye politiske organene skulle i 1930 tilsvare behovet til "den fremadkjempende klasse", i 1933 behovet til "arbeidsfolket".

Programmet fra 1933 var slik tilsynelatende tvetydig. Det poengterte klarere arbeiderklassens ledende rolle. Det gikk også fram av formuleringene om partiets sosiale sammensetting, om hva slags medlemmer det ville organisere. Partiet ville nok "vinne det arbeidende folk for det sosialistiske grunnsynet", men det var arbeiderklassen det skulle "samle og organisere". Samtidig "forfremmet" programmet de andre klassene og lagene. I 1930 ble partiet nærmest beskrevet som en interesseorganisasjon som opptrådte på vegne av dem. Nå mente en at de kunne skape egne kamporganisasjoner. Og sjøl om arbeiderklassen strategisk sett var sentral, skulle den ikke lenger ha det politiske hegemoniet under sosialismen. I motsetning til i 1930 skulle det arbeidende folket nå både ha det

økonomiske herredømmet og ta del på like fot i utøvinga av den politiske makta.

Partiet stod altså på samme grunnoppfatninga, å danne en historisk blokk av det arbeidende folket - men nå mye gjennom dets organisasjoner. Programmet var nå mer reflektert i forhold til de ikke-proletære lagenes stilling. Erfaringene etter 1930 hadde skapt større varhet for bl.a. klassene på landsbygda. Dette motsies ikke av poengteringa av arbeiderklassens sentrale stilling i strategien. Tvertimot viser det at partiet hadde fått klarere forestillinger om det spesifikke ved blokkens ulike bestanddeler.

C. "NORGE FOR FOLKET". 1933 - 1936

I 1933 var det arbeidende folket blitt forfremmet fra det en kunne kalle en tilskuerstatus eller kanskje en liten statistjobb i det politiske spillet til å bli en deltakende aktør. Men framleis skulle andre spille hovedrolla.

Det var mange i partiet som ikke slo seg til ro med dette, men som angrep teorien om en ledende klasse. Lange hadde allerede i 1932 gått vekk fra sin tidligere tilslutning til arbeiderklassens "førerstilling". Hva enten han nå hadde revidert oppfatninga si eller ikke lenger behøvde å ta taktiske omsyn til den rådende partimeninga, slo han til lyd for <u>likestilling</u> mellom arbeidere og bønder i partiet. Han spurte hvorfor bøndene ikke hadde sluttet opp om partiet. Mye skyldtes partiets agitasjon, slik den bl.a. var ført angående jordbruksprisene under verdenskrigen, mente han og fortsatte:

> "Ennu mindre er det glemt at vi stadig, bevisst eller ubevisst, lar det skinne igjennem i vår agitasjon at når vi snur oss til bøndene er det for å vinne hjelpetropper til den kamp vi fører for arbeiderklassens interesser, og hvor vi - det vil si byenes og industricentrenes arbeidere er selvskrevne ledere, som endelig ingen innrømmelse må gjøre til de "nye lag". Så lenge partiet er behersket av denne innstillingen, vil det støte på en mur av mistro utover bygdene.
> ...
> Skal vi ha håp om å nå frem til et forbund mellem arbeiderne og de arbeidende bønder her i landet, må vi være villige til

å anerkjenne arbeiderbonden som likeberettiget også innenfor vår bevegelse. Vi må kort sagt fri oss fra det klassehovmod som hittil har preget partiets holdning til bønder i mer enn en henseende".[44]

Det nye programmet i 1933 likestilte ikke arbeidere og bønder. Men i debatten i de kommende åra fulgte mange Langes hovedsynspunkt. Det var flere som mente, som Førsund uttrykte det, at det ikke var tilstrekkelig "å drive eit slag bondefiske".[45] Å tillegge andre klasser større vekt kunne bety likestilling, men også at en tok omsyn til det spesifikke ved de ulike gruppene. Ville en mobilisere breiere enn før, måtte en ta omsyn til egenarten hos dem en ville ha med seg. Bosse understrekte sterkt særegenhetene ved "småbrukerklassen" som han kalte det:

"Han må behandles på en annen måte enn industriarbeideren - i agitasjon, i aksjon for menneskelige rettigheter og på det økonomiske og sociale område. Det må istandbringes en helt annen plan for hans økonomiske og sociale plassering. Han kan aldri komme til å kjempe skulder ved skulder med industriarbeideren og i samme geledd som han i de sociale og politiske kamper. Han må - under den felles overledelse - ha sin egen stab og bli ledet som en egen brigade. Skal man få småbrukeren med i en social reisning, og beholde ham der, må der taes hensyn til hans egenart. Det nytter ikke å tillempe de prinsipper som kan være høvelige for en økonomisk og social omvurdering av industriarbeiderklassen på ham. Det er oplagt nødvendig å gjennemføre en specialbehandling på dette sociologiske felt - om på noget".[46]

Andre mente at det ikke var nok å betone egenarten. Det måtte erkjennes at gruppene utafor utgjorde en sjølstendig politisk kraft. Det var ikke riktig å se dem som en viljeløs kasteball mellom de to hovedklassene, borgerskap og proletariat. Småborgerskapet hadde en "kolossal betydning" mente G. Jensen. I Tyskland hadde det vært "en nesten uoprettelig feil bare å regne med de to ytterpoler, når man vil beregne utfallet av klassekampen":

"Ganske visst hadde marxistene sin "spesialliste" for hvert eneste befolkningslag i by og på land, men det falt dem ikke inn å betrakte de splittede masser som et samlet hele, som et småborgerlig mellomlag og behandle dem derefter".[47]

Og fordi den tyske arbeiderbevegelsen ikke hadde sett egentyngden i småborgerskapets sosiale og politiske streven, fikk fascismen en sjanse. I og med at f.eks. bøndene ikke bare var i en vaklende mellomstilling mellom de andre klassene, måtte partiet tilkjenne

dem sjølråderett, også overfor arbeiderklassen. Det skapte avstand dersom partiet hevdet at arbeiderklassen skulle bestemme over bøndene. Førsund tok hardt i:

> "Først og fremst må det seiast greitt og tydeleg at dei reformane som skal innførast skal innførast av bøndene sjølve gjennom deira eigne organisasjonar, og ikkje av eit eller anna diktatur, som ein annan klasse har skapt. Dette kan ikkje seiast tydeleg og høgt nok. Bøndene er ikkje mot reformar, men tvang er dei mot, og det vilde bli eit underleg jordbruk her i landet om bøndene skulde dyrke jorda under militært opsyn til dømes".[48]

Førsund konstruerte her en stråmann. Slik var det nok ingen som tenkte i partiet. Det var omlag det vrengebildet borgerlige aviser presenterte av arbeiderbevegelsen. Men synspunktet var der i den mildere varianten, at arbeiderklassens tarv må gå foran de andre klassenes interesser. Og dette kunne spilles på av partiets motstandere. Fjalestad resonnerte langs liknende baner som Førsund når han forklarte hvorfor det ble så svak oppslutning om de kriseutvalgene som landsmøtet i 1933 hadde besluttet å sette ned i bygdene: Bøndene følte

> "at dette ikke var deres egne barn ... norske bønder nødig overgir sine interesser til andre klassers formynderskap ... aldri få nogen virkelig sosialistisk bondebevegelse før vi makter å skape organer som bøndene føler som sine egne og som vår bevegelse samtidig evner å beherske".[49]

Hornsrud synes å ha gått enda lenger i oppgjøret med teorien om arbeiderklassens ledende rolle. Hen tenderte til å ville gi "arbeiderbøndene" denne hovedrolla. Han skreiv at dersom arbeiderbonden ble gjeldfri, ville han danne "det nye fundament i arbeiderstaten", "lysstripen i det nuværende samfunds mørke, lysstripen som peker mot den nye tid".[50] Dette begrunnet han med at en gjeldfri arbeiderbonde ville produsere uten å utbytte eller å bli utbyttet og slik foregripe produksjonen slik den skulle foregå under sosialismen. En gjeldfri arbeiderbonde kunne produsere billigere enn det kapitalistiske jordbruket. Slik viste han både sosialismens overlegenhet og innskrenket kapitalismens virkeområde, representerte det første skrittet mot sosialismen.

Kritikerne av teorien om arbeiderklassens førerstilling var på

offensiven i partiet og vant gjennom med dette synet. Betydninga av forholdene på landsbygda ble stadig framholdt. I en kommentar til kommunevalgene i 1934 skreiv Skog- og Landarbeiderén:

> "Den norske landsbygd er en betydningsfull posisjon for arbeiderklassen ... Fremgang for fagorganisasjonen og partiet på landsbygden er en stadig stigende garanti for farene for et skille mellem by og land. Og her ligger løsningen, her er det strategiske hovedpunkt i spørsmålet om arbeiderklassens videre fremmarsj".[51]

Løsninga ble å likestille arbeidere og bønder, slik Lange hadde krevd. De måtte side om side slåss både innafor det nåværende samfunnet og for et annet. I en valgbrosjyre fra 1936 ble det snakket om hvordan arbeidere og bønder sammen skulle skape et nytt system", hvordan de på valgdagen sammen skulle "legge første grunnsteinen til den nye tida, grunnsteinen til et NORGE FOR FOLKET". Hver for seg var de for svake. Ved samhold kunne de vinne:

> "Arbeiderne alene vil ikke kunne makte det, bøndene alene heller ikke. Men sammenlagt vil disse to være en makt som ingen kan stenge for".[52]

Og Nygaardsvold anla nesten et evighetsperspektiv på samhørigheten:

> "Arbeidere og bønder vil alltid være henvist til samarbeid i et land som Norge. Den klassekamp de fører peker samme vei. De finner hverandre i felles kamp for felles interesser".[53]

Opphevinga av arbeiderklassens ledende rolle, nedtoninga av forskjellene og betoninga av fellesinteressene skapte behov for nye overordnete kategorier. En kunne som vi har sett, hevde at alle var arbeidere. Men det klang kanskje ikke så bra i alle ører. En brosjyre fra 36 rommet de fleste formene i kravet på

> ".. en nasjonal folkelig politikk som kan komme hele folket og særlig arbeidsfolket og småkårsfolket i land og by til gode ... trygge levekårene for de brede lag av folket".[54]

De nye begrepene var ofte lite presise. Denne brosjyren kalte motstanderne for "de mætte" i landet ... som er på livets solside". Synderlig mer presis var ikke Ystgaard. Han sa at småkårsfolket måtte "vernes" av regjeringa og spurte:

"Småkårsfolket! Hvad er det?
Det er den største del av folket. Det er den nøisomstlevende og hårdest stillede del av folket. Det er grunnvollen i folket. Tar man ikke vare på den, hevner det sig straks helt til topps".[55]

Dette var en form for tidlig, rudimentær form for lagdelingstenking. Partiets grunnlag var de som hadde det "hårdest" og måtte "vernes", tas "vare på". Å gå vekk fra tanken om en ledende rolle for arbeiderklassen kunne bety at alle klasser skulle føre en sjøstendig kamp. Men oftest gikk det sammen med oppheving av marxistiske begreper og tenking og åpnet for, som hos Ystgaard, for tanker om at alle skulle vernes av partiet. Folk skulle få sine interesser forvaltet og administrert. Partiet ble det handlende politiske subjektet - ikke klassen eller klassene.

Landsmøtet i 1936 ble det endelige skrittet vekk fra forestillinger om partiet som et klasseparti hvor arbeiderklassen hadde en særlig rolle. Det ble en bekrefting på at flertallet i 1930 nå hadde gått over på mindretallets standpunkt. Torp anslo tonen allerede i innledningstalen sin for landsmøtet:

"Nye grupper av befolkningen er kommet med, sjøens arbeidere og fiskerne, landarbeiderne og bøndene kommer, og funksjonærene vinnes i stadig stigende utstrekning for organisasjonen".

Og han vendte tilbake til emnet ved slutten av landsmøtet:

"Vår bevegelse er ikke bare vokset i høiden; vi ser av medlemsstatistikken at alle yrkesgrupper er representert, og vi kan fastslå at Det norske Arbeiderparti i kraft av sin sammensetning, sin oppbygning, står i dag som et utmerket uttrykk for hele det norske folk. I partiets rekker finner vi representanter for fiskerne, for jord- og skogsarbeiderne, for sjøfolkene, for industrien, handel og kontor, for dem som er intellektuelt utdannet og slik, nettop slik skal det være".[56]

I motsetning til i 1933 ble det nå ikke skilt mellom dem som skulle være medlemmer og dem som skulle være tilhengere. Arbeiderpartiet var etter Torps mening et folkeparti, og burde være det. Noen plass for en ledende klasse fantes ikke her.

Rudimenter av dette kunne anes når Torp talte om at "bondebefolkningens økonomi er av grunnleggende betydning for hele vårt "samfund", og at "det tjener byarbeiderne til ære at de forstår

dette".[57] Dette var en gjenklang av sosialdemokratenes gamle syn på arbeiderklassens politiske lederskap: Den ledet ved å ha den overlegne politiske innsikten som lå i å forstå at den best tjente seg sjøl ved å ta omsyn til andre. Men hovedvekta lå i 1936 på likestillinga mellom gruppene i folket, mellom bønder og arbeidere. Tranmæl snakket nå i samme åndedrett om "den arbeider- og bondereisning" som krisepolitikken hadde ført til.[58]

"Folket" rykket nå inn i terminologien ved sida av "det arbeidende folket" og "arbeiderne". Begrepene ble brukt omlag synonymt, om hverandre. Manifestet fra landsmøtet er et godt eksempel. Det sa at partiet vendte seg til

> "... hele det arbeidende folk i by og bygd ... med appell om ... kamp for et ... folkestyrt Norge. Hele det arbeidende folk har felles interesser. Bare ved at hele folket samler sig ... kan det skapes ... trygge levevilkår. Arbeiderpartiet og arbeiderregjeringens krisepolitikk har vært til stor hjelp for det norske folk ... arbeiderne har hatt regjeringsmakten ... statsmakten (skal nyttes) til gagn for det arbeidende folk ...[59] Målet er: Arbeid og trygge kår for alle. Norge for folket".

Samme likhetstegnet satte Hans Fladeby fra AFL, da han hilste fra gjestene på landsmøtet. Han sa at valget avgjorde "om arbeiderklassen, folket, i de kommende år skal kunne styre og stelle i sitt eget land".[60]

Den glidende språkbruken innebar neppe at folk mente at f.eks. en lærer var arbeider, men vitner om hvordan partiet ennå ikke hadde vent seg helt til den nye terminologien. "Arbeiderklasse" falt fortsatt lett på tungen.

Det var ikke enighet om denne dreininga. I samband med et forslag om en endring i arbeidsprogrammet, kom en opposisjon til uttrykk, særlig fra fagforeningshold i Oslo. Etter forslaget skulle det nå hete at partiet gikk inn for "alle folkets demokratiske rettigheter" i stedet for det tidligere "det arbeidende folks demokratiske rettigheter".

De som ønsket endringa, blant dem sentralstyret, argumenterte for

dette i to punkter. For det første kunne ikke demokratiske rettigheter beskjæres, forbeholdes en del av befolkninga. De gjaldt prinsipielt for alle. I innledninga til debatten om arbeidsprogrammet sa Tranmæl at forandringa skulle

> "forebygge at det kan tas reservasjoner hvor det gjelder et spørsmål som de demokratiske rettigheter".

Dernest var det slik at partiet nå representerte hele befolkninga. Derfor måtte formuleringa endres. Tranmæl fortsatte med å si at partiet

> "i dag står som uttrykk for hele folket, og det må være vår opgave fullt ut å hevde og virkeliggjøre det som ligger i dette krav".[61]

Den gamle formuleringa kunne avskjære rekrutteringa til partiet. Trygve Lie fulgte i debatten opp dette:

> "Ved å opprettholde den tidligere form - hvormed folk i alminnelighet tenker bare på kroppsarbeidere - får vi en opfatning til å vokse som jeg tror er uriktig".[62]

Opposisjonen var uenig på begge disse punktene. Til kravet om at alle skulle nyte godt av demokratiske rettigheter, repliserte Johs Clausen:

> "Hva er det ikke Quisling-partiet tillater sig å foreta overfor våre organisasjoner? Og så skulde det ha krav på full ytringsfrihet?"[63]

Foruten motstanden mot å godta at reaksjonære skulle ha fulle rettigheter og arbeidsmuligheter under sosialismen, mente opposisjonen at forandringa rokket ved klassekarakteren til partiet. De oppfattet forslaget slik at det åpnet for alle og enhver til å bli medlemmer av partiet, også "alle gode borgere", som Meyer i sin tid utla det. Til grunn for dette synet lå ikke bare forslaget om endring på dette punktet, men at en mente at den politikken partiet hadde ført i regjeringsposisjon hadde kommet overklassen til gode. Særlig hadde landbrukspolitikken favorisert storbøndene. Dersom alle og enhver skulle tilgodeses og kunne bli medlem, var de redd partiet ville omdannes fra et parti for og av arbeidsfolk til et formynderskap over arbeiderklassen. Birger Eriksen sa at forslaget innebar

"en utglidning til høire. Ved å sløife ordene "det arbeidende folk" kan det utlegges som at man fjerner sig fra den gamle grunnsetning at arbeiderklassens frigjørelse skal være dens eget verk. Og bare en slik ting kan vekke mismot og lett bli misforstått".[64)]

Opposisjonen insisterte altså på at arbeiderklassen fortsatt var den ledende klassen som gjennom sin egen kamp skulle frigjøre seg sjøl og andre, ikke den lidende klassen. Til dette repliserte Tranmæl at dette ikke avhang av programformuleringa. Partiet garanterte klassekarakteren, så å si gjennom sin blotte eksistens.[65)] Endringsforslaget ble vedtatt med klart flertall.

Fra 1933 til 1936 brøt Arbeiderpartiet med teorien om en ledende klasse og hevdet likestilling mellom alle gruppene i folket. De tenkte framleis innafor det vi har kalt historisk blokk. Men dette begrepet treffer ikke lenger helt presist deres oppfatning av klasseallianser, av to grunner. For det første innebar "Norge for folket" at partiet tenderte mot å ville omslutte hele befolkninga. Dessuten begynte forestillinger om å forvalte folkets interesser å gjøre seg gjeldende ved sida av tanken om klassekamp. Tendenser til lagdelingstenking ved sida av klasseanalysen, og som vi seinere skal se, et nytt syn på staten, gjorde at partiets sosiale grunnlag ble oppfattet som et forvaltet fellesskap. En historisk blokk av flere klasser er derimot et kampfellesskap med brodd mot borgerskapet, for å oppløse den blokken som står under borgerlig hegemoni.

Forandringa må bl.a. forstås ut fra den nye situasjonen som regjeringsparti. For å komme i regjeringsposisjon i 1935 og beholde den til valget i 1936 og videre, måtte partiet også godta en taktisk allianse og gå inn i en faktisk parlamentarisk koalisjon. Seinere skal vi se videre hva som lå i kriseforliket med Bondepartiet og hvordan jordbrukspolitikken etter 1935 ble preget av den problematiske alliansen med storbøndene.

D. ET PARTI FOR "SAMFUNNSINTERESSENE" 1939

Prinsipp-programmet fra 1939 representerte stort sett en stadfesting av de standpunktene som ble hevdet i 1936. Vi har tidligere sett hvordan klassesynspunktet stod lite sentralt. Det sosiale grunnlaget for partiet, i betydninga tilhengere, var nå "folket" som skulle vinnes for det sosialistiske grunnsynet. Stort sett ble dette nyttet på samme vis som "arbeidsfolket". Forskjellen lå i at det var den siste gruppa som partiet skulle "samle, organisere og dyktiggjøre", dvs. det var først og fremst dem de ønsket som medlemmer. Det fantes ingen antydninger av noen særlig rolle for noen gruppe eller klasse.

Som vi så mente DNA framleis at det fantes motsetninger. Men disse gikk ikke langs klart definerte klassegrenser - men mellom mer abstrakte størrelser - som "krefter", "interesser" og "systemer". Det var en tendens til å identifisere begrepene "folk", "samfunn", "nasjon" og "land". Det het f.eks. at partiets politikk er "en nasjonal velferdspolitikk som vil trygge landets og folkets framtid". Arbeiderbevegelsen talte nå på vegne av helheten, på vegne av det eksisterende samfunnet. Den hevdet "samfunnsinteressene" mot "de snevre kapitalinteresser" og enda mer mot "reaksjonære krefter", fascismen og nazismen.

Mens partiet i begynnelsen av 30-tallet hevdet klasseinteressen mot staten og samfunnet, stod det nå fram som bærer av den samfunnsmessige rasjonaliteten. Nå var det motstanderne som var definert ut av folk og samfunn.

De borgerlige partiene var motstandere fordi de gikk mot samfunnets forsøk på å kontrollere de snevre kapitalinteressene. Men samtidig gikk fascismen og nazismen "både mot de borgerlig-liberale partier og arbeidsrørsla". DNA gikk derfor inn for en anti-fascistisk allianse. Fascismen var "en kulturfare som alle demokratiske krefter må stå samlet for å avverge".

Konklusjon

I løpet av 30-tallet endret Arbeiderpartiet oppfatningene sine om hvilket sosialt grunnlag de ønsket for bevegelsen. De utvidet omfanget av hvem de ville ha med seg - på tilhengernivået og på medlemsnivået. I 1930 ønsket partiet å ha det arbeidende folket som tilhengere. I 1936 og seinere ville det representere hele folket - som imidlertid ikke var det samme som totalbefolkninga i landet. Storborgerskapet holdt de framleis utafor. Denne endringa kan også leses av når de tallfestet omfanget av det sosiale grunnlaget - til 7 - 8 tideler i 1930, til 9 tideler i 1936. Den siste tidelen omfattet storborgerskapet og de "kapitalistisk interesserte", slik vi så fylkesbrosjyrene bestemte dem. Hvilke grupper de nye tidelene omfattet, foreligger det få eksplisitte og uttømmende utsagn om i kildene. Men det synes å ha vært disse gruppene de hadde i tankene: På landsbygda ble nå alle bønder utenom de kapitalistiske storbøndene reknet til partiets potensielle tilhengerskare. Nå var mellomstore bønder som dreiv med leid arbeidshjelp kommet til, forutsatt at de sjøl utførte arbeid på garden. I byene var det tre grupper. Det var det egentlige bysmåborgerskapet - håndverkere, handlende, folk i frie yrker. Det var dessuten småkapitalister, "mindre næringsdrivende", som på samme vis som de mellomstore bøndene kunne ha ansatte lønnsarbeidere, men sjøl arbeidde med. Og det var endelig alle funksjonærer utenom de høyere, kapitalrepresentantene, som ble reknet til borgerskapet.

På medlemsnivået utvidet de grunnlaget fra først og fremst å være arbeiderklassen til å omfatte det arbeidende folket. Denne dobbelte forandringa gikk sammen med en endring i klassenes innbyrdes forhold til hverandre. Arbeiderklassen gikk fra lederstilling til likestilling, de andre fra tilskuere til deltakende aktører. Denne utviklinga gjorde at partiet nyttet mindre presise og vitenskapelige kategorier. På samme vis som "arbeiderbonde" var "småkårsfolk" og "de brede lag av folket", tøyelige begrep som kunne nyttes slik det høvde for anledninga.

Forandringa gjaldt ikke bare hvem som skulle samarbeide, men også

samarbeidets art. I 1930 og også i 1933 ble det forstått som en historisk blokk, som et fellesskap som ble vunnet gjennom kamp og som fant sin mening i kampen. Etterhvert kom samarbeidet mer og mer til å bli forstått som en administrert enhet, en enhet som bestod i at folk sluttet opp om partiet som tilhengere, som så forvaltet interessene på vegne av dem. Folk ble tilhengere i ordets opprinnelige mening, et anhang til partiet. Det synes å ha vært en sammenheng mellom på den ene sida å gå vekk fra marxistisk klassetenking, begrepet om en ledende rolle, betoning av kampfellesskapet, og på den andre sida overgangen til å hevde at alle stod i samme stilling innen samarbeidet, introduksjonen av lagdelingstenking og synet på partiet som en forvalter av interessene.

Denne overgangen hang igjen sammen med satsinga på parlamentarismen. Dels var dette begrunnet i at ikke-proletære lag ikke lot seg mobilisere på utenomparlamentarisk vis, bl.a. fordi de ideologisk ytte motstand mot det, slik vi så i forrige kapittel. Men overgangen til parlamentarismen betydde også at begrepet om ledende klasse mistet mening. I valg talte først og fremst stemmer og de var like vektige, uansett hvilken sosial gruppe de kom fra. Satsinga på parlamentarismen betydde også et nytt syn på politisk praksis - mer i tråd med partiet som forvalter enn som uttrykk for en kampenhet. Dette vil bli nærmere undersøkt i neste kapittel.

Den parlamentariske orienteringa gjorde også at partiet måtte ta stilling til allianser og koalisjoner. Partiet godtok ikke allianse som et kampfellesskap - noe avvisninga av folkefronttanken viste. Dette hadde djupe røtter i partiets historie og særlig i tranmælismens tenking og praksis slik den hadde utviklet seg. Arbeiderpartiet ønsket ikke samarbeid, men samling om partiet. Fra gammelt hadde partiet avvist samarbeid med Venstre, sjøl om det fant sted en tilnærming i den "opportunistiske" fasen rundt århundreskiftet. Men så var partiet konsekvent. Det avviste arbeider- og bonderegjeringsparolen i 1922. Det sa nei til samarbeid med de andre partiene og gruppene i arbeiderbevegelsen. Å godta eksistensen av Norges Socialdemokratiske Parti, Norges

Kommunistiske Parti eller Mot Dag ved å samarbeide med dem, var å "legalisere splittelsen". Som vi skal se var liknende tanker også ett av motivene for å avvise kontakt med Bygdefolkets Krisehjelp.

Men i og med parlamentarismen og situasjonen som mindretallsregjering, måtte det godta en parlamentarisk koalisjon med Bondepartiet. Også en annen form for allianse kom til å bli godtatt - samarbeid med "alle demokratiske krefter" mot nazismen, slik vi så i programmet fra 1939.

Omlegginga av partiets kurs i begynnelsen av tiåret stakk bl.a. i at situasjonen kom til å bli sett som en defensiv for arbeiderklassen. Partiet søkte etter løsninger som tilsvarte den nye situasjonen. I den første fasen innebar dette å arbeide innafor kapitalismen, i neste omgang skulle sosialismen komme. Partiet hadde opprinnelig villet bygge på arbeidsfolket. Når partiet satset på "hele folket" var dette mye begrunnet i frykten for å få disse gruppene mot seg. En trudde i begynnelsen lite på at grupper utafor det arbeidende folket kunne vinnes for sosialismen. Men dette taktiske trekket ble etterhvert det strategiske utgangspunktet. Dette kom ikke av at disse gruppenes situasjon ble radikalt samfunnsmessig endret i løpet av 30-tallet. Mellomstore bønder med leid hjelp, bysmåborgere, småkapitalister og funksjonærer i mer ledende stillinger undergikk ikke forandringer i denne tida som plasserte dem i skarpere motsetning til kapitalen og nærmere arbeiderklassen. Iallfall gjennomførte ikke DNA noen analyser som viste dette. Det lengste en kom var å vise til at det foregikk former for faglig og økonomisk organisering - men uten klart å kunne påvise det spesifikt sosialistiske ved dette. Det var lite i deres objektive plassering som tilsa større interesse i sosialismen i 1936 enn i 1930, iallfall slik DNA hadde forstått sosialismen til dette tidspunktet. Men om gruppene ikke kunne vinnes for denne sosialismen, kunne kanskje sosialisme bli noe annet, bli omdefinert til å være det disse gruppene kunne gå inn for. Hvordan en ny sosialismeforståelse vokste fram, skal vi se på i kapittelet om jordpolitikken.

TILLEGG: ARBEIDERPARTIET - DEN NORSKE FOLKEFRONTEN?

Partiet DNA oppviste fra midten av 30-tallet en likhet med de folkefrontene som ble dannet i andre land - Spania, Frankrike, Chile. Arbeiderpartiet er blitt forstått som et slags norsk motstykke til folkefrontene både i samtida, av bl.a. Mot Dag, og i ettertid, av bl.a. Hans Fredrik Dahl og Vidar Keul.[66] I denne ekskursen skal vi se nærmere på synspunktet. Hvilke likheter fantes mellom Arbeiderpartiet og folkefrontene? Var det også karakteristiske forskjeller? Gir det innsikt å forstå Arbeiderpartiet i termer av en folkefront? Kan de problemstillingene som fikk Den kommunistiske Internasjonalen til å lansere folkefrontpolitikken bidra til forståelsen av den norske utviklinga?

Programmatisk vedtok Den kommunistiske Internasjonalen den nye politikken på den sjuende kongressen i august 1935. Forvarslene om et kursomslag hadde kommet tidligere, særlig i Frankrike, hvor sosialdemokratiske og kommunistiske arbeidere hadde gått sammen i anti-fascistiske demonstrasjoner på vårparten 1934. Folkefrontpolitikken var et radikalt brudd med den linja Komintern hadde ført fra 1928. Forventningene om at en økonomisk krise skulle revolusjonere arbeidermassene hadde da gjort at trua på en snarlig revolusjon var styrket. Sosialdemokratiet ble sett som viktigste hindringa, og kampen mot det ble overordnet kampen mot fascismen. Sosialdemokratiet ble sett som en fløy innen borgerskapet, som "sosialfascister". Etterhvert erkjente Komintern at arbeiderklassen i de kapitalistiske landene stod i en defensiv stilling. Fascismen hadde seiret bl.a. i Tyskland. Den viste seg ikke å være en forbigående episode eller opptakten til en situasjon hvor revolusjonen var mulig. Komintern så en økende krigsfare som både ville rette seg mot den europeiske arbeiderklassen og mot Sovjet-samveldet. Overfor denne faren hadde den politikken Komintern og seksjonene tidligere hadde ført, spilt fallitt. "Klasse-mot-klasse"-politikken fra 1928 og framover var iallfall en medvirkende årsak til at arbeiderbevegelsen ikke fikk reist et effektivt forsvar mot fascismen.

Som et svar på den nye situasjonen skulle kommunistpartiene nå føre

fram folkefrontpolitikken. Den kan karakteriseres slik:[67]
Det sosiale grunnlaget for fronten skulle utvides. For det første måtte en søke å forene arbeiderklassen. Det måtte dannes en kampfront av arbeidere på tvers av politiske skillelinjer. Dette skulle skje ved at kommunistene ikke lenger bekjempet sosialdemokratiet som en taktisk hovedfiende. Tvertimot skulle de søke å opprette en proletær enhetsfront ovafra, dvs. gjennom et samarbeid med de sosialdemokratiske partiene og lederskapene:

> "Uten for et øyeblikk å gi opp sitt uavhengige arbeid med hensyn til kommunistisk oppdragelse, organisering og mobilisering av massene, må kommunistene, for å gjøre veien til aksjonsenhet lettere for arbeiderne, søke etter felles handling med de sosialdemokratiske partiene, reformistiske fagforeninger og andre organisasjoner for de arbeidende mot proletariatets klassefiende på grunnlag av korte eller langvarige overenskomster".

Med en samlet arbeiderklasse, en proletær enhetsfront som kjerne, skulle kommunistene søke å bygge opp en folkefront. Denne fronten skulle omfatte også ikke-proletære klasser og lag:

> "I arbeidet for å forene de arbeidende bøndenes, bysmåborgerskapets og de undertrykte nasjonalitetenes arbeidende masser under proletariatets lederskap, må kommunistene forsøke å opprette en brei antifascistisk folkefront på grunnlag av den proletære enhetsfronten og støtte alle de særlige krav hos disse delene av de arbeidende massene som er i tråd med proletariatets grunnleggende interesser".[68]

Ifølge Feiwel Kupferberg var det også trekk i kongressens resolusjon og Dimitrovs innledning som pekte på at

> "... man inte enbart inriktade sig på att etablera folkfronter utan att man siktade längre, mot nationella fronter, i vilka delar av kapitalistklassen skulle kunne ingå".[69]

Politikken med folkefront og nasjonal front innebar at en var rede til å samarbeide ikke bare med ikke-proletære klasser og lag, men også med sosialdemokratiske og borgerlige, ja konservative partier. Forutsetninga var deres anti-fascistiske holdning.

Politikken hvilte på en oppfatning av en hovedmotsetning mellom finanskapitalen og folket. Fascismen ble sett som finanskapitalens diktatur som ni tiendedeler av folket ikke hadde interesse av.[70]

Folkefrontenes politiske oppgaver bestod kortsiktig i defensive tiltak . De skulle være anti-fascistiske. Dette innebar i praksis et forsvar for det borgerlige parlamentariske demokratiet - som et bedre alternativ enn den borgerlige fascismen. Dernest var oppgaven å ivareta massenes aktuelle velferdskrav, forsvare levestandarden innafor rammen av kapitalismen. Oppgaven var ikke i den aktuelle situasjonen å gjennomføre revolusjon og sosialisme. Endelig var det et vesentlig islett i politikken å bekjempe krigstruselen. Det kom etter hvert først og fremst til å bety å kjempe for at de kapitalistiske landene ikke slo seg sammen i et angrep på Sovjet, forsvare den sosialistiske staten.

Det sosialistiske perspektivet var ikke vekk for godt, men det var skutt ut i framtida. Tanken var at først måtte en knekke fascismen, deretter ville det oppstå nye motsetningsforhold og spenninger som satte sosialismen på dagsordenen. Dette forutsatte at de globale styrkeforholdene var tilstrekkelig fordelaktige for de sosialistiske kreftene.

Det forandrete synet på de umiddelbare politiske oppgavene medførte også en endring med omsyn til politisk praksis. Det viktigste var kanskje at kommunistene skulle kunne støtte eller gå inn i folkefront-regjeringer, uten sjøl å være det dominerende elementet. Komintern hadde i en tidligere fase, på kongressen i 1922, lansert parolen om "arbeider- og bonderegjering". Men da inngikk den som ledd i en offensiv maktkamp med revolusjonær utgang, under ledelse av de kommunistiske partiene. Nå fant parolen om regjeringsmakt sin begrunnelse i den defensive stillinga for arbeiderbevegelsen. Den sjuende kongressen stilte vilkår til regjeringsdeltaking, at statsapparatet var tilstrekkelig desorganisert til ikke å kunne yte motstand, at regjeringa vokste ut av en aktiv anti-fascistisk massebevegelse og at den var rede til en kontant anti-fascistisk kamp. Men f.eks. i Chile kom kommunistene til å delta i en regjering uten at disse vilkårene kunne sies å være fullt oppfylt.

Oppslutninga om det demokratiske borgerlige alternativet løp

sammen med et nytt syn på det nasjonale. En tok avstand fra sjåvinisme, men mente at det fantes former for sunn nasjonalfølelse. Et praktisk utslag av den positive holdninga til det nasjonale var forsøkene på å bygge opp lederne i kommunistpartiene som "landsfader"-skikkelser: Harry Pollitt i Storbritannia, Maurice Thorez i Frankrike osv.[71)]

Slagordet om folkefront dukket opp i Norge på to vis. Det ble lansert av NKP - som en form for tilnærming overfor DNA. For det andre ble som nevnt, DNA tolket som en variant av folkefront av Mot Dag. Begge disse utspillene fikk et visst, begrenset nedslag i partiets sjølforståelse, hos enkelte partimedlemmer.

I 1935 hadde folkefronter stilt opp ved kommunevalgene i Frankrike, i 1936 fikk folkefronten seire ved parlamentsvalgene våren 1936, som førte til danninga av Leon Blums første regjering. I februar 1936 kom den spanske folkefrontregjeringa. Dette utgjorde en umiddelbar internasjonal bakgrunn for den henvendelsen NKPs 5. landsmøte i april 1936 rettet til DNA om valgsamarbeid med sikte på seinere samling i ett parti. DNAs landsmøte i mai diskuterte dette tilbudet. Et forslag om valgsamarbeid ble stemt ned mot 13 stemmer. I stedet vedtok landsmøtet innstillinga fra landsstyret om at en

> "... innbyr Norges kommunistiske Parti til forhandlinger om samling i ett parti uten organiserte fraksjoner og på grunnlag av Det norske Arbeiderpartis prinsipper, retningslinjer og politikk".[72)]

Forhandlingene munnet etter fire møter ut i ingenting i slutten av 1937.[73)] Imidlertid ble det i samband med dette vedtaket på landsmøtet i DNA ført en debatt hvor folkefrontbegrepet ble trukket inn.

Flere av debattantene trakk inn erfaringene med den franske folkefronten. Det kan spores tre vurderinger av denne. Den første var at folkefrontene ikke var sosialistiske, men at dette var riktig politikk i den aktuelle situasjonen. Dette synet ble framført av Jacob Friis. Han argumenterte sterkt for at arbeiderklassen måtte gå inn for og forsvare det borgerlige demokratiet,

at dette var i arbeiderklassens interesser ut fra den aktuelle konjunkturen. Det var arbeiderklassen som måtte garantere demokratiet:

> "Hvilke slutninger kan man trekke av de politiske begivenheter i Spania og Frankrike? Har socialismen seiret? Nei, ikke på nogen måte. I begge land stod fremgangen ved valgene, - som betegnet en utvilsom forskyvning i venstreretning - i det borgerlige demokratis tegn. Men i begge tilfelle ser vi altså det fenomen at det som preger den internasjonale klassekamp er at arbeiderklassen fremmer og støtter det borgerlige demokrati - de må så å si frem på barrikadene til forsvar for det. Det er med andre ord blitt et nytt klasseinnhold i de seire som er vunnet, fordi en ny klasse preger seirene på den demokratiske front. Og derfor innstiller vi oss på den samme internasjonale linje, nemlig på alle områder å forsvare de rettigheter folket har vunnet på demokratisk vei og alt det som har med demokratiets beste tradisjoner å gjøre, fordi vi ser at denne kampen for demokratiet, er det arbeiderklassen som i våre dager kjemper og rykker frem".[73]

Tranmæl var enig med omsyn til hvilke rammer folkefronten i Frankrike arbeidde innafor. Men han var ikke som Friis positiv til dette. Tvertimot hevdet han at dette var noe "tilbakeliggende":

> "Frankrike er nevnt her. Det ligger i mange henseender tilbake. Det er også borgerlige radikale elementer i Folkefronten. Hvad vi må gjøre er å handle ut fra våre egne forhold. Da må vi fortsette arbeidet for å fullføre klassesamlingen slik at det kan stå en enig, besluttsom arbeiderklasse mot borgerskapet og for socialismen".[74]

Tranmæl framstilte altså DNAs linje som mer framskreden, lengre til venstre enn folkefrontpolitikken, som noe som ikke bygde på "borgerlige elementer", men på en arbeiderklassens enhet mot borgerskapet. En slik avvisning av en parole fra Komintern om regjeringsdanning hadde Tranmæl stått for før - i samband med kravet om "arbeider- og bonderegjeringer" i 1922. Scheflo og de andre som dannet NKP gikk inn for parolen. Tranmæl avviste den med kritikk fra venstre. Dette måtte innebære samarbeid med Venstre og Arbeiderdemokratene - som DNA begge så som klare motstandere. I 1936 var imidlertid Tranmæls venstreposisjon og understreking av klasseperspektivet av åpenbart retorisk karakter. På samme landsmøtet forsvarte han sterkt den nye programformuleringa om at partiet skulle forsvare folkets demokratiske rettigheter, fordi det nå stod som "uttrykk for hele folket". Og dette stod jo i

klar motsetning til hans betoning av DNAs klasselinje til forskjell fra den franske folkefrontlinja. I samme lei som Tranmæl argumenterte Ivar Skjaanes, ordfører i Trondheim for DNA:

> "Det er henvist til Folkefronten i Frankrike. Ingen er i tvil om at denne gruppering er i høieste grad situasjonsbestemt, og ingen tror vel på at det vil være mulig å bygge nogen fast og varig arbeiderpolitikk på den, selv om man begrenser den til krisepolitikken? Hvorfor da tenke sig det mulig i Norge?"[75]

Eyvind Dahl fra Stavanger, ledet opposisjonen på dette landsmøtet, bl.a. i spørsmålet om listesamband med NKP, som han gikk sterkt inn for. Dette gjorde også at folkefront-perspektivet for ham framtrådte positivt - som for Friis. Men Dahl så folkefronten som sosialistisk:

> "... opmarsjen for Folkefronten skaffet Frankrike en socialistisk regjering - til tross for at Friis igår vilde gjøre det til en borgerlig historie det hele".[76]

Disse holdningene til den franske folkefronten og til Kominterns parole preget også holdninga til spørsmålet om folkefront i Norge. Med unntak av Dahl og de øvrige 13 var landsmøtet klart mot folkefront i betydninga organisatorisk samarbeid mellom DNA og NKP, bl.a. ved valget. De fleste var også mot at begrepet om folkefront på noe vis skulle spille en rolle for DNA. Meyer spurte ironisk om "Hva hensikt skal det ha å leke "folkefront" her hjemme?"[77] Øisang var enig med flertallet om å avvise samarbeid med NKP. Men han ga begrunnelsen en annen vri: "Det norske Arbeiderparti er folkefront god nok".[78]

Teorien om folkefront spilte altså ingen framskutt rolle i Arbeiderpartiets sjølforståelse og politiske teori. Dels var det noe en avgrenset seg mot. Dels kunne en nytte det retorisk - som Øisang. Dels kunne begrepet misforstås - eller mistolkes - i "venstristisk" retning i taktisk øyemed - som Dahl.

Likevel fantes det folk i partiet som både gikk inn for folkefrontpolitikk og som forstod partiet i slike termer. Blant dem var motdagistene som nettopp på dette landsmøtet ble tilsluttet Arbeiderpartiet på nytt, og Jacob Friis. Han forfulgte temaet

i en artikkel etter landsmøtet. Han slo her til lyd for at partiet skulle ta aktiv stilling for nasjonale symboler som nasjonalsang og flagg. Men dette var bare uttrykk for en djupere, mer prinsipiell holdning fra hans side. Kampen for det borgerlige demokratiet måtte føres av arbeiderklassen. Den var ikke avsluttet en gang for alle, men måtte fortsette som en bestanddel av kampen for sosialismen. Folkefrontene var etter hans mening en "revolusjonær-demokratisk massebevegelse under arbeiderklassens førerskap". Og den aktuelle oppgava var ikke å stå "på det proletariske diktaturs, men på den demokratiske revolusjons barrikader". Han hevdet at en mellomperiode var en nødvendig forutsetning for en seinere overgang til sosialismen. Den ga nemlig bondemassene "anskuelsesundervisning" i at bare arbeiderklassen kan lede revolusjonene. Han polemiserte så mot oppfatninger om at det ikke gjaldt i Norge, mot holdninger om at det ikke var noen fascistisk fare, om at "her er Arbeiderpartiet folkefront god nok", og at en periode til anskueliggjøring ikke var nødvendig. Han spilte på Øisangs utsagn på landsmøtet:

> "Det er riktig at Arbeiderpartiet hos oss er folkefront god nok, men bare under en forutsetning: at vi selv er fylt av og evner å bibringe andre den revolusjonær-demokratiske ånd som har skapt folkefrontbevegelsen i andre land. Hvis ikke er det bare dårlig selvskryt og selvbedrag å si at "Arbeiderpartiet er folkefront god nok"".[79]

Mot Dags syn på DNA som en parallell til folkefrontene var en del av begrunnelsen for å gå inn i Arbeiderpartiet. En måtte samle de kreftene som lot seg forene mot fascismen. Forståelsen holdt seg også etter at de hadde gått inn. Den ble utviklet bl.a. i flere artikler i "Det tyvende århundrede" hvor jo Arne Ording ble medredaktør og flere av de andre motdagistene var flittige bidragsytere. Åke Ording søkte her i 1937 å tolke krisepolitikken inn i en strategisk sammenheng. Han mente at den økonomiske oppgangen i hovedsak skyldtes internasjonale konjunkturer og ikke partiets økonomiske politikk. Men politisk hadde denne linja gitt resultater:

> "Nye samfundslag er mobilisert om arbeiderbevegelsen i den antifascistiske front. Statsinitiativet i det økonomiske liv med sikte på planøkonomisk løsning har vunnet tilslutning innenfor større lag av befolkningen. Arbeiderbevegelsen og

sosialismen er i den almindelige bevissthet rykket fram fra å være en isolert opposisjonsbevegelse til å bli det dominerende politiske parti, hvis programposter gir uttrykk for praktiske livsspørsmål for storparten av folket".[80]

Hos Ording var en rekke elementer av folkefronttenkinga til stede: kampen mot fascismen, arbeiderbevegelsen som kjerne i en folkelig bevegelse, umiddelbare reformer for å tilfredsstille dagskrav som innledning til en annen, neste fase mot sosialisme, ansvar for hele nasjonen.

Hvor treffende er det å karakterisere Arbeiderpartiet som en norsk folkefront?

Med omsyn til det sosiale grunnlaget var likheten slående. Både DNAs fylkesbrosjyrer fra 1936 og Dimitrov i 1935 anga at 9/10 av folket hadde felles interesser. Både Arbeiderpartiet og Komintern poengterte uttrykkelig hvor viktig det var å få med seg småprodusentene, særlig de arbeidende bøndene. Både i Arbeiderpartiet og i Komintern fantes det antydninger om at deler av kapitalen kunne ha interesser felles med folket. I Frankrike deltok radikalsosialistene, i Spania venstrerepublikanerne i folkefrontene - begge radikale, demokratiske borgerlige partier.[81] I Norge sluttet bl.a. tidligere kjente venstrefolk opp om DNA, som f.eks. Arnold Ræstad, tidligere utenriksminister. Men mens Komintern og NKP gikk inn for proletær enhetsfront, insisterte DNA på klassesamling i DNA. "Det finnes intet grunnlag i Norge for opprettholdelse av mer enn ett parti", som Tranmæl hevdet.

Også når det gjaldt politisk program var det vesentlige likhetspunkt. Kampen mot fascismen var sentral. Både i DNA og i Komintern ble dette nyttet som argument for å slutte opp om det borgerlige demokratiet. Dette skjedde riktignok tidligere i Arbeiderpartiet. Og den indre utviklinga gjorde at omslaget ikke kom så brått som i tilfellet med Komintern. Og Kominterns oppslutning var situasjonsbetinget, ikke prinsipiell som Arbeiderpartiets. Kommunistpartienes prinsipielle tilslutning til parlamentarismen kom først etter krigen. Både DNA og Komintern mente det var umulig å gå over til sosialismen i den aktuelle situasjonen.

I stedet måtte det føres en politikk som skulle ivareta folkets interesser innafor rammen av kapitalismen. Men begge hadde forestillinger om at den aktuelle politikken i neste omgang ville føre over i sosialisme. Colbjørnsen argumenterte for hvordan krisepolitikken var en overgang til sosialismen. Statskapitalismen var "sosialismens forstue" hevdet han under påberopelse av Lenin.[82] På dette punktet var det imidlertid en vesentlig forskjell - mens Colbjørnsen hevdet at det aktuelle stadiet var en overgangsform til sosialismen, så Dimitrov det som en mulig overgang til revolusjonen og vendte seg eksplisitt mot den tolkinga av Lenin som f.eks. Colbjørnsen stod for.[83] Tanken om en egen fase mellom kapitalisme og sosialisme kom i kommunistpartiene først etter krigen.

Forsvaret for Sovjet-samveldet hadde en mer markert plass hos Komintern. Men det var til stede hos DNA fortsatt. Det fantes bl.a. i partiet en egen Arbeiderbevegelsens informasjonskomite for Sovjet-samveldet. Moskva-prosessene skapte stor skepsis hos mange Arbeiderpartifolk. Men sympatien forsvant vel først under Finlands-krigen - hvor Tranmæl i Arbeiderbladet hetset om "nazikommunister".

Omlegginga av den politiske praksisen hadde også likhetstrekk. Både i DNA og i Komintern gikk en inn for regjeringsmakt. Og sjøl om Dimitrov i 1935 presiserte vilkår til regjeringsdeltaking, gikk som nevnt det chilenske kommunistpartiet inn i en regjering som ikke beveget seg særlig ut over rammer som også DNA nådde. Den chilenske folkefrontregjeringa gjennomførte sosiale reformer, men tok f.eks. ikke opp noen omfattende landreform.[84] Det var også parallell når det gjaldt å slutte opp om de nasjonale verdiene. Hans Fredrik Dahl har vist hvordan DNA dels skiftet standpunkt, dels ga gamle begreper nytt innhold - for til slutt å komme ut med positiv holdning til "det nasjonale".[85] Og Nygaardsvold ble som Thorez kjørt fram i landsfader-stil. Valgkampen i 1936 var første gang partiet brukte ledernes kontrafei som politisk argument. Nygaardsvold og Torp figurerte bl.a. i ti-meter høye portretter utapå Folkets Hus i Oslo under massemøter. Det nasjonale ble sterkt understreket av en tidligere

framtredende motdagist, Trond Hegna. Han søkte å vise som tidligere Olav Scheflo, at DNA var den rettmessige arvtakeren av den nasjonal-demokratiske Venstre-tradisjonen. Arbeiderpartiet var den sanne arvingen fordi Venstre ikke hadde forblitt tru mot bondedemokratiet. Det var bundet til kapitalistiske krefter på land og i by. "Folkestyre på det økonomiske området" var rette måten å videreføre kampen for det politiske demokratiet. Hos Hegna ble kampen for sosialisme, politisk demokrati og nasjonale verdier knyttet sammen. Kapitalisme, fascisme og fedrelandssvik ble buntet sammen på den andre sida. Borgerskapet ble definert ut av nasjonen:

> "Med de forhold som hersker her i landet blir aristokratiske grupper eller kretser ikke bare representanter for undertrykkelse, men de blir direkte landsforræderske ... All vår historie viser at får slike aristokratiske tendenser overtaket kommer vi samtidig under fremmed statsmakt. Vår tilværelse som egen nasjon er knyttet til folkestyret".[86]

DNA og folkefrontene oppviste altså betydelige likheter med omsyn til sosialt grunnlag, politisk program og praksis - særlig slik folkefrontene faktisk handlet.

Hvilke forskjeller var det så mellom dem? En kan hevde at det vesentlige var at det ikke gikk inn noe kommunistparti i den fronten DNA samlet, som et korrigerende element, som en sikring av klasseinteressene til proletariatet. Det var jo et sentralt spørsmål for Komintern at kommunistpartiene skulle bevare sin organisatoriske og politiske sjølstendighet og rett til kritikk. Men de samme prinsipielle synspunktene hadde en også i DNA. Den samme rolla tilla de seg sjøl. Partiet skulle være garantien for at krisepolitikken på sikt ville tjene arbeiderklassen og føre til sosialismen. Var organisasjonen sterk, var "den hellige grav vel forvaret". Friis spurte om innrømmelser til nasjonale og demokratiske idealer var opportunisme, men avviste dette:

> "Opportunisme vilde det bare være hvis denne linjen blev forbundet med den minste antydning av opfordring til arbeiderklassen om å opgi sine selvstendige klasseorganisasjoner".[87]

Og som vi har sett, argumenterte Tranmæl i 1936 for at partiet garanterte klassekarakteren ved politikken. Det partiet gjorde

var i arbeiderklassens interesse - fordi det var partiet som gjorde det. Omlag det samme hevdet kommunistpartiene. Det var ikke farlig å legge om linja til samarbeid med småborgerskapet og mellomstor kapital, fordi det var kommunistpartiet, arbeiderklassens eget parti, som stod for dette.

Mer treffende er det å påpeke hvordan folkefrontpolitikken var tenkt som en allianse av sjølstendige partier og organisasjoner, mens DNA var en blokk samlet i ett parti. Dette rører ved forskjellen i organisasjonstenking blant tranmælittene og hos kommunistene. For tranmælittene var det ideelt identitet mellom klasse og parti. Partiet skulle være klassen i organisert form, omslutte den. For kommunistene var partiet en del av klassen, dens mest framskredne medlemmer. For DNA var det naturlig å tenke oppslutninga fra andre klasser innafor én organisatorisk ramme, for kommunistene lå det nærmere å tenke den som en allianse med kommunistpartiet som den ledende krafta. Til dette kom også den forskjellige plasseringa i arbeiderbevegelsen. DNA så seg sjøl som arbeiderbevegelsen, og var også det helt dominerende partiet. Kommunistene var i alle europeiske land en opposisjonsbevegelse, også innen arbeiderklassen. Mens DNA insisterte på full samling, hevdet kommunistpartiene derfor samarbeid.

En annen vesentlig forskjell gjaldt oppfatninga av regjeringas oppgaver. Mens DNA tenkte den som innledninga til sosialismen, tenkte kommunistene den som innledning til en situasjon hvor overgang til sosialismen, revolusjon var mulig.

Strengt historisk var DNA ingen folkefront. Men DNAs kursvending og Komintern's nye linje sprang ut av situasjoner som var like. I begge tilfellene gjaldt det å finne svar på en ny, defensiv situasjon for arbeiderbevegelsen som den gamle politikken ikke mestret. Komintern hadde satset på en revolusjonær utgang av krisa. DNA hadde på 20-tallet søkt seg fram med tradisjonelle, økonomiske kampformer. Begge hadde mislykkes i dette - og for begge bestod svaret i en tilnærming til det borgerlige samfunnet, dets institusjoner og verdier. Funksjonelt fylte omlegginga i DNA og i Komintern samme rolle. De nordiske sosialdemokratiene

ville stanse fascismen og klarte det. Leon Blums regjering ble styrtet i 1937. Den kom riktignok tilbake i 1938, men bare for en måned og uten støtte fra kommunistene. Den spanske folkefronten gikk til slutt under for presset fra Franco-fascismen og den utenlandske intervensjonen. Arbeiderpartiet lyktes altså med det folkefrontene forsøkte. Og løftet om sosialismen som en gang nok skulle komme, har Det norske Arbeiderparti og kommunistpartiene i Vest-Europa like lite innfridd. Så om DNA ikke var "folkefront god nok", var kanskje heller ikke folkefrontene "gode nok" i forhold til sine egne målsettinger.

Kapittel 5: DEN POLITISKE HOVEDLINJA

Innledning

Arbeiderbevegelsen kunne ikke nøye seg med teorier om hvem den politiske alliansen eller blokka skulle bestå av. Problemet var like mye hvordan ulike klasser og lag kunne mobiliseres og få sine interesser ivaretatt. I kapittel 3 så vi at det manglende samsvaret mellom objektiv interesse og politisk stillingtaken ble forklart ved feilaktig linje i arbeiderbevegelsen.

Ved et skifte av kurs,mente en, kunne småbrukere og små- og mellomstore bønder gå sammen med arbeiderbevegelsen - i dagsstriden og arbeidet for et annet samfunn. Arbeiderpartiet la om sin politiske hovedlinje. I forholdet til en sentral institusjon i kapitalismen - staten - slo partiet om. Fra en dels neglisjerende, dels avvisende holdning kom DNA til å ville bruke staten for sine formål.

Staten skulle brukes ved å arbeide gjennom to kanaler: Fra 1933 krevde partiet regjeringsmakt gjennom den parlamentariske, velgermessige kanalen. Noe seinere søkte det å nytte også de mulighetene som lå i kontakt mellom staten og nærings- og interesseorganisasjonene, den korporative kanalen. Det gjaldt i jordbruket som i andre næringsgreiner.

Overgangen til en parlamentarisk strategi er studert og forklart i en rekke historiske arbeider.[1] Også innholdet i samarbeidet stat - organisasjoner - krisepolitikk og planøkonomi - er etter hvert blitt klarlagt.[2] Vi er ute etter de særlige allianseaspektene ved dette omslaget:

- Hva var sammenhengen mellom den tidlige strategiske linja og betoninga av arbeiderklassens sentrale rolle?
- Hvordan kunne den nye hovedlinja bidra til å mobilisere andre grupper, bl.a. bøndene?
- Og omvendt: Var det nødvendig å samarbeide med klasser og lag

utafor arbeiderklassen i og med valget av ny strategi?
- På hvilken måte skulle interessene til denne alliansen ivaretas gjennom parlamentarisme og korporatisme?
- Fikk valget av linje konsekvenser for arten av allianse, for dens formål og måte å sette interessene sine gjennom på?

Det nye forholdet til staten synes å bryte radikalt med partiets tidligere synspunkter. Vi vil se om det fantes trekk ved tidligere tenking om stat og organisering som gjør at regjeringsdanninga og etableringa av et samarbeid stat og organisasjoner også representerte en ideologisk kontinuitet.

A. DET GAMLE STATSSYNET

Hovedstrømninga i Arbeiderpartiet på 20-tallet, tranmælittene, hadde i liten grad en egen utarbeidd teori om staten.[3] De konsentrerte seg om basis, økonomi, produksjon i samfunnet. Deres hovedsynspunkt var at den som hadde økonomisk makt også hadde politisk makt. I herredømmet over produksjonen lå makta i samfunnet. Det politiske nivået var en refleks av det økonomiske. Staten og politikken var ikke noe som på sjølstendig vis formet verden. For så vidt stod synspunktet deres i gjeld til Marx' oppfatning om at den økonomiske basis i siste instans bestemte bl.a. den politiske overbygninga i et samfunn. Men tranmælittene stod for en udialektisk versjon av denne teorien. Odd-Bjørn Fure har karakterisert forståelsen deres som "mekanisk materialisme".[5] Det var altså en type reduksjonisme hvor de forskjellige nivåene ikke ble innrømmet en reell egenkraft, men ble sett som uttrykk, utviklinger, gjenspeilinger av et annet nivå. De var entydig bestemt av økonomien og forandringer på disse nivåene kom først og fremst ved forandring i økonomien. Statens betydning for å holde motsetningene i samfunnet sammen, staten som et fortetningspunkt for klassekampen, ble neglisjert. Kanskje ville økonomisme være den mest treffende betegnelsen for tranmælismens samfunnsforståelse.[6]

Følgelig trakk tranmælittene den slutninga at det iallfall var overordnet, om ikke helt tilstrekkelig, å erobre makta over produksjonen. Dette ville gi den samfunnsmessige makta. Det var ikke nødvendig med en særskilt strategi for å erobre staten, for å bryte denne ned og bygge opp en annen, slik leninistene hevdet. Tranmælittene synes å ha ment at den borgerlige staten ville "visne" hen når det kom proletært "jordsmonn" i økonomien. Eller de må ha ment at staten ville endre karakter og form ettersom produksjonsforholdene forandret seg.

Dette synet på staten og de parlamentariske organene lå også nedfelt i programmet fra 1927 og 1930, sjøl om det her også fantes islett som skyldtes sosialdemokratenes mer aktivt positive holdning til parlamentarisk arbeid.

Programmet hevdet at økonomisk makt ga politisk makt:

> "Den organiserte kapitalmakt behersker nasjonens økonomiske liv og utnytter de offentlige organer og statsapparatet i sin klasseinteresse". (pkt. 4)

Videre måtte økonomisk organisering være det overordnete i dagskampen. Det var fagbevegelse og kooperasjon som hadde primat over det parlamentariske arbeidet. Det het at DNA vil "beskytte det arbeidende folks interesser" og at

> "Arbeidernes økonomiske og kooperative sammenslutninger, i forbindelse med arbeiderpartiets representasjon i stat og kommuner, er viktige organer til å løse denne oppgave". (pkt. 8)

Når det var snakk om den langsiktige strategien, betonte programmet den rolla de økonomiske organisasjonene måtte spille:

> "... tilkjempe sig samfundsmakten ... er partiets viktigste opgave å gjennemføre, i nært samarbeide med arbeidernes økonomiske organisasjoner". (pkt. 9)

Og endelig hadde programmet den karakteristiske uklarheten omkring staten, med omsyn til om denne ville visne eller kunne nyttes. Det het på den ene sida at partiet ville "erobre statsmakten og erobre denne" og på den andre at "det kapitalistiske samfunds organer duer ikke" og at det derfor må skapes "den forfatning og

de organer som svarer til den nye tid" (pkt. 13). Staten skulle altså utnyttes - men var udugelig!

Det parlamentariske arbeidet hadde sin plass, men var innordnet i en strategi hvor den økonomiske kampen var viktigere. Gjennom parlamentarisk arbeid skulle partiet:
- hindre forverring bl.a. ved å bekjempe reaksjonære krefter
- bedre kårene for folk ved å arbeide for de reformer som var mulige innafor kapitalismen.

Disse to punktene kan vel tilskrives sosialdemokratisk innflytelse. Men dessuten skulle en:
- propagandere for den politiske hovedlinja til partiet, bruke Stortinget som talerstol og
- avsløre de borgerlige partiene.

Programskriverne har vært oppmerksomme på at det ikke alltid er like lett å følge en slik linje, at parlamentarismen kan virke til å vikle arbeiderpartiene inn i det etablerte politiske systemet og til å spre falske forestillinger blant tilhengerne. Derfor var det poengtert at samrøre ikke måtte finne sted:

> "Ved en fast rettlinjet parlamentarisk politikk skal skillelinjene trekkes skarpe og klare mellem de borgerlige partiene og arbeiderpartiet". (pkt. 8)

Dette synspunktet - at parlamentarismen kan virke tilslørende - hadde spilt en sentral rolle i debatten om "folkeflertallet" som førte fram til programendringene i 1930.

B. HVA VIL DET SI Å HA FLERTALL I FOLKET?

Landsmøtet i 1930 reviderte det prinsipielle programmet på enkelte punkter. Det som vakte størst strid, var at ordene "og dermed folkeflertallet" ble tatt ut fra formuleringa om at partiets "hovedopgave er å erobre det arbeidende folk og dermed folkeflertallet for sitt socialistiske grunnsyn".

Vi har diskutert andre sider ved debatten før og under landsmøtet

i kapittel 4. Her skal vi spørre: Hva mente de to fløyene - tranmælittene og sosialdemokratene - med "folkeflertall"?[6] Hvorfor inntok de ulike standpunkter?

Betydde strykinga at det arbeidende folket utgjorde et mindretall i befolkninga? Ville tranmælittene innføre et sosialistisk samfunn på tvers av folkemajoriteten? Nei, det lå ikke i forandringa. Meyer tilhørte landsmøtets flertall:

> "Det kan trygt sies at strykningen inneholdt ikke det, som i første øieblikk synes å fremgå, nemlig at der blev enighet om at det arbeidende folk ikke var ensbetydende med folkeflertall".[7]

Og Magnus Nilssen dets mindretall:

> "Det arbeidende folk betyr også folkeflertallet slik som vi fortolker uttrykket. Det er det store flertall i samfunnet".[8]

Ingen av partene trakk grensene for det arbeidende folket så snevert at det utgjorde et mindretall i befolkninga.

Betydde strykinga at det var, om ikke skadelig, så iallfall unødvendig å ha folkeflertallet med seg? Det finnes utsagn som <u>kan</u> tolkes i denne retninga. Per Lie, fagforeningsrepresentant fra Oslo, sa:

> "... vi spør ikke om vi har folkeflertallet med oss hvis vi er nødt til å bryte en provokatorisk lov, men om vi har klassen med oss".[9]

Hans Fredrik Dahl tolker holdningene deres på dette viset. De var i og for seg ikke

> "uenig i den gamle formulering forsåvidt som den var en beskrivelse av partiets <u>potensielle</u> tilhengere. De var bare ikke interessert i spørsmålet om det ble stilt på denne måten. Partiets <u>maktovertakelse</u> var for dem hovedsaken, og denne maktovertakelsen var noe som meget vel kunne komme til å bli aktuelt også om partiet ikke hadde noe flertall bak seg".[10]

Men både de samtidige utsagnene om at det arbeidende folket utgjorde flertallet og klare uttalelser seinere[11], gjør at en slik forståelse neppe var den representative. Dahl har gått glipp av en distinksjon mellom et parlamentarisk flertall og det å ha folkeflertallet i ryggen.

Tranmælittene ønsket å ha det tallmessige flertallet i folket bak seg. Men dette ble ikke nødvendigvis uttrykt av et parlamentarisk flertall. Trygve Lie:

> "Arbeiderklassen vil aldri gjøre sin kamp avhengig av et tilfeldig flertall. Den vil ta makten uansett i det øieblikket den føler sig sterk nok til det".[12]

Dette gjaldt så vel mandatflertall i nasjonalforsamlinga, som flertall blant dem som hadde stemt ved siste valg.

Hvorfor var ikke stortingsflertall nødvendig?

Det ble argumentert etter to linjer. Den første angikk legitimiteten ved det parlamentariske systemet. Det speilet ikke uten videre folkeviljen. Det var "tilfeldig", som Trygve Lie sa, om klassenes sanne holdninger kom til uttrykk gjennom valg. Dels skyldtes det "tekniske" svakheter - som valgordning, hvem som hadde stemmerett m.v. Men også mer vesentlige trekk forklarte Stortingets manglende evne til å representere folket. Partiene ga ikke adekvat uttrykk for hva som bodde i befolkninga. Arbeiderklassen hadde derfor rett til å gjennomføre sosialismen, uansett om den hadde et valgflertall på sin side. Det var ingen grunn til å ta omsyn til

> "... et "folkeflertall", skjult bak en stemmerettslov, der en mere eller mindre foreldet, omfattende en tilfeldig brøkdel av "folket", representert gjennem tilfeldige blokkdannelser av partier".[14]

Det indirekte, representative systemet inneholdt altså mekanismer som kunne forvri folkeviljen. Rådssystemet, skapt av arbeidere, bønder og fiskere, virket ikke vilkårlig. Det svarte til de virkelige interessene hos arbeidsfolk:

> "... til den nye tid og den nye fremadkjempende klasses behov og som gir plass både for massenes medvirkning og for personlig initiativ og ansvarsfølelse".

Den andre argumentasjonsrekken bygde på en teori om maktforholdene i samfunnet. Sjøl om Stortinget hadde avspeilt folkeviljen, var det umulig å gjennomføre sosialismen denne vegen. Bull sa at partiet nok kunne få valgflertall. Men det var liten hjelp i dette - annet enn for dem

"... som går omkring med religiøs-demokratiske forestillinger. Men det såkalte demokrati er ikke annet enn en gammel overtroisk frase fra det attende århundre".[14]

Å delta i og vinne flertall gjennom valg kunne være verdifullt - under to forutsetninger. Det måtte finnes en organisert makt utafor Stortinget som svarte til flertallsstillinga. Arbeiderklassen og det øvrige arbeidende folket måtte ha "den største sociale tyngde ..., offensiven", som Finn Moe seinere sa.[15] Og det måtte blant velgerne være bevissthet om stortingsarbeidets begrensninger. Folk måtte innse at andre former for politisk arbeid var det grunnleggende. Var disse to vilkårene oppfylt, var det riktig å delta i valg. Da ville styrken utafor også kunne gi reelle resulteter innafor nasjonalforsamlinga. Som partiformannen sa:

"uten organisatoriske maktmidler utenfor Stortinget lykkes det ikke å gjennomføre sosialismen, selv om vi hadde parlamentarisk flertall. Det å ha flertall betyr en maktfaktor i arbeiderklassens hender. Men skal det være en maktfaktor av verdi for oss, da må det være underforstått at det flertall må vi ha oppnådd på et klart og konsist grunnlag, slik at de mandater som står bak oss, også er med oss og gjør det mulig for oss å utnytte det maktmiddel som er lagt i våre hender".[16]

Var ikke dette tilfelle, kunne valgdeltaking være direkte skadelig. Det svekket bevisstheten om nødvendigheten av å skape maktorganer utafor og fremmet overtru på at vegen til sosialismen gikk gjennom Stortinget. "Intet er farligere enn å skape parlamentariske illusjoner", het det på lederplass i Arbeiderbladet på nyåret 1930.[17]

Det sosialdemokratiske mindretallet var mot å stryke "og dermed folkeflertallet" av flere grunner. Det arbeidende folket utgjorde folkeflertallet. Folkeflertallet måtte stå bak sosialismen. Det ble riktig uttrykt gjennom Stortinget. Vegen fram måtte gå om parlamentarisk flertall og regjeringsmakt. Og dessuten hevdet de - omlag som revisjonistene i det tyske sosialdemokratiet i sin tid - at dette var partiets faktiske praksis. Det var meningsløst å ha et program som stred mot og vanskeliggjorde arbeidet.[18]

Både tranmælitter og sosialdemokrater ville ha folkeflertallet med seg. Her skilte begge retningene seg fra en leninistisk holdning.

Leninismen kan tenke seg situasjoner hvor partiet må gjennomføre en omveltning med klar støtte bare i deler av folket. Skjematisk sett forelå tre teorier om hvordan flertallet måtte og kunne vinnes. For sosialdemokratene måtte dette skapes før overgangen til sosialismen. For tranmælittene ble flertallet skapt undervegs, i løpet av den revolusjonære prosessen. Meyer:

> "Erfaringene viser oss at arbeiderklassen trenger bak sig en virkelig folkereisning for å fullbyrde en maktovertagelse. De viser også at flertallet mer og mer slutter op om den. Men fremfor alt viser de, at flertallet strømmer op omkring den i avgjørende revolusjonære situasjoner".[19]

Tankegangen er lik den Rosa Luxemburg argumenterte for, at sjølve kampen skaper flertallet.[20] Fordi folkemassene i revolusjonære situasjoner sprangaktig utvider erkjennelsen sin, gir ikke et valg, som kan være bare et halvt år gammelt, et sant bilde av flertallet. For leninister kunne det tenkes at folkeflertallet først kom etter revolusjonen, at partiet under revolusjonen og i en overgangstid etter måtte være det revolusjonære subjektet på vegne av eller til erstatning for folkets flertall.

Hvorfor kjørte partiets flertallsretning gjennom en endring på dette punktet når de tre år tidligere godtok en mer moderat formulering?

Det hersker allmenn enighet i litteraturen om at fellinga av Hornsruds regjering dannet grunnlaget for en fornyet antiparlamentarisk strømning. Regjeringas 14 dager viste at storkapitalen hadde makt til å tvinge en regjering vekk.[21] Flere forfattere peker ut Bull som den sentrale drivkrafta.[22] Bull synes for det første å ha sett formuleringa fra 1927 som et taktisk påtvungent kompromiss, som var nødvendig for å få samlinga med sosialdemokratene i stand. Når de vel var i partiet, kunne programmet endres ved første høve. I juli 1928 reiste han for første gang kravet om at uklarheten fra 1927-programmet måtte bort. Til støtte for en slik tolking nevner Dahl at det ved valgene til sentral- og landsstyre i 1930 skjedde "et regulært mannefall for de gamle sosialdemokratene".[23]

Men forandring kan også ses i en alliansesammenheng. Bull hevdet

at programmet allment var "rotet og overdrevent forsiktig".[24] Det ble særlig viktig å skjerpe programmet pga. tilstrømninga av nye lag til bevegelsen under og etter valget i 1927, som velgere og medlemmer. Disse folkene hadde ikke samme politiske forståelse som arbeiderklassen. De kunne komme til partiet under falske forutsetninger. Fikk de for stor innflytelse, kunne partiets revolusjonære politikk trues. Holdninga til "folkeflertallet" skulle være et vannskille som sikret at "de nye elementene" som Bull kalte dem, ikke strømte inn i partiet av uvitenhet, lav bevissthet eller opportunisme. Tilslutning var positivt, men bare på et klart politisk grunnlag.

Hva forstod så landsmøtets deltakere med "de nye elementer og lag"? Josef Larsson identifiserte dem som bygdefolk i allmennhet. Han synes å ha ment at dette var grupper som vanskelig oppnådde en revolusjonær bevissthet, og at partiet ikke måtte gå fra kursen sin for å tekkes dem.[25]

Altså: I 1930 ønsket DNA å ha folkeflertallet og det arbeidende folket med seg - arbeidere og funksjonærer, bønder og fiskere. Men dette måtte skje på det en forstod som en revolusjonær plattform. Dette var eneste mobiliseringsgrunnlaget som talte. Måtte en vike fra det for å få med seg bøndene, fikk det heller være. Da var det viktigere bare å ha en bevisst og organisert arbeiderklasse som partiets klassebasis.

C. 1933-PROGRAMMET - ET TEORETISK MELLOMSPILL

Programmet fra 1933 er av mange blitt pekt ut som det virkelige bruddet i DNAs historie.[26] Hans Fredrik Dahl hevder f.eks. at "rådstanken ... ble ryddet bort i 1933" og at

> "Den borgerlige stats maktorganer ble funnet hensiktsmessige som organer for en omdanning av samfunnet i sosialistisk retning".[27]

Og dette året kom nok det viktigste skillet når det gjaldt politisk <u>praksis</u> - med krisepolitikk og planøkonomi. Men teoretisk stod

33-programmet i en mellomstilling, som et overgangsprogram med tvetydigheter. Det har utsagn som viser til den tradisjonelle forståelsen og formuleringer som peker framover til ideologien i det statsbærende sosialdemokratiet.

Med omsyn til statssyn ga 33-programmet særdeles klart uttrykk for det vi har kalt økonomisme:

> "Det er endringene i de økonomiske forhold som er bestemmende for utviklingen på alle samfundets områder. Nye driftsformer og nye eiendomsforhold trekker efter sig en hel omforming av de sosiale, politiske og kulturelle forhold i samfundet. Den måten staten er bygget op på, dens virksomhet og dens lover er en avspeiling av de økonomiske maktforhold som råder (mine uthevninger)" (pkt.I.1)

Tanken om at det økonomiske nivået bestemte de andre, som var passive reflekser av økonomien, var her uttrykt i klartekst.

Den karakteristiske uklarheten med omsyn til staten var til stede. Ordet ble nyttet om flere forhold - det eksisterende statsapparatet de folkevalgte organene, makta og det territoriet staten rådde over. Viktigere var at programmet hevdet både at kapitalen "utnytter de offentlige organer og statsapparatet i sin tjeneste" (pkt. I.4) og at staten utøver "kontroll med den organiserte kapitalisme" (pkt. I.6). Staten viste samtidig utover og befestet kapitalismen! Tvetydigheten var det framherskende, ikke den klare oppslutninga om den borgerlige staten, slik Dahl hevder programmet viste.[29)]

Programmet innebar heller ingen egentlig prinsipiell omlegging av synet på parlamentarismen. Den framtidige forfatninga skulle framleis bygge på "arbeidslivets grunn" fordi de gamle statsorganer var "helt utilstrekkelige" (pkt. III.3). Men mindre språklige endringer vitnet om den faktiske oppvurderinga av parlamentarisk arbeid som foregikk. Det kom inn en formulering i innledninga om at arbeiderklassen "utgjør det store flertall". Både Tranmæl og Moe sa på landsmøtet at dette må bare forstås som "den største sociale tyngde" og ikke tolkes i parlamentarisk lei.[30)] Men det var nok også en konsesjon til den oppfatninga at valgnederlaget i 1930 skyldtes programendringa. I 1930 var parlamentarisk arbeid underordnet innsatsen i de økonomiske organisasjonene, i 1933 ble

det sideordnet:

> "I samarbeid med arbeidernes økonomiske og kooperative sammenslutninger, gjennom det parlamentariske og kommunale arbeid, kjemper partiet mot reaksjonen ... osv." (pkt. II.4).

Og i praksis var det dette som talte. Partiet krevde regjeringsmakta i 1933. På landsmøtet ble denne parlamentariske linja bl.a. begrunnet med omsynet til nye tilhengere:

> "... vi skal ikke glemme at dette for oss fiktive begrep demokratiet spiller en stor rolle for mange som vi må ha med oss".[31]

D. OPPSLUTNING OM PARLAMENTARISMEN

Ennå i 1934 kunne Dag Bryn snakke om at bondemassene hadde "demokratiske illusjoner".[32] Men slike utsagn ble jamt sjeldnere. "Demokratiet" var ingen illusjon, men en realitet, mente en. Det var en verdi som var truet og verdt å kjempe for.[33] Landsmøtet i 1936 understrekte viljen til oppslutning om det eksisterende politiske systemet. Partiet skulle nå verne "hele folkets" rettigheter. Larvik Arbeiderparti hadde foreslått at det ble "slått fast klart og tydelig at partiets mål er å skape et sosialistisk samfund på folkestyrets grunn", slik at ikke motstanderne kunne nytte 1933-programmets uklarhet mot partiet. Innad var alt avklart:

> "Det er ikke nødvendig å gjenopta den gamle diskusjon om partiets retningslinjer. Vi vil bare slå fast at i kampen mot krisen og fascismen, er det bare et sterkt og handlekraftig folkestyre som har ført frem".[34]

Synet ble at det eksisterte et politisk folkestyre som det gjaldt å utvide til å gjelde det økonomiske området. Trond Hegna mente at folkestyret var den generallinja som historisk hadde mobilisert i Norge og ville gjøre det på nytt:

> "All historisk erfaring fra landets vekst i de siste hundre år viser at den bevegelsen som appellerer til folket for å få dets aktive støtte og medvirkning i løsning av tidens arbeidsopgaver på folkestyrets grunn vil ikke appellere forgjeves, men møte tilslutning, tillit, hengivenhet, opofrelse og handlekraft".[35]

Den parlamentariske vegen var altså den politiske hovedlinja som kunne fylke folket - og ikke bare klassen - bak partiet. Som vi så i kapittel 3, mente en at bøndene var ideologisk bundet til parlamentarismen. Og mange av deres interesser - som gjeldssanering og garantier for en markedsordning som sikret prisene - kunne bare drives gjennom ved statstiltak, vedtatt i Stortinget. Arbeiderklassen kunne, trass i defensiven under krisa, slåss for interessene i direkte konfrontasjon med sin motstander. Småprodusentene måtte få interessene sine ivaretatt indirekte, formidlet via det politiske nivået.

1939-landsmøtet gjorde reint bord for alle rester fra partiets aksjonistiske fortid. Det nye programmet gikk inn uttrykkelig for de eksisterende, folkevalgte organene:

> "... en demokratisk erobring av folkeflertallet og samfunnsmakten .." (pkt. II.1).
>
> "... en demokratisk og fredelig utvikling fram til sosialismen." (pkt. II.3).
>
> ".. kampen for fred, frihet og folkestyre ..." (pkt. III.3).

I motsetning til 1930-programmet hevdet 1939-programmet at Stortinget var i stand til å uttrykke behovene, meningene og stemningene i folket. Det var ikke noe ved systemet som skiplet kontakten mellom styrende og styrte. Det het at "den demokratiske styreformen gir det gyldigste uttrykk for folkeviljen" (pkt. II.4).

Det parlamentariske representative systemet ble identifisert med demokratiet overhodet. Motsetninga "demokrati" og "diktatur" ble likestilt i betydning med motsetninga kapital og arbeid. Trass i klassemotsetninger hadde tilhengerne av parlamentarismen felles interesser mot "diktaturet i enhver form" (pkt. II.4), dvs. både ovafor fascismen og styret i Sovjetunionen.

E. DET NYE STATSSYNET

Omlegginga av politikken fra 1933 innebar et brudd i synet på staten og på hva som konstituerte maktforholdene i samfunnet. Men

dette teoretiske bruddet ble bare i måtelig grad uttrykkelig reflektert og kommentert i partiet. Det kan leses ut av det som ble skrevet - og ikke skrevet - om stat og samfunn utover på 30-tallet.

Hva var så det nye synet på staten?

Fortsatt hadde staten klassekarakter. Lange skreiv like etter regjeringsdanninga i 1935, at

> "... ennå er både statsapparat og lovgivningen borgerlig, næringslivet kapitalistisk. Regjeringsmakt betyr ennå ikke samfunnsmakt."[36]

Men dette knyttet seg ikke til staten sjøl, som et vesenstrekk. Det var mulig "å omforme staten i det arbeidende folks interesser", mente Lange videre. At staten tjente borgerskapet, skyldtes altså ytre faktorer: Arbeiderklassen og -bevegelsen hadde ikke parlamentarisk flertall. Og den borgerlige majoriteten gjorde vedtak på tvers av interessene til folket og ønskene til arbeiderregjeringa:

> "Som regjeringsparti får Arbeiderpartiet ansvar for staten, slik den engang er, ansvar for å håndheve lover og stortingsvedtak slik de er formet av borgerlige flertall eller av partiet selv med borgerlig støtte".[37]

Stortingsflertallet bestemte statens klassekarakter. De som hadde flertall her fikk regjeringsmakt. Gjennom regjeringa hadde de kontroll over staten, gjennom staten makta i samfunnet. Under mottoet "Forbered valgkampen!" skreiv Skog- og Landarbeideren i 1936:

> "De praktiske resultatene av den organisasjonsmessige og økonomiske kamp, som landsbygdens befolkning fører i våre dager, er vesentlig betinget av det politiske styre i staten, med andre ord av hvem som sitter ved statsroret, enten arbeiderklassen eller kapitalistklassen. Av den grunn må i første rekke skog- og landarbeidere sette alle krefter inn på at Stortingsvalget i år fører til et flertall for Det norske Arbeiderparti, så det kan skapes forutsetninger for et stabilt arbeiderstyre".[38]

Gjennom å gjøre innhogg i nye velgermasser skulle flertallet sikres og staten omdannes.

Også i 1939-programmet ble Storting og herredømme i samfunnet koplet

sammen: Partiet vil "framskynne en demokratisk erobring av folkeflertallet og samfunnsmakten og med det legge grunnlaget for en sosialistisk samfunnsomdanning".

Dessuten spilte det en rolle hvem som bemannet de øvrige statlige organene, - administrasjonen. Colbjørnsen foreslo på landsmøtet i 1936 at DNA måtte sette "pålitelige og saklig kvalifiserte partifeller" i offentlige økonomiske og politiske nøkkelstillinger.[39] Forslaget ville ifølge Trygve Lie være til "ubotelig skade", fordi det sådde tvil om partiets holdning, sjøl om "det er ingen som er uenig i realiteten.[40]

Også en annen episode på landsmøtet vitner om hvordan statens karakter ble forstått som et spørsmål om personell. Statsråd Adolf Indrebø klagde over at arbeidet i departementene gikk tregt og representerte en hindring mot å få gjortnoe. Til dette repliserte Tranmæl, at han ikke kunne skjønne denne klagen, for "Staten, det er jo Indrebø nu".[41]

Staten var en i og for seg nøytral størrelse. Den var et redskap som kunne nyttes av dem som til enhver tid hadde kontrollen med det. Redskapstanken kommer fram i formuleringer som Langes:

> "... den økonomiske interessekampen mer og mer direkte blir en kamp om hvem som skal nytte statens makt (min uthevning) over næringslivet i sin interesse".42)

Og i utsagnet i prinsipp-programmet fra 1939:

> "Fascismen og nazismen søker å tvangsregulere den økonomiske virksomhet ved hjelp av en diktatorisk utnyttet statsmakt (min uthevning)".

Staten som helhet og de forskjellige statlige organene og institusjonene kunne nyttes til stikk motsatte formål. De samme apparatene antok en annen karakter når andre tok dem i bruk. Således mente Gunnar Ousland at "voldgifts-, meglings- og arbeidsrettsapparatet" skiftet karakter:

> "Mens en før så det som tvilsomme, ja truende og hemmende inngrep i fagbevegelsens aksjonsfrihet fra et fiendtlig kapitalistisk samfunns side, blir det nå institusjoner som beherskes av et samfunn hvor arbeiderbevegelsen gjør seg så

sterkt gjeldende at den nøytraliserer de arbeiderfiendtlige elementer som før var de dominerende. Det som før var tvangsmidler til skade for arbeiderklassen, kan nå bli samfunnsfunksjoner til gagn for småkårsfolket".[43]

Redskapsteorien ble supplert med en teori vi populært kan kalle "staten som et siv i vinden": Staten vil føye seg etter den retninga det blåser sterkest fra. Den klassen, de organisasjonene som klarer å påvirke og presse på staten utafra, vil få interessene sine gjennom. Det var altså ikke bare spørsmål om å ha makt i staten, om å bemanne mandater, taburetter og byråer. Det var også spørsmål om hvem som kunne mobilisere makt, påtrykning utafor statsapparatet. Dette var sjølsagt særlig viktig dersom det fantes en mindretalls-regjering, men gjaldt også ellers. I 1. mailederen i "Det tyvende århundrede" 1937 het det arbeiderbevegelsen aldri hadde stått sterkere, men at "det viktigste er ikke de ytre posisjoner i stat og kommune, men organisasjonenes sterke vekst". Og skulle det føres landbrukspolitikk til fordel for andre enn storbøndene, måtte det finnes organisert makt utafor Stortinget. En slik politikk "vil ikke føre frem hvis den ikke kan støtte seg til sterke organisasjoner som er uavhengige av storbøndene".[44] Samme synspunktet ga Hans Ystgaard uttrykk for. En positiv endring i jordlova var bare mulig dersom jordstyrer og "jordhungrende" presset på.[45]

"Siv i vinden"-teorien fikk en naturlig påbygging i et nytt syn på forholdet mellom stat og organisasjoner. Det tas nærmere opp i neste del av dette kapittelet.

Både "redskaps"- og "siv i vinden"-teorien impliserte at staten kunne fungere til visse klassers fordel - avhengig av hvilken påvirkning den ble utsatt for. Det lå ikke i disse teoriene at staten stod hevet over de sosiale motsetningene. Tilløp, men kun tilløp, til en slik oppfatning lå derimot i 1939-programmet med betoninger av alle klassers felles interesser i "demokratiet", i nedtoninga av klasseinnholdet i de ulike styreformene. Finn Moe var nok ikke helt på avveger når han allerede i 1933 skreiv at det var en tendens i partipressa til at staten ble "ophevet til en nøitral institusjon som står over klassene".[46]

Tranmælismens opprinnelige statssyn karakteriserte vi som økonomisme. Om de før mente at økonomien bestemte politikken, kan vi si at ifølge det nye synet hadde politikken forrang. Det var mulig å endre økonomien gjennom statlige inngrep. Det nye synet innebar en annen forestilling om viktigste kilden til makt i samfunnet: Makt sprang ikke først og fremst fra råderett over produksjonsmidlene. Det fundamentale var kontrollen med de statlige organene - storting og regjering.

Dette kan kalles en overgang fra et syndikalistisk farget til et sosialdemokratisk syn på staten. Tilsynelatende var det en helomvending i oppfatninga av forhold mellom politikk og økonomi. Men trekk ved den gamle teorien forklarer at forandringa gikk såvidt enkelt. Tranmælismen neglisjerte spørsmålet om staten. Med unntak av militærvesenet, så de det ikke nødvendig å erobre staten, bryte den ned og bygge opp en annen i tillegg til at produksjonsforholdene ble revolusjonert.[47]

I høykonjunkturen til etter 1.verdenskrig var den økonomiske kampen effektiv, i nedgangsperioden etter sviktet den. Arbeiderbevegelsen nådde ikke fram med sine tradisjonelle økonomiske kampformer:

> "Krisetider i økonomien skapte en avhengighetenes lojalitet til de etablerte samfunnsorganer som var de eneste som kunne avhjelpe den verste nøden. Arbeiderbevegelsen var på defensiven, og på tilbaketoget havnet den så å si "i armene" på det parlamentariske systemet".[48]

Nettopp fraværet av en egentlig statsteori gjorde det mulig å kastes i de borgerlige institusjonenes favntak. Fra å se staten som en avspeiling av økonomi til å se den som en nøytral størrelse, var ikke vegen så lang.

Denne forandringa i statssyn og teori om makt ga også en begrunnelse til det nye synet på forholdet til andre klasser og på arbeiderklassens rolle i blokken. Før så en det kapitalistiske samfunnet som bestemt av økonomien. Og kjernen i dette var jo et produksjonsapparat, bedrifter, hvor kampen mellom arbeid og kapital spilte seg ut. Følgelig måtte det bli arbeiderklassens økonomiske og faglige kamp som stod i sentrum. Når politikken ble

utgangspunktet for å utøve makt, kom alle klasser og grupper i samme stilling. En stemme var en stemme, om den kom fra en kar på Myrens mekaniske eller fra en bonde på Mysen. Ja, stemmen fra Mysen kunne bli viktigere - fordi videre frammarsj var betinget av å vinne ytterligere "marginalvelgere",for å nytte et moderne uttrykk. Og dette var sosiale grupper som i all hovedsak ikke tilhørte den egentlige arbeiderklassen. Arbeiderklassen var sikkert knyttet til partiet og fikk derved på et vis paradoksalt nok forholdsvis mindre betydning ved valgene. Velgerpotensialet lå i

> "landsbygdens befolkning, ikke bare landarbeidere, ikke engang utelukkende hvad vi er vant til å kalle arbeiderbønder og småbrukere, men virkelig flertallet av den jorddyrkende befolkning", sa Dag Bryn.[49]

F. EN NY HOLDNING TIL POLITISK PRAKSIS

Det tradisjonelle synet i arbeiderbevegelsen var at arbeiderklassens frigjøring måtte være dens eget verk. Stundom ble dette tenkt bokstavelig. Men like ofte tenkte en vel at frigjøringa skulle være organisasjonenes verk.

Den positive oppslutninga om parlamentarismen og trua på at det eksisterende statsapparatet kunne nyttes, kom til å forandre oppfatningene om hva slags politisk praksis det arbeidende folket sjøl skulle stå for.

Tyngdepunktet ble forskjøvet - fra egen aktivitet over til krav om statlige løsninger for eller på vegne av folket. I stedet for at klassen sjøl førte sakene fram til løsning ble den avhengig av staten. I 1931 kunne Kr. Lian si at "bygdenes befolkning bør ikke gå og vente på at det skal komme noen hjelp fra Staten", men at de "må selv frigjøre sig fra det kvelertak som kapitalismen har fått".[50] Utover 30-tallet skulle flere og flere saker finne sin løsning ved statstiltak. Det kan leses ut av partiets arbeids-programmer fra 1933, 1936, 1937 og 1939. Programmene tenderte til å bli valgprogrammer. De ble lister over saker partiet forpliktet seg til å reise i Stortinget. Preget av aksjonsprogram-

mer for partiet og bevegelsen som sådan ble svekket.

Det betydde ikke at det arbeidende folket skulle legge ned aktiviteten. Det skulle arbeides politisk utafor de folkevalgte organene også. Men virksomheten skiftet karakter. Før hadde det politiske arbeidet utafor Storting og kommunestyrer satt seg sine egne kampmål. Det skulle være en sjølstendig massekamp som dreiv gjennom de politiske løsningene i direkte konfrontasjon med staten og kapitalen.

I tråd med "siv i vinden"-teorien, fikk arbeidet preg av å være et støttearbeid for parlamentarikerne. Politisk arbeid skulle framleis foregå også utafor de folkevalgte organene. Men sakene skulle føres fram til løsninger innafor. Klassekampen ble formidlet via parlamentarismen. Det utenomparlamentariske arbeidet bidro nå indirekte til løsningene av sakene.

Mye arbeid ble lagt ned i valgkamp. På landsmøtet i 1939 klagde en taler over at Stortingsperiodene var forlenget til fire år. Dette svekket aktiviteten i partiet fordi "under en valgkamp blir det drevet et stort oplysningsarbeid gjennom partilaga rundt i landet og laga manner seg opp til et aktivt arbeid".[51)]

Også Trygve Bratteli var inne på dette på landsmøtet. I en artikkel omlag samtidig satte han opp en prioritert liste over partiets arbeidsfelt. Han nevnte etter betydning regjerings- og Stortingsarbeid, kommunepolitikk, skolestyrene, opplysnings- og opplæringsarbeid utad og innad i bevegelsen og partipressa, samt helt allment at det fantes flere felter. Former for direkte aksjon, tiltak som ikke knyttet seg til parlamentarisk arbeid og drifta av sjølve organisasjonen, ble ikke berørt. Arbeidet i partiet skulle skyve på saker som ble reist i Stortinget:

> "Vi har hatt eksempler på en nesten fullkommen kontakt mellom partiet og folkemassene bak det; det mest lysende er kriseplanaksjonene i førstningen av 1934. I den møte-bølgen som da gikk over landet var takten helt perfekt. Folk kjente det som saka avhang av deres egen innsats, og denne kjensla utløste en aktivitet som sikret saka".[52)]

Problemet var ifølge Bratteli å få "folkets egne krefter mobilisert bak oppgavene" og å få "ført dem fram til løsning", dvs. til

parlamentariske vedtak. Arbeidet som foregikk utafor mistet sin sjølstendige betydning. Det fikk mening gjennom det parlamentariske.

Nå var ikke dette helt ensidig. Påvirkninga kunne også gå andre vegen. Bl.a. pekte flere på hvordan sjølve valgseirene i 1933 og 1936 og ikke minst regjeringsdanninga utløste aktivitet nedafra. AFL-formann Hindahl hevdet f.eks. at "Skog- og Landarbeiderforbundet fikk sitt gjennembrudd blant landarbeiderne efter kriseforliket i 1935".[53] Disse seirene økte forventningene og sjøltilliten blant arbeiderklassen og småbrukerne m.v. Men samtidig skulle denne styrkinga nedafra føre tilbake til fornyet oppslutning om partiet ved valg. Skog- og Landarbeideren kommenterte kommunevalgene i 1934:

> "Valgene viser at der hvor småkårsbefolkningen skaper sig økonomiske og faglige samarbeids- og kamporganisasjoner vokser selvtilliten blant dette befolkningslag. Denne økende selvtillit gir sig politiske utslag".[54]

I denne prosessen svant det gamle skillet mellom tranmælitter og sosialdemokrater hen. De første ble som de siste. Men dessuten kan vi registrere framveksten av enda en ny tenkemåte, som ikke kan kalles sosialdemokratisk, men sosialliberal. Den sosialliberale orienteringa kom på slutten av tiåret og rådde aldri grunnen aleine. Det skjedde først i etterkrigstida.

Politikken endret karakter med denne nye tenkinga. Før var politikk klassekamp, dvs. at de undertrykte klassene sjøl tok opp kamp for sine egne krav. Det gjaldt såvel dem som ville ha klasseparti som folkepartistene. Nå framstod politikken som en slags "sosialpolitikk". Med dette menes for det første at politikken ble gjennomført av partiet, regjeringa, staten på vegne av de undertrykte klassene. I stedet for en historisk blokk eller kjempende allianse, var folket et forvaltet fellesskap. Arbeidsfolket ble "klienter" for staten. Og dessuten ble ikke målet for politikken å velte om på det eksisterende systemet, men å heve de underprivilegerte gruppene opp til det samfunnsmessige gjennomsnittet. Erling Moe har vist hvordan Arbeiderpartiets jordpolitikk i perioden 1902 - 1906 mye ble begrunnet med sosialpolitiske argumenter. Med sosialpolitikk mener Moe:

> "... i hovedsak ... offentlige tiltak med sikte på å overføre

ressursene fra sterkere-stilte til svakere-stilte grupper i samfunnet",[55]

hva enten dette var økonomiske eller andre ressurser. Denne tanken om offentlige inngrep for å omfordele stod fjernt fra det partiet i begynnelsen av 20-tallet begrep med politisk praksis. Men den var levende hos f.eks. landbruksminister Hans Ystgaard, som gjentok den ved flere høve. I 1935 snakket han om hvor vanskelig det var å livberge seg for jordbrukerne. Det hadde før DNA kom til makta foregått "et socialpolitisk nedrivningsarbeide". Men nå var det

"statens plikt å tre til med støtte på de måter som er nødvendige for å yte hjelp til selvhjelp ... under hensyntagen til at det befolkningslag som lider mest skal hjelpes".[56]

I 1938 sendte han en "nyttårshilsen" gjennom Skog- og Landarbeideren til skog- og landarbeidere og småbrukere. Her var tanken om statlige tiltak til fordel for svakere grupper for å heve dem opp, helt tydelig:

"Grunnlaget for den demokratiske samfundsutvikling herefter er at levevilkårene i byer og bygder bringes i likevekt. Det er påtrengende nødvendig, finne midler til å bøte på missforholdet såvel av samfunnsmessige som av socialpolitiske grunner. De svakere grupper skal hjelpes oppover. Det gjelder fortsatt å tilføre jord- og skogbruket inntekter, og at landarbeiderbefolkningen sikres sin part av inntektene. Her er ingen annen vei å gå enn organisering og dertil lovgivningens vei". 57)

Denne overgangen fra egenaktivitet til statsavhengighet, fra sjølstendig massekamp til støttearbeid for de folkevalgte, fra klassekamp til sosialpolitikk betydde bl.a. at fokus skiftet for hvilken klasse eller gruppe som var viktigst. Dersom det var klassekamp en stod oppe i, måtte spørsmålet om det skulle være en ledende klasse være viktig. Dersom en tenkte sosialpolitisk, ble spørsmålet om hvem som var mest lidende det sentrale. I den grad det var arbeiderklassen som led mest, var det klassens avmakt og svakhet en betonte, ikke dens styrke og mulighet for sjølhevding. Og det kunne like gjerne være bare sjikt innen klassen eller andre klasser som hadde det verst - og derfor i en "sosialpolitisk" forståelse av samfunnet hadde krav på størst oppmerksomhet.

G. ARBEIDERPARTIETS SYN PÅ ORGANISERING

Partiets syn på deltaking i folkevalgte organer skiftet, slik vi har sett i de foregående avsnittene. Men også innholdet i politikken ble forandret. Partiet slo inn på en ny økonomisk politikk - i programmene og delvis i praksis. Arbeidsprogrammet fra 33 var skjellsettende. Krisepolitikk og planøkonomi er stikkordene for den nye linja, som er vel beskrevet i historisk litteratur. Ett viktig mål med krisepolitikken var å gi øyeblikkelige bedringer for de gruppene som var hardest rammet og dermed potensielt utsatt for fascistisk agitasjon - de arbeidsløse, særlig ungdommen, og småkårsfolket på landsbygda.[58] Finn Førsund har poengtert at planøkonomien også var tenkt som en strategi for å omdanne samfunnet.[59] Colbjørnsen skreiv at arbeidsprogrammet på samme tid var "et utvidet almindelig kriseprogram og et virkelig socialistisk preget overgangsprogram".[60] Sentralt stod her økende islett av statskapitalisme og økt kontroll og regulering med økonomien. Både som akutt kriseløsning og strategi medførte denne statlige intervensjonen institusjonelle endringer, et nytt forhold mellom staten og nærings- og interesseorganisasjonene. Hvordan skal vi se i de følgende avsnittene. Men først - som en nødvendig bakgrunn - skal vi ta opp partiets tradisjonelle syn på organisasjonene og deres strategiske betydning.

Sammenslutning, organisasjon, har fra første stund vært et credo i arbeiderbevegelsen. I norsk arbeiderbevegelse var tre organisasjonsformer aktuelle: parti, fagorganisasjon og den kooperative bevegelsen. Hvilken vekt de ulike organisasjonsformene ble tillagt og synet på deres innbyrdes forhold varierte over tid og fra retning til retning i arbeiderbevegelsen. Men alle var enige om at organisasjon var nødvendig.

Hva mente de at arbeiderklassen oppnådde gjennom organisasjon?

Organisasjonen ga styrke i kampen mot arbeidskjøperne. Dess bedre organisert de var, dess sterkere stod de rustet. Den individuelle konkurransen mellom arbeiderne om jobbene ble tendensielt opphevd.

"Jo fullstendigere arbeiderklassen har sluttet sig sammen, desto

større blir dens makt, desto mer effektiv dens kamp (1930-programmet, pkt. 11).

Tanken ble også uttrykt slik: Arbeiderne stod

> "... fra først av enkeltvis og spredt. Men fort lærte de å forstå at på den måten stod de maktesløse. Og så tok de fatt sammen, organiserte sig og tok kampen op".[61]

Dessuten virket organisasjonen dannende, skolerende. Prinsipp-programmet fra 1930 sa at å "dyktiggjøre" arbeiderklassen var en av partiets oppgaver. Og i innledninga på landsmøtet det året snakket Bull om at partiet blant velgerne fikk

> "... en hel del nye elementer som ikke har den organisasjons-messige trening(min uthevning) som den egentlige arbeiderklasse har".[62]

Og derfor var disse elementene også mer tilbøyelige til "å gi slipp på de gamle, sikre linjene", dvs. den revolusjonære sosialismen.

Organisasjon ga også sjølbevissthet. I en brosjyre rettet til landarbeiderne, som ble ansett som særlig undertrykt og kuet, het det at det måtte ta tid før fagorganisasjonen vant fram ute på jordbruksbygdene:

> "Men nå har den slått rot. Hver dag slutter fler og fler op om organisasjonen. De har fattet mot og håp. Landarbeiderne retter rygg".[63]

Evnen til å danne organisasjoner ble sett som et særmerke ved arbeiderklassen. En av grunnene til at arbeiderklassen maktet å skape organisasjoner var utviklinga av industrien,som samlet mange mennesker og satte dem i en lik sosial stilling. Kapitalens konsentrasjon skapte forutsetningene for den organiserte arbeiderklasse. Fraværet av dette forklarte vanskene med å lage organisasjon på landsbygda:

> "Når det gjelder å bygge op en organisasjon av landbrukets arbeidere, så møter det på større vanskeligheter enn i andre fag. Der står arbeiderflokken samlet på et fåtall arbeidsplasser. Landarbeiderne er spredt på et utall".[64]

Enda klarere gjaldt dette fiskere og bønder som jo i hovedsak arbeidde helt individuelt. "Bøndene er dårligere organisert enn nogen annen klasse", mente Hognestad ved begynnelsen av tiåret.[64]

Dette mente en også forklarte at bøndene ikke utviklet klassebevissthet, felles forståelse for sin situasjon og sine interesser.

Denne evnen til å skape organisasjoner måtte anses som særlig viktig innafor den strategiske tenkinga som dominerte i Arbeiderpartiet fra 1918 til omlag 1933. Ved å bygge opp sterke faglige og økonomiske organer og organisasjonsformer skulle en gradvis overta herredømmet over økonomien. Disse organisasjonene var av flere slag: kooperasjonen skulle angripe kapitalen fra forbrukersida, fagbevegelsen skulle bl.a. stå for lønnskamp, bedriftsråd skulle styrke makta til arbeiderne på den enkelte arbeidsplass og arbeiderråd skulle dels være kamporganer i et akutt, tilspisset endelig oppgjør, dels være den politiske og forfatningsmessige grunnenheten i det nye samfunnet.

Organiseringa var dels redskaper for å gjennomføre kamper, "direkte aksjon", "masseaksjon" som de kalte det. Dette var dels faglige geriljaaksjoner ved boikott, sabotasje og obstruksjon, dels faglige spontane streiker og endelig mer omfattende, sentralt ledete streiker med politisk karakter. Men organisering var ikke bare forutsetninga for å gjennomføre en strategi. Det var også i seg sjøl en del av strategien. Ved at klassen ble gjennomorganisert og ved at arbeiderklassens organisasjoner omsluttet hele økonomien, kunne sosialismen nås. Dette kunne skje bedrift for bedrift, bransje for bransje til helheten stod under arbeiderklassens kontroll.

Ved at arbeiderne på den enkelte bedrift tilkjempet seg arbeiderkontroll, kunne de - når helheten var omspent - diktere det øvrige samfunn, kapitalen, staten. Alfred Madsen hadde uttrykt tanken slik:

> "Veien til erobring av den økonomiske magt gaar gjennom økonomisk organisation. Naar denne er tilstrekkelig høit utviklet, vil arbeiderne kunne dominere det økonomiske liv. Arbeiderne vil kunne tvinge, ikke bare de enkelte kapitalister men ogsaa staten eller hvem der formelt eier kapitalen.
> ...
> Hvis arbeiderne har en sterk organisation, vil de i det hele baade direkte og indirekte kunne skaffe merværdien tilbake til det arbeidende folk, sukcessivt avskaffe den økonomiske utbytning og gjennemføre den socialistiske samfundsordning".66)

Tranmælittene så ikke staten som et eget moment i klassekampen. Og da ga det jo mening først og fremst å slåss for innflytelse i økonomien og prioritere arbeidet med økonomisk organisering.

Disse forestillingene holdt seg nokså konstant og i mer eller mindre reindyrket form fra Fagopposisjonen, opp gjennom taktikkuttalelsene i 1918 og 1919 og i partiprogrammene fra 1920, 1923, 1925, 1927 og ved justeringa i 1930.

Det ble lagt stor vekt på organisasjon i 1930-programmet. Men i 1933 var det enda mer betont. Tyngden ble faktisk skjøvet fra klassene til klassenes organisasjoner. Det het f.eks.:

> "Det er arbeidernes egne organisasjoner som er grunnlaget for det arbeidende folks frigjøringskamp. Det er gjennem organisasjon at arbeiderklassen styrker og utvider sine maktposisjoner og skaper forutsetninger for det endelige maktgjennembrudd. Mulighetene for seier forbinder arbeiderne med sine organisasjoner som også må danne kjernen i oppbyggingen av det nye samfund" (mine uthevninger) pkt. II.3).

Ved inngangen til 30-tallet syntes arbeiderklassen å være den eneste klassen med organisasjoner som var verdt å bygge på. Gradvis vokste et nytt syn på dette fram. I 1933 registrerte Øisang framveksten av nye organisasjonsformer blant bøndene slik:

> "Mere og mere har også bøndene lært, at de må stole på sig selv og sin egen makt, på samhold og organisasjon, og disse deres organisasjoner er under rask utvikling".67)

Gunnar Ousland skreiv samme året om "grunnklassenes" organisering:

> "... bøndenes og fiskernes brede marsj frem til organisasjon preger vår tid i et mektig opbrudd som ingen kan stanse".68)

Valget i 1933 vitnet om en "nyorientering som foregår innen de forskjellige lag av det arbeidende folk", het det i 1935. Men enda viktigere som mål for forandringa var den oppslutninga som kom om de faglige og økonomiske organisasjonene. Det gjaldt AFL. Men langt mer betegnende for nyorienteringa, mente Arbeiderpartiet,

> "... er den voksende forståelse av organisasjonens betydning som kommer til syne blandt bonde- og fiskerbefolkningen som i stor utstrekning er såkalte selvstendige produsenter".69)

Samtidig med at prinsipp-programmet fra 1933 mente at arbeidernes

organisasjoner måtte være kjernen i det nye samfunnet, foregikk altså en forandring i partiets syn. Ikke bare nyorienterte bøndene seg ved å organisere seg, DNA nyorienterte seg i vurderinga av bøndenes evne til å skape organisasjoner. Det ble i hovedsak sett med positive øyne på organisasjonsdanningene blant fiskere og bønder i begynnelsen av 30-tallet: stor- og vårsildlag, innkjøpslag, meierier, slakterier, fleske- og eggsentral og mjølkesentral. Kritiske røster forekom nok.[70] Men den dominerende holdninga var den Sømme ga uttrykk for:

> "Både forbrukersamvirke og bondekooperasjon er viktige skritt i retning av socialistisk planøkonomi".71)

Furre har vist hvordan omsetningssentralene for mjølk ble passet inn i partiets tankeverden, både med omsyn til sosial identifikasjon, verdier, samfunnssyn, oppfatning av situasjonen og organisasjonsideer. For Arbeiderpartiet var sentralene en form for fagforeninger, særlig for de mindre bøndene, klassekampsorganer mot forretningsstanden og handelskapitalen. De tjente også forbrukerne ved å fjerne fordyrende mellomledd.[72] Den samme positive holdninga kom etter hvert også til å gjelde de faglige organisasjonene. Bonden tok etter hvert

> "... til å finne de veier som kan føre frem, de veier som peker inn i den nye tida: organisasjonsveien. - Gjennem de faglige organisasjoner, gjennem salgslag, innkjøpslag og andre samvirkelag, gjennem melkecentral, fleskecentral og mange andre tar han kampen op for bedring av sine kår".73)

Hva innebar det at bøndene nyorienterte seg?

Organisering av bøndene betydde at konkurransen dem imellom ble opphevd - slik som med arbeiderklassen. Organisering betydde makt. Hognestad så i 1930 fram til en organisering som skulle oppheve den rådende avmakta:

> "Det borgerlige samfunds slagord: Den frie konkurranse, vil for bøndene si det samme som at alle bønder optrer som streikebrytere mot hinannen. Det er alles kamp mot alle. Men dette prinsipp eller denne linje burde snart alle bønder forstå ikke fører frem. Vi må slå inn på de socialistiske prinsipper. Det er organisasjon og planmessighet, det er samvirke og samarbeide, det er alles kamp for alle som fører til bedre forhold".74)

Foruten makt ga organisering også bøndene ny bevissthet og vice versa. Bøndene endret holdning til sammenslutninger og fikk et annet syn på samfunnsmessige forhold. I 1935 het det at

> "... disse befolkningslag som tidligere har vært betraktet som organisasjonsfiendtlige, begynner å forstå nødvendigheten av solidarisk opptreden til vern om hjem og levestandard".[75]

At arbeiderklassen var organisert, var et hovedargument for dens ledende rolle. Det ga den større styrke og klarere innsikt enn de andre klassene og lagene. I og med at f.eks. også bøndene skapte organisasjoner som partiet anerkjente, ble grunnene for å tildele arbeiderklassen noen særstilling kraftig svekket. Overgangen til et folkepartisyn og oppslutninga om småbrukernes, bøndenes og fiskernes organisasjoner hang innbyrdes i hop. Landsmøtet i 1939 konfirmerte dette synet i programs form. I landsstyrets framlegg til arbeidsprogram het det i innledninga:

> "Det norske Arbeiderpartis politiske arbeid og kamp tar sikte på - i samarbeide med arbeidsfolkets (min uthevning) faglige og økonomiske organisasjoner - å fremme og trygge det arbeidende folks interesser".

En delegat ønsket å presisere dette til - "i samarbeide og forståelse både med arbeidernes, bøndenes, fiskernes og jordbrukernes faglige og økonomiske organisasjoner".[76] Men dette ble ansett unødvendig. En tilsvarende poengtering kom i partiets lover. En ny formålsparagraf ble vedtatt.[77] Her het det riktignok at partiet var "politisk organ for den norske arbeiderklassen", og et forslag om å endre dette til organ for "det norske arbeidsfolk" gikk ikke gjennom.[78] Men i neste setning ble det sagt at oppgava for partiet var "å samle, organisere og dyktiggjøre arbeidsfolket i landet". Seks år tilbake var dette forbeholdt arbeiderklassen.

I den kraftige framhevinga av organisasjon lå også en dyrking av organisasjon som sådan. Tranmælismen så organisering som redskap i en strategi, og langt på veg som del av sjølve strategien. Organisering ble også en del av målet. Var bare organisasjonen i orden, ville politikken følge av dette. Slik er det iallfall rimelig å forstå Bjarne Borgan på landsmøtet i 1933. Møtet hadde diskutert om arbeiderorganisasjonene skulle settes "i vernedyktig stand". Borgan sa at partiet må

"... gå ut til hver enkelt og rive dem med i vår organisasjon. Vi i Randsfjord gikk organisasjonsveien. Og det er med organisasjonstanken vi må gå ut til bøndene og skogsarbeiderne. Har vi organisasjonen i orden, da kommer også arbeidervernet som en moden frukt".79)

Organisasjonene fikk en egenverdi utover det som kunne oppnås gjennom dem. Tranmæl mente som vi så i kapittel 4, at organisasjonens blotte eksistens garanterte det rette klasseinnholdet i politikken. På 39-landsmøtet hadde Gerhardsen noen karakteristiske vendinger. Han sa at tida var vanskelig og usikker, i og med at krigen raste i Europa. Men, fortsatte han:

"Vi har ett fast holdepunkt i alle vansker. Organisasjonene våre, sterke, breie og handlekraftige organisasjoner, og det er det tryggeste vernet arbeidsfolket kan ha".

Tiltrua til organisasjonene hadde et emosjonelt innslag. I samme innlegget sa Gerhardsen:

"Når vi nå deltar her og var med på festen i går kveld, og kjenner styrken gjennom samhørigheten og samholdet, så er det den kjensle vi skal ut til arbeiderklassen med. Bare vårt parti, ditt og mitt parti - bare det kan føre arbeiderklassen frelst fram. Derfor vær med oss i vårt arbeid og i vår kamp".80)

Organisasjon - særlig partiet, men også organisasjon overhodet - fikk fetisj-karakter, et sjølstendiggjort liv som en verdi også utover formålet med dem.

Denne organisasjonsfetisjismen, om vi kan tillate oss en slik betegnelse, var et konstant trekk i partiet opp gjennom mellomkrigstida. Men i og med krisepolitikk, planøkonomi og regjeringsmakt fikk de gamle tankene en ny mening. Furre har pekt på hvordan de "omfunksjonerte" flere gamle begreper som var positivt ladd. Han nevner særlig den aktive stat, samfunnssolidaritet, produksjon og organisasjon.

"Alle desse førestellingane kunne stå fram som radikale fordi dei braut med det tilvante - jamvel om dei skilde seg mykje frå det partiet hadde hevda før. Såleis kunne dei "kle"eit parti med revolusjonær fortid. Vi skal og sjå korleis dei ikkje berre braut med det partiet hevda før, men kunne tre fram som vidareføring og konkretisering av gamle parolar".81)

Organisasjonstanken angikk opprinnelig parti, fagorganisasjon og

samvirkebevegelse. Men det kom også til å dekke slikt som priskarteller og produksjons- og omsetningsarbeid. I industrien kunne det være organisert samarbeid om hermetikkeksport. I jordbruket var det særlig omsetningssentraler, etter hvert også de faglige organisasjonene.

Det foregikk en glidning i måten å tenke på: Først var arbeiderklassens organisering både redskap og strategi. Så ble bøndenes og fiskernes markedsregulering inkludert og fikk status som strategiske redskaper. Om det ikke var sosialisme fullt ferdig, var det et steg på vegen, sosialisme "i kim". Ousland skreiv:

> "Ennu er alt i opbrudd omkring disse nyskapte organisasjoner ... og de selv forstår neppe at de er på vandring frem mot et nytt samfund.
> Men intet kan demme op for bevegelsens utvikling eller tvinge den tilbake og der kommer en dag da den vil finne en social orientering frem mot et solidaritetssamfund. Vi øiner allerede striden med kapitalismen når fiskerorganisasjonene vil overta foredlingen og eksporten av sine produkter".82)

Endelig gleid organisasjon over til å bli ikke bare et middel, men også en del av sjølve målet. Sosialisme var organisering, for å nytte en spissformulering. Halvdan Koht uttrykte det i klartekst på slutten av tiåret:

> "No er det eit nytt syn som vinn sterkare og sterkare fram: Organisasjonstanken. Eller la meg like godt seie: Sosialismen. Eg vil ikkje dermed ha sagt at all økonomisk organisasjon er sosialisme eller treng føra til sosialisme. Men eg reknar det for heilt utvilsamt at slik organisasjon er ei føresetning for sosialisme og trengst for eit sosialistisk samfunn".83)

Som vi skal se i neste kapittel, fikk sjølve sosialismebegrepet et nytt innhold.

Det var altså både brudd og kontinuitet i partiets tenking om organisasjoner. Bruddet bestod i at økonomisk og faglig organisering opprinnelig var midler i klassekamp og i stedet kom til å formidle samarbeid mellom klassene og mellom staten og de ulike sosiale gruppene. I betoninga av økonomisk organisering lå kontinuiteten. Bjørgum har knyttet denne kontinuiteten til det Fagopposisjonen kalte "organisasjonslinjen", dvs. at de nye organene, arbeiderrådene, skulle være basert på eller knyttet til de

regulære faglig-økonomiske organisasjonene, som fagbevegelsen. Hun skriver om samarbeidet mellom staten og organisasjonene og deres deltaking i forvaltninga at det ble

> "... presentert som en videreføring av gamle "revolusjonære" paroler med vekt nettopp på "organisasjonslinjen". Denne argumentasjonsmåten, og grunnlaget for den, vil jeg tro gjorde det lettere både for lederne å slå inn på og for medlemmene å godta den nye politikken".[84)]

Dette virker åpenbart riktig. Men den positive holdninga til organisasjon i økonomien gikk også videre enn fagbevegelsen - til omsetningssentraler og organer på arbeidsplassene.

Både i 1930 og 1933 het det at forfatninga skulle bygge på "arbeidslivets grunn", og at disse organene skulle gi "plass både for massenes medvirkning og for personlig initiativ og ansvarsfølelse". I 1939 ville en også ha organer i arbeidslivet:

> "Arbeiderne og funksjonærene må sikres høve til bedriftskontroll gjennom organer som gir plass både for massenes aktive innsats og personlig initiativ og ansvarskjensle".

Men dette var åpenbart ikke arbeiderråd, sjølstendige organer for arbeiderklassen og de andre lagene i det arbeidende folket som utøvde direkte demokrati og var statens grunnlag i en sosialisert økonomi. Organene for bedriftskontroll var tildelt en underordnet plass innafor rammen av parlamentarisme, av et samarbeid på toppplanet mellom organisasjonene og staten og innafor produksjonsforhold som fortsatt i store deler var privatkapitalistiske. Men de fylte noe av den samme plassen i ideologien. Det er klart ved at formuleringene om "massenes medvirkning" og "personlig initiativ og ansvarsfølelse" gikk igjen både i 1930, 1933 og 1939.

Når så ulike organisasjonsformer i forskjellige samfunnsmessige rammer ble tilskrevet samme funksjon, må dette henge sammen med organisasjonsfetisjismen, dyrkinga av sammenslutning i seg sjøl. Denne ideologiske kontinuiteten må ha vært en reell kraft som har virket på programskriverne. I det minste må de ha ønsket å kunne vise til en slik kontinuitet. De kunne begrunne at partiet var "minst like revolusjonært" nå når den nye retning var blitt gammel - bare på "en annen måte", som svarte til forandrete realiteter.

H. STAT OG ORGANISASJONER

Introduksjonen av planøkonomi måtte medføre et nytt forhold mellom staten og organisasjonene. Dette ble erkjent og teoretisk uttrykt i Arbeiderpartiet og iverksatt i praktisk politikk om enn ikke i den grad partiet ønsket.

Hva innebar dette nye forholdet?

Halvard Lange ga i 1935 ut et lite skrift om Fagbevegelse og politikk.[85] Han søkte å gi en samlet fortolkning av den økonomiske og politiske situasjonen. Ut fra dette utla han hvordan og hvorfor fagbevegelsen måtte forholde seg til staten på en ny måte. Rimeligvis var det fagbevegelsen en var mest opptatt av. Men enkelte av Langes overveielser var prinsipielle på det viset at de også kom til å dekke DNAs syn på organisasjonenes, også bondeorganisasjonenes, forhold til staten allment.

Et nytt forhold kunne komme, mente han, fordi staten endret karakter. Som vi så, mente han det var et tidsspørsmål når statens klassekarakter ble fjernet, når DNA nådde flertall i Stortinget og ene-regjering og fullførte bemanninga av embetsverk og administrasjon. Men sjøl om staten framleis var borgerlig, var det ikke lenger antagonistiske motsetninger mellom den og de folkelige organisasjonene. Staten kunne nyttes av den klassen som best klarte å gi interessene sine til kjenne. Trass i ulikheter og spenninger organisasjonene i mellom og i forhold til staten, fantes en felles ramme i den planøkonomiske politikken.

Forholdet til staten ble viktigere. Kapitalens problemer kunne ikke løses ved at økonomien regulerte seg sjøl. Og arbeidernes problemer fant heller ingen løsning i de tradisjonelle, økonomiske kampformene. Var økonomien i bakevje, måtte politikken skape den nye samfunnsmessige bevegelsen. I høyere grad enn før ble staten knutepunktet for de samfunnsmessige problemene, motsetningene og spenningene. Alle klassene og deres organisasjoner måtte forholde seg til staten, enten de ville eller ikke, enten de gjorde det med positivt eller negativt utgangspunkt. Lange mente at

"... selve omformingen av vilkårene for den økonomiske kampen (driver) fagorganisasjonen til å ta del i den politiske kampen, i kampen om statsmakten på en ganske annen direkte måte enn før".[86]

Formannen i Landsorganisasjonen, Hindahl, summerte i 1938 opp utviklinga de foregående åra ved å si at fagorganisasjonen

"... førte sin kamp over fra den snevre fagforeningspolitikk til et økonomisk, politisk plan.
...
Krisen stilte oss overfor helt nye opgaver. Den stilte samfundspolitikken på dagsordenen - også for fagorganisasjonen".[87]

Forholdet ble ikke bare viktigere, men også annerledes. Allment sagt: Stat og organisasjoner skulle samarbeide mer og hyppigere, på flere felter, om flere saker. Kommunikasjonslinjene skulle gå begge veger.

Organisasjonene hadde på sin side en dobbelt oppgave - å påvirke og å la seg påvirke. De skulle påvirke ved å være leverandører av premisser for de beslutningene som ble tatt i de offentlige organene. Gjennom utstrakt og intim kontakt med departementer m.v. sikret de at deres perspektiv ble ivaretatt. Lange sa at fagorganisasjonen

"... blir nødt til å innstille sig bevisst på å gjøre sin innflytelse gjeldende mer planmessig og sterkere enn før".[88]

Organisasjonene skulle hevde interessene til medlemmene sine innafor systemet, overfor de øvrige partene i økonomien og staten. Sterke organisasjoner garanterte at planøkonomi og krisepolitikk virkelig tjente de store folkegruppene. Tette band og godt samband til staten var en demokratisk garanti. Det ga en folkelig kontroll over myndighetene. Aktiv deltaking i å forme ut den statlige politikken sikret det rette klasseinnholdet. Dette synet ble uttrykt flere ganger, klarest i et vedtak i partiets landsstyre i juni 1937. De vedtatte "Retningslinjene for partiets økonomiske og sosiale politikk" berørte bl.a. organisasjonenes muligheter til å legge premissene for det myndighetene besluttet:

"Organisasjonene bør gis rett til å delta i forberedelse av alle viktige saker som angår fiskerinæringen og til å øve innflytelse på fordeling av de midler Stortinget bevilger til støtte for fiskeriene".[89]

Organisasjonene skulle altså påvirke staten - men også la seg påvirke. Leveransen av premisser skulle også gå fra regjeringa og myndighetene til organisasjonene. Det var ingen motsetning i dette. Gjensidig vekselvirkning var naturlig når de arbeidde innafor samme helheten og hadde grunnleggende målsettinger felles. Organisasjonene skulle formidle offentlig politikk, være redskaper til å sette beslutningene ut i livet:

> "Samfundet er ... i aller høieste grad interessert i at alle landets jordbrukere blir organisert i faglig-økonomiske sammenslutninger. Uten det vil en planmessig, effektiv jordbrukspolitikk være utenkelig".90)

Særlig var det viktig at medlemmene i organisasjonene ble bibrakt forståelse av den offentlige politikken. Medlemmene måtte forklares at tiltak som umiddelbart og overflatisk ikke syntes å være i deres interesse, likevel var det på et djupere plan. Om de ikke som gruppe var tjent med statstiltakene, kunne de som del av en større helhet likevel ha interesse av dem. Kortsiktige gevinster måtte ikke ødelegge de langsiktige og viktigere spørsmålene. Ousland sa at f.eks. faglige kamper måtte underordnes en politikk som fremmet sysselsettinga, "arbeidsreisningen", både av omsyn til de fagorganiserte og andre. Sia regjeringa gikk til partiet, var kursen derfor blitt lagt om:

> "En går til voldgift med en transportkonflikt i Nord-Norge av hensyn til fiskeribefolkningen, kvier seg for en storkonflikt i papirindustrien av hensyn til landets eksport, tar voldgift i en meierekonflikt for jordbrukets og bybefolkningens skyld, får et stortingskompromiss om kystfartens arbeidstidsbestemmelser av hensyn til varetransporten og kystens befolkning".91)

Fagbevegelsen måtte for sin egen skyld underordne seg helheten og ikke ta bare reint faglige omsyn:

> "Den må ta hensyn også til den politiske stillingen i øieblikket, ta med i sine beregninger hvilken innflytelse en konflikt vil få både på arbeids-situasjonen i landet som helhet og på regjeringens stilling, på regjeringens muligheter for å føre sin næringspolitikk igjennem".92)

Ble ikke alle jenket innafor den felles rammen, ble grunnlaget for krisepolitikken og planøkonomien truet. Det hadde forekommet brudd på dette, gruppeopptreden f.eks. i form av arbeidskamper eller særlig høy lønnsglidning. Men slikt stred mot logikken i sjølve hovedlinja til partiet:

"Central planlegging og ledelse av næringslivet lar sig ikke gjennemføre uten at de ledende organer har herredømmet over en så vesentlig faktor som arbeidslønnen. Men det vil igjen si at planøkonomi og fagforeningsfrihet i den forstand vi har stridd for i liberalismens tidsalder ikke lar sig forene. I et planøkonomisk system må fagorganisasjonen innstille sig på en annen måte til staten og ta opgaver av annen art enn før".[93]

Organisasjonene, ved sine ledende organer, måtte slutte opp om det myndighetene bestrebte seg på. Like prekært var det at medlemmene, eller grupper blant dem, ikke brøt ut. Og det var nå en gang slik at det tok lengre tid før ny innsikt trengte gjennom i alle lag i organisasjonen, mente en. Ledelsen greip gjerne betydninga av å innordne seg helheten først. Skog- og Landarbeiderens hevdet i 1937 at det normalt ikke lenger var nødvendig å bruke streikevåpenet. Med en demokratisk samfunnsforfatning og en sterk arbeiderbevegelse var det mulig å nå fram ved lover og avtaler. Denne oppfatninga slo "igjennem på mange måter i mange land", het det, men:

"De menige jordbruksarbeidere står kan hende ennu noget fremmed for tanken. De er kommet inn i fagorganisasjonen i en tidsperiode med arbeidsopsigelse og streik som et lovlig og naturlig kampmiddel, et kampmiddel som er blitt lovlig gjennem arbeiderbevegelsens egen innsats. En ny vurdering av tingene kan derfor ta tid".[94]

Det ble viktig at lederskapet fikk medlemmene med seg. De måtte følge ledelsen, hva enten det skjedde av politisk tiltru eller fordi lederskapet stod i en organisatorisk sterk stilling. Lange skreiv at det var nødvendig at

"... samholdet og disiplinen innenfor fagorganisasjonen er tilstrekkelig utviklet og ledelsen av fagorganisasjonens kamp ligger i hendene på en central myndighet som har medlemmenes fulle tillit".[95]

Hindahl var en av dem som skulle ha denne "fulle tillit". Han argumenterte for at omsynet til samfunnshelheten eller "den demokratiske innstilling som preger vårt politiske arbeid", måtte prege også det faglige arbeidet. Åpen kamp måtte fagbevegelsen være varsom med, fordi "demokratiet kan ikke fungere uten lov, orden og disiplin".[96]

Men å holde arbeidet innafor gitte rammer og å unnlate å bruke

alle virkemidler, var ikke dette å begrense friheten til organisasjonene? Jo, svarte Lange, det er forsåvidt sant - men bare på ett plan, ikke innafor helheten. Frihetstapet ved å legge band på seg, kom tilbake ved større innflytelse på staten. Fraværet av sjølstendig handlefrihet skulle kompenseres ved å ha staten på sin side. Skulle arbeiderne gi opp f.eks. streikeretten, måtte de statsgarantert få noe igjen. Johan Ødegård i Skog og Land redegjorde for et forslag om minstelønnslov i jordbruket som innebar tvungen mekling. Loven ville innskrenke handlefriheten:

> "Men gir de organiserte arbeidere som har organiserte motstandere, i noe enkelt tilfelle eller i en gitt situasjon avkall på å bruke denne streikerett, skal han være sikret samfundets positive hjelp til å ta stadig lengere skritt for å få sine lønns- og arbeidsvilkår på høide med vilkårene i andre næringsgrener".97)

Betingelsen for å gi slipp på kampmidlene var at Arbeiderpartiet kontrollerte regjeringa - og dermed staten:

> "Jo lenger vi går i retning av planøkonomi, dess nødvendigere blir det for fagorganisasjonen å gjøre sin innflytelse gjeldende ikke bare i de statsorganer som blir skapt, centraler, kontrollråd o.l., men også i statslivet som helhet".98)

Organisasjonene skulle altså overfor staten være både herre og tjener, både kontrollant og sekundant, både legge premissene for offentlig politikk og bidra til å sette den ut i livet.

På den andre sida hadde også <u>staten</u> oppgaver overfor organisasjonene.

Partiet reknet med en hovedmotsetning mellom det arbeidende folket og storkapitalen. Når DNA satt med regjeringa, skulle staten settes inn på den ene sida i motsetninga. Den skulle begrense makta til kapitalen og verne om det arbeidende folket. Statsapparatet skulle støtte de folkelige organisasjonene, særlig for de gruppene som stod svakt. Skog- og Landarbeideren krevde at landarbeiderne fikk "statens direkte økonomiske støtte" og "lovgivningens bevågenhet":

> "Når vi nu reiser den faglige organisasjon blandt landbruksarbeidere og tjenere, må vi ha rett til å vente at lovgivningen kommer oss i møte med samme forståelse som overfor produsentene".99)

Åke Ording var sekretær for den komiteen som utarbeidde "Retningslinjene" i 1937. Han skisserte bakgrunnen for programpostene slik: Staten hadde vokst de siste åra. Den hadde fått nye, utvidete administrative og økonomiske funksjoner og de organisatoriske formene var forvandlet. Spørsmålet var hvordan arbeiderbevegelsen og de folkelige organisasjonene skulle møte dette. Skulle de klare forandringene, måtte de få beskyttelse og støtte av staten:

> "Hvis de nye samfundslag for alvor skal komme med og hvis man skal nå fram til et virkelig økonomisk demokrati, er det nødvendig å yde en åpen og uforbeholden støtte til det arbeidende folks organisasjoner blandt arbeiderne, de middels store og mindre bønder, som i vårt land utgjør storparten av jordbrukerne og fiskerne".100)

I "Retningslinjene" kom dette til uttrykk på flere vis. Staten skulle hjelpe til å bygge opp organisasjonene, bl.a. ved å sørge for en viss justis blant dem som var organiserbare og potensielle medlemmer. Om ikke tvangsorganisering, så iallfall favorisering, var tankegangen. En skulle f.eks. bare kunne kvalifisere til støtte ved å være medlem av en organisasjon.

> "Staten bør i størst mulig utstrekning yde sin støtte gjennem organisasjoner av de befolkningslag som mottar støtten".101)

Statsstøtte og regulering skulle skje slik at det "fremmer utbyggingen av fiskernes organisasjoner", het det også.[102)]

Staten skulle også gå inn i striden mellom arbeid og kapital - både i industri og jordbruk - gå i mellom på en måte som tjente det arbeidende folket. Muligheten for å gjøre dette lå bl.a. i at også kapitalen var avhengig av staten, i at statens rolle var større. Kapitalen trengte statens støtte - og denne kunne det knyttes bestemte vilkår til. Det het i "Retningslinjene":

> "Statens støtte til de større jordbrukere bør skje på en slik måte at den sikrer at landarbeidernes organisasjonsrett anerkjennes og at de bys tariffmessige vilkår".103)

En tilsvarende formulering gjaldt industrien.

Staten skulle støtte organisasjonene til de ble sterke nok til å ta vare på seg sjøl og samarbeide likeverdig med staten. Stat og

organisasjoner skulle være partnere, allierte mot kapitalen. Konkret betydde dette et samvirke mellom staten som lovgiver og organisasjonene som kontrollører av at lovbestemmelsene ble fulgt. Staten ga den legale rammen og kunne nyttes til sanksjoner mot brudd på denne. Og fordi mange var dårlig organisert, fordi fagorganisasjonen "ikke kunne rekke ut til alle ..., er det samfundets plikt å tre støttende til".[104] Organisasjonene skulle påse at loven ble overholdt. Var det en lov med minstekrav, skulle de tøye kravene lenger enn lovens påbud, eventuelt ta initiativ til forbedringer av loven. Under overskrifta "Minstelønnslovgivning gjør ikke fagorganisasjonen overflødig", skreiv Skog- og Landarbeideren:

> "Det er gamle erfaringer, at den beste lovgivning er uten verdi når der ikke er garanti for gjennemførelsen. Gjennemførelse skjer i første rekke gjennem statsapparatet. Men også de som loven er laget for er tvunget til å interessere sig for lovens gjennemførelse. Lover som er gjennemført til beskyttelse av landarbeiderne blir først virksom når landarbeiderne og deres organisasjoner ved siden av statsapparatet sørger for gjennemførelsen".[105]

Ved sida av oppfatninga om en hovedmotsetning mellom arbeidsfolket og storkapitalen, fantes også et annet syn i Arbeiderpartiet på motsetningene i samfunnet. Det var dem som mente at samfunnet bestod av flere parter, flere klasser og sosiale grupper, som alle hadde berettigete og i siste instans sams interesser. Alle partene burde være organiserte i faglige og økonomiske sammenslutninger som representerte dem og ivaretok interessene. Det var positivt med en slik gjennomorganisering av samfunnet.

Gunnar Ousland ga tidlig uttrykk for et slikt synspunkt. Han synes å ha ment at sammenslutning i seg sjøl var progressivt - nesten uavhengig av hva slags organisasjon og for hvilket formål. - Fascistiske organisasjoner var sjølsagt unntatt. Ousland skreiv allerede i 1933 om "hele den moderne tids organisasjonslinje". I dette inkluderte han fagorganisasjonen, omsetningsorganene i jordbruk og fiske og statlig organisering av hermetikkeksport. Det han kalte "frie folkebevegelser" og kapitalens sentralisering og konsentrasjon var altså del av samme utviklingstendens. Sammenslutninger ble ikke vesensforskjellige på grunn av motsatt

klasseinnhold, men noe som liknet hverandre. Denne tendensen til gjennomorganisering var uavvendelig. Den var i positiv forstand både naturgitt og et kultiveringsarbeid:

> "I en så utpreget organisasjonsbestemt tid som vår kan denne opdrift jo heller ikke stanses uten de voldsomste sammenstøt. Det er ikke bare som å demme op for en strøm. Organisasjonsveksten er som en foss. Den som setter bom her, fremkaller en katastrofe!
>
> Nekt bøndene å organisere sig! Og de vil gjøre oprør. Steng fiskerne ute fra organisasjonen og de vil reise sig i harme. Skulde det da ikke være likedan med arbeiderne og funksjonærene. Da måtte de jo tilhøre en lavere menneskerase og ikke ha fulgt med i hele vår kulturutvikling".106)

Innafor en felles ramme bestod et rivalitetsforhold mellom klassene, mellom organisasjonene deres. Alle søkte å skaffe seg sjøl en plass. Dette kunne skje på kostnad av andres interesser. Noen kunne slå seg til en større andel av godene enn de var berettiget til. Småbrukerne hadde en særlig dårlig levestandard. Høie diskuterte bakgrunnen for den dårlige stillinga deres:

> "... mon ikke hovedårsaken stikker i at småbrukerne har stått så svakt organisasjonsmessig at de ikke har greidd å gjøre sig gjeldende i den sterke konkurranse næringer og klasser imellem som hersker i dag".105)

Dersom alle "næringer og klasser" var like gjennomført organisert, ville det ikke oppstå skeivheter. Framleis ville det nok være konkurranse og motsetninger. Men gruppene ville balansere mot hverandre, slik at ingen tok overhand. Det ville være rivalitet, men bare innafor visse grenser. Grunnleggende fantes det ingen konflikt:

> "Hele vårt jordbruk vil sikkert få en langt mer harmonisk utvikling - og der vil sikkert bli mer samfølelse - når småbrukernes organisasjoner og landarbeidernes blir så sterke og aktive at også de får være med når fremgangslinjene i landbrukets utvikling skal diskuteres og bestemmes".106)

Men forholdet kunne bli ujamt. Noen maktet ikke å organisere seg eller ble hindret i å organisere seg. Og noen søkte å motarbeide andre gruppers bestrebelser på organisasjon, slik storbøndene gjorde overfor landarbeiderne. Og klarte ikke en gruppe å "verne egne livsinteresser gjennem egne organisasjoner", kom den dårlig

ut.[107] Andre slo til seg for mye. "Dette frie kreftenes spill ... leder til misere og etterliggenhet for enkelte folkegrupper", het det i Skog- og Landarbeideren. Bladet refererte et utdrag fra en interpellasjon Arbeiderpartimannen Olav Versto hadde i Stortinget:

> "Slik som det er nå med store og økonomisk sterke organisasjoner både av arbeidere og arbeidsgivere, ser vi for eksempel i virksomheter som er sterke og godt økonomisk underbygget og hvor det samtidig er en god organisasjon av arbeiderne, at disse kan tvinge seg til veldig høye lønninger og en levestandard som etter lønnsforholdene i det hele kan ligge på høyde med "overklassen", for å si det på den måte. På den annen sie har vi skog- og landarbeiderne og fiskerfolket som ligger langt etter de lavmål som en burde kreve for å ha et tålelig eksistensgrunnlag. Jeg trur vi ikke kommer uten om dette før vi går inn på tvungen voldgift".

Skog- og Landarbeideren sa at Versto

> "... vil ha fram at sterke organisasjoner på båe sider ensidig tar for stor del av kaken, så vi får påtakelige skjevheter i levestandarden de ymse gruppene i mellom og by og land i mellom".[108]

For å hindre slike skeivheter trengtes kontroll av organisasjonene. En overordnet instans måtte gripe inn og justere forholdet mellom dem. Staten måtte være en mekler mellom klassene, formidle partsinteressene og sørge for at alle fikk sitt. Ystgaard uttrykte det slik:

> "Utviklingen går ubønnhørlig mot større samvirke, sterkere organisasjoner, mer samfunnsmessig plan og organisasjon ... Allerede spiller staten som regulerende faktor en stadig økende rolle".[109]

Og statsregulering var egentlig i alles interesse. Den virkelige sanne harmonien inntraff først når ingen var skjøvet til side. Skog- og Landarbeideren var for at samfunnet, dvs. staten, skaffet seg virkemidler som tvungen voldgift. Staten måtte slå fast

> "... hvor legal partsinteresse slutter og gruppeegoisme begynner, og på det punkt lar partsinteresse og samfunnsinteresse gå opp i en høgere enhet".[110]

Dersom en gruppe ikke maktet å organisere seg tilfredsstillende, måtte staten hjelpe til. Staten skulle ikke bare verne gruppa, men ta initiativ for å få den organisert. Hindahl skreiv om fiskerne:

"Våre opgaver er derfor gjennem den faglige organisering av fiskerne å legge grunn for en organisering av næringens omsetningsforhold. Det er ikke til å unngå at dette i like høi grad vil bli et politisk som et faglig spørsmål".111)

I Arbeiderpartiet fantes altså tre sett av oppfatninger om de samfunnsmessige motsetningene og om statens plassering i forhold til disse motsetningene.

Etter den første, tradisjonelle, tranmælistiske, tolkinga var samfunnet delt i klasser, og staten et uttrykk for kapitalens økonomiske herredømme, en motstander.

Også etter den andre tolkinga av samfunnet gikk en hovedmotsetning mellom det arbeidende folket og storkapitalen. Dette hvilte på den marxistiske klasseteorien - i en nokså fullstendig utgave til omlag 1936, i en mer utvannet og uforpliktende versjon i 1939-programmet. Staten skulle spille rolla som "partner" for folket. Denne samfunnsoppfatninga tilhørte den reformistiske sosialismen og gjorde seg stadig sterkere gjeldende utover på 30-tallet.

Den tredje tolkinga var at det nok fantes motsetninger i samfunnet. Men disse gikk ikke mellom to parter, men mellom flere grupper. Noe begrep om en hovedmotsetning var ikke med her. Motsetningene var dessuten ikke uforsonlige, men kunne reguleres innafor en felles ramme. Denne forståelsen må ses i sammenheng med inntoget av lagdelingsteori i partiets samfunnsbilde mot slutten av tiåret. Staten spilte her rollene som "mekler" mellom organisasjonene og som "organisator" for svakere grupper. Dette samsvarte ikke med en sosialistisk forståelse, slik den tidligere var kjent i arbeiderbevegelsen. Det tilhørte en annen idéhistorisk tradisjon - sosialliberalismen - som tradisjonelt hørte til andre klassers politiske bevegelser.

De to siste samfunnsbildene og statsteoriene eksisterte sammen i Arbeiderpartiet på 30-tallet. Det var også en tendens til å kombinere dem. Sjøl om en hevdet en motsetning mellom folket og storkapitalen, kunne en nytte sosialliberale termer for å beskrive forholdene innad i folket. Den sosialistiske teorien stod

sterkest i de første to tredelene av tiåret, sosialliberalismen kom mot slutten. Denne tenkinga ble såvidt sterk at partifolk kom til å ønske sterke organisasjoner også blant grupper som de tidligere anså som bitre fiender. Karakteristisk er utviklinga i forhold til skogeierne. Størsteparten av 30-tallet utgjorde "skogsbaronene" kanskje den hardeste motparten til arbeiderbevegelsen på landsbygda. I 1938 begynte Skog- og Landarbeideren å omtale "Norges Skogeierforbund" i helt nøytrale vendinger.[112] Året etter slås til lyd for aktiv og positiv oppslutning. Olav Meisdalshagen skreiv at en planmessig utnytting av skogen ville være til alles beste - "først og fremst da skogsarbeiderne, skogeierne, fabrikkarbeiderne og brukseierne". Skal oppgava med å få til planmessig drift lykkes, fortsatte Meisdalshagen,

> "... må vi bygge på faste organisasjoner hos alle de interesserte grupper. Jeg har sett i ei avis at jeg hadde til hensikt og splitte skogeierne. Ingen ting er mer urett enn dette. En av de første betingelser for å få til en planmessig ordning er nettopp at vi får en fast sammentømret skogeierorganisasjon - både av de større og mindre skogeiere. Dette vil forenkle det hele. Vi vil få med en enhet å gjøre, og ikke med en masse enkeltstående skogeiere".[113]

I. UTVIKLINGA I SAMARBEIDET STAT - ORGANISASJONER

At organisasjonene deltok i råd og utvalg i forvaltninga var ikke et nytt fenomen, som knyttet seg til 30-tallet. Det daterte seg tilbake til hundreårsskiftet og fortsatte etter 2. verdenskrig. Framveksten av rådene er i Norge kommet i tre bølger, som alle knyttet seg til kriser i det kapitalistiske verdenssystemet: 1. verdenskrig, depresjonen i 30-åra og situasjonen etter 2. verdenskrig.[114] Rådene har nettopp vært midler til å løse disse krisene, organisatoriske arrangementer som kunne mobilisere flere parter til ordninger innafor en felles ramme.

Berge Furre skriver:

> "I og for seg var heller ikkje interesserepresentasjon i offentlege råd noko nytt, heller ikkje organisasjonsrepresentasjon. Det fyrste finn vi døme på alt i førre hundreår. Bransjeråda under verdskrigen gjekk særleg langt i integrering

av private og offentlege interesser. Det same kan seiast om Industridepartementet som i røynda var eit "upolitisk" interessedepartement for delar av næringslivet.115)

Men 30-tallet opplevde en sprangartet øking i antallet av slike råd. "Trettitalet vart altså ei gjennombrotstid for organisasjonsrepresentasjon i offentlege råd og utval", sier Furre.

Det nye forholdet mellom stat og organisasjoner - hva enten det ble forstått i reformistiske eller sosialliberale kategorier - fikk ulike konkrete organisatoriske uttrykk.

Organisasjonene kunne få sine folk inn i regjeringa. Stort sett var dette reservert Landsorganisasjonen, som hadde ledende tillitsmenn som statsråder etter 1935: Trygve Lie og Alfred Madsen, seinere Olaf Hindahl.

Andre former for kontakt med myndighetene var vel så viktig. De kunne få forslag til lover til gjennomsyn og uttalelse. Slik kunne synspunktene deres arbeides inn i lovutkastet før saka ble fremmet for Stortinget. Organisasjonene ble representert i offentlige utredningskomiteer:

> "Det er en selvfølge at fagorganisasjonen blir representert i de kommisjoner og utvalg arbeiderregjeringen nedsetter for å utrede og forberede de sakene den tar op til løsning. Det er skjedd ved oppnevnelse av en rekke komiteer i arbeiderregjeringens første måneder".116)

Også andre organisasjoner skulle delta. Det vanlige var en blanding av stat, "ekspertise" og nærings- og interesseorganisasjoner i komiteene.

Kontakten og samarbeidet strakte seg ut over å delta i slike ad hoc-pregete komiteer. Samarbeidet skulle institusjonaliseres i permanente råd, utvalg og komiteer i statsapparatet. I "Retningslinjene" fra 1937 het det:

> "I de offentlige komiteer og utvalg gis plass for det arbeidende folks organisasjoner innenfor de næringsgrener og interesseområder som det gjelder. Representantene bør utpekes av organisasjonene".117)

Som en fast overbygning på dette systemet med partsrepresentasjon i staten, hadde Colbjørnsen og Sømme tidlig foreslått et "erhvervslivets råd".[118] Ideen ble tatt opp av partiet. Arbeidsprogrammet fra 1933 gikk inn for:

> "Et økonomisk råd med representanter fra arbeidslivet og økonomisk og teknisk sakkyndige til å trekke op hovedlinjene for landets videre utbygging".[119]

For jordbrukets del var hensikten med rådet "å skape den oversikt og plan i statens støtte til jordbruket som nu mangler".[120]

Arbeiderpartiets regjeringsdanning fikk forventningene til å stige i de organisasjonene som var mer eller mindre knyttet til arbeiderbevegelsen. Egeberg i NBSL skreiv i 1936 en handbok for tillitsmenn i laget. Den gir godt uttrykk for de store forhåpningene om at nå kom den nye tid:

> "Tiden kaller nå på hver eneste småbruker. Det må være ganske innlysende for enhver, at det går ikke lenger med det gamle driveri. Den tid vi nettop nå gjennemlever er en av verdenshistoriens store omdannelsesperioder. Nå er også småbrukernes dag inne".[121]

Dette avfødte forsterkete henvendelser til myndighetene om å løse saker som "småkårsfolket" på landsbygda var opptatt av. AFL og DNAs komite for å utrede småbrukerorganisasjonens forhold gikk f.eks. i 1936 i bresjen for at NBSL skulle få det statstilskottet laget hadde søkt om - og det førte fram.[122]

Skog- og Landarbeiderforbundet søkte å ta staten i bruk på sin måte, ved å kreve statlig hjelp til å få regulert lønningene i jordbruket oppover. Hovedstyret i NSLF krevde allerede i 1935 en minstelønnslov.[123] Kravet ble gjentatt flere ganger etterpå. I en seinere resolusjon ble det anbefalt å undersøke

> "... spørsmålet om lempeligheten og muligheten av å avstedkomme statsmaktens støtte for en regulering av arbeids- og lønnsvilkårene i jordbruket".[124]

På vårparten 1936 satte partiet og landsorganisasjonen ned en komite til å vurdere spørsmålet.[125] Komiteutredninga forelå om lag ett år etter. Den anbefalte imidlertid ikke minstelønnslov og vrakte også et forslag om en lov som skulle utvide området for gjeldende kollektive overenskomster til å omfatte distrikter

hvor det ikke fantes organiserte parter. Den beste måten var at "lovgivningen skal komme partene i møte og hjelpe dem å oprette kollektive tariffavtaler", skreiv komitemedlem Ødegård.[126] På grunn av de særlige forholdene i jordbruket - med lav organiseringsgrad - kunne ikke dette være mekling i tradisjonell forstand. Det ble foreslått å opprette

> "... en central lønnsnevnd under Socialdepartementet med enklere sammensatte undernevnder i distriktene. Den centrale nevnd skal ha ledelsen av arbeidet med reguleringen av lønningene i jordbruket, og under den skal sortere en inspeksjon som kontrollerer om de fastsatte lønnsbestemmelser overholdes".[127]

Lønnsnemnda skulle bl.a. vurdere verdien av naturaliene i lønna og hvert år sende en uttalelse om minstegrensa for jordbruksløn-ninger. Tariffavtaler skulle ikke kunne inngås under denne grensa. Først i 1938 ble det oppnevnt en offentlig komite til å utrede arbeidsforhold og lønnsforhold i jordbruket.

Forslaget om statlig lønnsregulering oppviste flere av de forestillingene vi har vært inne på: Det fantes svakere grupper som var for dårlig organisert. Da måtte staten gå i mellom, mekle slik at det ble til fordel for den svakere part.

J. HVA BETYDDE KORPORATISMEN?

Organisasjonene hadde som nevnt deltatt i statsapparatet før. Også arbeiderbevegelsen hadde deltatt tidligere. Hornsrud var medlem av en statlig provianteringskommisjon allerede under første verdenskrig. Men i og med regjeringsdanninga skjedde det programmatisk og med arbeiderbevegelsen som sjølve den drivende krafta. Oppslutninga om systemet ble aktiv, systematisk og positiv - ikke tilfeldig og halvvegs påtvunget som før.

Forholdet mellom <u>staten og organisasjonene</u> ble allmenn tettere, banda flere. Det skjedde en gjensidig påvirkning fra staten til organisasjonene og vice versa. Dels kom initiativet til de nye reguleringene, organene og organisasjonene, samarbeids- og kontaktformene fra organisasjonene. Dette gjaldt f.eks. Omsetningsrådet og omsetningssentralene. Det gjaldt forslaget om en

sentral lønnsnemnd til å regulere lønnsforhold. Men også staten kunne være initiativtakende i forhold til organisasjonene, slik tilfellet var med gjennomføringa av Råfiskloven i 1938 og opprettinga av Norges Råfisklag m.v. i 1939.

Et slikt system med interesserepresentasjon eller funksjonell representasjon i statlige organer i stedet for geografisk representasjon, har det vært vanlig å kalle korporativisme eller korporatisme. Korporatisme er altså et system eller et representasjonsprinsipp der ulike "korporasjoner" (grupper, sammenslutninger, organisasjoner) er representert i styrer eller organer.

Begrepet om korporatisme er til dels kjenslemessig ladd - ettersom den fascistiske staten i Italia under Mussolini søkte å bygge opp et reindyrket korporativt system. Å hevde at forholdet som vokste fram mellom staten og organisasjonene hadde noe med fascisme å gjøre, er mildt sagt lite treffende. Den fascistiske bevegelsens sosiale massebasis var i hovedsak småborgerskapet og de nye mellomlagene. Det norske sosialdemokratiet var først og fremst en arbeiderklassebevegelse, sjøl om andre lag av det arbeidende folket, også småborgerlige og mellomlags-grupper, var kommet til.

Likevel er det behov for begrepet "korporatisme" for å fange inn framveksten av en ny kanal for innflytelse ved sida av den velgermessige. Sambandet mellom befolkninga og staten ble altså formidlet både via det parlamentariske og det korporative systemet.

For å skille korporatismen i Norden fra fascismen, er det blitt foreslått å kalle den første for "fri korporatisme", ut fra at det her skulle være organisasjonene som var initiativtakende, mens staten var det under fascismen.[128] Men nettopp det norske eksempelet viser jo at dette er et lite opplysende skille. Omsetningssentralene og Råfisklaget kan neppe sies å tilhøre diametralt motsatte systemer, sjøl om initiativet kom fra forskjellige hold. Det mest formålstjenlige synes å være å beholde begrepet slik vi innledningsvis definerte det.

Nå kan den korporative representasjonen forstås på to vis. Det

kan ses som en måte å sikre organisasjonene innflytelse og kontroll med at statsapparatet tjener deres formål. Dette var oppfatninga i DNA i annen halvdel av 30-tallet. Ødegård skreiv i samband med forslaget om statlig regulering av forholdene for landarbeiderne at å gjøre dette bare med en lov, ville være

> "... i realiteten voldgift uten frivillig medvirkning og uten nødvendig demokratisk kontroll av de parts-interesserte".129)

Implisitt i dette lå at dersom det Ødegård kalte "de organiserte parter" var med, ville et slikt system innebære demokratisk kontroll.

Men det er også mulig å tolke det økte korporative islettet i det politiske systemet som en formforvandling av den borgerlige staten. Staten endret form, men ikke grunnleggende karakter. I så fall framstår korporatiseringa, sammenvevninga av staten og organisasjonene først og fremst som en styrking av den statlige makta, som at organisasjonene ble underlagt statens autoritet. Slik forstås forholdet mellom stat og organisasjoner i Norden på 30-tallet av Bo Gustafsson. Krisa medførte

> "... en expansion av den offentlige makten. Visserligen fick också organisationerna som uttryck för specifika klass- och gruppintressen ett ökat inflytande på statlige beslut. Men i den uppkomna krissituationen tvingades staten vidga sitt inflytande över organisatorerna för att balansera olika intressen och lättare rida ut krisen".

Og videre:

> "Att denne dubbelsidiga process, där staten och organisationerna tenderade att växa samman, innebar en expansion av den offentliga makten är uppenbar".130)

Også Furre diskuterer "det korporative problem", i samband med omsetningssentralene. Men han begrenser seg til å diskutere ideologien bak opprettinga av sentralene, ikke deres reelle innebyrd. Han karakteriserer ideologien til lederne av sentralene som en forandringsorientert korporativ pluralisme. Dette betydde at staten ble sett

> "... som ein organisasjon mellom mange, sideordna og innvoven i dei andre, og med eigne interesser som er av same karakter som interessene til andre grupper og institusjonar, og som er knytt til visse private interesser i samfunnet".

Dette innebar i sin tur at staten kunne brukes av klasser eller grupper til å fremme forandring som tjente deres formål:

> "Kravet om eit omsetningsråd innebar ikkje at dei ville underkaste seg statens autoritet som meklar, men tvert imot at dei ville underkaste statens autoritet under seg på eit avgrensa område".[131]

Men om noen gruppe faktisk underla seg staten eller staten allment økte makta si, tar Furre ikke opp til diskusjon. En slik drøfting er heller ikke enkel å gjennomføre.[132] En viktig grunn er at diskusjonen iblant føres som om hovedmotsetninga gikk mellom staten og alle organisasjoner, sett som en enhetlig helhet.

Men det er like nødvendig å besvare spørsmålet om hva som skjedde i forholdet mellom organisasjonene og mellom de klassene og gruppene de representerte. Innebar systemet det samme for alle organisasjonene? Eller slo systemet ulikt ut slik at noen ble favorisert?

Gustafsson beskriver virkningene av reguleringa av markedet for jordbruksvarer i Sverige:

> "Generellt synes dock jordbruksproducenterna ha gynnats på bekostnad av konsumenterna - framfor allt lå inkomsttagare-jordbrukets företagere på bekostnad av lantarbetare och storproducentar på bekostnad av småproducenter. Dessa virkningar låg implicerade i den maktstruktur som rådde inom det korporative systemet (min uthevning)".[133]

Gustafsson synes å sette fram den tesen at korporatismen systematisk fremmer interessene til de "store" framfor de "små", til borgerskapet framfor arbeiderklassen, til kapitalistiske jordbrukere framfor enkle vareprodusenter. Han argumenterer ikke for dette i detalj sjøl. Men en del forhold kan trekkes fram som iallfall støtter opp om hans tese, uten at den derved kan sies å være definitivt bekreftet.

Et korporativt representasjonsprinsipp hviler på forutsetninga om at partene er likeverdige. Hver organisasjon får gjerne en representant i det styrende organet, komiteen osv. Dette innebærer jo allerede i utgangspunktet en relativ favorisering av organisasjonene med forholdsvis få medlemmer - iallfall i forhold til om disse personene skulle gjort seg gjeldende bare gjennom den

parlamentariske kanalen. Her gjelder jo i prinsippet en person en stemme, ikke en organisasjon, en stemme. Jamt over i vårt samfunn er jo forholdet slik at de "store" er få, mens de "små" er mange. De store kommer altså bedre til orde i den korporative kanalen enn i den parlamentariske.

Dessuten teller ressurser sterkt i dette systemet. De organisasjonene som har personer og midler til å utrede, formulere, gi bakgrunnsmateriale, vil oftest kunne prege problemstillingene, om ikke alltid svarene. DNA og AFLs utredningskomité om småbrukerorganisasjonen var oppmerksom på dette problemet:

> "I vår tid må de enkelte organisasjoner selv gjennemarbeide de forskjellige saker som skal arbeides frem gjennem de offentlige institusjoner. Den som ikke kan det blir handicapet".[134)]

Og i det norske jordbrukssamfunnet hadde Bondelaget overlegent de største ressursene, både i forhold til Småbrukarlaget og til Skog- og Landarbeiderforbundet. Ja, etter visse mål var Bondelaget sterkere enn begge disse sammenlagt. Utredningskomiteen søkte å bedømme styrkeforholdet mellom NBSL og NBL. Komiteen maler et nokså trist bilde av NBSL: Det var forholdsvis få medlemmer. Ikke bare var få småbrukere absolutt sett organisert. Også relativt var det færre organiserte blant dem enn blant de mellomstore og større bøndene. Medlemmene i NBSL hadde lite overskudd til organisasjonsarbeid bl.a. pga. lang arbeidsdag og dårlig skoleutdanning. Det skortet på lederemner, lokaler, penger, kontingentinngang, kontorutstyr og abonnenter på fagbladet.[135)]

NBL hadde stort medlemstall, høy kontingent, stor stab, råderett og flere aviser m.v.[136)]

Komitéen skulle ikke ha noe motiv for å overdrive Bondelagets overlegenhet. Den endte opp med å anbefale den andre organisasjonen. Bondelagets styrke førte til en skeiv utvikling i jordbruket:

> "Bondelaget som har hatt den sterkeste og mest arbeidsføre organisasjon har hatt en bestemmende innflytelse på vår jordbrukspolitikk. Den har derfor også blitt til særlig hjelp for bønderne, mens den har gitt lite til småbrukerne og jordbruksarbeiderne".137)

Komiteen stod ikke aleine om å hevde dette - at jordbrukspolitikken også under Nygaardsvold faktisk favoriserte de større bøndene. Den samtidige vurderinga synes altså å støtte opp om Gustafssons konklusjon.

Mot dette kan to innvendinger reises. Først: Kan ikke favoriseringa skyldes den parlamentariske situasjonen, at regjeringa måtte gi konsesjoner til Bondepartiet for å ha et regjeringsdyktig flertall bak politikken?

Vi skal diskutere både forholdet til Bondepartiet og påstandene om favorisering av storbønder i kapittel 7. La oss nøye oss her med å si at de nok hadde noe for seg. Men DNA så fra nyttår 1937 ikke lenger grunn til fast avtalt "kriseforlik" med Bondepartiet. Venstre kunne i flere jordbruksspørsmål vært en samarbeidspartner. Og endelig ble det fra ledende partihold, bl.a. Ystgaard, sagt at det ikke var mulig å føre den politikken de ville på grunn av Bondelagets styrke.

Dernest: Ville Bondelaget fått dominere mindre uten det korporative systemet? Skyldtes ikke dominansen deres egen styrke, bl.a. på grunn av medlemstallet, og ikke sjølve systemet?

Verdien av en slik kontrafaktisk hypotese kan betviles. Systemet var der, Bondelaget var der. Deres interesser ble best ivaretatt. Skal spørsmålet likevel drøftes, kan følgende momenter føres i marka: Bondelaget kom sterkere ut på denne måten enn om det bare hadde fremmet interessene sine overfor staten gjennom sin politiske grein, Bondepartiet. Systemet favoriserte organisasjoner som hadde store ressurser, sjøl om det ikke var i kraft av medlemmer, men i kraft av kapital, som Norsk Arbeidsgiverforening, Norges Industriforbund. Og Bondelagets styrke lå ikke bare i antallet medlemmer. Og endelig - de øvrige organisasjonene - Småbrukerlaget og Skog- og Landarbeiderforbundet - ble gjennom de institusjonelle ordningene og det faktiske samarbeidet bundet til en felles ramme - satt av staten og organisasjonene. Og det var de andre og ressurssterke, som la de viktigste premissene her. Derved ble også krefter bundet som en kan mene kunne ha vært nyttet

i en kamp utafor og overfor det korporative systemet.

Deltakinga i statsapparatet hadde også virkninger på forholdene innad i organisasjonene. Det nye forholdet mellom stat og organisasjoner impliserte også et nytt forhold mellom organisasjonene og medlemmene. Lange mente at en grad av indre kontroll i organisasjonene var en nødvendig forutsetning for planøkonomiske løsninger. Denne sentraliseringa gikk sammen med at lederskapet fikk en ny basis, et nytt stort virkefelt i arbeidet i offentlige råd, utvalg og komiteer. Arbeidet her og kontakten med staten ved Landbruksdepartementet tok store deler av tida til funksjonærer og tillitsmenn i jordbruksorganisasjonene. Egeberg skreiv i 1936 om det arbeidet Småbrukarlaget og ledelsen dreiv med. Han nevnte bl.a. småbrukerundervisninga og fortsatte:

> "Så har vi det store daglige arbeide, som en slik fagorganisasjon, som Norsk Bonde- og Småbrukarlag utfører. Det tar kanskje mest tid. Med det sees mindre, fordi det ikke kan utformes hverken i innstillinger eller rundskriv. Det er det daglige vakthold. For å få et lite innblikk i dette, må vi igjen lese arbeidsprogrammet. Og selv dette gir ikke noe fullstendig billede av arbeidet. De mange daglige møter, henvendelser, konferanser og offentlige komitéer. Her ligger landslagets "husmorarbeide". Det sees ofte ikke. Den ene dag kan være lik den annen. Og dog er det dette, som i virkeligheten bygger det hele op".138)

Ikke alle disse "møter, henvendelser, konferanser og offentlige komitéer" var offentlige. Likevel synes det klart at større deler av virksomheten ble statliggjort, i den betydning at den ble rettet inn mot staten, skjedde i tilknytning til staten eller i direkte statlig sammenheng.

Korporatiseringa, sammenvevninga av stat og organisasjoner, ble altså fulgt av en tendens til indre sentralisering og statliggjøring av virksomheten til lederskapet.

Endelig synes det å ha kommet et nytt forhold mellom medlemmene i organisasjonene og de offentlige myndighetene, mellom staten og arbeiderklassen, arbeiderbøndene osv. Ved begynnelsen av 30-tallet insisterte DNA-folk på at de undertrykte klassene sjøl måtte gjennomføre sin frigjøring.

Mot slutten ble forventningene til statlige arrangementer og inngrep større. Kravet om minstelønnslov eller annen statsregulering av landarbeidernes kår er ett eksempel på dette. På samme vis som overgangen til den parlamentariske vegen, synes korporatiseringa å ha innebåret et skifte fra egenaktivitet til statsavhengighet.

Konklusjon

I innledninga til kapittelet satte vi fram påstanden om at ulike hovedlinjer - ulikt forhold til og syn på staten - stod i samband med hvem partiet ønsket å bygge på. Vi kan skille ut tre måter å tenke på om dette, som dels sameksisterte, dels avløste hverandre.

Det tradisjonelle synet, tranmælismen, var økonomistisk i synet på staten. Økonomien var det dominerende nivået. Politikkens kjerne var organisering, særlig økonomisk, utafor de politiske institusjonene. Klassens egenaktivitet i form av organisasjonsdanning ble middel, strategi og delvis mål. Forholdet til staten som ikke stod sentralt, var fiendtlig. Arbeiderklassen var den sentrale gruppa. Å ha folkets flertall med seg var viktig, men måtte skje på klassens premisser. Det arbeidende folk stod i motsetning til kapitalen.

Dette ble avløst av en ny sosialdemokratisk fase. Det politiske nivået ble nå viktigst. Statens karakter ble bestemt av hvem som hadde makt i - og dels overfor staten. Politikkens form ble parlamentarisk arbeid, med arbeid utafor som en støttevirksomhet. Folket ble den sentrale enhet. Positiv holdning til parlamentariske organer var betingelsen for å få med nye klasser og lag. Og disse ble samtidig viktigere i denne strategien, som velgere. Hovedmotsetninga gikk mellom det arbeidende folket og kapitalen. Samtidig kom et nytt syn på organisering. Også andre enn arbeiderne kunne danne organisasjoner, noe som var ytterligere en begrunnelse for at arbeiderklassens lederstilling ikke var aktuell. Dessuten skulle organisasjonene samarbeide med staten, som skulle

tre inn i hovedmotsetninga som partner for det arbeidende folket.

Endelig kan vi spore framveksten av et sosialliberalt syn. Politikken tenderte til å bli sosialpolitikk, og den sentrale gruppa var de som hadde det dårligst. Det fantes ingen hovedmotsetning, men et visst rivalitetsforhold mellom flere grupper innafor en felles ramme. Staten stod over disse motsetningene og skulle mekle og sørge for at ingen gruppe ble forfordelt, bl.a. ved å sørge for at de svakere gruppene ble organisert.

Mellom disse tenkemåtene var klare brudd, men også kontinuitet. Et økonomistisk statssyn som så staten som avspeiling, kunne åpne for en teori om staten som vesensmessig nøytral. Og betoninga av økonomisk organisering ga kontinuitet fra den tranmælittiske sjølorganiseringa til det korporative forholdet stat- og interesseorganisasjoner.

Partiet slo altså om. Fra kamp utafor og overfor staten, ville det fremme politikken gjennom både en parlamentarisk og en korporativ kanal. Begge de to nye kanalene var ment å sluse interessene til breiere sosiale grupper enn før inn mot staten. Både parlamentarisme og korporatisme synes å ha innebåret en overgang fra egenaktivitet til statsavhengighet. Og både satsinga på Stortinget og det nye forholdet stat - organisasjoner innebar konsesjoner til ulike fraksjoner i borgerskapet som Arbeiderpartiet før stod fiendtlig overfor.

I kapittel 7 skal vi følge overgangen fra egenaktivitet til parlamentarisk arbeid - gjennom forholdet til politiske organisasjoner blant bøndene - Bygdefolkets Krisehjelp og Bondepartiet. I kapittel 8 skal vi se hvordan oppbygginga av det korporative systemet ga begrunnelse for å slutte opp om Norges Bonde- og Småbrukarlag.

Innledningsvis i dette kapittelet stilte vi spørsmålet om hvordan et nytt forhold til staten kunne forstås som ledd i alliansepolitikk. Det var imidlertid ikke nok bare å legge om den strategiske hovedlinja. Mange i partiet mente at dagskampen avgjorde om en

fikk med seg nye grupper. Om småbrukerne i Hedmark het det:

> "Vi står der overfor det rent økonomiske spørsmål, i det vi ikke kan vinne den tilslutning vi må ha bare ved almindelig politisk agitasjon ... Folk spør ikke efter diktatur eller demokrati, men efter praktiske tiltak fra partiets side".139)

Problemet med å finne en egnet alliansepolitikk var altså ikke uttømt med det vi har sett på i dette kapittelet. I neste kapittel skal vi se hvordan ett av dagskravene - jordspørsmålet - ble reformulert for å vinne nye grupper. Dermed berører vi også den andre sentrale institusjonen i kapitalismen ved sida av staten - eiendommen - råderetten med produksjonsmidlene.

Kapittel 6: JORDSPØRSMÅLET SOM ALLIANSEPOLITIKK

Innledning

Arbeiderbevegelsen endret politisk hovedlinje bl.a. for å nå klasser og lag utafor sitt opprinnelige grunnlag. Gjennom et skifte i hovedlinje ville partiet også forme ut en ny politikk for dagskampen. Partiets program måtte ivareta interessene til de nye gruppene. For befolkninga på landsbygda var det sjølsagt jordbrukspolitikken som stod i sentrum.

Jordbrukspolitikk var et omfangsrikt felt. Det omfattet jordspørsmålet, dvs. synet på drifts- og eiendomsformer i jordbruket. Holdninga til bureising og nydyrking hang nøye i hop med dette. Samvirket, i produksjon og omsetning, utgjorde en annen gruppe viktige saker. Et hovedproblem var de finansielle forholdene, alt som knyttet seg til låneforhold og -vilkår på den ene sida og gjeldsproblemer, takst, pantsetting på den andre. Prisene på jordbruksprodukter dannet ytterligere en gruppe spørsmål, som dels hang sammen med tilskottsordningene til jordbruket, hvorvidt og på hvilken måte det ble gitt økonomisk støtte gjennom eller ved hjelp av staten. Jordbrukspolitikken omfattet også slikt som fagopplæring og annet som vedrører jordbruksteknikk. Og endelig må vi inkludere organene og institusjonelle ordninger : Jordlov, jordstyrer, landbruksselskap m.v.

Alle disse spørsmålene inneholder interessemotsetninger, mellom klassene på landsbygda og i forholdet til arbeiderklasse og borgerskap for øvrig. I kapittel 3 kartla vi partiets syn på en del av disse motsetningene. Det søkte etter hvert å utvikle en jordbrukspolitikk som svarte på problemene over hele feltet. Men det er ikke jordbrukspolitikken som sådan vi er ute etter. Vi søker allianseaspektene i politikken. Jordspørsmålet synes i særlig grad å egne seg for et slikt studium. Det rører ved en sentral institusjon i kapitalismen - eiendommen. Her tørner de ulike klassene på landsbygda sammen.[1] Eiendomsforhold og klasseforhold henger sammen, slik vi viste i kapittel 2. Kampen om jorda åpner

for problemer for den som vil føre alliansepolitikk. Det er et gammelt stridstema i arbeiderbevegelsen, som det har knyttet seg viktige prinsipper til.

Bureising vil også bli trukket inn, fordi det angikk hvem som skulle eie og drive jorda. Og samvirke vil bli diskutert, først og fremst som en driftsform, ikke som en organisering av omsetninga. Likeledes vil synet på eiendomsforhold i skogbruket bli tatt opp - ut fra spørsmålet om hvem partiet ville tjene.

Partiet endret linje på flere punkter på 30-tallet i jordspørsmålet. I den aktuelle jordpolitikken gikk det over fra standpunkter om statlig og felleseie og begrenset privateie til full privat eiendomsrett. Den ideelle bruksstørrelsen etter partiets mening var småbondegarden, men etter hvert ble også storgarder akseptert. I organiseringa av arbeidet ble det etterhvert lagt mindre vekt på kollektive enn individuelle former. Også midlene i jordpolitikken endret seg. Færre og færre skulle bli utsatt for ekspropriasjon, ifølge partiprogrammene. Standpunktet om gratis jord ble utvannet. Likeledes ble det endelige målet omdefinert: Innafor en sosialistisk sammenheng ble lønnsarbeid i jorbruket godtatt - dersom organisasjon og statlig kontroll sikret landarbeidernes interesser. Den teoretiske ustøheten om lønnsarbeidet som vi så i kapittel 1 og 2, slo her ut i praktisk politikk.

Sammenfattende la partiet om på tre felt i jordpolitikken: Det la mindre vekt på kampen mellom arbeid og kapital. Det utvidet det sosiale grunnlaget det ønsket å få med seg. Og det la mindre vekt på de tradisjonelle arbeiderklasseverdiene i tenkinga omkring jordfordeling, eiendomsforhold m.v. I en alliansesammenheng synes dette å ha innebåret: Partiet prioriterte interessene til de små og mellomstore bøndene. Dessuten skjedde en tilnærming til de større.

A. ORGANISERINGA AV ARBEIDET - ENKELTMANNSBRUK ELLER EI?

Spørsmålet om driftsform i jordbruket rommer iallfall tre forhold i seg:

1) Hvordan tenkte Arbeiderpartiet seg organiseringa av arbeidet i jordbruket? Satset de på enkeltmannsbruk, familiebruk eller på bruk med flere arbeidende?

2) Hvordan skulle eiendomsforholdene i det norske jordbruket være? Hvem eller hva skulle eie jorda?

3) Hva mente partiet om størrelsen på brukene? Hva var øvre og nedre grense for det ideelle bruket?

Spørsmålene henger naturligvis sammen, men er analytisk forskjellige. Vi skal diskutere dem etter tur i avsnittene utover, med utgangspunkt i programformuleringene om driftsform i jordbruket fra de forskjellige landsmøtene. For oversiktens skyld er de innledningsvis stilt sammen.

Programformuleringene om drifts- og eiendomsform i jordbruket[1]

1930[2]	1933	1936	1939
Landets naturherherligheter skal på trygge vilkaar tilhøre det arbeidende norske folk.	do.	do.	do.
Gaardsbruk som hensigtsmessig kan drives ved en enkelt families arbeidskraft - med nødvendig skog, myr og beite - forblir privat eiendom.[3]	Gårdsbruk som hensigtsmessig kan drives ved en enkelt families arbeidskraft - med nødvendig skog, myr og beite - forblir brukerens[4] eiendom.	Enkeltmannsbruket basert i det vesentlige på familiens arbeidskraft forblir grunnlaget for den norske jordbruksnæring. Brukerens eiendomsrett trygges.	Enkeltmannsbruket basert i det vesentlige på familiens arbeidskraft skal være grunnlaget for den norske jordbruksnæring. Brukerens eiendomsrett trygges.
Større eiendommer samt udyrket og daarlig dyrket jord socialiseres.	Større eiendommer med udyrket, men dyrkbar og dårlig dyrket jord socialiseres.	Større eiendommer med dyrkbar, men udyrket eller dårlig dyrket jord blir å overta av samfundet, hvor dette tilsies av almene nensyn	Større arealer med dyrkbar, men udyrket jord bør, hvor dette tilsies av almene hensyn, overtas av samfunnet
Eiendommer som egner sig best for stordrift forvaltes av samfundsmæssige organer, ved samvirkelag eller på anden maate som sikrer arbeiderne mot utbytning.	do.		
Jord som er egnet for enkeltmandsbruk, overlates fortrinsvis jordløse arbeidere.	Jord som er egnet for enkeltmandsbruk, overlates fortrinsvis jordløse arbeidere og småbrukere med for lite jord.	og overlates fortrinsvis jordløse arbeidere og småbrukere med for lite jord.	do.

1) Kilder: Landsmøteprotokollene 1919, 1933, 1936, 1939.

2) Programmet ble vedtatt i 1919, men gjaldt fram til 1933.

3) Her er tatt ut en setning angående gjeld, som tilsvares av punkter lenger ute i programmene fra de seinere landsmøtene.

4) Endringer fra et år til et annet er kursivert.

I 1930 hadde partiet et både - og standpunkt i spørsmålet om arbeidets organisering. Det var både for enkeltmannsbruk og for stordrift?

Hva ble ment med et enkeltmannsbruk?

Programmet ga definisjonen "gårdsbruk som hensigtsmessig kan drives ved en enkelt families arbeidskraft". Et enkeltmannsbruk var altså et familiebruk som ga full beskjeftigelse til brukeren, ektefelle og barn. Voksne barn var ikke innbefattet - sjøl om dette jo ble realiteten i mange norske bygder under jordbrukskrisa i mellomkrigstida. Når bruket ble så stort at det måtte nytte fremmed, leid arbeidskraft, var det ikke et enkeltmannsbruk. Var bruket så lite at det ikke ga arbeid til brukeren og familien hans, men måtte suppleres med lønnsarbeid, var bruket heller ikke et enkeltmannsbruk etter programmets definisjon.

Hva var stordrift?

Med dette mentes et bruk som var så stort at flere arbeidere, med familier, kunne finne beskjeftigelse der. Noe antall på de ansatte ble verken spesifisert eller antydd i programmene. Men denne driftsformen var tenkt analogt til fabrikken som enhet i industrien.[2)]

Både enkeltmannsbruk og stordrift var aktuelle driftsformer - under kapitalismen, som overgangsformer til sosialismen og som varige bestanddeler av sosialismen. Når 1930-programmet sa at kampen måtte føres "til det arbeidende folk er blitt herre over jorden og produksjonsmidlene og fri for den kapitalistiske utbytning", så skulle dette kunne skje både enkeltvis og i fellesskap. Jordbruksposten understrekte flere steder at dette ikke var et prinsipp-spørsmål. Det ble forsikret at det avhang av hva som var "hensigtsmessig", hva "som egner sig best" eller "er egnet for" det ene eller det andre. Det var vanlig å hevde en slik pragmatisk holdning innen partiet. Hornsrud skreiv:

> "Enten jordbruket drives storstilet kollektivistisk ved staten eller i mindre målestokk ved fylker og kommuner eller ved kooperative sammenslutninger eller familiært og individuelt, behøver ikke være noe prinsipp. Er det heller ikke. Vi møter et praktisk spørsmål som vil løses i overensstemmelse med den

tekniske utvikling, menneskematerielle og de lokale forhold".[3]

Aasmund Kulien advarte mot at folk "... i en altfor høi grad går op i disse mer teoretiske spørsmål",[4] dvs. synet på ulike drifts- og eiendomsformer.

Det motsatte standpunktet kan tilskrives Sverre G. Ljungblad, en av de få som prinsipielt var for stordrift:

> "Engels har trukket op en generallinje som gjelder for arbeiderbevegelsen enten det er Ildlandet, Kina eller Hedmark ... men selvsagt må denne linja avpasses efter de naturlige muligheter".[5]

Tilsynelatende inntok de som var for enkeltbruk, et pragmatisk standpunkt, bestemt av "hensiktsmessighet", mens motstanderne henviste til "prinsipper". Bildet var nok likevel ikke så enkelt. Hornsrud, f.eks. var nok nokså fast i sitt forsvar for det lille bruket. Men i og med at dette standpunktet i mange år hadde vært "god latin" i partiet, kunne han godt koste på seg teoretiske innrømmelser til stordrift-standpunktet. Det var likevel ingen fare for at "den tekniske utvikling, menneskematerielle og de lokale forhold" skulle bli forstått slik at stordrift kunne bli noen dominerende form i Norge. Dessuten fantes det folk som var prinsipielt mot stordrift, for individuelt arbeid. Johanne Åmlids utlegning av hvor fortreffelig enkeltmannsbruket var, må kalles et prinsippstandpunkt:

> "... helt lykkelig er kun den ... som har sin fulle frihet til å arbeide med det han interesserer sig for, som kan skape noe, som kan vise hen til en bestemt produksjon og kunne si: Dette er frukten av <u>mitt</u> arbeid".[6]

Sjøl om de to driftsformene var likestilt i programmet, satset DNA omkring 1930 på støtte til den enkelte, mindre jordbruker. Det var få - om noen - framstøt i retning av å styrke en samfunnsmessig forsvarlig form for stordrift i jordbruket.

I 1933 ble jordbruksposten revidert. Formuleringa om stordrift ble for så vidt opprettholdt uendret. Men andre endringer pekte i retning av at enkeltbruket stod i sentrum. Likevel var ikke partiet villig til å gi slipp på den gamle holdninga si om at driftsformen måtte avgjøres av hva som var hensiktsmessig. Et forslag om at

partiet uttrykkelig skulle gå inn for oppkjøp eller ekspropriasjon av større eiendommer til å "opstykkes i småbruk",[7] ble ikke vedtatt.

Først det neste landsmøtet var rede til å ta dette skrittet. I 1936 gikk Arbeiderpartiet prinsipielt vekk fra stordrift:

> "Enkeltmannsbruket basert i det vesentlige på familiens arbeidskraft forblir grunnlaget for den norske jordbruksnæring".

Omtalen av stordrift var utelatt. Overtaking av større eiendommer skulle bare skje for å parsellere dem ut til individuelle brukere. Tranmæl hevdet i innledningsforedraget på landsmøtet at dette ikke var noen betydningsfull forandring, at "jordbruksposten er ikke vesentlig endret".[8] I den grad han omtalte partiets praksis, hadde han rett. Men faktisk gikk det i 1936 vekk fra det standpunktet som hadde rådd sia 1902 - å opprettholde ulike driftsformer. Colbjørnsen grunnga endringa slik:

> "For jordbrukets vedkommende er det ved en ny formulering gjort det helt umulig for de borgerlige å komme med de gamle forvrengninger i agitasjonen".[9]

Ved å fjerne ethvert ymt om stordrift, skulle Arbeiderpartiet unngå å støte de nye velgergruppene på mansjettene. I valgbrosjyra rettet til bøndene samme året, foretok skribenten i tillegg en aldri så liten historieforfalskning for å forsterke dette inntrykket:

> "Helt fra Hornsrud for over 30 år siden skrev det første jordprogrammet som Det norske Arbeiderparti la fram, har partiet hevdet at den eneste naturlige form for eiendom og drift i det norske jordbruket er enkeltmannsbruket. - Landslaget vårt, naturforholdene, og først og fremst: lynnet i den norske bonden, forteller oss at noen annen form ikke er brukbar. Så sent som i vår blev dette påny understreket av landsmøtet i det arbeidsprogrammet som blev vedtatt".[10]

1902-programmet opererte ikke med noen "eneste form", men sa tvertimot at "... eiendom skal enten drives av det offentlige eller overdrages til fælles eller enkeltmands eiendomsbruk".[11]

Det er vanskelig å skille argumentene som ble nyttet om organiseringa av arbeidet fra debatten om eiendomsformene. Derfor skal vi vende tilbake til argumentasjonen for og mot de to alternative driftsformene. Men først skal vi se på en annen form for arbeids-

organisering som spilte en viss rolle i partiets forestillingsverden - samvirket.

B. DRIFTSSAMVIRKE

Ved sida av partiet og fagbevegelsen så DNA samvirket, fremst forbruker-kooperasjonen, som midlene til å gjennomføre sosialismen. Tanken om samvirke ble utvidet til også å omfatte samvirke mellom bønder og småbrukere omkring omsetning av produkter, slik vi så i kapittel 3 og kapittel 5. Og samvirkebevegelsen ble av enkelte forstått som den best egnete formen for fagorganisering av bønder (jfr. kapittel 8).

Dessuten ble samvirket sett som en aktuell form for organisering av arbeidet i jordbruket. Driftssamvirke ble tenkt på to måter. Dels skulle "samvirkelag" være en form for stordrift i jordbruket. Deltakerne skulle ha hver sin andel i en større enhet. Det var en norsk utgave av kollektivbruket. Dette alternativet forekom i programmene fra 1930 og 1933.

Men det var ikke denne formen partiet var mest opptatt av, og i 1936 forsvant det ut av programmet. Derimot var den andre formen stadig aktuell. Det gikk ut på å assosiere uavhengige, enkeltstående enheter. Brukere på flere mindre, sjølstendige bruk skulle samarbeide. Stortingsvalgprogrammet i 1930 ville gi "støtte til produksjonsvirksomhet og organisering av omsetning som baserer sig på samvirke".[12] En konferanse av ordførere og formenn i herredspartiene i Hedmark uttalte i 1931:

> "Mellem større eller mindre grupper av slike arbeider- og småbruk organiseres samarbeide i form av arbeidsbytte, redskapsfellesskap og annen form for solidarisk samvirke i sosialistisk retning".[13]

Disse tankene ble gjentatt flere ganger i åra etter.

<u>Hva</u> skulle samvirket bestå i?

Det kunne ta flere former. En var arbeidsbytte. Det vil si at

"lagene bør arbeide en tid på hvert bruk med dyrkningsarbeide, byggearbeide o.s.v.".[14] En snakket da gjerne om arbeidslag. En annen form var redskapsfellesskap, at lagene kjøpte redskaper felles og som det het, "kanskje en hest, hvis det er godt samarbeid".[15] Dette ble ofte kalt redskapslag. Tanken om redskapslag holdt seg lengst. NSLF slo i 1933 til lyd for danning av slike lag innafor småbrukerlagene og gikk også i 1936 sterkt inn for idéen.[16] Redskapslagene skulle også legge sterk vekt på fellesvirksomhet for oppgjødning av brukene, og måtte dessuten kunne fungere som "innkjøps- og omsetningslag".[17] Slikt samarbeid om redskap og hest og om innkjøp var mer vanlig enn arbeidsfellesskapet. Hornsrud pekte på at "fellesskap i maskinbruk og beite er meget anvendt. Likeså med hensyn til avlsdyr".[18]

Hvem skulle delta i dette driftssamvirket?

Først og fremst ble det sett som gunstig for småbrukere og arbeiderbrukere. Dessuten burde bureisere få "slikt samarbeide organisert allerede fra begynnelsen".[19] I de tidlige trettiåra ble det ikke lansert som en linje for de mellomstore bøndene. Men i 1936 ble driftssamvirket nevnt som løsning både i det nye skogbruksprogrammet og i det reviderte jordbruksprogrammet, uten at det var begrenset til småbrukere, arbeiderbrukere og bureisere:

> "Fremme av samyrketiltak så vel i gårdsdrift som i kjøp og salg for å trygge lønnsomheten og utvikle bondenæringen på planøkonomisk grunnlag. Småbrukere og bønder som får bidrag eller billige lån, må være med i de samyrkelag som finnes i deres bygd, undtagen ved fritagelse i særlige tilfelle (mine uthevninger)".

Og dessuten:

> "I privatskogen fremmes samdrift og samyrke".

Denne klassemessige utvidinga av driftssamvirkets betydning kom samtidig med - og kanskje dels som erstatning for - at en strøk formuleringene om stordrift. 1939-programmet hadde liknende formuleringer.

Hvordan skulle samvirket organiseres?

Lagene skulle opprettes blant folk som bodde nær hverandre, bestå

av f.eks. fire personer og ha en valgt formann.[20] Lagene skulle danne fellesorganer, som fikk offentlig støtte. I disse organene skulle også de "regulære faglig-økonomiske organisasjoner blandt de interesserte"[21] delta. I 1931 må en med dette ha tenkt på NSLF og trulig også NBSL - men sikkert ikke NBL, som partiet jo hadde et fiendtlig forhold til. Arbeids- og redskapslagene skulle organiseres under de kommunale jordstyrene. Det var her initiativet måtte komme fra.[22] Sjøl om dette skulle skje i samarbeid med de "lønnsfaglige og jordbruksfaglige" organisasjoner,[24] er det klart at dette ikke ble sett som en form for sjølorganisering. Lagene skulle initieres ovafra. Dette kom også fram ved kravet om offentlig støtte og tanken om at jordstyret skulle avgjøre tvister med bindende virkning, dersom ikke den faglige organisasjonen klarte å rydde opp.[25] I 1936 gikk en enda lengre. Staten skulle yte tilskott til slike lag bl.a.

> "... fordi staten dermed kan påse at lagene bygges op på vel gjennemtenkte statutter og få rett til å føre kontroll med at statuttene følges".26)

Noen motforestillinger mot denne typen av statlig innblanding og regulering ble ikke ført fram. Forslaget lå fjernt fra marxistisk tenkemåte og statssyn. I den sosialistiske idéhistorien er det en utløper fra den lassalleanske tradisjonen, fra tanken om produksjonsforeninger med statsstøtte. Men dette var neppe den umiddelbare inspirasjonen; forslaget må ses i samband med den forandringa i oppfatning av staten og av massenes politiske praksis som vi registrerte i forrige kapittel.

<u>Hvorfor</u> skulle en så satse på slikt samvirke?

Hovedpoenget var at arbeidet kunne gjøres billigere gjennom arbeids- og redskapslag, slik at en bruker slapp med så lite kontantutlegg og lånt kapital som mulig. Dette var særlig viktig for bureiserne, som ellers risikerte å bli "rentetreller hele sitt liv".[27] Forslaget ble også oppfattet som et anti-kapitalistisk tiltak, som et ledd i å gjøre halvproletarene og småbrukerne mindre avhengig av kapitalen. "Pengehushold" og kapitalisme ble sett som samme sak. Fikk sjølforsyning igjen større plass, ble pengehusholdet trengt tilbake og kapitalismen bekjempet:

> "Kapitalismen har erobret landsbygden. Det blir den arbeidende

arbeidende befolknings sak å stenge dens fremtrengen og drive fienden ut igjen".28)

Tanken om driftssamvirket som klassekamp ble ført videre. Samvirke var etter sitt vesen sosialistisk. Arbeidslagene skulle drive "et solidarisk samvirke i socialistisk retning", og "hovedbotemidlet" mot krisa på landsbygda var "utnyttelsen av jorden gjennem solidarisk samvirke på socialistisk grunnlag".[29] Kr. Lian legitimerte denne gjennom en taktisk anakronisme. Han tolket dugnaden, grannelagets gamle arbeidsfellesskap, inn i en nytids termer og samfunnsforhold:

"Det var en socialistisk tanke som lå til grunn for dette samarbeide. Arbeidet blev utført kollektivt".30)

C. EIENDOMSFORHOLDENE

I partiprogrammer og intern diskusjon var i alt fire ulike eiendomsformer på tale når det gjaldt jordbruket. Det var,
som enkeltmannsbruk:
- privateiendom
- arvefeste under statseiendom,

som stordrift:
- kooperativ eiendom, dvs. privat sameie, "kollektivbruk"
- kommune-, fylkeskommunal eller statlig eiendom, offentlig eie.

Programmet som gjaldt i 1930,opererte med tre former for eiendom. Hovedformen skulle være enkeltmannsbruk, som skulle forbli privat eiendom. Men dessuten skulle det finnes to former for stordrift - offentlig og kooperativ. Det skulle ikke forekomme store, private bruk. Alle større bruk skulle enten overføres til offentlig eller kooperativ eie eller overlates til jordsøkende arbeidere. Private bruk med ansatte lønnsarbeidere ble ikke godtatt. Også udyrket og dårlig dyrket jord skulle nasjonaliseres.

De tre neste landsmøtene utvidet feltet for privat eiendom og drift. I 1933 kom en språklig liten, men innholdsmessig viktig endring. I 1930 skulle <u>alle</u> store samt <u>alle</u> dårlig dyrkete bruk

nasjonaliseres. I 1933 skulle bare de store brukene med dårlig dyrket jord overtas. Dels skulle altså mindre bruk med jord som ikke var holdt i hevd få bestå. Men dessuten skulle en rekke store bruk bestå. Det var jo slett ikke de store brukene som var dårligst drevet - snarere tvertom. Disse endringene betydde en oppvurdering av privateiendomsretten til produksjonsmidlene. Samtidig ble det riktignok presisert at det ikke ble siktet til privatfolk som ikke dreiv bruket sjøl. Det var den som brukte jorda som skulle eie den, ikke f.eks. rike byborgere. Derfor ble "privat eiendom" til jorda endret til "brukerenes eiendom". I den grad jord ble nasjonalisert, skulle nå også småbrukere med behov for tilleggsjord, få del i denne.

Tre år seinere ble skrittet tatt helt ut. Stordrift og nasjonalisering var nå visket ut fra partiets programmer. Trygginga av den private eiendomsretten ble understreket. Dette gjaldt ikke bare familiebruket. Også bruk som nyttet lønnsarbeid skulle bestå, forutsatt at de "i det vesentlige" er basert på familiens arbeidskraft. Videre skulle ikke alle store eiendommer med dårlig dyrket jord overtas, men bare "hvor dette tilsies av almene hensyn". Hva dette var, ble ikke presisert. Sammenfattende kan 36-programmet karakteriseres slik: Ingen endringer i eiendomsforholdene i norsk jordbruk, med unntak av at enkelte dårlig drevne større eiendommer kunne overtas av samfunnet for å stykkes opp.

I 1939 ble standpunktet enda mer moderert. Nå skulle ikke større "eiendommer" overtas, men bare større "arealer". "Dårlig dyrket" jord skulle ikke overtas, bare "udyrket" jord. Og overtakinga var ikke noe som skulle skje, men noe som "bør" skje, når allmenne hensyn tilsa det. Forslag fra Hedemarksrepresentanten Oskar Kjonerud om å gjøre overtaking til en konsekvent linje, ble ikke vedtatt.[31)]

Et alternativ til privateiendommen var "arvefeste under statseiendom". Torstein Bringa, Arbeiderpartiordfører i Fyrrisdal, kritiserte i 1930 Jordloven av 1928 for å være helt utilstrekkelig:

> "... vi krever en ny lov som er bedre skikket til å førebu det socialistiske samfund. Hovedsynspunktet må være at jorden skaffes den strevsomme bruker på slike vilkår at han kan greie

sig på den og sitte trygt. Besittelsesformen bør være arvefeste under statseiendom".[32]

Arvefeste innebar "leie av jord (tomt) ikke bare for den oprinnelige leiers levetid, men for flere slektledd eller for alltid".[33] Dette betydde at brukeren fritt kunne bruke jorda, forvalte bruket som sitt eget og at arvingene hadde rett til å overta det. Men jorda kunne ikke selges som en handelsvare, var ikke et spekulasjonsobjekt. Gardbrukeren hadde bruksretten, mens staten hadde den formelle eiendomsretten.[34] For å få bruksretten, skulle det ikke "settes ... eller erlegges noen kjøpesum for jorda, men brukeren betaler en jordrente til all tid".[35] Standpunktet var gangbar Arbeiderpartipolitikk på 1910-og -20-tallet. Men det svant hen utover 30-tallet.[36] Å gå inn for arvefeste innebar at vekta ble lagt på at bruket var en arbeidsplass som skulle sikres. Jorda skulle ikke kunne spekuleres med ved å være en mulighet for privat kapitalplassering. I stedet kom partiet til å støtte også privat eiendomsrett, dvs. også rett til å avhende jorda.

Hvordan ble det argumentert for standpunktet om privateide enkeltmannsbruk? Sjøl om drifts- og eiendomsform var to ulike spørsmål, fløt argumentene her oftest sammen.[37]

Argumentasjonen ble ført ut fra mange vinkler og med ulike argumenter. Vi kan skille ut fire argumentasjonstyper:

Argumenter om <u>økonomisk effektivitet</u>:
- Dette var den økonomisk mest effektive og lønnsomme driftsformen. Kulien mente at det mindre bruket var hensiktsmessig med omsyn til all produksjon med unntak av korn, som fortsatt måtte importeres.[38] Åmlid hevdet at stordrift ikke var særlig lønnsomt og rasjonelt og at den egentlige småbruker hadde greidd jordbrukskrisa på 20-tallet godt. Det var arbeiderbrukene som ble rammet.[39] Bosse mente at småbruket var

> "... en fortreffelig form for en økonomisk utnyttelse av jorden med øket produktivitet som resultat",

og dette skyldtes bl.a. at det mindre bruket bevirket "kontinuitet i produksjonen".[40]
- Et annet økonomisk farget argument var at satsing på mindre bruk var vegen å gå for å avhjelpe arbeidsløysa (jfr. avsnittet om

bureising).
- Å satse på slik bruk ble også motivert ut fra et ønske om nasjonal økonomisk sjølberging. Dette ble f.eks framført av Jørgen Dahl.[41]

Den andre gruppa argumenter gjaldt det politisk ønskelige eller taktisk nødvendige. Spørsmålet ble stilt på to måter. Noen i partiet tok utgangspunkt i bøndenes interesser, så spørsmålet fra et bondestandpunkt. Andre argumenterte taktisk, ut fra arbeiderbevegelsens interesser. Skillet svarte omlag til tilhengerne av folkeparti - og klassepartistandpunktet.

De som tok "bondestandpunkt", argumenterte for at bøndene ikke var en annenrangs kategori for den sosialistiske bevegelsen. Bøndene hadde en virkelig interesse av et sosialistisk samfunn. Og den vanlige bruksformen blant norske bønder - privat enkeltmannsbruk - var sosialisme så godt som noe annet.[42]

De som resonnerte taktisk, hevdet at det var enkeltmannsbruk bøndene ville ha. Og bøndene var en sjølstendig politisk kraft som måtte tas omsyn til. Partiet måtte sørge for ikke å få dem som motstandere, fordi, som Førsund skreiv:

> "Er det noen som torer hevde at vi noen gang kan ta makta eller i det minste halda på henne, dersom bøndene medvete set seg til motvilje? Da kjenner ein ikkje dei norske bøndene".[43]

Fordi det var viktig for partiet å oppnå samarbeid, var det riktig å gå inn for det bøndene ønsket. Meyer kommenterte situasjonen for "den gjeldstyngede jordeier" og mente at

> "... arbeiderbevegelsen ser det som sin opgave å søke å bevare hans jord for ham ... å bevare eiendommene for de selverhvervende bønder. Om dette ikke er så god teoretisk marxisme, så er det god, praktisk politikk ...".[44]

I den siste bemerkninga lå vel at "egentlig" var det ikke helt riktig med private bruk. Men omstendighetene gjorde det til et nødvendig standpunkt. At taktiske motiver var viktig, ble åpent sagt i en brosjyre som kommenterte landsmøtevedtaket i 1936 hvor privateiendom ble gjort til eneste eiendomsformen:

> "Partiet er klar over, og dette er også uttrykkelig presisert i arbeidsprogrammet, at enkeltmannsbruket basert i det vesent-

lige på familiens arbeidskraft forblir grunnlaget for det norske jordbruk. Det er derfor en grov forfalskning og baktalelse når en enda kan høre fremsatt den påstand at Arbeiderpartiet "vil ta jord fra bøndene"".45)

Den tredje argumentasjonsformen var moralske eller verdimessige synspunkter. Dels var det gunstig for samfunnet med slike bruk, dels var det tilfredsstillende for brukeren med en slik drifts- og eiendomsform.

Denne typen argumenter kunne tidvis slå over i en reint lyrisk form. Under en tegning av en bonde som pløyer, åpnet en brosjyre med disse linjene:

"Den ene neven på plogskjeftet, den andre taumene. Slik kan du se ham, bonden, der han går og steller jorda si. - Han tenker minst på gods og gull der han går. Han eier bare en tanke: gi det måtte gro.
En åker som brydder, en gressvoll som gror - for bonden er det noe stort og gildt. Når han ser det kjenner han glede ved det. Han regner i øieblikket ikke med kroner og øre. Han ser det vakre og gleder sig ved det. Også det at dette er et verk skapt av ham selv (min uthevning) og natura i fellesskap, dette er det som helt ubevisst gir lykkekjensle.
Romantikk vil mange si. Javel, kan gjerne være det. Men for bonden er det en realitet som gjør ham gla i jorda si og arbeidet sitt. Han er ikke bonde uten".46)

Å arbeide for seg sjøl var en kvalitet i og for seg, hevdet også andre. Blant dem var de mest ihuga småbrukervennene i partidebatten. Åmlid kunne skrive at

"... i grunnen er det private initiativ samfundets dyreste eie, det er at man setter alle sine evner og krefter inn på å skape noe, utrette noe her i livet. Jeg tror at den småbruker som kan arbeide selvstendig og få anledning til å sette all sin intelligens og alle sine kunnskaper inn, han blir det lykkelige menneske, for å bruke et så romantisk uttrykk".47)

Belønning etter innsats, strevsomhet og begavelse ville i denne driftsformen bli premiert: "Her vil dyktighet bli belønnet og det er riktig".[48] Åmlid så også jordarbeid i seg sjøl som noe verdifullt, som stod høyere enn andre former for arbeid:

"Jorden betyr nemlig noe mere enn levebrødet. Det er naturligvis tungt for en industriarbeider å miste sitt arbeid, men han vil aldri kunne omfatte sitt arbeid med den hengivenhet og kjærlighet som den jorddyrkende føler for sin jord, den som

eier lite jord kanskje i høiere grad enn den som har meget. At jorden er hellig, går igjen i alle menneskesamfund".[49]

Bosse bejaet den individuelle drifta på liknende måte. Den var "verdifull derved at den fremkaller og vedlikeholder kjærlighet til jorden og samhold i familien".[50]

De som nyttet slike verdimessig ladde argumenter kom til å kretse rundt temaer som individuell frihet i arbeidet, gleden ved å arbeide for seg sjøl og egen familie, privat eiendomsrett, at personlig innsats må belønnes. I dette lå en appell til verdier som iallfall tradisjonelt hadde ligget fjernt fra arbeiderbevegelsen. Her var i stedet begreper som fellesskap, samhold, solidaritet og organisasjon positivt ladde. Verdiargumentene for enkeltmannsbruket, var småborgerlig ideologi. Åmlid brukte da også begrepet "småborger" uten noe negativt fortegn. Småborgeren var for henne "det lykkeligste menneske",[51] når omstendighetene var gode.

Ystgaard tydde til lyrikk for å summere opp partiets jordbrukspolitikk. Lyrikken summerer også presist opp appellen til det småborgerlige:

"Og vårt program skal være:
Trygt skal dei bu på heimane sine,
og gjere gagns arbeid
så lenge storm og sol reinskar og regn doggar.
Og det skal enda ein gong verta sant, at arbeid gjer rik".[52]

Denne linja søkte altså å mobilisere bøndene på et småborgerlig verdigrunnlag. Det knyttet seg altså til revisjonen av tesen om arbeiderklassens ledende rolle i den betydning at denne klassens verdier og interesser skulle være rettesnoren for partiets politikk.

Den fjerde argumentasjonstypen var at det måtte tas omsyn til <u>særnorske</u> forhold, at det som passet i et land ikke var gangbart i et annet.

Harald Langhelle advarte mot å trekke paralleller med f.eks. Sovjet eller USA. Topografi, klima, lende, "de geografiske forhold", var for forskjellige.[53] Hornsrud understrekte også at menneskene var ulike. Norge kan ikke

"... ensidig kopiere den russiske driftsmetodik. For det første

fordi forholdene jordbruksteknisk sett er så rent forskjellig. Og dernæst fordi menneskematerielleet også er forskjellig".[54]

Rimelig fortolket kan ikke slike synspunkter karakteriseres som nasjonalistiske. At jord og terreng kan være av en særlig beskaffenhet er faktisk tilfelle. Argumentet om "lynnet i den norske bonden"[55] klinger mer av nasjonal retorikk. Men det kan vel forstås dithen, at det ikke har noe med arten å gjøre, men at historiske tradisjoner preger holdninger i et folk.

Men slike argumenter er ikke helt uskyldige. En episode i redigeringa av "Det tyvende århundrede" viser at de kunne slå over i fascisme. I slutten av 1934 ble det offentliggjort en lengre artikkel i bladet med tittelen "Kampen om den norske bonden", skrevet under pseudonymet "Ole Gabriel".[56] (Det spilles vel på Ueland, kan en formode) Det hevdes her at arbeidere og bønder, også storbønder, hadde felles interesser mot "den handlende, kapitalbesittende og med verdier jonglerende folkegruppe". Særlig ble jødene utpekt som kapitalister. Motsetninga gikk mellom en unasjonal kapital med jødiske islett og de nasjonale, folkelige klassene. Bonden og arbeideren måtte stå sammen:

> "Skal bonden først opagiteres, bør det ikke være mot den stand, som deler hans egne livsvilkår, men da heller mot den "artsfremde" gruppe i landet som har skåret brede remmer i hans rygg. I Norge er det ennu megen grunn som skal ryddes innen de nasjonale kræfter får den plass som tilkommer dem".

Redaktøren, Finn Moe, presiserte riktignok at synspunktene "står selvfølgelig helt for forfatterens egen regning". Men da leserinnlegg i seinere nummer - fra Eyvind Dahl og Håkon Meyer - påpekte den åpenbare fascistiske og rasistiske ideologien i artikkelen, svarte Moe vagt. Han ville ikke ut med navnet og mente fortsatt at artikkelen var "av interesse", sjøl om han ikke gikk god for innholdet. Episoden med Ole Gabriel skal en kanskje ikke gjøre for meget ut av. Likevel viser den hvor lett det var å gli, hvor problematisk det var å slå seg på en "nasjonal" argumentasjon og hvordan ideologien ble uklar når begreper "nasjon", "bonde", "jord" og "eiendom" ble nyttet som honnørord.

Motstanden mot individuell smådrift var svak i partiet på 30-tallet. I kildene finnes bare en person som prinsipielt ikke ville ha dette,

Sverre G. Ljungblad. Han argumenterte for at småbruk var økonomisk umulig og politisk forkastelig. Argumentene gikk langs to linjer - at småbruk ikke var konkurransedyktige og at de ikke var sosialistiske. Han viste til den internasjonale agrarkrisa og hvordan småeiendommen ble utryddet:

> "Det er det teknisk tilbakeliggende jordbruk i alle land som fører sin dødskamp mot de sentraliserte, industrielt organiserte og teknisk velutrustede jordbruk. De evner ikke på grunn av prisfallet å konkurrere på markedet. De individuelt drevne småbruks tidsalder er forbi".[57]

Krisa hadde begynt som en finans- og gjeldskrise på grunn av kronestigninga, men utviklet seg til en produksjons- og avsetningskrise. Fordi kjøpekrafta var lav, ble prisene presset ned. Og det var bare det mest framskredne jordbruket som klarte seg.[58] Han ga eksempler på dette fra USA og Sovjet og støttet seg også på utsagn fra Engels, Lenin og Stalin, på "den marxistiske teori for jordbrukspolitikk".[59] Ljungblad hevdet at konsentrasjon av eiendom og proletarisering var uomgjengelig nødvendig, at de mindre bønder historisk sett var en restkategori (jfr. kapittel 2). Smådrift ga dårligere utkomme enn stordrift. Særlig var deltidsbruk ille, fordi de førte både til flåing gjennom renter og avdrag og til lønnspress i jord- og skogbruket.

Folk med små bruk fikk et motsetningsfylt forhold til eiendomsretten. I hovedsak var privateiendom politisk farlig, fordi

> "... slike private individuelt drevne bruk stadig skaper og gjenskaper kapitalismen. Eierne får helt nødvendig en rent kapitalistisk innstilling".[60]

Privateiendomsretten gjorde småbruket til en usosialistisk form. Derfor hevdet han at det var forkastelig å opprette små individuelt drevne bruk. På den andre sida åpnet agrarkrisa øynene på småbrukerne og de arbeidende bøndene. Den viste fallitten for det individuelle bruket:

> "En krise hvis nødvendige følger må bli at småbrukernes illusjoner om den private eiendomsrett blir rystet ut av dem. Krisens følger vil gjøre bondemassene mer mottagelige for socialismen og socialistisk tenkning, såframt arbeiderbevegelsen ikke overlater dem til fascistisk propaganda".[61]

Småbøndene ble proletarisert. Under denne prosessen kunne de enten utvikle seg til sosialister og se framtida i møte som arbeidende på kollektivbruk. Eller de kunne prøve å yte en umulig motstand mot det uunngåelige og flykte inn i fascistiske løsninger:

> "Og blandt dette landsens småborgerskap, som plutselig ser sig ribbet for sin eiendom, som er uten klasseinnstilling, og derfor lett lar sig rive med av en agitasjon som er tilpasset deres spesielle miljø og synes å ivareta nettop deres småborgerlige krav, har fascismen lett for å vinne tilhengere".[62]

Bare ved helt å miste illusjonen om eiendomsretten kunne de sikre sin egen framtid. Derfor mente han at partiet måtte gå ut med kravet om danning av kollektivbruk. Sjøl om bøndene ennå bare hadde "et hånflir tilovers" for dette, var dog "denne fellesdrift den eneste redning også for de norske småbønder, såsant naturforholdene ligger tilrette".[63] På dette eneste realistiske grunnlaget måtte partiet skape "paroler og retningslinjer som kan opsamle de tusener av nu jordløse småbrukere".[64]

D. KOLLEKTIVBRUK - "ENESTE FARBARE VEI" ELLER "DOGMATISK KOMMUNISTISK"

Stordriftsalternativet ble ofret liten oppmerksomhet på 30-tallet.[65] Men i begynnelsen av tiåret gikk en lengre debatt mellom særlig Åmlid og Ljungblad, hvor argumentene for og mot privat smådrift og kollektiv stordrift ble utviklet på en instruktiv måte.

Åmlid gikk ut med argumentasjon på et breitt felt. Kollektivbruket var for det første <u>økonomisk</u> ulønnsomt, fordi det innebar stordrift. Og i Norge innebar dette først og fremst kornproduksjon, hvor vi ble konkurrert ut av utlandet pga. klimaet.[66] Og lendet gjorde at traktorer lite kunne nyttes, slik at det ikke var stordriftsfordeler å hente den vegen.[67] Dette ville ikke forandres om et bruk gikk over fra "en kapitalistisk drevet storgård" til kollektivbruk.[68] En slik kollektivisert storgard måtte også rekne med å mangle fagfolk.[69]

Like viktig var de <u>politiske</u> argumentene. Også Åmlid var opptatt

av truselen fra fascismen. Hun hevdet at kollektivisering "kan gi de reaksjonære storbondeelementer en organisatorisk plattform til å bekjempe socialismen".[70] Fascistene kunne utnytte den redselen alle bønder hadde for å miste jorda. Derved kunne fascistene nytte bøndene til å knekke arbeiderbevegelsen:

> "Hva det gjelder er vel om arbeiderne i Norge som i flere andre land skal bli knust og tilintetgjort av bonde- og mellemklassen gjennem fascismen".[71]

Åmlid var også mot den kollektive driftsformen som sådan. Den samsvarte ikke med menneskelige behov og bød på lite tiltalende arbeid. Den ville skape byråkrati og over- og underordningsforhold mellom ledelse og arbeidere. Sjølve det å ikke arbeide aleine var noe slett:

> "Jeg mener at jordbruket har betingelser for å skape uendelig mere tilfredsstillende kår for mennesker enn industrien og kollektivbruket hvor arbeidet utføres i fellesskap. Begge deler fører til sløvt vanegjengeri, i sær hvis lønnen er liten og arbeidsdagen lang".[72]

Endelig mente Johanne Åmlid at sjøl om kollektivbruk og stordrift var gangbart i andre land, passet det iallfall <u>ikke i Norge</u>. Det var flere grunner til det:

- Størrelsen på gardene. I Norge var gardene jamt over mindre enn i f.eks. England, Tyskland, Russland. Der var en middelstor eiendom (1000 - 2000 mål dyrket mark) større enn hva vi regnet som en stor eiendom (500 - 600 mål). "Det er jo en smule forskjell".[73]
- Klasseforholdene. Det fantes en sterk sjøleiende stand av små og mindre bønder som ikke kunne ses bort fra:

> "Å skrive som om landbefolkningen her i Norge består av to klasser, godseiere og lønnsmottagere, i sær hvis talen er om hele landet, blir heller ikke videre treffende".[74]

- Historiske tradisjoner. Det fantes ikke her noen "mir"-tradisjon å bygge på, som i Russland.[75] Og teigblanding var ikke rester av et jordfellesskap, hevdet hun. Det var forskjell på felles drift av jorda og felles eiendom av allmenninga.[76]
- Nasjonale særtrekk i folkekarakteren. Kollektivisering ville være "så i strid med tradisjon og folkelynne som vel mulig". Bøndenes "selvstendighetstrang" og "kranglevorenhet" ville skape problemer.[77]

Alt dette ledet henne til å karakterisere Ljungblads syn, å ta standpunkt for kollektivbruket, som "dogmatisk kommunistisk".[78)]

Ljungblad på sin side var for kollektivbruk fordi han som nevnt, mente at smådrift var en umulig, historisk dømt form. Kollektivbruket var allment den gunstigste driftsformen og hadde dessuten en spesiell aktualitet i kampen mot arbeidsløysa. Dette må særlig være bureisingas driftsform.

Kollektivdrift skulle omfatte praktisk daglig arbeid, innkjøp av maskiner og annet og salgslag.[79)] Det er samme standpunktet som Skog- og Land hadde til bureising - at dette skulle skje ved driftssamvirke i arbeids- og redskapslag. Ljungblad var tidligere landarbeider og hadde vært ansatt sekretær i forbundet. Han videreførte tanken, men utvidet målestokken. NSLFs arbeidslag skulle omfatte fire-fem mann, Ljungblads kollektivbruk atskillig flere.

Oppstykking av store arealer ga dårlig <u>økonomi</u>.[80)] Et kollektivbruk behøvde ikke bare å satse på korn, slik Åmlid mente. Også annet kunne produseres. <u>Politisk</u> var småbruket farlig, fordi det var usosialistisk og førte til at fascismen fikk fatt i forgjeldete bønder.

Tanken om noe <u>særnorsk</u> hadde Ljungblad lite til overs for (jfr. den generallinja som gjaldt både i Ildlandet, Kina og Hedmark). Hans syn på Åmlids argumenter var: Det var ikke nødvendig med <u>så</u> svære bruk. Omlag 1000 mål kunne rekke.[81)] Og kollektivbruk kunne skapes på andre måter enn å overta storgarder. I Sovjet bestod jo kollektiviseringa nettopp i å slå sammen mindre bruk.[82)] Småbrukerne ville ikke i noe fall leve videre som en stabil gruppe. Han mente dessuten at det ikke var lenge sia teigblandinga var opphevd på Østlandet og at den levde videre enkelte steder vestpå. Og folkelynnet var ikke noe statisk. Krisa fjernet illusjoner og kunne åpne for sosialistisk bevissthet blandt bøndene.

Om kollektivbruket hadde få tilhengere på 30-tallet, stod offentlig eie enda svakere. Riktignok stod det på programmet i 1936, men i kildene finnes ingen som aktivt tok opp denne programposten.

E. HVOR STOR SKAL GARDEN VÆRE?

I analysen av klasse- og eiendomsforhold på landsbygda ble størrelsen på bruket nyttet som ett kriterium. Partiet skilte mellom arbeider- og boligbruk, småbruk, småbondegard, mellomstor gard og storgard, og størrelsen på bruket avgjorde hvilken stilling brukeren hadde til lønnsarbeidet.

Hvilke bruksstørrelser en gikk inn for, hang nøye sammen med synet på lønnsarbeidet i jordbruket. Det strategiske spørsmålet ble hvilken virkning lønnsarbeidet hadde og særlig hvordan ulike kombinasjoner av lønnsarbeid og bruk slo ut (jfr. kapittel 2).

Idealet var familiebruket, småbondegarden, slik vi tidligere har definert denne. Garden skulle være så stor at den ga full tids arbeid til brukeren og hans familie, at den "kan drives ved en enkelt families arbeidskraft", som det i programmene fra 1930 og 1933. Det skulle ikke være nødvendig å ta lønnsarbeid ved sida, annet som et helt marginalt innslag i husholdningas økonomi.
På den andre sida skulle ikke garden være så stor at leid hjelp måtte nyttes, iallfall ikke som et bestandig innslag i drifta.[83)]
Normen var den reine enkle vareproduksjon - å eie sine egne produksjonsmidler, men ikke kjøpe eller selge arbeidskraft. 50 - 100 mål dyrket jord ble som oftest oppgitt som det riktige arealet.[84)]

Begrunnelsen for denne størrelsen, var dels den prinsipielle tilslutninga til enkeltmannsbruket. At det ikke skulle knyttes lønnsarbeid til bruket, ble begrunnet ved
- at når en verken solgte eller kjøpte arbeidskraft, var brukeren verken utbyttet eller utbytter,
- at dersom brukeren måtte ut i lønnsarbeid, ville han forsømme drifta av egen gard,
- og at han tok opp arbeidsplasser for de jordløse, de egentlige arbeidere.[85)]

Målet ble å opprette så mange bærekraftige familiebruk som mulig. "Alle bruk som eier det naturlige grunnlag for utvidelse, skal op i en størrelse så de gir arbeid og underhold for en familie". En skulle "gjøre småbrukere og småbønder til selvstendige bønder".[86)]

Men hva så de med de brukene som ikke kunne utvikles til familiebruk?

Her ble det formulert flere ulike synspunkter. Det dreidde seg her om to brukstyper: arbeiderbruket og småbruket (jfr. kapittel 2).

Motstanderne av arbeiderbrukene hevdet at systemet skapte konkurranse på arbeidsmarkedet mellom boligbrukere og reine lønnsarbeidere. Det innebar en ny form for stanvnsband. Det kunne innebære en fare for streikebryteri i konflikter, og når arbeiderne var bundet til jorda, kunne kapitalistene presse lønningene ned.[87)]

Systemet innebar også sesongarbeidsløyse. Det var skjedd en "planløs oprettelse" av slike bruk slik at de var blitt for mange og brukerne ikke kunne tilbys stabil sysselsetting.[88)] Høies beskrivelse av systemet var karakteristisk:

> "Mange arbeidsgivere - både i jordbruket og utenfor - har vært interessert i at deres arbeidere har noen dekar jord til de hus de bebor, fordi dette binder arbeiderne til stedet. Arbeidsgiverne kan da gjøre sikrere regning med å få arbeidshjelp i enkelte sesonger av året. Enkelte bondelag har opmuntret til oprettelse av småbruk for å skaffe bonden en erstatning for husmannsvesenet".[89)]

Arbeiderbevegelsen var særlig mot ordninga fordi den hadde en sosialpasifiserende virkning. Dette ble erkjent også av folk utafor arbeiderbevegelsen.[90)]

Tilhengere av systemet pekte på at det ga landarbeiderne en mulighet til å skaffe seg jord. Dette ønsket de sterkt sjøl. For å kunne mobilisere denne gruppa, måtte partiet derfor støtte ordninga. Det ble også sagt at faren for streikebryteri minsket om jorda var bygslet og ikke privateid. I arbeidskamper var det dessuten ingen ulempe, men tvertom en fordel med attåtjord. Da kunne en holde lenger ut i en konflikt, het det i en artikkel i Skog- og Landarbeideren i 1933.[91)] Sømme mente at:

> "Hensikten med å lage alle disse småbruk som vi best kan kalle arbeiderbruk, har dog i første rekke vært å skaffe arbeidsfolk på landet egne hjem og anvendelse for deres arbeidskraft i ledige stunder".[92)]

Han poengterte at brukene ikke måtte være for store, helst under

20 mål. Ellers ville de bli dårlig stelt. Også Arild Solberg gikk inn for bruk "som er så små at de bare kan støtte op om eierens økonomi ved billig husrum og litt poteter, grønnsaker, frukt og bær".[93] På landsmøtet 1939 ble det foreslått at slike bruk skulle få støtte på linje med annet nybrott og bureising.[94]

Holdninga til arbeiderbruket falt ikke nødvendigvis sammen med synet på småbruket. Den offisielle partilinja kom etter hvert til å bli at småbrukene burde avvikles. Argumentene mot disse brukene var mange:

- Arbeidet med jorda ble dårlig skjøttet, fordi småbrukeren "kan ikke tjene to herrer, bruket og sitt lønnsarbeide".[95]
- Antallet slike "biyrkebruk" hadde ekspandert ut over det som "svarer til varigere arbeidsmuligheter på stedet".[96]
- Muligheten for kombinasjonsdrift var mindre på grunn av rasjonalisering i skog- og jordbruk og fiske. Arbeidet gikk over til heltidslønnsarbeidere. I samme retning trakk sesongmessig utviding av skogsdrifta til sommeren og profesjonalisering av kjørearbeidet.[97]
- Derfor konkurrerte mange om få jobber. Resultatet var lønnspress.

Oscar Torp uttalte på fagkongressen i 1934:

> "Man regner med 175 000 småbrukere i dette land som har så lite bruk at de ikke kan leve av det. Og disse må da tre inn i det arbeide som industriarbeideren har og vil på den måte kunne virke som lønnstrykkere".98)

Konklusjonen ble ut fra dette "at den beste måte å hjelpe småbrukeren på vil være å avskaffe ham, så paradoksalt som dette enn lyder".[99] I en komitéutredning om småbrukerorganisasjonen fra 1936 ble det tatt til orde for en strukturrasjonalisering av jordbruket. Skillene mellom klassene måtte bli klarere, ved at halvproletarene ble fulltids brukere gjennom å få tilleggsjord. De som ikke kunne ta dette skrittet, fikk bli reine lønnsarbeidere. Komiteen krevde at staten, ved skylddelingsmyndighetene, var med på å hindre at for mange og for små bruk ble opprettet. For "så lenge vi har for mange små bruk, blir det aldrig ro i bygdene våre".[100]

Det fantes også en annen linje i partiet. De som stod for denne, var ikke nødvendigvis uenige i den langsiktige målsettinga. Så mange som mulig burde få heltids bruk gjennom tilleggsjord til et mindre bruk eller bureising. Men for øyeblikket måtte mange

arbeidsfolk på landsbygda bygge på en kombinasjon av bruk og lønnsarbeid. Det eneste realistiske var å støtte deltidsbruk, å utvide disse, sjøl om de ikke ga full berging for brukeren. Bjarne Borgan hevdet dette så seint som i 1939:

> "Sjølsagt ville det vært bedre om småbrukeren kunne tatt hele underhaldet sitt på bruket, fått bruket opp i den storleiken at han helt ut klarte seg på det. Men dette er et ønskemål for titusener småbrukere i landet og har ingenting med de faktiske tilhøve å gjøre".101)

Dette var det framherskende standpunktet innafor NSLF på 30-tallet, sjøl om det også her fantes andre syn. I en komitéutgreiing fra NSLF og Hedmark Arbeiderparti fra 1935 het det:

> "Lønnsarbeiderne utover bygdene har i alle tider bakover været knyttet til små, selvstendige jordbruk. Uten at dette fortsetter og de styrkes i sin egenskap av jordbrukere, kan de ikke hevde sig i den økonomiske, politiske og kulturelle kamp".102)

Både å øke antallet små bruk og å utvide dem som fantes gjorde arbeidsfolk bedre i stand til å klare seg. De ble mer uavhengige av kapitalen og stod sterkere i lønnskamp. Og dessuten var det slik at lønnsarbeid ikke ga tilstrekkelig inntekt, men måtte suppleres med inntekt av jordbruk. Formannen i NSLF, Alfred Ljøner, hevdet f.eks. i 1938 at skogsarbeiderne ikke kunne vente å få lønninger på høyde med industriarbeidere og handverkere. Sjøl om hele tømmerprisen gikk til å betale lønn, kunne de ikke heves så mye. Derfor var bruket avgjørende for å trygge kårene for skogsarbeiderne.[103)]

Det fantes altså ulike syn på bruk som var mindre enn familiebruket. Hva mente partiet så om garder som var større, garder som bygde på kjøp av arbeidskraft?

Fram til 1936 var partiet klart motstander av store garder i privat eie. Storgardene forutsatte en eiendomsløs landarbeiderklasse. Partiets mål var at alle på landsbygda skulle få jord. Og storbøndene var tradisjonelt bitre fiender av arbeiderbevegelsen. Skulle det være stordrift, måtte det skje i kooperativ eller offentlig regi.

I 1936 kom forandringer i arbeidsprogrammet som åpnet for at store

garder skulle bestå. Forandringene er små språklig, men viktige prinsipielt. I 1932 skulle brukene være så store "at en families arbeidskraft i det vesentlige kan utnyttes på bruket".[104] I 1936 var partiet for "enkeltmannsbruket i det vesentlige basert på familiens arbeidskraft". Med andre ord: I 1932 godtok en garder som var så small at familien måtte ta lønnsarbeid ved sida. I 1936 kunne en godta garder som var så store at de måtte baseres på leid arbeidshjelp ved sida av familiens innsats. Denne tolkinga bekreftes ved at programmet samtidig innførte modifikasjoner med omsyn til når større eiendommer skulle overtas av samfunnet.

I en utredningskomité om småbrukerorganisasjonen ble standpunktet fulgt opp. Det var ikke nødvendigvis riktig å dele opp større bruk, mente de:

> "Får vi sterke landarbeiderorganisasjoner er det heller ikke noen sociale hensyn som tilsier at alle større gårder skal deles op i smågårder".105)

Det var altså ikke "noen sociale hensyn" som tilsa at lønnsarbeidet som sådant burde oppheves, som tilsa at jordbruksbefolkninga ikke burde være klassedelt i storbønder og landarbeidere. Partiet godtok nå det de tidligere aktivt var mot.

Arnstein Trøite har analysert Arbeiderpartiets standpunkt til gardsstørrelsen slik det ble uttrykt i Ot. prp. nr. 55 (1937) som la fram forslag til revisjon av jordlova av 1928.[106] I og med at partiet satt med regjeringsmakta, må departementets forslag ses som det offisielle partisynet. Det interessante er at departementet avveik fra f.eks. Hornsrud i synet på gardsstørrelsen, slik han hadde lagt det fram i et privat lovforslag i 1934.[107] Trøite diskuterer synet på hvem som skal være unntatt fra faren for å miste jord ved ekspropriasjon. Hornsrud brukte i denne sammenhengen uttrykket "almindelige, middels gårdsbruk", mens departementet ville bruke uttrykket "almindelige gårdsbruk". Hornsrud mente det kunne kreves tvungen avståing av udyrket jord når det gjaldt "arealer som er større enn nødvendig for brukets drift og for tilstrekkelig utvidelse ved nydyrking for en rimelig tid fremover, dog under tilbørlig hensyntagen til den i bygden rådende jordtrang". Departementet tok opp dette forslaget, men ville stryke ordene: "dog under tilbørlig hensyntagen til den i bygden rådende jordtrang".

Trøite kommenterer dette slik:

> "Dette vil med andre ord seia at Hornsrud meiner at det er berre "almindelige, middels gårdsbruk" som skal vera sikker på ikkje å mista jord ved ekspropriasjon, men departementet seier berre "almindelige gårdsbruk". Det blir her kanskje en viktig nyanse. Store gardar kan vera "almindelige", men ikkje "almindelige, middels". Når departementet ikkje vil ta hensyn til jordtrangen i bygda ved vurdering i ekspropriasjonssaker, så må dette vera eit klart teikn på at dei ikkje har det einsidige klasseutgangspunktet for jordpolitikken som Hornsrud har".

Trøite konkluderer:

> "Hornsrud ville ha lover som skulle bli eit våpen for å få jamnt store gardar - 50 til 100 da. Arbeidarpartiet ved Landbruksdepartementet meinte at lova rett nok skulle bli eit reiskap for "opphjelp" av små bruk - men samtidig eit vern for det dei kalte "almindelige" bruk, bruk som var mykje større enn den maksimumsgrensa på 100 mål som Hornsrud ville ha".

Trøites analyse av Ot.prp. nr. 55 (1937) bekrefter altså den lesinga vi gjorde av arbeidsprogrammet fra 1936. Arbeiderpartiet godtok i annen halvdel av 30-tallet storgarder - med jordbrukskapitalister og lønnsarbeid.

F. HVORDAN SKAL JORDHUNGEREN METTES?

Arbeiderpartiet hadde jordreformer på programmet på hele 30-tallet. Til jordreformer er det knyttet flere spørsmål, som innebærer interessemotsetninger og konflikter:

- Hvem skulle få jord?
- Hvor og hvem skulle jorda tas fra?
- Skulle det betales for jorda?
- Hvem skulle i så fall betale?

Etter partiets mening var det flere grupper som hadde legitim interesse i å få jord. Det var arbeidsløse og andre som ikke hadde jord, lønnsarbeidere med et lite bruk som kunne utvides og småbrukere som trengte tilleggsjord.[108)]

Denne jorda kunne de skaffe seg på flere vis. I diskusjonen i samtida ble det snakket om bureising, nydyrking og utstykking av

jord. Med bureising ble det siktet til at et nytt bruk ble opprettet, fortrinnsvis på tidligere udyrket, men dyrkbar jord.[109] Nydyrking omfattet denne formen for bureising. Men oftest mente en med dette at tilleggsjord ble opparbeidd til et bruk som allerede eksisterte. Og med utstykking eller oppstykking ble det ment at et større bruk, en storgard, ble delt opp i mindre, sjølstendige enheter.

Hvor skulle denne jorda komme fra?

Når folk hadde egen jord som kunne dyrkes opp, var jo saka grei. Svært mange av de nye brukene kom ved at folk fikk utskiftet bruk fra farsgarden eller kjøpte fra nære slektninger.[110] Problemet var da først og fremst å finne fram til egnet økonomisk og teknisk hjelp som gjorde at folk maktet å gjennomføre en nydyrking.[111] Men dersom jord skulle tas fra noen og gis til andre, måtte en ta stilling til hvilke klasser og lag en ønsket å tjene. Ved å se på hvem som skulle kunne bli ekspropriert og hvem som skulle være unntatt for dette, får vi en peikepinn om hvilke grupper en ønsket allianse med. Sjansene for at jordeiere vendte seg mot dem som ville ta fra dem jorda, var jo store.[112] Et delspørsmål var om visse former for jord skulle kunne tas, men ikke andre.

I 1936 mente partiet at et bruk hadde et naturlig utgangspunkt for å skaffe seg tilleggsjord

> "... dersom det enten eier dyrkingsjord selv, eller det ligger jord inntil som uten nevneverdig skade (min utheving) for naboeiendommen kan legges inntil småbruket".113)

Spørsmålet er så: Hva er "nevneverdig skade"? Her endret partiet syn i løpet av 30-tallet. Skrittvis ble det flere en mente ville bli påført slik skade - og som derfor ikke burde bli tvunget til å avstå jord. Som nevnt ville partiet i 1930 ekspropriere både større eiendommer og udyrket, men dyrkbar jord på andre eiendommer. I 1936 gjaldt det bare udyrket mark på større eiendommer og bare når "almene hensyn" tilsa det. Når partiet veide mulig "nevneverdig skade" mot "almene hensyn", kom etter hvert det jordarealet som kunne omfordeles, til å bli mindre. Tilsvarende ble det færre personer som kunne hjelpes til jord gjennom partiets jordpolitikk. Jordreformene ble mindre effektive for de jordløse og dem som

hadde for små bruk.

For bureisere og nybrottsfolk fikk dette betydning også når det gjaldt hva slags jord de kunne regne med å få - dyrket eller udyrket, beliggende sentralt eller i utkanter. Opp til 1936 stod kravet om utstykking sterkt. Programmet nevnte det, og aktivister var på offensiven for å skyve dette enda mer i framgrunnen. Åmlid poengterte at dersom det skulle nyreises i de dårligste områdene, ville ikke nybyggerne klare seg økonomisk. Ved oppstykking derimot, ville gardene bli liggende midt i bygda. Der var beste jorda og derfor ville en raskt få jord i hevd - motsatt om det skulle brytes ny jord i avsides distrikter.[114] Bosse prøvde på landsmøtet i 1933 å få utstykking enda klarere fram i programmet, men lyktes ikke.[115] AUFs landsmøte i 1934 krevde jord til landsbygdas ungdom - "ikke i fattige utbygder, men gjennom inngrep i eiendomsretten hos de store jordeiere".[116] Men heller ikke dette førte fram.

Partiet slo altså i stedet inn på en mindre radikal politikk med omsyn til ekspropriasjon og utstykking av private eiendommer. Derimot gikk det over til et konsekvent standpunkt om å stykke ut offentlige eiendommer. Fra 1936 gikk de mot at staten skaffet seg nye arealer og ville stykke opp de som var i offentlig eie. På landsmøtet i 1936 presset fylkespartiet i Hedmark på for å få fart i tvungen avståing av jord fra staten. I og med Ot.prp. nr. 55 (1937) ble dette også offisiell partilinje.[117]

I samband med ekspropriasjoner reiste problemet om <u>prisen på jord</u> seg. Det var nødvendig å besvare flere spørsmål: Hva bestemte prisen på jorda i en kapitalistisk økonomi? Skulle det gis erstatning for jorda som ble ekspropriert? Hva skulle i så fall legges til grunn når erstatninga ble beregnet? Og hvem skulle betale for jorda?

Her var motstridende interesser. En grunneier syntes nok at ekspropriasjon var ille. Men det kunne mildnes eller skjerpes alt etter hvilken betaling han fikk. Hvor villige ekspropriatørene var til å betale, sa meget om hvor forsonlig eller uforsonlig de ønsket å opptre. Også for dem som skulle overta jord, var prisen

sentral. Å skaffe en jordløs grunn til stive priser, kunne være å gjøre vondt verre.

Spørsmålet om jordpris, ble vanligvis analysert ut fra et begrepspar som vel særlig Hornsrud hadde formet ut. Ut fra Hornsrud ble jordprisene oftest, "spontant", under kapitalismen fastsatt på grunnlag av spekulasjonsverdien av jorda. Det som burde legges til grunn, var bruksverdien. Han skreiv i 1933:

> "I vårt jordprogram har vi for over 40 år siden reist spørsmålet om at erstatningen skal bygges på bruksverdien, ikke på spekulasjons- eller handelsverdien".118)

Hva var begrepene "bruksverdi" og "spekulasjonsverdi", slik Hornsrud og andre i partiet nyttet dem?

"Bruksverdi" kunne umiddelbart forstås i flere retninger - som en kategori innen marxistisk, politisk økonomi, som et operasjonelt verdimål innen handel og vandel i det borgerlige samfunnet og som et moralsk begrep. Det ble ikke siktet til det marxistiske begrepet om bruksverdi. Hornsrud var, som vi har vist, ikke marxist i sin økonomiske tenking. Og det marxistiske "bruksverdi" har et meningsinnhold som nettopp knytter det til menneskelige behov og handlinger utafor markedet.

Hornsrud foreslo i 1934 angående erstatning ved ekspropriasjon:

> "Til grunn for erstatningen blir å legge den gjennemsnittlige inntekt eiendommen (det avståtte) i de senere år har eller kan antas å ha kastet av sig, den verdi hvorefter der i de senere år gjennemsnittlig har vært betalt skatt av den, og den skyld den har eller ved skylddelingen får".119)

Dette var i tråd med standpunkter Hornsrud og partiet hadde hevdet tidligere.[120)]

Etter dette ble bruksverdien knyttet til driftsresultater og skattetakst. Bruksverdien kunne regnes ut ved å se på driftsoverskuddet, "den virkelige avkastning" som Hornsrud kalte det, i sammenheng med gjennomsnittlig kapitalrente i samfunnet. Var overskuddet f.eks. kr. 2000,- og renta 5%, ble bruksverdien kr. 40 000,-. Skulle renta være usedvanlig høy eller lav, måtte det korrigeres med snittet av skattetaksten gjennom de siste år. (Hornsrud nevnte i andre sammenhenger de siste 10 år som utgangspunkt.)

Det var jo denne verdien eieren sjøl var blitt skattet etter. Og da var det ikke rimelig at andre skulle betale vesentlig mer for bruket.[121]

For så vidt var "bruksverdi" det vi kalte et operasjonelt verdimål. Men det hadde også en moralsk side. Prisen skulle være rimelig, anstendig, sosialt akseptabel. Den skulle være i tråd med vanlig rettferdssans og kunne bæres av kjøperen. Dette prinsippet var overordnet en kalkyle etter avkastning i kroner og øre. Lovforslaget fortsatte med å si at

> "... erstatningen (må dog) under enhver omstendighet ikke settes høiere enn hva der rimelighet kan betales for eiendommen av en jordbruker som vil sitte med den og bruke den som jordbruk (bruksverdien som jordbruk".122)

Som Hornsrud sjøl bemerket i en annen sammenheng, dreidde det seg om "to verdibegrep",[123] et målt i kroner og øre og et målt ut fra behov, arbeidsinnsats, strev. DNA ønsket å suspendere markedet så langt som råd når det gjaldt å stille jordhungeren - til fordel for utgangspunkter som var sosialt rettferdige og favoriserte de jordsøkende.

Oppfatninga av rimelig pris ved kjøp og salg hvilte på den arbeidende småprodusents klassestandpunkt. Et slikt klassestandpunkt kom også til uttrykk i programmet som ble vedtatt til 1919 og gjaldt fram til 1933. Det het at staten skulle betale erstatning

> "for værdier, som skyldes eierens, hans forældres og hans barns personlige arbeide. Erstatning kan dog ogsaa ydes utover disse værdier, hvor billighetsgrunde taler for det".124)

Dette var tanken om at "arbeidets rett" gikk framfor alt annet.

I motsetning til denne bruksverdien, grunnet på arbeidets rett, stod altså spekulasjons- eller handelsverdien. Å selge til denne verdien, var å selge til overpris, moralsk sett. Det var spekulasjonsverdien som lå til grunn - hvis bruket ble solgt til pris over gjennomsnittlig avkastning seinere år, hvis det ble solgt langt over skattetakst og hvis det ble solgt over det en småbruker rimelig kunne forventes å betale. For det som var rimelig ut fra et kapitalsynspunkt, var urettmessig for småbrukeren.

Samlet kan det sies at Arbeiderpartiet ville at erstatninga ved ekspropriasjon skulle settes slik at den ikke favoriserte grunneierne. Partiet søkte å finne kriterier og beregningsmåter som skaffet billigst mulig jord til de jordsøkende.

Men hvem skulle så betale for jorda?

Her vaklet partiet i løpet av tiåret. Dels skulle de jordsøkende betale, dels staten. Dels skulle det gis gratis jord, dels billige eller rentefrie lån. Dels ble det skilt mellom bureisere og nybrottsmenn, som altså ville nydyrke i tillegg til et eksisterende bruk. Skjematisk kan standpunktene sammenfattes slik:

	Gratis jord		Lån	
	Bureising	Nybrott	Bureising	Nybrott
1930: DNAs stortingsprogram				X
1932: DNA: Det arbeidende folks krisekrav	X	X		
1933: DNAs arbeidsprogram			X	X
1934: Hornsruds lovforslag	X	X		
1936: DNAs arbeidsprogram	X			X
1936: Hedmark DNAs forslag på landsmøtet	X	X		
1939: DNAs arbeidsprogram			X	X

Det er vanskelig å øyne klare forklaringer på variasjonene i standpunktene fra landsmøte til landsmøte. Det synes å ha vært slik at "egentlig" mente en at udyrket jord skulle gis gratis til dem som trengte og ønsket, men at dette ikke ble ansett som realistisk. Da landsmøtet i 1935 vedtok fri jord til bureisere, presset fylkespartiet i Hedmark på for å få "gratis overdragelse" av jorda til begge gruppene, men vant ikke fram.[125)]

Hornsruds forslag om gratis jord ble ikke tatt med i de endringene som kom i jordlova i 1938. Partiprogrammet fra 1939 registrerte ved kravet om lån til bureising og nybrott bare den faktisk gjeldende tilstanden.

G. BUREISING ELLER INDUSTRIREISING?

Det var i og for seg enighet i partiet om å støtte bureising. Men begrunnelsen for støtten og graden av entusiasme var mindre samstemmig. Bureisinga skapte en så sterk debatt at det er mulig å se avgrensete meningsfraksjoner i partiet. Blant de klare tilhengerne kan vi skille ut grupper - og likeså blant skeptikerne. Erklærte motstandere fantes ikke. I 1933 tørnet disse meningsgruppene hardt sammen - i avis- og tidsskriftdebatt og på landsmøtet. Argumentasjonen omkring bureisinga vitner om skiller som fantes i andre spørsmål - synet på allianser, på klasseforhold.

Tilhengerne la gjennom hele 30-tallet først og fremst vekt på at bureising og nydyrking skapte muligheter for arbeidsløse. Dette ble hevdet ellers i samtida, også utafor arbeiderbevegelsen.[126] Særlig fikk ungdommen en sjanse til å "rydde sitt eget rum".[127] Og nydyrking minsket konkurransen om jobbene fordi deltidsbrukere kunne utvide til et fulltids bruk. Situasjonen ellers fortonte seg lukket:

> "... arbeidsfolk som før kunne basere sin husholdning på kontante lønnsinntekter nu er helt rykket vekk fra dette grunnlag. Ingen kommer ut av bygden, ingen utvandrer, muligheten for lønnsarbeid er mindre, og det er nu mange fler om de få dagsverk som er å opdrive".128)

Bureisinga tvang seg fram som den eneste løsninga i sikte.

Det ble skilt mellom ulike former for arbeidsløyse - sesongpreget, periodisk og permanent.[129] Den permanente arbeidsløysa sprang ut av et relativt befolkningsoverskott - overskott fordi folk ikke fant sysselsetting, relativt fordi det ikke gjaldt absolutt, men skyldtes grunneiernes monopolisering av jorda.[130] Bureisinga avhjalp særlig denne permanente arbeidsløysa:

> "... når det gjelder å avhjelpe en permanent arbeidsledighet, d.v.s. å skaffe et befolkningsoverskudd beskjeftigelse og levevei, er bureising og nydyrking det sikreste man kan ty til.131)

Dessuten var bureising moralsk høyverdig og skapte "fremtidsverdier".[132] Bureiseren fortjente støtte, het det

> "... både for det slitsomme, selvopofrende livet han lever og for de verdier for samfundet han har skapt når et nytt bruk

ligger der ferdig".[133]

Det var for så vidt offisiell partilinje. Men argumentasjonen ble særlig entusiastisk framført av den ene tilhengergruppa, "småbruksideologene", dvs. dem vi har møtt som prinsipielle tilhengere av enkeltmannsbruket. Bureisinga ble også forsvart av "venstristen" i partiet, som Meyer, men med en annen begrunnelse. Bureising var taktisk nødvendig for å demme opp for to trusler. Utafor partiet gjaldt det fascistene. Innafor partiet gjaldt det å stagge "industrialistene", dvs. den gruppa som kjørte fram tankene om såkalt "nasjonal fabrikkreisning" på et statskapitalistisk grunnlag.[134]

Industrialistene var viktigste gruppa blant skeptikerne. Den andre talte kun "kollektivisten" Ljungblad som var mot bureising som småbruk, men for om det skjedde kollektivt. Industrialistene utgjorde den mest aktivistiske gruppa bak partiets nye krisepolitikk. Det var mye personer med teknisk og merkantil bakgrunn. Blant dem var folk som Ole Colbjørnsen og Jørgen Dahl.[135]

Industrialistene tonte ned positive muligheter ved bureisinga og la vekt på farene en slik linje rommet. I stedet var fabrikkreising det overordnete alternativet. De brukte ulike argumenter:
- Bureising var ineffektivt som viktigste middel mot arbeidsløyse. "Det forslår ikke på noen måte", mente Colbjørnsen.[136] Det måtte underordnes industripolitikken. I den grad bureising kunne få virkning, måtte en industrireising skape en allmenn økt kjøpekraft også til å avta jordbruksprodukter.[137]
- Det var innvendinger av klassemessig art mot å prioritere bureising. Den ville ikke hjelpe industriarbeiderklassen. Ironien er dårlig skjult i Colbjørnsens utbrudd på landsmøtet:

"Er det nogen arbeidsledighetspolitikk det å anvise de ledige i Oslo til bureisning i avdalene eller hvor som helst?"[138]

Sjøl om det hadde vært mulig, ville forsert bureising likevel vært klassemessig uheldig. Mens fabrikkreising førte til at industriarbeiderklassen økte, ville bureising styrke andre klasser (jfr. kapittel 4).
- Bureising var bl.a. derfor ikke sosialistisk politikk - i motsetning til fabrikkreisinga:

"Vi har gått inn for bureisingen. Det har vært god folkelig politikk i Norge. Men det er ikke socialistisk politikk - å gjøre den til alfa og omega for arbeiderpolitikken hører intet steds hjemme".139)

For Colbjørnsen var sosialismen knyttet til arbeiderklassen og industrien. Bøndene må innse at "deres skjebne er uløselig knyttet til utviklingen av landets industri og dermed til socialismen".[140)]

- Ut fra dette hevdet industrialistene at å satse hovedsakelig på bureising var reaksjonært. Dahl trakk paralleller til fascismen:

"Vi ser at det er særlig Mussolini og naziene som med demagogiske fraser har slått sig på jordbruket og kolonisasjon med løfter om at det skal avskaffe arbeidsledigheten i de store byer".141)

Og Colbjørnsen slo til med denne salven:

"Det er ikke landsstyret og programkomitéen som er romantikere her eller "utopister". Derimot rammer det godt det syn som er uttrykt i slagordet "tilbake til jorden". For det er en borgerlig utopi, en reaksjonær utopi".142)

- Bureising kunne lett mislykkes og ikke gi skikkelig utkomme. Dette kunne bli politisk farlig. Folk ville vende seg fra Arbeiderpartiet som hadde gått inn for en slik politikk. Colbjørnsen svarte på en polemikk mot parolen om fabrikkreising:

"Det er jo også fristende å sammenligne med hvad vi politisk har fått av alle den gilde private bureisning, som nok ikke så sjelden, slik som det hittil har artet sig, heller har vært ris til egen bak".143)

Feilslått bureising kunne føre til frustrasjoner, som kunne utnyttes av fascistene.

Dette synspunktet ble delt også av folk som ikke var industrialister. Lange mente at bureisinga hadde vært for tilfeldig og skapt små og tungdrevne bruk. Dermed hadde partiet sjøl vært med på å skape noe av grunnlaget for den fasciatiske faren som forarmete små bønder representerte.[144)] Lange gikk ikke inn for å stanse bureising fullstendig, men pekte på at partiet måtte få et jordbruksprogram, ikke bare et jordprogram. Førsund derimot trakk den slutninga at det var galt å prioritere bureising:

"Forsert bureising nå vil seie fattigdom og fascisme på bygdene, og det var vel ikkje meininga. Først må vi sjå å skape levelege vilkår for dei som sit på gard og kultivert jord før vi kan gå

> i gang med å setja folk ned på skrapjord. Det er betre å la dei få eit tau og be dei henge seg straks, for det blir vel enden likevel".145)

Tilhengerne av bureising hevdet på sin side at fabrikkreisinga var umulig, uønsket og unødvendig.

- Fabrikkreising var umulig av økonomiske årsaker. Det var ikke behov for varer fra nye fabrikker, hevdet Harald Langhelle. Det fantes fortsatt ledig kapasitet i industrien. Den eksisterende industrien hadde relativt sett overekspandert.[146]

Lange trakk fram Norges størrelse som argument. Det innenlandske markedet var ikke stort nok. Vi var i særlig grad avhengig av internasjonal etterspørsel, og kunne ikke som Sovjet stenge grensene. "Et kontinent" og et "dvergland som Norge" kunne ikke sammenliknes".[147] Å tru at innenlandsk industri, kunne reises under de rådende konjunkturer, så lenge de andre næringene ikke hadde gjenvunnet sin kraft, var "romantisk og en ren illusjonspolitikk", hevdet Meyer.[148] Og hadde det vært mulig, ville det likevel ikke hjulpet så meget. Industrien gikk gjennom en rasjonalisering som minsket mulighetene for sysselsetting, minte Langhelle om.

- Fabrikkreising var dessuten uønsket av politiske grunner. Småbruksideologene la vekt på at det innebar en neglisjering av jordbruket. Industrireising ville føre til at de mindre jordbrukernes tarv ikke ble tilgodesett. Og dette kunne skape en farlig reaksjon på bygdene. Bosse skreiv ett år etter landsmøtet, med sammenstøtene der friskt i minne:

> "Og hvis der fremdeles er en retning innen arbeiderpartiet, som utelukkende bygger på industrialiseringen som den hovedsakelige utviklingsmulighet og mener at arbeidet med jorden er mindre betydningsfullt og som betegner arbeidet for å reise arbeiderbonden og for å lede den overflødige arbeidskraft bort fra byene og ut til landarbeidet - som "utopi og Rousseauske fantasterier", så er dette uttrykk for "asfalten" og røper en skjebnesvanger mangel på sociologisk forståelse".149)

Venstristene argumenterte langs en annen linje. De pekte på at offentlig industrireising innafor ramma av et borgerlig samfunn ikke bare var statskapitalisme, men også styrket det borgerlige herredømmet. Finn Moe sa at under kapitalismen hadde staten en

borgerlig klassekarakter. Statskapitalisme gjennomført i samarbeid med kapitalistene, kunne partiet derfor ikke gå inn for. Statskapitalistiske tiltak har verdi, dersom de var gjennomført i kamp med kapitalistene. I så fall kunne de bety et skritt - ikke mot sosialismen - men mot en endelig konfrontasjon med borgerskapet mot en endelig maktovertaking. Partiet kunne gå inn for slike tiltak, samtidig som det måtte slåss for "arbeider- og bondekontroll".[150] Men, skreiv Moe, partiprogrammet fra 1933, var ikke helt klart og kunne gi inntrykk av at statskapitalisme var en overgangsform til sosialismen.

- Fabrikkreising var dessuten unødvendig - fordi bureisinga hadde muligheter til å gi arbeid. Det offisielle partisynet begrenset riktignok dette til å gjelde "all arbeidsløs ungdom på landsbygda".[151] Småbruksideologene mente at bureising var løsenet for alle - også arbeidsløs byungdom. Bureising kunne "lede den overflødige arbeidskraft bort fra byene og ut til landarbeidet", som Bosse uttrykte det.

Optimismen var stor når det gjaldt bureisingas muligheter. Partiets kriseprogram fra 1933 krevde statlige bevilgninger som skulle gi arbeid til 8-9000, av dem ville 5000 få varig arbeid. Og det ble hevdet at det var muligheter for å reise et par hundre tusen nye bruk i landet.[152] I 1936 ble det sagt at 20 000 nye bruk kunne reises på ti år, altså gjennomsnittlig 2000 i året. Fram til 1940 skulle det dyrkes opp 2 millioner mål, altså omlag en halv million i året.[153] Karsten Haug hevdet i 1939 i Skog- og Landarbeideren at bureising ville gi arbeid til 100 000 mann i tjue år og varig levebrød til 130 000 mennesker.[154]

Den faktiske bureisinga og nydyrkinga var atskillig mindre. En trudde i 1936 at det skulle komme en ekspansjon. I stedet kom dette året til å utgjøre topp-punktet. Bureisinga var i åra etterpå i klar tilbakegang.[155] Nydyrkinga var noe mer omfattende. I perioden 1929-1939 var det framgang i det totale jordbruksarealet. Men også nydyrket areal pr. år gikk tilbake fra midten av 30-tallet.[156] Målsettinga om en halv million mål i året var helt illusorisk.

Ønsket om at bureisingsbrukene skulle bli heltidsbruk ble heller ikke oppfylt. Bureisingstellinga fra 1938 viste at fire femteparter hadde annet yrke ved sida av bruket, sjøl om vel halvparten av bureiserne hadde bruket som hovedyrke.[157] Forhåpninga om at byfolk skulle søke seg ut på landet og rydde jord, slo overhodet ikke til. Av vel 10 000 bureisere i perioden fra 1921 til 1936 kom i alt 77 personer fra byene![158]

Resultatene var altså forholdsvis magre i de åra partiet satt med regjeringsmakta før krigen. Unntaket var Nord-Norge, hvor ekspansjonen var så sterk at det nydyrkete arealet her utgjorde en tredjedel av alt som ble dyrket opp i landet.[159] Årsakene til tilbakegangen synes dels å ha vært at arbeidsløysa avtok oppover på 30-tallet, dels at vilkårene for bureiserne ikke var tilfredsstillende.[160] Slik sett hadde kanskje jordhungeren blitt mettet bedre dersom partiet i større grad hadde villet og kunnet gått løs på de store eiendommene i landet og satset på utstykking av dem.[161]

H. SKOGBRUKET

Skogbruksprogrammet gikk gjennom en litt annen utvikling enn jordbruksprogrammet. Partiet hadde fra gammelt av stått på en prinsipiell nasjonaliseringlinje i dette spørsmålet. I programmet som gjaldt i 1930 het det at "skogbruket socialiseres og legges under samfundsmessig forvaltning". Formuleringa ble stående uendret i 1933. Hele skogbruket skulle "socialiseres".

Før landsmøtet i 1936 hadde partiet satt ned en skogbrukskomité.[162] Den la fram det første utarbeidete skogprogrammet partiet hadde, med en rekke nye poster. Viktigst i vår sammenheng var at det gamle prinsipp-standpunktet om statsovertaking ble fraveket. I komiteens utkast og landsstyrets innstilling het det:

> "Skogeiendommer som ikke drives i tilknytning til almindelig gårdsbruk, bør når almene hensyn tilsier det, overtas av staten og legges under samfundsmessig forvaltning. Almenningssystemet utvides og utbygges, slik at i bygder med tilstrekkelig skog sikres alle gårdsbruk trevirke til husbehov. I privatskogen fremmes samdrift og samyrke".[163]

All gardsskog skulle være unntatt fra statsovertaking. Programmet tillot privat eie og drift av skog også om garden hadde skog ut over husbehov. Og gardsskogen utgjorde storparten av skogarealet.[164] Den øvrige skogen skulle bare overtas når "almene hensyn" tilsa det - og det er jo nokså allment og lite presist uttrykt. Tanken om et utvidet allmenningssystem skulle kompensere for opphevinga av det gamle prinsippet om statsovertaking.

Både fra partilaget i Stor-Elvdal og fra fylkespartiet i Hedmark ble det lagt fram forslag mer i tråd med den gamle linja. Fylkespartiet gikk inn for "socialisering av skogen ved Statens opkjøp og oprettelse av bygdealmenninger".[165] Partilaget sa det slik:

> "Skal det bli en varig bedring (på krisa i skogsbygdene - min merknad) må all skog over i offentlig eie. Det første som bør gjøres er å få en forandring av de nuværende eiendomsforhold. Det som har vært den største ulykke for disse bygder og som også gjør det så vanskelig å få en bedring i forholdene er at skogen - verdiene - er på private hender. Uten å gå nærmere i detaljer om hva dette vil bety vil vi understreke at en løsning på krisen i skogsbygdene uløselig er knyttet sammen med en forandring i eiendomsforholdene".166)

Disse ville altså ikke gjøre unntak for privat skog av noen art. Alt skulle legges under staten - men administreres i form av et allmenningssystem.

Denne opposisjonen vant ikke fram. Partiledelsen synes å ha funnet det for radikalt til å ha sjanse til å drives igjennom i den rådende politiske situasjonen. Tranmæl omtalte spørsmålet i temmelig uklare vendinger i innledningsforedraget sitt. Han omgikk det omstridte punktet - om partiet skulle endre sitt prinsipp-standpunkt. Han mente at det nye programmet tjente småbrukere og skogsarbeidere.[167] Oscar Nilssen, stortingsrepresentant fra Hedmark, unnsa sitt eget fylkesparti:

> "Hvad skogbruksposten angår, vil jeg anbefale den vedtatt som den er; det er bare å skape motsetninger innen vår egen leir hvis den gjøres altfor vidtgående".168)

Landsstyrets innstilling ble med marginale endringer vedtatt enstemmig. Det ble føyd til en forsikring om at programpostene skulle tjene de laveste lagene i skogsbygdene, men sjølve innholdet stod uforandret. Hedmarksforslaget kom ikke en gang ut av redaksjons-

komiteen og fram til votering på møtet.

Nilssen hadde siktet til landsstyrets innstilling, ikke til det gamle programmet - det går fram av konteksten. Hvorfor var det tradisjonelle standpunktet nå egnet til å skape splid? Forklaringa var vel at partiets "egen leir" var blitt utvidet. DNA søkte nå å spenne over alle grupper som var knyttet til skogsnæringa. I en valgbrosjyre samme året om det nye skogprogrammet, ble en uttalelse fra "en av skogens menn", skoginspektør Kiær, gjengitt som anbefaling:

> "Det norske Arbeiderpartis "skogprogram" har ingen ensidig oppgave ene og alene å heve skogsarbeidernes lønns- og levevilkår og derigjennem avhjelpe arbeidsløsheten i skogsbygdene. Ser man uhildet på programmet, så vil man finne at det har front til mange kanter: til skogen, til skogsarbeiderne og skogbygdene, til skogeierne og til treforedlingsindustrien og til samfundet i sin helhet ...
> flere av de nevnte tiltak være til fordel for såvel skogeierne som for treforedlingsindustrien, et program som bør kunne samle mange - hva enten man holder på valgsproget "Alt for Norge" eller "Norge for folket"".109)

Og for partiet var vel det håpet - at det skulle "kunne samle mange"-stemmer. Det nye programmet var bedre egnet til dette enn det gamle med sitt klasseinnhold og brodd mot skogeiere og kapital i treforedlingsnæringa.

Ikke alle i partiet slo seg til ro med vedtaket på landsmøtet i 1936, men ønsket å kjøre tanken om allmenningssystem som omfattet alle i bygda, sterkere fram. Trond Hegna søkte i en sammenheng å forklare hva de russiske "kolchosene" var og sammenliknet dem med norske bygdeallmenninger i skogen. Han antydet at systemet kunne være aktuelt i Norge:

> "Vi vet at almenningene er rester fra et gammelt fellesskap. Men det er selvsagt vel tenkelig at en 50 gårder som ligger ved siden av hverandre i en bygd, hver med sitt skogstykke, som danner et sammenhengende skogbelte, finner det lønnsomt å drive sine skogstykker i fellesskap, som en bedrift".170)

Arild Solberg pekte i en artikkel i Skog- og Landarbeideren på at allmenningene ofte sysselsatte lønnsarbeidere, som ikke hadde noen innflytelse på drifta. Han krevde en reform i styringsorganene for allmenningene - slik at både folkevalgte kommunale represen-

tanter og arbeiderne ble representert.[171] NSLF slapp heller ikke tanken om større vekt på allmenningene. I en prinsipiell uttalelse fra 1938 krevde hovedstyret sanering av eiendomsforholdene i skogen, slik at privateiendommen ikke stilte seg til hinder for en rasjonell skogsdrift. Kravet var samdrift av all skog på basis av bygdeallmenninga. NSLF gjorde ett unntak og la seg slik mellom landsmøtevedtaket fra 1936 og Hedmarksforslaget. Forbundet godtok at privat skog som dekket husbehovet av nyttevirke bare skulle sluttes til allmenningene dersom eieren ønsket det.[172]

Men disse framstøtene førte ikke fram. Landsmøtet i 1939 ble stående ved samme formulering om eiendoms- og driftsformene i skogbruket som tre år tidligere.[173]

I. HVA VAR "SOSIALISERING" AV JORDBRUKET?

Arbeiderpartiet skilte på 30-tallet ikke klart mellom "sosialisering" og det jeg vil kalle "nasjonalisering". Sosialisering innebærer noe mer enn oppheving av privateiendommen. Full sosialisering forutsetter at arbeiderklassen har erobret statsmakta og har det politiske herredømmet, og innebærer at markedsøkonomien og lønnsarbeidet er opphevet, at arbeidet organiseres på en måte som opphever skillet mellom styrende og styrte og at den sosiale arbeidsdelinga reduseres til det som er absolutt nødvendig. Nasjonalisering derimot dekker statsovertaking av bedrifter og annen virksomhet innafor ramma av kapitalismen. På 30-tallet fløt disse begrepene over i hverandre, og "socialisering" kom til å dekke en rekke ulike forhold.

Arbeiderpartiets prinsipp-programmer var lite spesifiserte når det gjaldt de <u>framtidige</u> drifts- og eiendomsformene i jordbruket. Vi må gå til arbeidsprogrammene for å finne utsagn om drifts- og eiendomsformer. Etter hvert som sosialdemokratismen på nytt ble stadfestet i partiet, er det også mindre problematisk å nytte arbeidsprogrammene for å se hvordan de tenkte seg den sosialistiske framtida. Partiet skilte ikke lenger skarpt mellom en fase før og etter arbeiderklassen hadde erobret den politiske makta. Overgangen

ble sett som en gradvis og glidende prosess, hvor sosialismen skritt for skritt ble virkeliggjort. "Sosialisering" ble derfor både betegnelse på målet og på de tiltak som oppsummert innebar realiseringa av målet. Begrepsbruken ble ut fra dette langt fra entydig. Dels var ikke forestillingene klare, dels forandret synet seg over tid.

Eksempelvis ble "socialisering" og "kollektivisering" mye brukt om hverandre.

- En utlegning av "socialisering" var konkret, statlig overtaking av produksjonsmidlene. Slik sett var sosialisering lite aktuell politikk i jordbruket og ble helt forlatt etter 1936, fordi "... de almindelige jordbruk her i landet ikke egner sig for socialisering", som Tranmæl sa.[174] Colbjørnsen skreiv i 1933 at jordbruksposten var både god og utførlig, "men svært meget spesifikt socialistisk i den er der ikke, og kan der også i et land som vårt vanskelig være".[175] Colbjørnsen var også mot kollektivisering i vanlig mening, dvs. sameie og samdrift av jorda som i de russiske kolchos-brukene: "Det norske jordbruk kan ikke socialiseres eller kollektiviseres i gjengs forstand".[176]

- Derimot var han for at jordbruket skulle kollektiviseres i betydninga gjennomtrenges av samvirke i drift og omsetning: "Kollektiviseringstendensene i vårt land tar vesentlig form av et sterkt utvidet og mer samfundsmessig betonet samvirke".[177]

- Sosialisering ble også forstått i retning av å virkeliggjøre sosialistiske verdier - og dette kunne skje på høyst ulik vis. I betydninga manifestasjon av sosialismens idé mente f.eks. Jørgen Dahl at samvirke var sosialisme:

> "Socialiserings- og kollektiviseringstendensene og de tilsvarende bevisste politisk-økonomiske bestrebelser vil i Norge i fremtiden som hittil i det vesentlige ta form av et utvidet socialt betont samvirke i jordbruket".178)

For å gjøre bildet enda mer uklart, kan vi nevne at Åmlid mente at "socialisering er jo ikke annet enn den funksjonalistiske samfundsorden". og at "den siste betegnelse er i grunnen den riktigste".[179]

Flertydigheten og vaklinga i begrepsbruken samsvarte med det

mangfoldet av kriterier som ble nyttet for å bestemme om det rådde "sosialisme" i jordbruket. Noen tok utgangspunkt i økonomien og konsentrerte seg om produksjonen eller trakk fram omsetning og fordeling. En annen tilnærming så på det politiske nivået. Da kunne en mene at graden av statlig engasjement eller graden av organisasjon var avgjørende.

Innen produksjonssfæren ble eiendomsretten sett som et sentralt spørsmål. Men også organiseringa av arbeidet ble trukket inn. Det eksisterte faktisk fire ulike syn på hva slags produksjonsforhold som var akseptable for sosialister:

i) statseiendom og stordrift (jfr. programmene til 1936 og Ljungblad
ii) statseiendom, men individuell drift, bruks- og arverett (jfr. Bringa, Åmlid)
iii) privateiendom og smådrift (jfr. programmene og f.eks. Hornsrud)
iv) privateiendom og stordrift med lønnsarbeid (jfr. programmet fra 1936 og utredningskomitéen om småbrukerorganisasjonen)

Både smådrift og stordrift ble godtatt som sosialistiske former for arbeidsorganisering. Men særlig ble driftssamvirket framhevd, slik vi har sett.

Det fantes flere holdninger til privat eiendomsrett i jordbruket.
- Enkelte stod kjempende og fiendtlig mot den, fordi "slike private, individuelt drevne bruk stadig skaper og gjenskaper kapitalismen", som vi har sett Ljungblad uttrykte det.

- Andre møtte ideologien om privat eiendomsrett ved å peike på at den hadde illusjonskarakter. Den var ikke rell når en bank eide storparten av bruket. Hognestad sa f.eks.:

> "Eiendomsretten til jorden som skulle være et vern mot sult og nød er for de fattige gjeldbundne bønder blitt et bånd som holder den jordbrukende befolkning nede i elendigheten. Fordi de som eier gjeldsfordringene eier større rett til bøndernes produkter enn bønderne selv".180)

- Dernest ble hevdet at denne ideologien var en faktisk foreliggende størrelse. Partiet var nødt til å ta omsyn til den dersom det ikke skulle få bøndene mot seg. Det var ikke nok bare å gå mot

eiendomsretten eller å hevde at den var et blendverk. Noe annet måtte settes i stedet:

> "Han (bonden - min merknad) har hittil hatet socialismen fordi borgerskapet alltid har fortalt ham at den socialistiske planhusholdning vil ekspropriere ham og frata ham hans eiendom. Bonden kan bare vinnes for oss hvis vi gir ham noget - og ikke hvis vi tar noget fra ham".181)

Og dette "noget" skulle være kooperasjon, mente skribenten.

- Andre trakk den slutninga at eiendomsrett var noe positivt, sjøl om de ikke gjorde den til noe absolutt. Hornsrud hevdet f.eks.:

> "Vi stiller arbeidets interesser foran eiendomsretten til jord og skog. Vi anerkjenner og forsvarer eiendomsretten så langt som arbeidets og eiendomsrettens faller sammen. Den private eiendomsrett har deri sin berettigelse og sin begrensning".182)

De mente altså at eiendomsretten måtte beskjæres av den overordnete retten til arbeid og en rett som hang nær sammen med denne - jordretten. Det var Hornsrud som først hadde formet ut dette begrepet.[183] Det sprang ut av den naturrettslige tankegangen han opererte innafor. Å få jord for å forsørge seg sjøl ved eget arbeid var en medfødt menneskelig rett:

> "Den umiddelbare rett til ved sine egne henders arbeide å skaffe livsophold til sig selv og sin familie henger uløselig sammen selve livsretten, retten til å leve. Ved samfundets lovgivning skal denne rett reguleres, men ikke fornektes. Den er naturmessig medfødt. Som barnet har rett til morsmelken i kraft av uskrevet eviggyldig lov, så har også den voksne mann og kvinne som vil og kan arbeide, rett til gjeldfri jord i den utstrekning forholdene tillater det".184)

Det var altså ikke eiendomsretten som sådan Hornsrud og andre ville tillivs. Men dersom den hindret noen i å få jord, måtte den vike. Det var nødvendig å ivareta den "almene samfundsmessige hensyn overfor den steile private eiendomsrett".[185]

Fra dette ble et annet poeng utviklet. I enkelte sammenhenger ble det hevdet at en sosialistisk jordbrukspolitikk faktisk var det eneste sanne forsvaret for den private eiendomsretten, mens kapitalismen innebar et angrep på denne. Denne dialektiske argumentasjonsmåten tok utgangspunkt i motsetninga mellom sjøloppfatninga i det borgerlige samfunnet - at det bygde på privat eiendomsrett - og virkeligheten. Kapitalismen fremmet ikke eiendomsrett - men begrenset den til et mindretall. Og utviklinga snevret den

ytterligere inn. Det fantes nok framleis en slik rett. Men den kom færre og færre til gode på grunn av monopolisering, proletarisering og den enkle vareproduksjonens indirekte underlegging under kapitalen. Det ble f.eks. i en brosjyre spurt retorisk:

> "Ta jorda fra bøndene. -
> Nei, det behøves såvisst ikke. For det har kapitalistklassen i trofast samarbeid med det borgerlige og vanstyret her i landet sørget for. - Det er ikke frie bønder i Norge i dag. Det er rentetreller. ...
> Det norske Arbeiderparti vil ikke ta jorda fra bøndene, men ... gi jorda tilbake til bøndene".186)

Arbeiderpartiet var altså for privat eiendomsrett, men i en beskåret, relativisert form.

Etter vårt syn kan begrepet om eiendomsrett formes ut forskjellig - slik at det er tilpasset ulike klasseinteresser. Privat eiendomsrett som en absolutt størrelse svarte til storbonde- og grunneierinteresser. Oppheving av privateiendomsretten overhodet ble i arbeiderbevegelsen begrunnet i proletariatets interesser. Den rettsoppfatninga som beholdt, men relativiserte og modifiserte eiendomsretten, hadde også et spesifikt klasseinnhold. Den tjente de enkle vareprodusentene på landsbygda. Det gjaldt under kapitalismen. Og det var også i denne juridiske formen småprodusentene skulle kunne innpasses i en sosialistisk økonomi, etter partiets oppfatning.

Innen distribusjonssfæren ble samvirket i omsetninga av jordbruksprodukter tolket inn i en sosialistisk ramme. Åmlid mente at det ville gå forholdsvis lett å gå over til et sosialistisk jordbruk i Norge. For henne bestod det i spesialiserte småbruk, statlig eid jord, men individuell bruks- og arverett gjennom arvefeste og endelig kooperativt organisert omsetning.[187] Også Hognestad opererte med samvirket som en sosialistisk organisasjonsform. Han ville at omsetninga skulle foregå "efter samvirkemessige prinsipper, altså efter socialistiske linjer".[188]

De eksisterende samvirkeorganisasjonene var sosialisme, iallfall i kimeform, sjøl om deltakerne subjektivt ikke oppfattet det slik. Ousland kommenterte utviklinga av disse organisasjonene i omsetninga av fiske- og jordbruksprodukter, og mente disse ville

finne "en social orientering frem mot et solidaritetssamfund".[189]

Arbeiderpartiet godtok imidlertid ikke bare privat eiendomsrett for småprodusenter og småproduksjon organisert i kooperative former som sosialisme. Som vi har sett, kom partiet også til å akseptere privat eiendomsrett i form av storgarder med lønnsarbeid. Dette gjaldt 1936-programmet, utredningskomitéen om småbrukerorganisasjonen samme året, og gikk indirekte fram av det nye prinsipp-programmet fra 1939. Her ble statsovertaking reservert storindustrien, utenrikshandelen, de private storbankene og samferdselsmidlene. På landsmøtet sa Colbjørnsen:

> "Med sosialisme mener vi ikke at Staten og kommunene skal ta seg av alle småbedrifter. Men storbedriftene, nøkkelindustriene, må en regulere og kontrollere".190)

Og sjøl en <u>stor</u> gard var jo en <u>liten</u> bedrift, sett i forhold til industrien.

Hvordan kunne lønnsarbeid for private, f.eks. i jordbruket, passes inn i en sosialistisk økonomi? Tanken var at slik virksomhet i mindre målestokk kunne reguleres og kontrolleres slik at den ble sosialt akseptabel. Graden av <u>statlig innflytelse</u> og graden av <u>organisering</u> kom til å bli kriterier for om det rådde sosialistiske produksjonsforhold - eller iallfall produksjonsforhold som var forlikelige med sosialisme.

Allerede i 1935 ble framtidsmålet beskrevet i termer av "samfundsmyndighetenes" innflytelse:

> "Arbeiderpartiets mål er å komme over i et nytt og bedre samfund, som kan sikre alle retten til arbeid og trygge kår, et samfund bygget på samarbeid og solidaritet og med en samfundsøkonomi som er effektivt og planmessig organisert under samfundsmyndighetenes kontroll".191)

Utredningskomitéen i 1936 hadde godtatt lønnsarbeid på det vilkåret at arbeids- og lønnsforhold for landarbeiderne ble regulert av statlige inngrep gjennom lovgivninga. Komitéen mente at sammen med en sterk fagorganisering, ga dette garantier for at sosiale hensyn ble ivaretatt. Vi har i kapittel 5 vært inne på hvordan tanken om organisering kom til å bli sentral i begrepet om sosialisme. I 1939 skreiv stortingsmann Olav Meisdalshagen om hvordan

skogbruket burde organiseres i framtida:

> "Etter min oppfatning går ikke veien gjennom innskrenkningen av antall private skogeiere. Tvertimot. Men gjennom organisering av disse. Det er den måten samfunnet og de direkte interessene er best tjent med i lengden - hvor som over alt ellers i næringslivet. Skogbruket står sannelig ikke i noen særstilling".192)

Statsinngrep og organisering - eller statsintervensjonisme og korporatisme - ble altså Etter hvert sett som en sosialismens mulige former, også i jordbruket.

Dette mangfoldet av kriterier for hva et sosialistisk jordbruk kunne være, viser til en utvikling i partiets oppfatning av hva sosialisme var. Opprinnelig var dette et forholdsvis vel definert begrep om en samfunnsform og en produksjonsmåte hvor privat eiendomsrett til produksjonsmidlene var opphevd, slik at produksjonen kunne styres etter behov, ikke etter profitt. Etter hvert ble dette faste begrepet oppløst. Oppheving av privat eiendomsrett ble ikke lenger noe nødvendig begrepskjennetegn ved sosialismen. Sosialisme kunne det være - med og uten privateiendom, med og uten lønnsarbeid, med kooperativt eller statlig vareomsetning. "Sosialisme" kom til å romme et breitt register av former for produksjon og distribusjon av politiske organisatoriske arrangementer. Variasjonsbredden ble så stor at det er rimelig å hevde at sosialismebegrepet ikke lenger var knyttet til bestemte samfunnsmessige forhold. I stedet ble sosialisme forstått i retning av en idé, et moralsk prinsipp, et sett av verdinormer som det skulle arbeides etter. Og "den socialistiske tanke" (Tranmæl) kunne virkeliggjøres på en lang rekke måter. Det essensielle ble tanken, prinsippet om sosialisme - ikke de konkrete samfunnsmessige formene. Dette synet brøt ikke bare med tranmælismen, men også med den egentlige sosialdemokratismen. Også framtidsmålet kunne altså beskrives i sosialliberale former.

Konklusjon

I innledninga til dette kapittelet satte vi fram en tese om at standpunktene i jordspørsmålet ga godt uttrykk for synet på allianser. Jordpolitikken viste hvem som ble sett som motstander og

hvem partiet satset på å få med seg. Dette var erkjent i partiet. I 1935 gikk NSLF og Hedmark Arbeiderparti inn for ny aktivitet i kampen for jord til småkårsfolk. I denne sammenheng uttalte de:

> "En positiv kamplinje på dette område vilde også bidra til at de som har klasseinteresser på samme side som Arbeiderpartiet får et praktisk samlingsgrunnlag, hvorfor man med held kan gi mange tiltak en annen retning, tiltak som nu beherskes av de borgerlige partier i kraft av at de hittil har flytt på de små brukeres passivitet".193)

Hvordan fortonte så Det norske Arbeiderpartis jordpolitikk seg, sett fra ulike klasser og lag på landsbygda? Skjedde det endringer over tid for de ulike gruppene som tilsa at partiet ble mer eller mindre attraktivt, truende eller likegyldig for dem?

Ved inngangen til 30-tallet hadde storbøndene all grunn til å se seg truet av partiets programmer. Større eiendommer skulle eksproprieres. Erstatninga skulle fastsettes ut fra bruksverdien, dvs. i favør av kjøperne. Både i 1933, 1936 og 1939 ble det færre eiendommer partiet fant aktuelt å ekspropriere. I 1936 godtok det storgarder med lønnsarbeid. Samtidig falt truselen om statsovertaking av skogen vekk. Ved utgangen av tiåret hadde storbøndene kanskje ikke særlig grunn til å være tiltrukket av DNAs jordpolitikk, men samtidig atskillig mindre grunn til å se det som farlig. Fra et åpent fiendeforhold ble det skapt en slags betinget nøytralitet.

Partiet ryddet i løpet av 30-tallet to mulige anstøtssteiner av vegen når det gjaldt å nå de mellomstore bøndene. I 1936 ble bruk med noe lønnsarbeid inkludert i den bruksformen DNA så som idealet i norsk jordbruk. Og i og med Ot.prp. nr. 55 (1937) ble bruk over middels unntatt fra truselen om ekspropriering. Ellers stod de i omlag samme stilling som småbøndene.

Småbøndene var hele tida den gruppa som stod mest sentralt. I alle disse åra så DNA familiebruket som hovedformen i norsk jordbruk. Dette lå fast. Men måten å nærme seg denne gruppa på, forandret seg. Partiet la mindre vekt på arvefeste under statseiendom og mer på privateiendom. Det ble understreket at partiet for enkeltmannsbruket ved å stryke stordrift av programmet. Samtidig gikk en inn for å stykke ut offentlig eid jord til enkeltbruk.

Partiets jordprislinje og syn på eiendomsretten var i deres interesse. DNA tok i agitasjonen etter hvert sterkere opp verdier som knyttet seg til individuell drift og eiendom. Med andre ord gikk det i løpet av 30-tallet over fra å betone at småprodusentene var arbeidende,til å søke å mobilisere dem på et klart småborgerlig grunnlag. I stedet for å få dem med på arbeiderbevegelsens tradisjonelle verdigrunnlag, endret partiet sin egen linje. Å gå vekk fra det tradisjonelle arbeiderklassestandpunktet, var betingelsen for å få med seg enkle vareprodusenter.

I jordpolitikken gikk partiet inn for å styrke den enkle vareproduksjonen - de små og mellomstore familiebrukene. Som vi så i kapittel 2, hadde DNA en optimistisk analyse av småeiendommens framtid i norsk jordbruk. Dette synet var konsistent i forhold til standpunktet om at enkeltmannsbruket var en både økonomisk og moralsk overlegen driftsform. Målet var - ideelt sett - å føre alt jordbruk over til denne bruksstørrelsen.

Småbrukerne burde i størst mulig grad bli bønder med slike bærekraftige familiebruk. Men for dem dette ikke var mulig, var lønnsarbeid alternativet, etter det offisielle partisynet. Partiet ønsket altså langt på veg en strukturrasjonalisering av jordbruket, dvs. å rydde ut småbrukerne, halvproletarene som klasse. Dette synet var riktignok ikke enerådende. Andre tok utgangspunkt i deres særlige situasjon og ville basere politikken på at de var og ville forbli deltids- og kombinasjonsbrukere. Partiet var også delt i andre spørsmål som gjaldt denne klassen. Det var uenighet om den klassemessige innebyrden av bureising og nydyrking. Det var en motsetning i holdninga når det gjaldt overtaking av jord. På den ene sida var prislinja og synet på eiendomsrett i partiet i deres interesse. På den andre sida ble programmet for jordreformer mindre radikalt etter hvert. Partiet gikk nok inn for utstykking - men den skulle etter hvert ha mindre omfang og skje på dårligere jord. Partiet stod heller ikke fast på kravet om gratis jord til bureisere og nybrottsfolk. Alt i alt måtte partiets linje, slik den utviklet seg i tiåret, synes motsetningsfullt for denne klassen.

I begynnelsen av 30-tallet kunne landarbeiderne ifølge programmet se fram til enten kooperativ eller statlig stordrift eller til å

få eget bruk. Muligheten for å få en liten eiendom ble nok sett som det viktigste alternativet. Det er imidlertid verdt å nevne at den som sterkest opponerte mot dette - Ljungblad - sjøl opprinnelig var landarbeider og en tid var ansatt i Skog- og Land for å organisere denne gruppa. Han ville mobilisere dem på arbeiderklassens grunnlag, dvs. oppheving av privateiendommen, men vant ikke fram med dette. Mot slutten av tiåret ble politikken et betinget klassesamarbeid med storbøndene. I stedet for å oppheve lønnsarbeidet, skulle det satses på velferdspolitikk, statlig bestemt minstelønn m.v. De eiendomsløse på landsbygda skiftet i betydning i DNAs teorier. I begynnelsen av tiåret ble de sett som en del av den revolusjonære krafta, arbeiderklassen, om enn i klassens periferi. Etter hvert la partiet mindre vekt på deres spesifikke klasseinteresser. De ble innordnet i en helhet som også rommet arbeidskjøperne deres.

Politikken endret seg altså på tre punkter. Uforsonligheten i kampen mellom arbeid og kapital ble nedtont. Partiet søkte å trekke til seg flere klasselag på landsbygda. I sterkere grad ble småborgerlige verdier lagt til grunn i agitasjonen.

Sett som alliansepolitikk faller med andre ord jordpolitikken inn i det bildet vi risset opp i de foregående kapitler. Den endelige overgangen til en parlamentarisk strategi ble i praktisk politikk satt ut i livet med "kriseforliket". Dersom DNA skulle holde denne faktiske parlamentariske koalisjonen med Bondepartiet, var det nødvendig å få et mer nøytralt forhold til storbøndene. Satsinga på parlamentarismen gjorde at nye grupper måtte vinnes. Forandringene i jordpolitikk skulle bl.a. lette tilslutning fra mellomstore bønder. Omlegginga til småborgerlig appell må forstås ut fra samme behovet - å mobilisere breie masser på landsbygda som velgere. Så lenge partiet ville gå en annen veg enn den reint parlamentariske, holdt det fram de tradisjonelle verdiene i arbeiderpolitikken - organisasjon, samhold, kollektivitet og kamp. Ved en parlamentarisk veg ble disse underordnet. Det ble mindre behov for en klar sosialistisk bevissthet blant tilhengerne. En stemme var en stemme uansett - og i marginalgruppene kunne disse lettere vinnes ved å framholde småborgerverdiene.

Ikke bare strategien, men også målsettinga var i ferd med å endres. Sosialismen innebar ikke lenger nødvendigvis at privat eiendomsrett og lønnsarbeid ble opphevd. Sosialisme kunne forstås som rimelige arbeidsforhold, organisering av alle grupper, og statlig regulering. Og i et slikt sosialistisk samfunn kunne en hevde at det var plass til alle klassene i jordbrukssamfunnet - side om side.

Kapittel 7: KRISEHJELP OG KRISEFORLIK

Innledning

Samfunnsklassene må bestemmes på flere nivåer. Som arbeidere og ikke-arbeidere i en produksjonsmåte har klassene en økonomisk eksistens. På det politiske nivået framtrer de organisert, som partier og politiserende organisasjoner. Nivåene er bundet sammen. Partiene har røtter i klassene som økonomiske størrelser. Men det er ikke identitet mellom klasse og parti. Partiene reflekterer ikke uten videre klassene som økonomiske kategorier. Mellom økonomi og politikk foreligger ikke et enkelt representasjonsforhold. Partiene uttrykker motsetninger og saksforhold utover dem som gis umiddelbart av økonomien. Med andre ord kan klassemotsetningene utdjupes og gjøres mer rikholdige på det politiske nivået. Men de kan også tildekkes og framstå i fordreidd form.[1)]

Slike overveielser er gyldige for studiet av arbeiderbevegelsen. De gjelder og arbeiderbevegelsens forhold til klassene og lagene på landsbygda. Arbeiderpartiet søkte å mobilisere de små og mellomstore bøndene ut fra stillinga deres som enkle vareprodusenter underlagt kapitalen. Men småprodusentene var ikke politisk forutsetningsløse. Bare i noen grad kunne de nås direkte. Forøvrig måtte de nås gjennom politiske organisasjoner og partier med basis på landsbygda.

Radikale Folkeparti var det mest entydige småprodusentpartiet. Arbeiderbevegelsens kamp for å nå småprodusentene på Østlandet i de tretti første åra kan langt på veg skrives som beretninga om partistriden med Arbeiderdemokratene. På 30-tallet var disse imidlertid kraftig redusert og vil derfor ikke bli tatt opp i det følgende.

Bondepartiet var klassemessig sammensatt. Partiet var uttrykk for en blokk av klassene på landsbygda, av småprodusenter og storbønder, med de siste som den ledende, hegemoniske krafta. Samme klassesammensettinga hadde Bygdefolkets Krisehjelp. Krisehjelpa var en

revolt innafor denne blokka. En fraksjon av mellomstore bønder søkte å utfordre Bondepartiets politiske lederskap og tvinge fram en annen politisk organisering og orientering innen blokka.

Bondepartiet og Bygdefolkets Krisehjelp stilte Arbeiderpartiet overfor samme problemene: Hvordan kunne det sprenge agrarblokka og splitte småprodusentene fra storbøndene? Var det mulig å nå dem når en samtidig angreip et politisk lederskap de så som sitt eget? Måtte forholdet til småprodusentene formidles gjennom et betinget samarbeid med dette lederskapet? For å låne et uttrykk fra arbeiderbevegelsens indre forhold: Kunne de små og mellomstore bøndene vinnes ved en enhetsfront nedafra eller var enhetsfronten ovafra nødvendig?

DNAs analyse av og forhold til Bygdefolkets Krisehjelp og Bondepartiet er emnet for de følgende sider.

A. BYGDEFOLKETS KRISEHJELP

Bygdefolkets Krisehjelp ble stiftet høsten 1931 som en organisasjon av bygdefolk for å bekjempe virkningene av landbrukskrisa. Organisasjonen var i all hovedsak utbredt på Østlandet. Medlemstallet var anslagsvis 8 - 12 000. Bygdefolkets Krisehjelp utga et eget blad, "Bygdefolket". Organisasjonen var svak og utflytende. Den ble holdt oppe og dominert av enkelte sterke personer med o.r.sakfører Olav Lien fra Kviteseid i Telemark som den sentrale.[2)]

Programmet ble formulert slik i organisasjonens lover:

> "a) arbeide for å lette gjeldsopgjør, b) arbeide for å hindre at gård- skog- og småbrukere ved tvang må forlate sine eiendommer og c) for at de som i denne tid har måttet forlate sine eiendommer kan få dem tilbake, d) arbeide for en rettferdigere beskatning".[3)]

Organisasjonen skulle søke å presse på Stortinget for å få tiltak som fremmet disse målene. Men dessuten nyttet den utenomparlamentariske kampformer. Det var sosial og økonomisk boikott av personer som kjøpte garder på tvangsauksjon, massemobilisering av

folk på auksjonene, direkte inngrep og mekling mellom debitor og kreditor.

Høydepunktet for aktiviteten var åra 1932, 1933 og 1934. Organisasjonen døde hen i 1935-36 etter en periode med oppløsning og kamp mellom ulike fraksjoner.

Krisehjelpa startet ut som en "upolitisk" organisasjon, i betydninga en ikke-partipolitisk sammenslutning. Det utviklet seg deretter en skepsis mot "politikken" og de etablerte partiene. Endelig oppstod ønsket å "delta i beslutningene" på det viset at en stilte egne lister ved Stortingsvalgene.

Bygdefolkets Krisehjelp var sterkt negativ til Venstre, som ble sett som hovedansvarlig både for paripolitikken og for de rådende tilstandene i jordbruket. Også Bondepartiet ble vurdert kritisk. Partiet hadde sviktet de interessene det skulle ivareta ved ikke å gå inn for et konsekvent program for gjeldsbekjemping. Partiets "lønnsomhetslinje" ble avvist. Mjølkesentralene m.v. ble forstått som en tvangsorganisering. Bondepartiet og Bondelaget var på sin side negative til Bygdefolkets Krisehjelp. De etablerte bondeorganisasjonene ville verne sin organisasjon. De var skeptiske til midlene Bygdefolkets Krisehjelp ville nytte - fordi de var utradisjonelle og fordi de liknet for mye på arbeiderklassens kampformer. Men det fantes både på grunnplanet og blant tillitsfolk i NBL og Bondepartiet sympati for målene som Krisehjelpa satte opp.[4)]

Krisehjelpa var forholdsvis positivt innstilt til Arbeiderpartiet i begynnelsen. Dels stod DNA for flere av de samme kravene, dels var det håp om at partiet ville ta opp Bygdefolkets Krisehjelps øvrige krav. Lien var venstremann til 1928 og hadde da gått over til Arbeiderpartiet i skuffelse over jordbrukspolitikken. Men i november 1932 ble Lien ekskludert av Kviteseid Arbeiderparti etter et vedtak om at medlemskap her var uforenlig med å delta i Krisehjelpa.[5)]

Enkelte i ledersjiktet hadde hele tida stått for en fascistisk preget ideologi, bl.a. styreformannen David Seierstad, en storbonde

fra Toten. Liens brudd med DNA satte i gang en prosess som gjorde at Bygdefolkets Krisehjelp nærmet seg Nasjonal Samling. Etter forhandskontakter på vårparten, ble avtaler inngått i juli og august 1933. Det skulle stilles felleslister mellom NS og partiet "Bygdefolket". Et fiktivt skille ble skapt mellom Krisehjelpa som faglig organisasjon og "Bygdefolket" som parti - for å hindre frafall av medlemmer. Målet var at Bygdefolkets Krisehjelp på sikt skulle inn i NS.[6)]

Valgsamarbeidet ble en stor fiasko. Etter valget ble ikke avtalen med NS fulgt opp. Frøland konkluderer sin undersøkelse med at NS aldri fikk full kontroll over Bygdefolkets Krisehjelp.[9)] Lien kom mer i bakgrunnen. Nye folk kom i ledelsen. Men organisasjonen endte i full strid og oppløste seg sjøl i 1936.

B. ARBEIDERPARTIETS SYN PÅ KRISEHJELPA

Stiftelsen av Bygdefolkets Krisehjelp vakte oppmerksomhet i Arbeiderpartiet. Det skilte seg ut et flertall som så negativt på tiltaket og et mindretall med en betinget positiv holdning. Storparten av de ledende partikretsene i partiet på Østlandet var motstandere. Mindretallet ble først og fremst representert ved Olav Scheflo, som bl.a. i egenskap av redaktør av "Sørlandet" kommenterte nydanninga flere ganger.

Flertall og mindretall var imidlertid enig om at fenomenet var politisk viktig, sjøl om det var vanskelig å bestemme hvilken kraft det utgjorde. Det var usikkert hvor mange medlemmer Krisehjelpa hadde. Arbeidernes Leksikon, f.eks., refererte opplysninger fra pressa om et medlemstall på 100 000.[8)] Det var uklart hvor mange tilhengere og medlemmer av DNA og arbeiderbevegelsen som trakk til Bygdefolkets Krisehjelp. Ved stiftelsen var formannen i Bygdefolkets Krisehjelps råd arbeiderpartimann, gardbrukeren C.A. Madsen. Lien var partimedlem. Og det var klart at lokale krisehjelpslag var bygd opp av folk fra arbeiderbevegelsen.[9)]

Spørsmålene ble diskutert i partipressa. Debatten førte til at

partiets stilling til Bygdefolkets Krisehjelp kom opp som eget punkt på landsmøtet 1933. Noen hendinger her antyder hvilken betydning Bygdefolkets Krisehjelp ble tillagt. Torp snakket om forslaget til uttalelse og sa bl.a. at Krisehjelpa hadde fått en plattform gjennom politikken til DNA, "men dernæst manglende aktivitet innenfor partiets rekker". Dette førte til tilrop fra salen: "Det er riktig!" Bjørgum kommenterer:

> "Denne noe uvanlige foreteelse på et DNA-landsmøte (samt kanskje også det forhold at episoden ble referert) viser noe av temperaturen og opptattheten av dette spørsmålet".[10]

Den vekta spørsmålet ble tillagt, kom også fram ved at partiets formann, Landsorganisasjonens formann og Stortingsgruppas leder, ble oppnevnt som spesialkomité under møtet til å se på uttalelsen. Etter møtet ble vedtaket om partiets stilling utgitt som egen brosjyre.[11]

Flertallets avvisning av Krisehjelpa grunnet i fire forhold - det uttalte programmet, den politiske tendensen i bevegelsen, klassekarakteren og endelig en oppfatning om at Krisehjelpa var en konkurrent som nyttet utilstedelige metoder.

Kritikken av programmet gikk ut på at det ikke var noe egentlig program. Det peikte nok på den alvorlige situasjonen i bygdene. Men det greip ikke fatt i de underliggende årsakene. Det tok ikke fatt i sjølve det kapitalistiske systemet og satte enda mindre jordbrukskrisa i samband med den internasjonale kapitalistiske krisa. Angrepet ble rettet mot symptomer, ikke årsaker. Og de konkrete tiltakene Krisehjelpa krevde, monnet ikke. Skog- og Landarbeideren kommenterte stiftelsen av Bygdefolkets Krisehjelp og hevdet at den utelukkende inntok en negativ og passiv holdning.[12] Sømme mente likeså, Bygdefolkets Krisehjelp la ikke fram noe positivt program.[13] I forslaget til uttalelse på landsmøtet ble det erkjent at Bygdefolkets Krisehjelp nok hadde et program. Men det var ensidig:

> "Bygdefolkets Krisehjelp er bare rettet mot en av årsakene til den nuværende krise på landsbygda, nemlig pengepolitikken, eller nærmere bestemt valutapolitikken".[14]

Krisehjelpa forsømte kampen mot spekulasjonen, mot den borgerlige låne- og skattepolitikken og profittbegjæret. Og den framholdt

ikke at en løsning av jordbrukskrisa forutsatte økt kjøpekraft blant lønnsmottakerne, slik at de kunne avta produktene fra landbruket. Uttalelsen var ikke korrekt på ett punkt - Bygdefolkets Krisehjelp var opptatt av lånepolitikken. Men for øvrig hadde nok DNA dekning for at Bygdefolkets Krisehjelp konsentrerte seg om få spørsmål. Og dette, mente partiet, gjorde at den ikke kunne by noen reelle løsninger.

Ikke bare var Bygdefolkets Krisehjelps løsning utilstrekkelig. Den var også uakseptabel. Den politiske tendensen ble oppfattet som allment reaksjonær. Skog- og Landarbeideren hevdet at de som stod bak mye var "folk som ikke har det beste rykte for sin optreden i det politiske liv". Den løse organisasjonen og den tilfeldige sammensettinga gjorde bevegelsen til en tumleplass for "stortalere og humbugmakere som bare vil mele sin egen kake".[15] Hornsrud hevdet at på få unntak nær hadde alle de ledende i Krisehjelpa stått på de konservative partienes side.[16] Påstanden var ikke grunnløs. David Seierstad hadde f.eks. ved et høve offentlig oppfordret bønder til streikebryteri i samband med en vegarbeiderkonflikt.

Men hvilken type reaksjon representerte organisasjonen? Det knyttet seg usikkerhet bl.a. om forholdet til Bondepartiet. Skog- og Landarbeideren mente at laget nærmest var en dekkorganisasjon for Bondepartiet, et forsøk på å trekke folk fra andre politiske leire inn under dominans av dette partiet. "Det er vel meningen på høieste hold at det er Bondepartiet som skal besørge politikken".[17] Etterhvert ble fiendskapet mellom Bygdefolkets Krisehjelp og Bondepartiet klart. To år etter så Øisang Krisehjelpa nærmest som et symptom på Bondepartiets fallitt:

> "Alene denne organisasjons opståen er et bevis for at Bondepartiet ikke har maktet sin opgave og innfridd de forventningene bøndene har stillet til partiet".[18]

I et seinere tilbakeblikk skreiv Hans Amundsen at Bygdefolkets Krisehjelp "blev en strek i regningen og en pel i kjøttet for regjeringen (Hundseid)".[19]

Etter den andre tolkinga var Krisehjelpa fascistisk. Skog- og Landarbeideren ymtet ved stiftelsen om at organisasjonen ville

være "et behagelig arbeidsfelt for fascistene og deres svende". I samband med stiftelsen skreiv Olav Vegheim, redaktør av Telemark Arbeiderblad: "Det er fortrinnsvis disse mennesker som danner de nye bevegelser og partier. Utviklingsmessig sett er de underveis fra kapitalismen til socialismen eller fascismen". Sverre Støstad satte i 1932 Krisehjelpa i sammenheng med Fedrelandslaget og Nordisk Folkereisning. Året etter sa Olav Versto at "det er ymse ting som peikar burt i mot fascisme" ved Krisehjelpa.[20] Det ble trukket paralleller med den finske Lappo-bevegelsen.[21] Disse oppfatningene ble satt fram før Bygdefolkets Krisehjelp gikk til valgsamarbeid med NS. Etterpå syntes det fascistiske preget klart. Øisang skreiv at Bygdefolkets Krisehjelp var "likefrem fascistisk innstillet i sin politikk".[22]

Det reaksjonære eller fascistoide preget ble tilbakeført til organisasjonens klassekarakter. DNA erkjente at organisasjonen var klassemessig sammensatt, at den rommet storbønder, mellomstore og små bønder og småbrukere. Men organisasjonen var dominert av storbønder. Organisasjonen var et uttrykk for motsetninger innen borgerskapet, for en fraksjonering hvor bondekapitalistene var kommet i et motsetningsforhold til finanskapitalen (jfr. kapittel 2). Krisa hadde påført også storbøndene gjeld, sjøl om en i arbeiderbevegelsen ofte mente at denne var sjølforskyldt (jfr. kapittel 3). Skog- og Landarbeideren omtalte dem som "fallerte og mindre arbeidsdyktige kaksebønder", "bønder som ved spekulasjoner og kakselevnet har fantet bort verdiene". Og Hornsrud kalte dem "havarerte spekulanter". Disse storbøndene stod midlertidig i et motsetningsforhold til kapitalen. Men kampen deres var ikke genuint antikapitalistisk, i den betydninga at de ville gå til angrep på kapitalistklassen. Dersom de fikk interessene sine tilgodesett, ville angrepene på "Kapitalen" falle vekk:

> "Og det er vel heller ikke tvil om, at disse dagers krisehjelps representanter, tidligere skogkakser og storspekulanter, vilde være å finne igjen på den annen side - på kapitalistklassens side i kampen mot arbeidernes og arbeiderbøndenes og fiskernes arbeidsinteresser - hvis de atter kunde svinge sig op til sine tidligere velmaktsdager".[23]

Storbøndene søkte å bruke vanlige folk i kampen for sine interesser. "Storkarene roper på hjelp hos småkårsfolket", skreiv Skog- og

Landarbeideren. Hornsrud anklagde dem for å ville "blande sine spesielle interesser sammen med arbeiderbøndernes og arbeidernes sociale opdrift". Motsetninga til kapitalen var ikke reell, og arbeidsfolk ville bli falt i ryggen ved første høve. Skog- og Landarbeideren avsluttet velkomsthilsenen til Bygdefolkets Krisehjelp med disse fyndordene:

> "Bygdefolkets krisehjelp er en av de misfostre som opstår av forbindelsen mellem bondereaksjon og by-kapitalisme. Den er fra sin fremtreden preget av sitt degenererte ophav og søker den å gjøre noe annet enn å drive dank, vil disse dødsegenskaper snart tre frem i lyset. Ikke før er noen bedring inntrådt før de vil dure ivei på den gamle måte med gjeldsstiftelse og annen elendighet, ved spekulasjon og forstyrrelse legge de byrder som derved opstår over på arbeidsfolket".24)

Andre i partiet, som Olav Vegheim og Ole Øisang, erkjente at Bygdefolkets Krisehjelp var uttrykk for et sosialt og politisk oppbrudd som stakk djupere enn gjeldsramte storbønder. Det foregikk en bevegelse blant små og mellomstore bønder som var uklar, på samme tid anti-kapitalistisk og reaksjonær, med muligheter for en radikalisering til venstre, men med farlige høyretendenser:

> "Og så hender det merkelige og trøstesløse, at når bonden finner sig kringsatt og trykket op mot veggen av den samme kapitalmakt som fører arbeiderklassen i trengsel, så blir bonden grepet av en rådvillhet og forvirring som ofte driver ham over i politisk bakstreveri og fascistisk fantasteri og desperasjon".25)

Men også Vegheim og Øisang vendte tommelen ned.

Flertallet i Arbeiderpartiet avviste altså Bygdefolkets Krisehjelp på grunnlag av saklige politiske innvendinger mot program, politisk tendens og klassekarakter. Men enda et moment synes å ha gjort seg gjeldende. Bygdefolkets Krisehjelp var en massebevegelse utafor Arbeiderpartiets kontroll. Den utgjorde en sjølstendig organisering av befolkningslag Arbeiderpartiet ønsket å representere. Arbeiderpartiet var ikke i og for seg mot masseorganisasjoner - men forutsetninga var at partiet stod i ledelsen for dem. Den tenkinga vi så på i kapittel 4 og som lå bak avvisninga av samarbeid med andre partier i arbeiderbevegelsen, av parolen om arbeider- og bonderegjering og av folkefront i Norge, kom også fram i den negative holdninga til Bygdefolkets Krisehjelp. Arbeiderpartiet krevde monopol på å representere bevegelsen i folket.

Det bekjempet grupper, partier og organisasjoner som utfordret dette monopolet.

Dette synet kom til uttrykk på flere vis. Uttalelsen fra landsmøtet 1933 framhevde sterkt hvordan det var Arbeiderpartiet som var den ledende krafta i kampen mot krisa på landsbygda og utslagene av denne. Krisehjelpa hadde lånt både kravene og metodene sine fra DNA:

> "I bygd efter bygd har Arbeiderpartiet innarbeidet en ubrytelig solidaritet blandt befolkningen når det gjelder tvangsauksjoner".26)

Virksomheten til Krisehjelpa mot tvangsauksjoner ble sett som en kopi av og en støtte til DNAs bestrebelser:

> "Når det gjelder krisehjelpens antikapitalistiske virksomhet, er det Arbeiderpartiets linje som krisehjelpen er nødt til å slå inn på".

At Krisehjelpa stilte egne lister ville bare bety at kreftene ble splittet. Småpartier svekket slagkrafta. I stedet burde alle slutte opp om DNA ved valgene. Tonen i uttalelsen var nærmest at BygdefolketsKrisehjelphadde huket seg på DNA og plukket opp enkelte trekk ved DNAs politikk, men at Bygdefolkets Krisehjelp bare var en ufullstendig kopi av DNA, et haleheng i partiets kjølvann.

Arbeiderpartiet - og Skog- og Landarbeiderforbundet - følte at Krisehjelpa prøvde å ta - eller fikk - æra for det arbeiderbevegelsen hadde gjort. Skog- og Landarbeideren skreiv indignert om saka i to numre i 1933. Bladet viste til at Skog- og Land allerede i 1928 sendte ut parole om blokade av tvangsauksjoner, og at denne hadde virket effektivt. Og så fortsatte det:

> "Hadde vi i 1928 kunnet ane at et slikt naturlig,klassemessig kampmiddel som blokade av tvangsauksjoner over småbruk kunde misbrukes som limpinde for reaksjonens forløpere, skulde vi sandelig ha overveiet om vi ikke skulle ta patent på metoden!"27)

I et seinere nummer ble det gått i rette med Axel Sømmes bok om "Norsk jordbruk" hvor han ytte Bygdefolkets Krisehjelp anerkjennelse for boikotten av tvangsauksjoner. Anmelderen sa:

> "Forfatteren tror det er demagogene og halvgalningene i Bygdefolkets Krisehjelp som har skapt aksjonene. I virkeligheten er det slik at det er disse som flyter på de heldige virkninger av vår aksjon".28)

Bemerkningene om å "ta patent på metoden" var sikkert spøkefullt ment. Og DNA hadde reelle politiske argumenter mot Bygdefolkets Krisehjelp. Likevel synes det som om DNAs allmenne motstand mot sjølstendige, ukontrollerte massebevegelser også har vært et motiv. DNA ville "ha patent på" det som fantes av anti-kapitalistisk bevegelse.

Ved sida av denne hovedstrømninga i partiet fantes enkelte tilløp til et mer positivt syn på Bygdefolkets Krisehjelp, foruten Scheflos klare og aktive agitering for oppslutning. Scheflo så bevegelsen som et symptom på at de vanlige bøndene var på veg vekk fra gamle synspunkter og lojaliteter. Bygdefolkets Krisehjelp var et genuint uttrykk for en aktiv motstandsholdning overfor kapitalen. Han var ikke blind for den klassemessige og politiske sammensettinga av lederskapet i organisasjonen. Likevel måtte DNA ta stilling for den på grunn av de vanlige medlemmene. På landsmøtet foreslo Scheflo et tillegg til prinsipp-programmet:

> "Bygdefolkets Krisehjelp er et organisatorisk uttrykk for denne kamp (mellom arbeidermakt og kapitalmakt - min merknad) selv om enkelte av de fremste ledere i denne organisasjonen er reaksjonære arbeider- og bondefiendtlige elementer".[29]

Scheflos resonnement var at mye avhang av hvordan Arbeiderpartiet stilte seg. Med en positiv oppslutning kunne bevegelsen få en klarere anti-kapitalistisk innretning. Den hadde utviklingsmuligheter forutsatt at sosialistene kjente sin besøkelsestid: "Dersom vi ... viser de store bondemasser i krisehjelpen vår tillit, vil den organisasjon sikkert vise oss sin tillit".[30] En liknende tankegang ble framført i Skog- og Landarbeideren ett år etter denne sterkt kritiske mottakinga Bygdefolkets Krisehjelp fikk ved sin konstituering. Det ble lagt vekt på at Krisehjelpa kunne virke politiserende, "trekke nye lag av landsbygdens befolkning inn i klassekampen". Krisehjelpa varslet en radikalisering blant bøndene, som partiet måtte knytte an til:

> "Det har vært antydet at krisehjelpen er spiren til en Lappo-bevegelse som fra å rette sine våben mot finanskapitalen vil gå over til å bekjempe arbeiderinteressene, både de faglige og de politiske. At faren er der, er sikkert nok, men meget vil bero på selve arbeiderbevegelsens egen innstilling og dens evne til å opta praktisk løsning de problemer som er nevnt".[31]

Året etter vendte imidlertid, som vi har sett, Skog- og Land

tilbake til motstand mot "demagogene og halvgalningene".

Scheflo var misfornøyd med det forslaget som var lagt fram til uttalelse på landsmøtet. Det sluttet ikke opp om Bygdefolkets Krisehjelp. Det kritiserte feilaktig Bygdefolkets Krisehjelp for å ha en ensidig orientering i sin kamp, og endelig tok det ikke alvorlig "på det aller største politiske spørsmål som stod på dagsordenen på dette landsmøte":

> "Det som man har pekt på var en mangel ved denne bevegelse, at den har bare et jern i ilden, er nettop dens styrke. Krisehjelpen angriper selve livsnerven i det kapitalistiske system, nemlig rentesystemet. Da å late hånt om krisehjelpen som en ikke særlig viktig bevegelse, røper mangel på politisk innsikt."32)

Scheflos misnøye gjaldt også den sjølgode tonen han fant i uttalelsen: "Man kommer her med et bokholderi, en liste med opregning av våre forslag for å vise at vi er så og så feilfri". Slik sjølros var det desto mindre grunn til ettersom Krisehjelpa også kunne ses som symptom på Arbeiderpartiets svake innsats i kampen mot tvangsauksjoner og andre utslag av jordbrukskrisa. Han kommenterte bl.a. eksklusjonen av Olav Lien og sa at "vårt parti i Telemark ikke har evnet å føre en politikk som stod i samsvar med den situasjon som er opstått".[33] At dette var tilfelle, erkjente også folk i flertallet. Torp innrømte at "manglende aktivitet innenfor partiets rekker" ga grobunn for nye organisasjoner. K.M. Nordanger, som hadde vært med på å forfatte utkastet til uttalelse, sa:

> "La mig også si et ubehagelig ord som kan gjelde enkelte distrikter. Skal vi være ærlige, så skyldes krisehjelpens mer eller mindre sterke stilling for forskjellige steder mangelfullt arbeide fra Arbeiderpartiet selv".34)

Men flertallet og mindretallet trakk av dette ulike slutninger om hva som skulle gjøres. Scheflo betonte muligheten for å utvikle Bygdefolkets Krisehjelp ved en DNA-innsats i organisasjonen, og var tilsvarende redd for en reaksjon blant vanlige bønder hvis DNA satte tommelen ned. Standpunktet samsvarte med den politiske profilen han tidligere hadde vist. Han var i sin tid for arbeider- og bonderegjeringsparolen, Scheflo var i det hele åpen for samarbeid, med bondedominerte organisasjoner og andre. Han

hevdet betydninga av en alliansepolitikk som godtok sjølstendighet-en hos de andre organisasjonene.

Flertallet stod på den tranmælittiske tenkinga om organisasjon: Samling i og om partiet og ikke samarbeid med andre. Finn Moes innlegg var karakteristisk:

> "... vi skal ikke slutte op om Bygdefolkets krisehjelp, men fremholde de forarmede og forgjeldede bønders interesser og krav slik at bøndene slutter op om Det norske arbeiderparti".[35]

Torp sa at "i stedet for å støtte op under Krisehjelpen skal vår opgave være å ta plattformen vekk fra dem", og Gunnar Braathen at DNA måtte "overflødiggjøre" Bygdefolkets Krisehjelp, ved at "våre folk ... får ledelsen av disse affærer".[36]

Partiet skulle aktivisere seg på to fronter - i direkte kamp mot tvangsauksjonene og i kamp for å få regjeringsmakta og slik gjennomføre de kravene både DNA og Bygdefolkets Krisehjelp var for. For å intensivere kampen mot tvangsauksjonene ble partilaga i de aktuelle kommuner pålagt å sette ned kriseutvalg i samarbeid med fagorganisasjonen. Oppgavene var:

> "a) å fremme et ubrytelig samhold blandt befolkningen til vern om hjemmene,
> b) å gi oplysninger, råd og støtte til folk som står i fare for å miste hjem, jord og driftsmidler,
> c) å bistå med å få istand mindelig ordning,
> d) å planlegge og lede masseaksjoner for boikott av tvangsauksjoner og hindring av utkastelse".[37]

Men samtidig med dette vedtaket ble betydninga av parlamentarisk flertall framholdt. Formuleringene om forholdet mellom masseaksjoner og parlamentarisk arbeid var typiske for den politiske omorienteringa som skjedde på 33-landsmøtet (jfr. kapittel 5 om synet på parlamentarisk arbeid). I landsmøteuttalelsen gikk partiet altså inn for direkte aksjoner, også om Bygdefolkets Krisehjelp stod for dem. Men samtidig ble dette underordnet den parlamentariske innsatsen. Løsninga på arbeidsfolks problemer lå ikke i deres eget sjølstendige politiske og faglige arbeid, men i at DNA ble et regjeringsparti:

> "Spontane, direkte masseaksjoner i de enkelte tilfelle er naturlig og nødvendig. Men det er ikke nok. Den kriseramte befolkning må samles til makten til en stor fellesaksjon:

den nemlig å ta makten i landet, og bruke den til å gjennemføre de rådbøter som er nødvendige for hurtig hjelp og dernæst til å gjennemføre gode og varige samfundsforhold".[38]

Nordanger fulgte opp med å vise til at krav som Bygdefolkets Krisehjelp var for og DNA hadde fremmet i Stortinget, var blitt nedstemt. Han avskreiv at disse kunne presses gjennom ved arbeid utafor Stortinget:

"Det foreligger bare en mulighet for å få gjennemført disse kravene, nemlig ved at Det norske Arbeiderparti skaffer sig flertallet i Stortinget og regjeringsmakten".[39]

Vektlegginga på parlamentarisk arbeid synes også å ha slått gjennom når vedtakene fra landsmøtet skulle settes ut i livet. Riktignok hevdet Tranmæl en stund etter landsmøtet at en rekke partiorganisasjoner hadde behandlet vedtakene og truffet praktiske forholdsregler for å iverksette dem.[40] Og Skog- og Landarbeiderforbundet fulgte opp på sin måte, gjennom en plan om å erobre Norsk Bonde- og Småbrukarlag og omdanne dette til en organisasjon som bl.a. skulle "opta krisehjelpens opgaver og dermed avskaffe behovet for denne og lignende organisasjoner".[41]

Da dette prosjektet ble behandlet i AFL og DNAs samarbeidskomité, fikk det oppslutning - men med unntak av punktet om at NBSL skulle gjennomføre tiltak i stil med Bygdefolkets Krisehjelps aktivisme.[42] Den direkte aksjons linje synes i praksis å ha blitt skrinlagt. I 1935 summerte Hedmark DNA opp virkningene av et fire år gammelt program som gikk ut på positivt å skaffe jord - altså en helt annen linje enn kampen mot tvangsauksjoner. Riktignok førte ikke dette til så mye i praksis, het det. Men forslagene fra 1931 klargjorde at den hovedlinja arbeiderbevegelsen måtte følge var å skaffe jord og slik "styrke arbeiderklassens motstandskraft mot krisehjelpens forvirring".[43] Samme året skreiv Jon Fjalestad at parolen om kriseutvalg fra 1933 ikke hadde skapt aktivitet i lokalavdelingene, og krevde en ny giv i arbeidet. Det synes å ha blitt med kravet. Regjeringspartiet DNA ville fremme disse sakene på annen måte enn direkte kamp mot tvangsauksjoner. For stor aktivisering kunne skade den parlamentariske truverdighet og respektabilitet.

C. SMÅPRODUSENTENES OPPRØR OG ARBEIDERPARTIETS SVAR

Hadde flertallet i Arbeiderpartiet rett i sin analyse av Bygdefolkets Krisehjelp? Var Bygdefolkets Krisehjelp et forsøk fra storbøndene på å utnytte småkårsfolket for sine egne formål? Var Bygdefolkets Krisehjelp uttrykk for en agrarfascisme?

Det mest karakteristiske ved fenomenet Bygdefolkets Krisehjelp er kanskje at det unndrar seg enkle karakteristikker. Det som slår en mest er nettopp det uklare og sammensatte. Kaare Frøland avstår i sin bok om Krisehjelpa fra å komme med oppsummerende betegnelser. Jostein Nerbøvik reiser spørsmålet om hvor bevegelsen stod politisk, men framholder at "ein skal leite lenge etter ei rørsle som verkar så samansett og sprikjande. Ho vrid seg unna einsidig inngjerding".[44] Heller ikke andre historikere som har berørt bevegelsen, diskuterer eksplisitt den politiske og klassemessige innebyrden av Krisehjelpa.[45]

Trulig kommer vi lengst ved å ta utgangspunkt i medlemmene i Krisehjelpa og se på klassetilhørighet og situasjonen deres. Arbeiderpartiet i samtida synes i stor grad å ha konsentrert seg om de ledende tillitsvalgte i organisasjonen og felte sin dom ut fra dette. Og en analyse av toppen er sjølsagt viktig. Men sammensettinga av lederskapet forteller ikke uten videre hvorfor folk flokket seg om dem.

Eksakte opplysninger om den sosiale sammensettinga av medlemmene foreligger ikke. Ad omveg kan vi imidlertid slutte noe. Krisehjelpa stod sterkest i Telemark, meget svakt i Hedmark, to fylker med karakteristiske forskjeller i klassestruktur. Telemark var dominert av forholdsvis jamstore garder, mens Hedmark var klarere spaltet i storbønder og halv- og helproletarer. En indikasjon på dette gir innslaget av fremmed arbeidshjelp i det totale antallet beregnete årsverk i jordbruket i fylket. Telemark skilte seg ved tellinga i 1929 klart ut fra de øvrige Østlandsfylkene, med bare 15,3 %. De andre lå langt over landsgjennomsnittet på 17,9 %, fra 21,1 til 35,4 %.[46] Tallene støtter Nerbøvik, som sier:

"I dei bygdelaga der Krisehjelpa stod sterkt, som i Telemark,

er det uråd å hevde at Krisehjelpa var ei samling av storbønder mot opprørske underklasseelement".

Krisehjelpa synes å ha vært et genuint uttrykk for situasjonen til småprodusentene, til de små og mellomstore bøndene. Krisehjelpa var først og fremst deres organisasjon, sjøl om det var innslag av både storbønder og halvproletariske småbrukere.

Situasjonen i det norske jordbruket i mellomkrigstida er vel kjent. Prisfall, stigning i driftsutgifter, svikt i markedet, krise i attåtnæringene og tilbakebetaling av gjeld med reelt høyere summer emforutsatt - alle faktorene virket sammen til å skape en lønnsomhetskrise i jordbruket. Resultatet var lav eller negativ forrentningsprosent og lave arbeidsinntekter for bonden. Gjelda trykte hardt. I 1932 gjennomførte Statistisk Sentralbyrå en undersøkelse av gjeldsforholdene i jordbruket. Den gjennomsnittlige gjeldsprosenten var 45 % av gardens verdi - men det dekte over store variasjoner med omsyn til distrikter, gardsstørrelse og driftsform. Hver åttende bonde var gjeldsfri. Hver fjerde hadde en gjeldsprosent på 75 % eller mer. Omlag her gikk en kritisk grense. Med gjeld over 3/4 av gardens verdi var faren for tvangsauksjon overhengende. 7,5 % av brukene var insolvente, dvs. hadde en gjeld som oversteig verdien av garden. Særlig gikk det hardt utover småbrukerne. Hver fjerde småbruker på Østlandet var insolvent.

Gjelda førte til tvangsauksjoner. 23 000 bruk ble begjært tvangssolgt i 1932, 6500 ble faktisk solgt - av et totalt brukstall på 209 000. I alt 54 000 garder gikk under hammeren fra 1925 - 1939.[47)]

Forgjeldinga innebar en sterkere subsumering av de enkle vareprosentene under kapitalen. Det økonomiske innehavet gikk over til kreditorene, og mange mistet eller stod overfor truselen om å miste også den formelle eiendomsretten og besittelsen av garden. Småprodusentene ble altså truet i sin eksistens, kanskje ikke som individer, men som klasse. Berge Furre har understrekt hvordan eiendomsrett og besittelse konstituerte bøndene som klasse - både reelt og i deres egen bevissthet:

"For bonden var skøytet på garden det økonomiske vilkåret for

> eit normalt liv og pantet på hans identitet som bonde. Uten det var han nokoanna - av anna stand og yrke, iallfall ikkje bonde. Tvangsauksjonen truga altså både levekår og identitet".[48]

Krisehjelpa må forstås på denne dobbelte bakgrunnen - slette økonomiske forhold, men like mye opplevelsen av å være trengt, ja av å kunne bli utradert som klasse. Tveite formulerer det slik:

> "Det som ligg under, er langt på veg ei kjensle av at no er det siste gongen bøndene har høve til å slå til, ei kjensle av at industrisamfunnet er på veg til å øydeleggje alt som gammelt og godt er. Difor er krisa langt på veg berre ein utløysande faktor i striden - striden gjeld mykje meir enn kroner og rentesatsar".[49]

Krisehjelpa var en forsvarsreaksjon mot de kreftene som truet små og mellomstore bønder i deres sosiale eksistens. Den førte fram til både nye former for praksis og til ny ideologi. I en situasjon hvor de tradisjonelle formene og framgangsmåtene syntes å ha slått feil, søktes nye veger.

Furre har systematisert de "kanalene" eller metodene bøndene hadde til å nå fram med krav om tiltak mot krisa: politiske partier, faglige organisasjoner, økonomiske organisasjoner og masseaksjoner.[50] Krisehjelpa prøvde seg som faglig organisasjon med krav overfor myndighetene, som parti - men hadde sitt særmerke som masseaksjon. Masseaksjoner av bønder - på tvers av etablerte normer og lover - hadde for så vidt historiske forløpere, men var i mellomkrigstida nytt og radikalt i forhold til de vanlige politiske formene.

Også Krisehjelpas ideologi var ny - i forhold til de etablerte bondeorganisasjonenes synspunkter. De sentrale elementene i Bygdefolkets Krisehjelps tankegods kan summeres slik:
- Anti-kapitalisme, rettet mot bøndenes mest umiddelbare motstandere, stod sentralt.
- Skepsisen til etablerte organer og myndigheter var påtakelig. Bygdefolkets Krisehjelps "raison d'être" var det organisasjonen så som svikten hos de gamle partiene, bondeorganisasjonene, Stortinget og myndigheter.
- Bygdefolkets Krisehjelp brøt med gjeldende rettsoppfatninger som

f.eks. at gjeldsfordringer var moralsk og juridisk forpliktende. Bevegelsen etablerte en egen, alternativ legitimitet, hvor lover og regler som tvang en fra garden ble definert ut som urettmessige.
- Denne alternative legitimiteten rettferdiggjorde en aktivisme på grensa av det legale og en villighet til brudd på legalitet (jfr. f.eks. forslaget om rentestreik).
- Samtidig med denne radikalismen, var Krisehjelpa også konservativ, ja restaurativ. I utforminga av sitt rettsbegrep, greip Bygdefolkets Krisehjelp tilbake til moralnormer fra fortida (jfr. bruken av gammelnorske formularer i bannlysing av kjøpere av garder på auksjon, og fredlysing når tvangssalg var forhindret). Den samfunnsmessige legitimiteten Bygdefolkets Krisehjelps folk framholdt, hvilte dels på forestillinger om forhold i et svunnet samfunn - som burde gjenopprettes.
- Bygdefolkets Krisehjelp-lederne hadde også oppfatninger om at hele det nye samfunnet stod fiendtlig overfor bøndene. Ikke bare kapitalen, men også andre klasser knyttet til industrisamfunnet var bøndenes fiender. Hans Fredrik Dahl sier:

> "Tanken om at bøndene var i ferd med å bli slaver for de andre samfunnsklasser, at det var bonden som måtte betale dyrest for krisen, ja at krisen egentlig var en landbrukskrise, var vanlig i mellomkrigstidens bondebevegelse".[51]

Kombinasjonen av anti-kapitalisme, radikal aktivisme, brudd med rådende legitimitet (og legalitet) og tanker om restaurasjon, er et ideologisk mønster som i grunntrekkene er historisk kjent fra en rekke bevegelser. Det er tankeformer som nettopp oppstår som forsvarsideologier blant småprodusenter som presses av kapitalisering. Det umiddelbare svaret på presset blir ikke å se framover mot et annet samfunn hvor den kapitalistiske produksjonsmåten er opphevd, men å se tilbake til en tilstand før kapitaliseringa begynte. Et eventuelt sosialistisk perspektiv vil kunne oppstå seinere - dels gjennom arbeiderbevegelsens allianse-politikk, dels gjennom en læreprosess blant småprodusentene om det umulige i restaurasjon, om at deres stilling som klasse alltid vil være truet av kapitalens ekspansjon.

Nerbøvik sier at Krisehjelpa minner om gammel bonderadikalisme, som f.eks. Jaabæk-rørsla, som han forstår som en protestbevegelse mot integrasjonen av bondeøkonomien i storsamfunnet.[52] Liknende

reaksjonsmønstre fantes også hos "the diggers", venstrefløyen under den borgerlige revolusjonen i England i 1660, som bestod av proletariserte bønder som var drevet vekk fra jorda. Deres mål var å gjenopprette det landsbysamfunnet som var oppløst, i form av en slags agrarkommunisme. De kan også spores hos de småprodusentene som ble slått ut gjennom den første fasen i den industrielle revolusjonen i England, i narodnikenes forestillinger om at miren, den russiske landsby og bondefellesskap, kunne danne basis for samfunnet i framtida og at landet slik kunne omgå en kapitalistisk utvikling i agrarfascistiske bevegelser, og endelig i deler av de populistiske strømningene i Norge i dag.

Disse høyst ulike bevegelsene kan ikke kokes ned til én formel, f.eks. i den forstand at alle slike bevegelser "egentlig" eller potensielt er fascistiske. Men det finnes likheter som grunner seg i det klassemessige fellestrekket - småprodusenter presset av en fremadskridende kapitalisering.

Var Bygdefolkets Krisehjelp fascistisk, slik DNA kom til å mene i samtida?

Historikere som har skrevet om Bygdefolkets Krisehjelp, har ikke eksplisitt diskutert dette. Unntaket er Nerbøvik, som reiser spørsmålet, og besvarer benektende. Hans hovedargument, at Bygdefolkets Krisehjelp ikke gikk til voldsbruk, er imidlertid ikke det mest relevante. Det særegne ved fascismen var ikke villigheten til å bruke vold. Andre momenter som kan trekkes fram, gir imidlertid samme svar:

Bygdefolkets Krisehjelp var en annen type organisasjon enn de fascistiske bevegelsene. De fascistiske bevegelsene hadde et høyere ambisjonsnivå, en målsetting om å omdanne samfunnet som helhet. Bygdefolkets Krisehjelp manglet dette totale perspektivet. Siktemålet var mer begrenset til å drive gjennom visse interessekrav. Sjøl om Bygdefolkets Krisehjelp prøvde seg som parti, var den først og fremst en "fagleg frontorganisasjon" (Nerbøvik). Og som Tveite sier, sjøl om Bygdefolkets Krisehjelp hadde noe slektskap med Lappo-bevegelsen, skilte den seg fra denne ved å ha et trangere arbeidsfelt.

Bygdefolkets Krisehjelp hadde heller ikke samme klassemessige orienteringa som fascismen. Den plasserte seg annerledes i forhold til motsetninga arbeid - kapital. Mens fascismen var aktivt anti-sosialistisk og så arbeiderbevegelsen som hovedmotstander, begynte Bygdefolkets Krisehjelp "som en kapitalistfiendtlig bevegelse, ikke arbeiderfiendtlig", som Scheflo sa det.[53]

Men hva innebar samarbeidet med Nasjonal Samling?

Mange av medlemmene og tilhengerne falt fra da dette ble kjent. I Krisehjelpas sterkeste distrikter fikk alliansen en betydelig oppslutning ved valget i 1933. Men i 1936, da NS stilte aleine, sank stemmetallet drastisk. Stemmegivninga var altså tilslutning til Bygdefolkets Krisehjelp og dels til Olav Liens person, ikke noen prinsipiell oppslutning om fascismen. Det er heller ikke påvist noen sammenheng med medlemskap i Bygdefolkets Krisehjelp og NS der undersøkelser er gjort - sjøl om en kjerne av folk fulgte Lien over i NS.[54]

På ledernivå i organisasjonen fantes utvilsomt folk med fascistiske holdninger. Men de rådde ikke grunnen aleine. Og lederskapets sammensetting avgjør ikke hva bevegelsen som sådan stod for.

For å sammenfatte diskusjonen: Bygdefolkets Krisehjelp var en protestbevegelse av småprodusenter med en samtidig anti-kapitalistisk og restaurativ karakter. Bevegelsen sprang ut av samme forhold som skapte en agrar fascisme i andre land, men kan ikke som helhet kalles fascistisk. Den var et opprør innafor blokka av storbønder og småprodusenter, rettet mot det klassesamarbeidet med kapitalen som særlig Bondepartiet stod for. Opprøret førte ikke til varige forskyvninger. Storbøndene beholdt hegemoniet ved at Bondepartiets ledende stilling ikke ble truet, sjøl ikke i Bygdefolkets Krisehjelps sterkeste år.

Bygdefolkets Krisehjelp oppnådde derimot resultater på et annet felt. Den bidro til å gjøre tvangsauksjoner sosialt uakseptable. Kjøpere av slike garder ble uønskete personer. Den rettsoppfatning Krisehjelpa stod for, seiret i den allmenne opinionen. Trulig ga også Bygdefolkets Krisehjelp støtet til at Lånekassa for jordbrukere

ble opprettet sommeren 1932 - en institusjon som ga noe, om enn utilstrekkelig hjelp til kriseramte bønder.[55)]

Hvorfor fikk Krisehjelpa mindre oppslutning enn de beslektete organisasjonene i de øvrige nordiske landene? Stein Tveite framhever fire punkter. Bygdefolkets Krisehjelp hadde et snevrere arbeidsfelt. I Norge satt partier med bygdebasis - Bondepartiet og Venstre - med regjeringsmakta. Klasseforskjellene blant bønder i mange fylker gjorde felles organisering vanskelig. Bygdefolkets Krisehjelp møtte motstand fra andre organisasjoner på bygdene - som Småbrukarlaget og Skog- og Land.[56)]

Hva betydde arbeiderbevegelsens holdning til utviklinga av Krisehjelpa? Fiendskapet og skepsisen, som toppet seg i eksklusjonen av Lien i 1932, må ha vært medvirkende til at Bygdefolkets Krisehjelp søkte til NS. Flertallsholdninga blokkerte for forsøk på å forandre og utvikle organisasjonen i en annen lei. Mindretallets linje innebar å satse på organisasjonen. I så stor grad som mulig burde DNA-medlemmer gå inn. Partiet skulle stå sammen med småprodusentene i deres aksjoner. Håpet var å forsterke og utvikle den anti-kapitalistiske sida ved bevegelsen ved å ta fatt i den enkle vareprodusentens situasjon som arbeidende, ikke som selger av varer (jfr. kapitlene 2 og 3). Bygdefolkets Krisehjelp var ikke noe entydig redskap for storbønder eller en fascistisk organisasjon, slik flertallet hevdet. Og organisasjonen stod heller ikke i noe umiddelbart konkurranseforhold til organisasjoner i arbeiderbevegelsen eller støttet av arbeiderbevegelsen. Skog- og Land organiserte andre klasser enn dem Bygdefolkets Krisehjelp trakk til seg. Og i begynnelsen av 30-tallet sluttet ikke DNA utvetydig opp om Småbrukarlaget. Men muligheten for at Bygdefolkets Krisehjelp kunne utvikles til en aktivistisk og sosialistisk orientert bondebevegelse ble altså uprøvd.

DNA valgte i stedet dels å neglisjere, dels å bekjempe Krisehjelpa. De uttalte politiske innvendingene var ett motiv for dette. Men valget må også forstås ut fra den tradisjonelle organisasjonssjåvinismen og den tiltakende parlamentariseringa i Arbeiderpartiet. DNA godtok ikke massebevegelser utafor partiets kontroll. Og satsinga på Stortinget gjorde en slik massebevegelse enda mindre

tiltalende. Gitt disse premissene, var flertallslinja en suksess. Krisehjelpa døde hen. Arbeiderpartiet søkte politisk samarbeid med bøndene i en parlamentarisk koalisjon med Bondepartiet - ikke i et kampfellesskap gjennom Bygdefolkets Krisehjelp.

D. BONDEPARTIET OG ARBEIDERBEVEGELSEN PÅ 20-TALLET

Norsk Landmandsforbund skilte i 1921 ut en egen politisk grein - Bondepartiet - ut fra behovet for å få sine saker fremmet på Stortinget. Partiet oppstod først og fremst som en reaksjon mot Venstres politikk, bl.a. i tollspørsmålet og i kornsaka, dvs. hvorvidt og på hvilken måte det skulle gis beskyttelse og støtte til norsk kornproduksjon. Men Bondepartiets standpunkter og allmenne politiske profil brakte det raskt på kollisjonskurs også med Arbeiderpartiet.

I kornsaka gikk Arbeiderpartiet (og Venstre) mot den såkalte korntrygden, som ble innført i 1926 etter Bondepartipress og støtte fra Høire. Trygden betydde statlig støtte til norsk kornproduksjon. Ordninga ble finansiert ved toll på maltbygg og hvete. Tollinntektene ble nyttet til subsidier. Dels ble korngrossister og møller forpliktet til å kjøpe en viss prosent norskprodusert korn, som ble betalt med overpris. Dels ble det gitt tilskott til korn som bøndene nyttet i egen husholdning. Arbeiderpartiet gikk mot av omsyn til forbukerinteressene. I 1928 ble ordninga endret til et kornmonopol, slik en hadde hatt under 1. verdenskrig. Subsidieringsordninga som ga støtte til kornprodusentene, ble opprettholdt, men slo samtidig ikke så hardt ut i husholdningsbudsjettene blant arbeidsfolk.

Også i andre jordbrukssaker tørnet Bondepartiet og DNA sammen. Da Jordlova ble vedtatt i 1928 ønsket Bondepartiet en mer restriktiv linje med omsyn til hvilke arealer som kunne eksproprieres - mens DNA ville gå videre enn lova hjemlet. I gjeldsspørsmålene presset Arbeiderpartiet for å få en allmenn gjeldsnedskrivning. Kretser i Bondepartiet var nok fristet av et slikt forslag, men kravet slo aldri gjennom som offisiell politikk. I stedet satset

Bondepartiet på at jordbruket skulle bli lønnsomt, slik at gjeldsforpliktelser skulle kunne overholdes.

I den allmenne økonomiske politikken fant DNA og Bondepartiet hverandre i kritikken av paripolitikken, men i synet på statsbudsjettene stod motsetninga skarpt. Bondepartiet var det utpregete sparepartiet, også om det skulle gå utover bevilgninger til sosiale og kulturelle formål, arbeidsløysetrygd m.v.

Ytterligere to felt skapte grunn for motsetninger. I forsvars- og utenrikspolitikk stod Bondepartiet for en pro-militær og nasjonalistisk linje, med norsk suverenitet på Grønland som flaggsak. Og i synet på organisasjoner og forhold i arbeidslivet var Bondepartiet fremste motstander for arbeiderbevegelsen. Skog- og Landarbeiderforbundet så Bondepartiet som arbeiderbevegelsens verste fiende, og partiet utmerket seg ved å drive fram den bølgen av fagforeningsfiendtlig lovgivning som kom i overgangen mellom 20- og 30-åra.

Ved utgangen av dette tiåret stod Bondepartiet - sammen med Høire - derfor som det partiet DNA først og fremst rettet angrepene sine mot.[57)]

E. "CENTRUM I REAKSJONEN PÅ LANDSBYGDEN ER BONDEPARTIET" 1930-1934

Arbeiderpartiet tok med seg disse motsetningene til Bondepartiet inn i det nye tiåret. Partiet ble angrepet for dets klassekarakter, allmenne politiske tendens og standpunkter i konkrete saker.

Bondepartiet var et "kakseparti", et parti for storbøndene, de "kapitalistisk interesserte" på landsbygda.

I andre sammenhenger ble det erkjent at Bondepartiet også uttrykte interesser som gikk videre enn storbøndene - til de enkle vareprodusentene på landsbygda, mellomstore og dels små bønder. Bondepartiet slåss for saker som ville "utelukkende komme bonde-

næringen til gode, dvs. bare den del av befolkningen på landsbygden som driver produksjon av varer til salg", het det. Men sjøl om Bondepartiet ivaretok interesser også utover bondekapitalistene, preget disse politikken og dominerte organisasjonen: I kraft av tid og penger hadde de lederskapet:

> "Bondepartiet er ... en liten organisasjon. Kaksene er, heldigvis, i avgjort mindretall blandt jordbrukerne. Det er nærmest et eliteparti av sikre og utvalgte".[58]

Når storbøndene klarte å fylke andre rundt sitt lederskap, var dette "bønder som ikkje hørte heime der", folk som ikke så sine egentlige interesser, som "en desperat gruppe av kriseredne små eiendomsbesiddere".[59]

Bondepartiet rørte ikke bare interessene til store og små bønder sammen - det hadde som funksjon at de enkle vareprodusentene på landsbygda ble politisk bundet sammen med kapitalen. Bondepartiet bandt dem opp og førte dem inn i et samarbeid, en politisk allianse med borgerskapet i byene - den klassen som var småprodusentenes objektive motstander. Bondepartiet var altså kapitalismens politiske agent på landsbygda, hevdet Skog- og Landarbeideren:

> "Den kaksepolitikk som idag drives på den norske landsbygd, samarbeider også med kapitalinteressene, som i Bondepartiet har funnet et passende parti til å skaffe sig innpass i viktige økonomiske organer (skogselskaper og landbruksselskaper innen Selskapet for Norges Vel) og innen omfattende økonomiske og faglige organisasjoner som griper ganske dypt ned blandt småkårsfolket".[60]

Gjennom Bondepartiet gikk "bondereaksjon og bykapitalisme hånd i hånd mot arbeidsfolket", het det samme sted.

Undertida uttrykte folk i Arbeiderpartiet seg som om Bondepartiet "egentlig" burde ha virket på en annen måte. Vi kan møte et syn om at Bondepartiet jo var et landsbygdsparti som burde ha ivaretatt breiere interesser, men hadde sveket disse ved å gjøre knefall for kapitalen. Bondepartiet "har stillet sig på fiendens side, blitt leietropper for en fremmed makt som slår gullmynt av landmannens varer og arbeide", het det i Skog- og Landarbeideren.[61] Bondepartiet "jatter med" de andre partiene, som K. M. Nordanger sa.[62] Men stort sett ble det sett som et storbondeparti som slåss for denne klassens interesser, men som seilte under falsk flagg,

bl.a. gjennom urettmessig bruk av bondenavnet. Denne objektive klassekarakteren - å organisere småprodusenter under storbøndenes lederskap - i allianse med kapitalen - speilte seg også i den allmenne politiske tendensen i partiet.

I agitasjonen i 1930 behandlet Arbeiderpartiet mye de borgerlige partiene som en samlet blokk. Valget gikk mellom Arbeiderpartiet på den ene sida, og "borgerpartiene"[63] på den andre. Bondepartiet skilte seg ikke ut fra de andre. Det var "ikke noget annet enn et konservativt borgerlig høireparti som reklamerer og lever på bondenavnet".[64] Bondepartiet spilte en underordnet rolle innafor blokka. Det danset helst etter Høires pipe:

> "Det er mange eksempler på at når det virkelig gjelder, så har høire taket over bondepartiets representanter, så står disse på kreditorenes side og svikter dem hvis interesser de skulde vareta - de gjeldbundne bønder".

Nordanger, som skreiv dette, mente at Bondepartiet var likeså konservativt som Høire. Det var et "landshøire", så hvorfor gikk ikke disse partiene like godt sammen?[65]

Bondepartiets regjeringsperiode fra 1931-33 og tendensene til høyredreining og spirende fascisme i disse åra, gjorde at bondepartiet kom mer i framgrunnen for Arbeiderpartiets angrep. Tonen i omtalen av Bondepartiet skiftet fra nedlatende og bebreidende å peike på samarbeidet med Høire til å beskrive Bondepartiet som en sjølstendig og aggressiv reaksjonær kraft. Skog- og Landarbeideren gikk til angrep i to store redaksjonelle artikler i 1931 og i 1933. I 1931 ble partiet bestemt som "centrum i reaksjonen på landsbygden", to år etter het det at hovedmotstanderen var Bondepartiet, som

> "... uten enhver sammenligning (er) det borgerlige parti som er mest innstillet på å trenge den arbeidende befolkning ned i en slavisk avhengighet og forhindre dens selvstendige sosiale og klassepolitiske bestrebelse".[66]

Andre borgerlige partier og strømninger kunne til sine tider være preget av en viss liberal godvilje når det gjaldt arbeiderbevegelsens økonomiske og kulturelle bestrebelser. Men Bondepartiet var gjennom reaksjonært.

Klassepolitikken deres hadde et snevert gruppepreg. De gikk inn

for en sosialpolitikk som rammet småkårsfolk, bl.a. i utarbeidinga av de såkalte spisesedlene for arbeidsløse. Partiet oppfordret til skattesnyteri, særlig i arbeiderstyrte kommuner. Samtidig gikk det aggressivt ut mot andre klasser - ved å hindre organisering av småkårsfolk og gjennom arbeiderfiendtlig lovgivning. Skog- og Landarbeiderens angrep ble i det hele holdt i en krass tone:

> ".. Bondepartiet er grepet av den uhyggelige villfarelse at de er Vårherres egne og utvalgte bønder, og Melby en Noa med alle sine krypende og gående dyr i en ark av melkesentraler, innvendig og utvendig besmurt med nasjonale og kristelige bondepartifraser som skal berge de eneste overlevende når den store krise i 40 dager og 40 netter har stått over jorden".67)

Bondepartiet var ikke bare reaksjonært, men også "fascistisk anløpet". Skog- og Landarbeideren nevnte følgende trekk ved partiet som tilsa denne betegnelsen:

- Det var anti-demokratisk, ved å gå mot retten til organisering for bl.a. skogsarbeidere, og ved å danne gule organisasjoner, som utførte det "fascistiske grisearbeide".
- Partiet var innstilt på å nytte voldelige midler i denne kampen, ved å sette inn hær og politi.
- Det hadde kontakter til organisasjoner som Samfundshjelpen og Fedrelandslaget.
- Quisling, "en fascist av internasjonale dimensjoner", satt i regjeringa til Bondepartiet.
- Endelig gikk partiet inn for korporative representasjonsprinsipper, "dets vesentlige formål skal fremmes ad utenomparlamentarisk vei gjennem de økonomiske organisasjoner man efterhvert erobrer".

At det siste punktet ble anført som tegn på fascisme er interessant. Det viser at arbeiderbevegelsen var klar over dette trekket ved den samtidige fascismen. Samtidig kaster det lys over en utvikling innen arbeiderbevegelsen, som vi berørte i kapittel 5. I 1931, da dette ble skrevet, hevdet jo DNA framleis at utenomparlamentarisk kamp og organisering var viktig. Det fascistiske preget lå altså ikke her i og for seg - men i at et borgerlig parti gikk inn for slikt. I begynnelsen av perioden skilte altså DNA mellom organisasjonene etter deres klassemessige innhold. Seinere gikk

det aktivt inn for korporative kontakter mellom stat og alle næringsorganisasjoner. Organisasjon overhodet ble sett som positivt.

I disse første trettiåra stod DNA også fiendtlig overfor Bondepartiets jordbrukspolitiske hovedkrav, den såkalte "lønnsomhetslinja". Seinere kom forskjellen mellom "lønnsomhetslinja" og "effektivitetslinja" til Venstre til å stå som den sentrale motsetninga i jordbrukspolitikken. I 1931 kjentes ikke DNA ved en slik motsetning. Kr. Lian skreiv:

> "Når det gjelder å støtte jordbruket fra samfundets side kan det skilles mellem to linjer. Den ene linja kan kalles den kapitalistiske linje og den andre den socialistiske. Vi skal først se på den kapitalistiske som samtlige borgerlige partier nu er samlet om. Denne linja kalles også "lønnsomhetslinjen" av dens tilhengere. Og lønnsomheten fra en kapitalistisk betraktningsmåte er at det betales renter og avdrag".[68)]

Lønnsomhetslinja innebar, mente Lian, at jordbruket fikk høyere priser, og slik utbyttet industriarbeideren, så det sjøl kunne utbyttes av kapitalen gjennom renter og avdrag.

Storborgerlig klassekarakter, reaksjonær og fascistisk tendens, kapitalistvennlig næringspolitikk - avvisninga av Bondepartiet var total. "Bygdene kan ikke vente sig noget godt av den gjøkunge de har fostret i bondepartiet", mente Lian. Bondepartiet er "vår argaste og verste fiende", skreiv Førsund.[69)]

Men hvordan kunne et slikt parti makte å få oppslutning blant grupper innen det arbeidende folket?

Som vi sa i kapittel 3, ble ulike forklaringer lansert - at Bondepartiet spilte falsk og lurte folk, at folk ikke skjønte sitt eget beste, at ideologiske band knyttet ulike klasser i jordbrukssamfunnet sammen på tvers av objektive interesser. Forklaringa som slo gjennom, var at sambandet til Bondelaget og dermed til de økonomiske organisasjonene i jordbruket ga partiet sin særlige styrke:

> "Bondepartiet har forstått å trekke lærdom av en påstand som Lenin uttrykte således: Ingen politikk uten økonomi og ingen økonomi uten politikk",

skreiv Skog- og Landarbeideren.[70] Bladet sa at Bondepartiet og Bondelagets "kaniner" var til stede overalt - i felleskjøp, salgslag fellesslakterier, meierier, mjølke- og fleskesentraler - " og med sorg å melde, viftende ganske ugenert med ørene innenfor til og med bærlagene, hvor man skulle synes at ganske andre organisasjoner på landsbygden burde være bestemmende".[71] Om enn motstrebende erkjente Arbeiderpartiet at de økonomiske organisasjonene ga Bondepartiet oppslutning. Sjøl om de først og fremst tjente storbøndene, ga de noe hjelp til vanlige folk."Når det regner på presten, drypper det på klokkeren".

Nok et spørsmål melder seg: Hvordan kom Arbeiderpartiet, som i 1933 så Bondepartiet som hovedfienden og sentrum i reaksjonen, til å samarbeide med dette partiet to år etter?

F. FRAM MOT KRISEFORLIKET. 1934-35

Minst tre linjer kan følges fram til kriseforliket. Den indre utvikling i Arbeiderpartiet og i Bondepartiet gir to - som disponerte for et forlik. Forholdene mellom de borgerlige partiene gir den tredje - som gjorde at forliket ble realisert.

Arbeiderpartiet endret både synet på sosiale allianser og på politisk generallinje, slik vi har sett i kapittel 4 og 5. Landsmøtet i 1933 ville ha "Flertallet og regjeringsmakten til Arbeiderpartiet". Etter valgframgangen satte partiet fram krav om regjeringsmakt, sjøl uten stortingsflertall. Edvard Bull hevder at kravet var propagandistisk betinget. De regnet alle borgerlige partier som motstandere og hadde ingen klare forestillinger om hvilken gruppe som skulle danne den nødvendige parlamentariske basisen tillegg til DNAs 69 representanter.[72]

I partiets sentralstyre regnet de ikke med muligheten av DNA-regjering. Men i Stortingsgruppa, som faktisk, om ikke formelt, arbeidde mye på egen hand, var særlig Nygaardsvold på leit etter en parlamentarisk alliansepartner. Både Venstre og Bondepartiet kunne

teoretisk by seg fram. Men Venstre satt med regjeringa, og Bondepartiet syntes å stå nærmere i saker som angikk krise- og jordbruksspørsmål. Men avstanden var likevel så stor, at støtte fra Bondepartiet forutsatte en jordbrukspolitisk kursendring fra DNA. "Med dette siktemålet hadde Nygaardsvold hele sesjonen 1934 arbeidet for at stortingsgruppen skulle gi sin tilslutning til hovedpostene i bondepartiets program: "lønnsomhets"-linjen og styrking av landbruksorganisasjonene", skriver Bjørgum i tilslutning til Bull.[73)]

DNA krevde regjeringsmakt for å endre på den rådende krisetilstanden og den rådende politikken, som det dels så som årsak til krisa, dels mente ikke førte ut av den. Men for å få regjeringsmakt, måtte partiet godta vesentlige trekk ved borgerlig politikk. Partiet gikk med på en "lønnsomhetslinje", som det tidligere hadde stemplet som kapitalistisk. Å nå regjeringsmakt og kunne gjennomføre tiltak f.eks. når det gjaldt bevilgninger til arbeidsløshet, var overordnet. Jordbrukspolitikken ble underordnet denne målsettinga. En taktisk opportunisme på dette feltet var vilkåret for å få regjeringa.

Arbeiderpartiets omlegging av kursen i forhold til Stortinget ga den allmenne bakgrunnen for kriseforliket. Den nye jordbrukspolitikken den spesielle. Den indre utviklinga i partiet gjorde det mer akseptabelt som regjeringsalternativ. Sjøl om verken Bondepartiet eller Venstre ønsket noen DNA-regjering, var de ikke innstilt på å hindre det for enhver pris.

Også Bondepartiet gikk gjennom en indre utvikling, som gjorde at forlik med Arbeiderpartiet ble mulig. Bjørn Vidar Gabrielsen viser at røster i partiet, blant dem sekretæren Jon Leirfall, så tidlig som slutten av 20-tallet hadde ymtet om muligheten av en overenskomst med DNA på begrensete saker som gjeldsoppgjør, støtte til nydyrking og bureising.[74)] I Bondepartiets regjeringstid fra 1931-33 ble partiene i stedet antagonistiske motstandere. Men krisepolitikken til DNA vakte etter hvert en viss sympati hos folk i stortingsgruppa. Den begynnende kursendringa ble registrert i arbeiderbevegelsen. Skog- og Landarbeideren kommenterte sommeren 1934 uttalelser av Hundseid i Stortinget. Den gamle skepsisen til

Bondepartiet satt igjen. Men samtidig mente bladet at det kom nye signaler i deler av partiet, presset fram av bevegelsen i dets sosiale underlag:

> "Vi for vår del nærer ingen overdrevne forestillinger om et snarlig omslag, slik som ledelsen nu er sammensatt i bondepartiet... Men det begynner å gå opp for de almindelige bønder at dette er en politikk som fører til det rene forderv, ikke bare for jordbruket, men for alle våre næringer. Blandt landets arbeidende bønder er det foregått et virkelig omslag, og det er dette som avspeiler sig i den nyorientering som foregår i visse kretser i bondepartiet".75)

På topp-planet registrerte Nygaardsvold det samme. Både i juni 1934 og i mars 1935 ble han oppsøkt av Hundseid, som tilbydde samarbeid.[76)]

Men som Bjørgum bemerker, må forliket også forstås ut fra forholdene mellom de borgerlige partiene.[77)] I spillet mellom partiene fra 1933 til mars 1935 da DNA dannet regjering, var i alt fem regjeringsalternativer i bildet før Arbeiderpartiet slapp til.

- Den sittende regjeringa var en mindretallsregjering av Venstre, støttet på såkalte "hoppende majoriteter".
- En variant var forslaget om en samarbeidsavtale i januar 1934 mellom regjeringa og den borgerlige opposisjonen, som strandet på at Bondepartiet ikke fikk tilstrekkelige garantier for innflytelse.
- Borgerlig samlingsregjering ble lansert ved flere høve - både av Bondepartiet og Høire, i januar og mars 1934 og januar 1935. Dette alternativet strandet på Venstre-motstand, bl.a. ut fra frykt for at partiet ville sprenges dersom dette skjedde.
- Derimot kunne Venstre etter valget i 1933 tenke seg en nasjonal samlingsregjering som innbefattet DNA. Det falt på grunn av prinsipiell motstand fra DNA, en holdning som var uttrykt i landsmøtevedtak.
- Endelig reknet Hundseid med en rein Bondeparti-regjering. Hundseid reknet som en sannsynlig utgang på en eventuell regjeringskrise i juni 1934.[78)]

Alle alternativene ble altså sjaltet ut etter hvert. Ingen var akseptable for alle partiene.

Høire søkte riktignok systematisk å støtte og fremme borgerlige

regjeringsdanning. For Høire var arten av borgerlig regjering underordnet målsettinga om å holde Arbeiderpartiet borte fra regjeringsmakt. Ikke bare støttet det borgerlig samlingsregjering. Det kunne godta både en rein Venstre- og en rein Bondepartiregjering, og det tok flere initiativer til avtaler og kompromisser mellom de borgerlige partiene.

Bondepartiet kunne ikke godta Venstre-regjering, og forsøkene på samarbeidsavtale ga ikke tilstrekkelig forpliktende garantier. Landbrukspolitikken som ble ført, gikk fundamentalt på tvers av det partiet så som interessene til sine tilhengere. Bondepartiet oppfattet situasjonen som så prekær at en Arbeiderpartiregjering var å foretrekke. At Bondepartiet følte et slikt press i situasjonen og lette etter utveger, vitner også et annet framstøt om - nemlig forhandlingene om en såkalt "nasjonal blokk" våren 1934, mellom Bondepartiet, Frisinnede, Fedrelandslaget og Nasjonal Samling.[79)]

Venstre ønsket helst å bli sittende med regjeringa. Gikk ikke dette, var det folk i Stortingsgruppa som kunne tenke seg å slippe til Arbeiderpartiet. Men ledelsen i Venstre, blant dem Mowinckel var oppriktig redd for en slik løsning. Mowinckel mente at DNA fortsatt var revolusjonært, at å slippe dem til ville skape økonomisk kaos og hevdet også at det var parlamentarisk mer korrekt med en borgerlig regjering, fordi borgerpartiene var enige om grunnleggende verdier og politiske linjer. Likevel, viser Bjørgum, åpnet Mowinckel bevisst for DNA da det kom til stykket. Motivene var flere. DNA ville vise seg å være regjeringsudyktig og ute av stand til å løse kriseproblemene bedre enn Venstre. Dermed kunne Venstre få en ny sjanse ved valget i 1936 etter at både 1933 og 1934-valgene ga tilbakegang. Dernest ville Bondepartiet få skylda for at et sosialistisk parti kom til makta, ved at Mowinckel tvang disse partiene til å gå sammen i en avstemning mot den sittende regjeringa. Endelig var andre løsninger utelukket, som vi har sett. Ikke minst reell frykt for splittelse i Venstre spilte inn.[80)]

Motsetningene mellom de borgerlige partiene, motsetninger innad i partiene, mislykket leiting etter regjeringsalternativer og søking

etter nye alternativer - den borgerlige fronten raknet. Både Bondepartiet og Venstre kom til at en regjering av Arbeiderpartiet var det mindre ondet.

Hva innebar denne oppløsningsprosessen i forholdet mellom de borgerlige partiene?

En regjeringsdanning i et kapitalistisk samfunn kan forstås som en form for politisk organisering av kapitalherredømmet. Disse formene veksler, etter politisk system og innafor de politiske systemene. Konstitusjonelle forhold som f.eks. valgregler, kan skape varianter av parlamentarisme. Men det viktigste er hvilken partimessig og sosial basis regjeringa har. Det norske borgerskapet og småborgerskapet utviklet i mellomkrigstida, en politisk organisering som fungerte, men hadde labilitet innebygd. Fra 1918 til 1935 satt 9 borgerlige regjeringer. Ingen hadde flertall, slik at systemet var en mindretallsparlamentarisme. De sittende regjeringer som i 8 av tilfellene var reine partiregjeringer, måtte søke støtte hos minst et annet parti og klarte dette gjennomsnittlig i underkant av to år.[81] Systemet var altså labilt, men sterkt nok til å sikre borgerlige regjeringer. Begivenhetene fra 1933 til 1935 oppløste denne organiseringa av det borgerlige herredømmet. Partiene fant ikke lenger fram til holdbare ordninger. De leitte etter løsninger - det vitner de ulike prosjektene for regjeringsdanninger om. Men borgerskapet klarte ikke å organisere herredømmet sitt politisk - og dette skapte en åpning for et arbeiderparti.

Hvorfor kom dette sammenbruddet? Hvorfor valgte de borgerlige partiene å slippe til Arbeiderpartiet - når de gjennom sitt flertall fortsatt kunne ha hindret det? Trulig bør oppløsningsprosessen forstås på to nivåer - det klassemessige og det politisk-organisatoriske, i tråd med den distinksjonen vi nevnte i innledninga til dette kapittelet.

Parlamentarismen og partivesenet har sin egen logikk. Bl.a. skal det skapes flertall i Stortinget for at en regjering kan sitte. I et system med mindretallsparlamentarisme blir dette særlig prekært. Dess flere partier som må til for å skape flertall, dess flere motsetninger finnes som kan få en front til å sprekke. Før

valget i 1933 var det nok med enighet mellom to borgerlige partier, etter måtte alle tre enes. Sjølve den parlamentariske situasjonen disponerte altså i høyere grad enn før for et brudd.

Til det kommer at partiene som institusjoner har en egentyngde. De er ikke bare summen av de programmer og saker de står for, men organisasjoner som strever etter å opprettholde seg sjøl som sådan. Derved blir taktiske overveininger viktige. For Venstre var borgerlig samling taktisk ugunstig. Det truet med å viske ut partiets identitet. Det ville dempe ned motsetninger som Venstre hadde behov for til å begrunne sin eksistens overfor de andre borgerlige partiene. Motsatt så en det faktisk gunstigere å bli veltet av Bondepartiet og Arbeiderpartiet sammen enn å bli sittende med regjeringa på nåde. Venstre kunne dermed fraskrive seg ansvaret for å ha brakt sosialistene til makta. Og borgerlig samling kunne splitte partiet.

Disse forholdene forklarer likevel mest muligheten for sammenbrudd i den borgerlige fronten. På 20-tallet holdt partiene sammen - mot DNA. Hornsruds regjering ble felt. Og sjøl om Arbeiderpartiet nok virket mindre truende i 1935, ønsket Mowinckel og andre borgerlige politikere framleis helst å unngå DNA. Når sammenbruddet kom, må forklaringa søkes på et underliggende, klassemessig nivå. Motsetningene innad, mellom de klassene og lagene som ble politisk representert av de borgerlige partiene, ble skjerpet slik at de ikke holdt sammen overfor arbeiderklassen.

Hva får vi ut av en slik klassemessig tilnærming? Høire organiserte en samling av borgerskap, småborgerskap i byene og høyere mellomlag, og enkelte bønder, med borgerskapet som ledende kraft. Bondepartiet var de store og mellomstore bønders parti, med storbøndene som de hegemoniske innen blokka. Venstre var klassemessig sammensatt, en samling av småbønder og småbrukere, av bysmåborgerskap og lavere mellomlag og enkelte storbønder, storborgerlige grupper med liberale holdninger. Hvilken gruppeinteresse som her slo gjennom, var mindre klart. Men partiet prioriterte forbrukerinteresser i næringspolitikken.

Motsetningene mellom disse klassene spilte seg ut på en annen måte

enn gjengs sosialistisk tankegang skulle tilsi og på en annen måte enn f.eks. Arbeiderpartiet i samtida så på hovedmotsetninga i samfunnet. Høires handlemåte virket umiddelbart forståelig - motsetninga til arbeiderklassen var overordnet. Men slik DNA så på klassemotsetningene, "burde" skismaet kommet mellom Venstre og/eller Bondepartiet og Høire - mellom småborgerskap og storborgerskap, eller mellom småprodusenter og kapitalen. I stedet ble motsetninga mellom produsent- og konsument-interesser, ivaretatt av henholdsvis Bondepartiet og Venstre, avgjørende. Kriseåra hadde altså skjerpet denne motsetninga, slik at de jordbrukspolitiske spørsmålene ble utslagsgivende. Men kriseåra hadde samtidig svekket disse klassenes motsetning til arbeiderklassen, noe som gjør begivenhetene mindre paradoksale i forhold til et tradisjonelt sosialistisk skjema. Både småbønder/bysmåborgere og storbønder/mellomstore bønder var åpne for en allianse med arbeiderklassen. Venstre var villig til å slippe denne klassen til. Bondepartiet gikk i et faktisk parlamentarisk samarbeid med den. Begge gikk vekk fra den tidligere felles borgerlige overordnete målsettinga om å holde DNA utafor. Bare storborgerskapet stod fast.

Arbeiderpartiet hadde i 1933 ingen klare forestillinger om hvor det eventuelt skulle søke parlamentarisk støtte. Men i løpet av 1934-35 trådte et valg fram. Regjeringsmakt var mulig gjennom konsesjoner til Bondepartiet. Regjeringsdanninga og kriseforliket kan altså forstås som en nyorganisering av det borgerlige herredømmet. Arbeiderklassens parti trer inn og utøver den funksjonen de borgerlige partiene ikke fylte - i allianse med småprodusentene og en fraksjon i borgerskapet - storbøndene.

G. KRISEFORLIKET SOM ALLIANSEPOLITIKK. 1935-1936

Hva var kriseforliket, slik folk i Arbeiderpartiet forstod det? Edvard Bull sier at det innafor både Bondepartiet og DNA forekom tre vurderinger av forliket.[82)]

En gruppe så det som et avvik eller svik mot hevdvunne prinsipper.

Partiet hadde gått i forbund med en tidligere motstander. Men dette var ingen organisert fraksjon. og verken i stortingsgruppe. sentralstyre eller i AFLs sekretariat hadde folk forslag til en alternativ politikk. Misnøyen fantes dels til venstre i partiet, men også en person som Hornsrud så med skepsis på det som skjedde.[83)]

Mot dette stod en oppfatning om at samarbeidet var begynnelsen på et varig forbund, på et fellesskap av arbeidere og bønder, som utgjorde hovedtyngda av "det arbeidende folket". Nygaardsvold uttalte - med referanse til kriseforliket:

> "Arbeidere og bønder vil alltid være henvist til samarbeid i et land som Norge. Den klassekamp de fører peker samme vei. De finner hverandre i felles kamp for felles interesser".[84)]

Men den dominerende oppfatninga var at forliket utgjorde et praktisk, kortsiktig samarbeid - tvunget fram av sammenfallende interesser i situasjonen. Slik la f.eks. Torp saka fram på landsmøtet i 1936. Om resultatet av forhandlingene med Bondepartiet våren 1935 sa han:

> "Dette regjeringens forslag blev vedtatt av Stortinget med ubetydelige endringer. Bondepartiet stemte for det. Det blev ikke inngått noen allianse mellem Arbeiderpartiet og Bondepartiet, men det oppnåddes enighet om løsningen av visse saker i den aktive krisepolitikk".[85)]

Bjørn Stangeland har undersøkt hvordan Bondepartipressa reagerte på kriseforliket. De fleste avisene forsvarte forliket, med ulik argumentasjon. Men de fleste insisterte på at forliket var et avgrenset økonomisk spørsmål. De understrekte den begrensete karakteren. Bondepartiets grunnsyn var ikke forandret, forliket var midlertidig, og partiet måtte snarest søke samarbeid med de andre borgerlige partiene igjen.[86)] Hundseid ga derimot, på samme vis som Nygaardsvold, ved flere høve uttrykk for at "bondereisning og arbeiderreisning" burde samarbeide:

> "Vi er et bonde- og arbeiderfolk, derfor bør også bøndene og arbeiderne ha makten i dette land".[87)]

Men hovedtyngda i partiet mente samarbeidet var klart avgrenset, og var altså enige i den utlegninga Torp ga av forliket innen DNA.

Denne Torp-tolkinga hadde noe for seg. Kriseforliket var ikke et organisert samarbeid gjennom avtaler, fellesorganer og felles

plattform. Den direkte kontakten gikk ikke lenger enn til de forhandlingene som ble ført våren 1935 og gjentatt i begynnelsen av 1936. Men samtidig hvilte DNAs regjering på en de facto parlamentarisk koalisjon med Bondepartiet fra mars 1935 fram til sommeren 1936, da bl.a. en tilnærming til Venstre skjedde i enkelte saker av sosialpolitisk art.[88] Denne faktiske koalisjonen satte rammene for hva DNA kunne gjøre og påtvang partiet en politikk i samsvar med Bondepartiets ønsker. Prisen for regjeringsmakt var å føre det en før oppfattet som storbondepolitikk i jordbrukssakene.

Arbeiderpartiet begynte å forsvare Bondepartistandpunkter og tok opp terminologi og forestillinger herfra. Bondepartiets idé om de toprisnivåer i industri og jordbruk ble brukt i DNA-propaganda.[89] Den nye landbruksministeren Ystgaard, kom med uttalelser om at løsninga på problemene lå i prisforhøyning.[90] I en brosjyre om "Krisespørsmålene" fra 1935 ble lønnsomhetsspørsmålet kjørt i framgrunnen, foran tradisjonelle saker som gjeldsbekjempelse og bureising:

> "De tiltak for å øke lønnsomheten i jordbruksnæringen, som Stortinget har vedtatt for inneværende budgettår, har vunnet almindelig anerkjennelse hos alle som er direkte knyttet til næringen ved sitt arbeid. De bedre priser på alle jordbruksvarer har skapt nytt mot og ny arbeidslyst, og det har også ført til mere arbeidsrørsle, slik at arbeidsløsheten på landsbygda er gått ned. Med disse erfaringer er det derfor efter Arbeiderpartiets mening riktig fortsatt å trygge lønnsomheten i jordbruket".[91]

Omsetningsskatten, som partiet i begynnelsen erkjente var et påtvunget onde, ble forsvart: I Skog- og Landarbeideren het det sjøl om den kunne kjennes som en urettferdig ekstrabyrde,

> "... så skal vi likevel ikke med en gang sette den på plass og framholde den som en fattigmannsskatt. Omsetningsskatten går nemlig i sin helhet til å sette i gang arbeide med og derved hjelpe våre kamerater innen vår egen klasse ...".[92]

En kom til å tale for interessefellesskap mellom alle som var knyttet til jordbruket. Lars Evensen i AFL sa "at statens støtte til jordbruket må komme alle tilgode, og at ingen i lengden er tjent med illojal konkurranse".[93]

Valget av landbruksminister i Nygaardsvolds regjering faller inn i

dette bildet. Hans Ystgaard var gardbruker fra Sparbu i Nord-Trøndelag. Han hadde vært politisk aktiv, som herredsstyremedlem, sia 1910. Men først i 1935 nevner Arbeidernes Leksikon han i samband med partiet. Han ble da ordfører, valgt av Arbeiderpartiet og gikk samme året inn i regjeringa.[94] Flere forhold er interessante her: Han var ikke småbruker, men gardbruker. Han kom ikke fra Hedmark, fylket med partiets mest aktive jordbrukspolitikere og den hardeste klassestriden. Han var ingen aktiv partitillitsmann, men kunne sies å være "fagmann" innen jordbruket. Ystgaard var med andre ord godt egnet når det gjaldt å skape et brukbart forhold til Bondepartiet, Norges Bondelag og de store og mellomstore bøndene. Han var derimot ingen naturlig representant for landbruksarbeidere, småbrukere og småbønder.

Argumentasjonen for kriseforliket ble ført langs en glidende linje - fra å hevde at det ga klart gode resultater til å hevde at sjøl om det ikke var kommet så mye ut av det, var det eneste mulig veg å gå.

På landsmøtet 1936 hevdet Torp at "ser vi på situasjonen i landbruket, er den ikke til å kjenne igjen".[95] Og situasjonen var, ifølge fylkesbrosjyrene fra 1936 at økte priser hadde gitt lønnsomhet og at avsetningsmuligheter var bedre. Boligforholdene var bedret, effektiv gjeldssanering og rentelette var satt i gang, tvangsauksjonene opphørt og arbeidsledigheten i jordbruket praktisk talt utryddet.

En annen brosjyre hevdet at "det er særlig på landsbygda fremgangen har vært så sterkt merkbar. Lønnsomheten i jordbruket har fortsatt å øke, og nu kommer efterhånden også de små bruk med".[96]

Torp leverte også en mer defensiv argumentasjon for forliket. Han innrømte at forliket hadde sin pris - men at denne var verdt å betale, fordi en fikk så mye igjen for det:

> "Den parlamentariske situasjon begrenset krisetiltakenes omfang og størrelse og Arbeiderpartiet måtte akseptere omsetningsskatten. Vi fant imidlertid at det vi opnådde i økede bevilgninger til krisens avhjelp var dette offer verd ... De fordeler som er opnådd gjennem øket beskjeftigelse og bedre

tider opveier omsetningsskatten mange ganger".[97]

I Skog- og Landarbeideren høsten 1935 førte Arild Solberg, bladets jordbruksskribent, et enda mer tilbaketrukket forsvar.[98] På grunn av Bondepartiets karakter, som arbeiderbevegelsen kjente fra de faglige kampene i skogsdistriktene, måtte "de allianser som nødvendigvis måtte inngås", sette trange rammer for hva som kunne gjøres. Noe, om ikke så mye, hadde blitt gjort, men først og fremst var det håp om det i framtida ville gi resultater.

I artikler halvåret og året etter må han konstatere at dette ikke har slått til. Men det skyldes ikke partiet, men stortingssituasjonen. I begynnelsen av 1936 tar han opp muligheten for revisjon av Jordlova, men sier at "med det storting som vi nu har, er der ingen muligheter. Der blir den større jordbrukers tarv i første rekke tatt hensyn til og den mindre får klare sig som han kan".[99] Og i juni samme året må han resignert konstatere at småbrukerne ikke har fått det de håpet på da partiet trådte til:

> "Småbrukerne stilte sig da meget forventningsfulle når deres egne kom til regjeringsmakten og vi fikk arbeiderregjeringen. Imidlertid er der mens den har vært i virksomhet gjentagne ganger blitt sagt at også denne arbeidet bare på å gjøre stillingen bedre for storbøndene og helt overså småbrukerne. Vi kjenner til den alliance som det har vært nødvendig å inngå for å få gjennomført noenting, og vi kjenner til at slik støtte til jordbruket nødvendigvis hittil har måttet anlegges at den gis etter produktmengden, så måtte støtten helt matematisk bundet komme den med de store produktmengder mere til gode enn den som hadde mindre kvanta produkter. Dette skyldes hverken Arbeiderpartiet eller dens politikk, men det skyldes alene den uriktige jordfordeling, og den kan ikke Arbeiderregjeringen endre i løpet av noen måneder, det kreves lengre tid".[100]

Siste skanse i denne forsvarsrekka var altså at kriseforliket ikke var ønskelig, at det ikke hadde gitt særlige resultater, men at det var påtvungent - det eneste handlingsalternativet som forelå:

> "Alliancen med bondepartiet var ikke naturlig. Den skyldtes at de to partier møttes i enighet på ett, bare ett, men riktignok et meget vesentlig punkt i den aktuelle politikk... Kriseforliket betydde et kompromiss og hadde kompromissets svakheter, men var den eneste farbare vei i den situasjon landet stod oppe i".[101]

På partiets landsmøte i 1936 kom en ganske sterk misnøye med den politikken regjeringa Nygaardsvold hadde ført, til uttrykk. En rekke talere, særlig fra Hedmark, framholdt at den ikke begunstiget småkårsfolket i bygdesamfunnet. Den tjente de større bøndene, men levnet lite for de laveste lagene. Kritikken satte inn på flere punkter. Kritikerne var uenige i den tolkinga av situasjonen som f.eks. Torp hadde satt fram. Partiledelsen ble bebreidet for å tegne et for optimistisk bilde. "Det har funnet sted en unødig overdrivelse av bedringstendenser man på enkelte hold har kunnet merke", sa Aksel Zachariassen.[102] Kritikerne bedømte situasjonen noe forskjellig. Enkelte sa kategorisk at stillinga for småkårsfolket ikke var endret:

> "Når det gjelder småbrukerne og småbøndene i det hele er jeg enig i at det ikke er utrettet noget som kan sies å være virkelig positivt i vårt arbeide for å komme krisen på landsbygden tillivs",

hevdet Olaf Lislerud.[103] Flere slike utsagn om forholdene i jordbruksbygdene kom. Og i skogsbygdene var stoda like ille:

> "... i de utpregede skogsdistrikter har vi således ikke sett nogen særlige fordeler av kriseforliket med Bondepartiet ... Tvangsauksjonene er ikke ophørt; de fortsetter den dag i dag på tross av alt - der hvor de har ophørt, er det holdt tvangsauksjoner over alle de ting som det kan holdes tvangsauksjon over".[104]

Andre godtok at det var skjedd noen bedring, men mente at denne var mye sterkere for storbøndene enn for småbrukere og andre. Knut Dalastøl fra Rjukan sa at skog- og landarbeiderne hadde innsett at politikken <u>også</u> måtte tilgodese storbøndene. Men tiltakene hadde i utpreget grad gjort dette. "Skogsarbeiderne og jordbruks- og industriarbeiderne er de som har fått minst direkte fordeler".[105]

Og endelig ble det framholdt at krisetiltakene var betalt av arbeiderklassen, bl.a. gjennom omsetningsskatten. Sjøl om dette kunne begrunnes i solidariteten med de arbeidsløse, kunne en ikke komme bort fra dette faktum, sa Olav Smedsvik fra Bergen.[106]

Men den misnøyen som kunne registreres, tok ikke form av noen systematisk opposisjon. Kritikerne understrekte at det ikke er "sagt som noen kritikk" (Zachariassen) eller at politikken alt i

alt var "heldig" (Dalastøl). Ingen hevdet at DNA skulle unnlate å ta regjeringsmakt. I stedet stilte de krav til politikken som skulle føres framover. Smedsvik krevde at finansieringa av krisetiltakene måtte endres. Skattetrykket måtte vendes vekk fra de vanlige forbrukere. Det måtte

> "... stilles krav til kapitalistklassen om også å ofre noget og da forholdsmessig for å bøte på den krise de selv har skapt ... et sterkere inngrep overfor den herskende klasses privilegier, bl.a. gjennom skattepolitikken".

Dessuten måtte retningslinjene for jordbruksstøtten legges om, slik at den kom de fattigste lagene på landsbygda til gode. Oslo og Akers Arbeidsløses Forening satte fram forslag som skulle sikre det:

> "Alle tiltak for å tilgodese jordbruksnæringen skal tilgodese de arbeidende bønder (småbønder og middelsstore jordbrukere) i pris- og bidragspolitikk, ved gjelds- og skattelettelser".[107]

Forslaget kom ikke inn i arbeidsprogrammet. Landsmøteprotokollen sier ikke noe om hvordan det ble behandlet og hvilke argumenter som eventuelt ble nyttet mot det. Men det er grunn til å tru at partiledelsen har funnet det for kategorisk. Dette kunne hindre mulighetene for et eventuelt nytt kriseoppgjør. Slik ville det gjøre regjeringas eksistens usikker, dersom partiet ikke skulle få flertall ved valgene. Forslagets skjebne samsvarer godt med den forandringa i jordpolitikken som kom på landsmøtet. Betydninga av privat eiendom ble understreket. Stordrift ble tatt ut av programmet. Utstykking av storgarder var ikke lenger aktuelt. Storgarder med lønnsarbeid ble godtatt, osv. (jfr. kapittel 6). Den nye kursen ble valgt for å ikke skyve vekk mellomstore bønder som velgere og storbønder som parlamentariske støttespillere.

Hva var det klassemessige innholdet i kriseforliket og politikken som ble ført i 1935-36? Hvilke interesser ble fremmet?

Arbeiderpartiet så det slik at det var Bondepartiet som ble presset til å skifte kurs. Bondepartiet måtte gå med, dersom det ikke skulle komme i motstrid til store deler av sin klassebasis. Torp formulerte det slik på landsmøtet:

"Bondepartiet følte sig sterkt presset av sine velgere til å bryte ut. Den økonomiske krise på landsbygden samlet praktisk talt hele den jordbrukende befolkning i kravet på en ny og aktiv politikk. Det var denne sterke strømning som tvang bondepartiets politikere til å endre signaler".[108]

Dette kunne være riktig nok. Men problemet var at disse lagene, særlig de mellomstore bøndene, ikke uten videre hadde identiske interesser med hoveddelen av Arbeiderpartiets sosiale grunnlag - arbeiderklassen i byene og proletariske og halvproletariske lag på landsbygda (jfr. kap.3 om motsetningene bl.a. i prisspørsmål). Ser vi på de umiddelbare økonomiske klasseinteressene som ble tilgodesett, gir kriseforliket et tvetydig bilde. For å fremme interessene til arbeidere og småbrukere søkte et arbeiderparti regjeringsmakt, men fikk det på det vilkåret at store og mellomstore bønders krav ble ivaretatt. Sagt annerledes - produsentinteressene gikk foran konsumentinteressene. Arbeiderklassen vant muligheten av å foreta en omfordeling innen egne rekker, retten til sjøl å finansiere tiltak for den arbeidsløse delen av klassen. I tillegg til denne økonomiske vinninga kom politiske: Det motvirket oppsplitting av det sosiale grunnlaget for partiet, som kunne gitt grobunn for fascisme. Og kriseforliket ga løfter om framtidig bedring. Om ikke resultatene var store det første året, ga sjølve regjeringsstillinga håp om uttellinger seinere.

H. VALGKAMP OG SLUTT PÅ KRISEFORLIK. 1936-37

Uttellinger kunne først og fremst komme gjennom en forandret parlamentarisk situasjon. Mindretallsregjeringa var nødvendig, men ubehagelig. For å skaffe parlamentarisk basis, sa Oscar Nilssen, stortingsmann fra Hedmark, måtte det "gis kjøp overfor ting som vi alle kunde anse betydningsfulle og derfor ønskelige".[109] Valgseier i 1936 var vegen ut av ubehaget, mente han. Landsmøtet måtte trekke om rammene for virksomheten i framtida "under den forutsetning at det da ikke skal bygge på noget samarbeide med bondepartiet, men at sakene skal gjennomføres med flertall av vårt parti".

Partiet satset da også maksimalt i valgkampen dette året. Men

trass i kraftig stemmetilvekst, var mandatgevinsten liten - fra 69 til 70. Fortsatt måtte partiet regjere innafor de rammene andre partier satte. Resultatet var en skuffelse, og reiste på nytt problemet om hvor DNA skulle søke støtte.

Bondepartiet hadde i valgkampen gått ut med kraftige angrep på Arbeiderpartiet. Korstogsstemninga fra 1930-valget ble forsøkt kalt fram. Valget stod, skreiv redaktør Aadahl i Nationen, "mellem det samfund vi har og marxismen. Den som forsøker å bortforklare det, er enten uvitende eller han farer med fusk".[110] Stangeland forklarer bakgrunnen for dette opplegget av valgkampen med at

> "... en innen Bondepartiet næret et inderlig ønske om å komme ut av den politiske situasjon som kriseforliket hadde brakt en opp i. Alliansen med Arbeiderpartiet ble ansett for lite ønskelig av alle Bondepartiaviser - selv om en sporer nyanser i synet på den".[111]

I Arbeiderpartiet kan vi skille ut tre reaksjoner på denne svingen fra Bondepartiet - en krigersk, en avventende og en unnskyldende.

I valgbrosjyrene var tonen at Bondepartiet var presset til forliket, men at partiet nå viste sitt sanne ansikt. Ledelsen var og ble storbønder, "som ønsker å føre en snever klassepolitikk, (og) synes de nu har fått krisehjelp god nok".[112] "Kaksepolitikerne" får på pukkelen i en agitasjonsbrosjyre rettet til landarbeiderne:

> "De store bønder har som vanlig satt sig bredt til bords uten tanke på andre i samme båt. Ja, nu ved valget går deres parti - Bondepartiet - overalt i lag med de borgerlige partier som har bekjempet krisetiltakene til støtte for landbruket. De slutter endog listesamband med fascistene i Fe-laget. De pønser alle bare på ett: å hindre arbeidsfolkets marsj mot bedre og lysere tider".[113]

Bondepartiet hadde spilt et uredelig dobbeltspill. Det måtte være "fark og fandenskap som råder der i gården", når det både kunne inngå kriseforlik med Arbeiderpartiet og valgallianse med borgerpartiene.[114]

I en valgkommentar i "Det tyvende århundrede" tok Olav Larssen en mer avventende holdning. Han skreiv at Bondepartiets kurs framover var uklar, både på grunn av den tvetydige praksisen, det motsetningsfylte programmet og fordi partiet ikke klarte å forstå årsakene

til sitt valgnederlag. Det var uklart om Bondepartiet ville være med på et nytt forlik, som denne gangen i sterkere grad måtte prioritere interessene til småbrukerne, fordi salgsjordbruket var blitt godt hjulpet tidligere.[115)]

For Nygaardsvold var valgkampen nærmest et tilfeldig avvik, som det ikke var grunn til å gjøre vesen av. Bondepartiet kunne komme til sans og samling etter valgnederlaget. Fra Arbeiderpartiets side fantes grunnlag for samarbeid. Motparten måtte godta de samme grunnleggende premissene som tidligere. Holdninga ble uttrykt slik i trontaledebatten i 1937, hvor han kommenterte et utfall fra en Bondepartipolitiker:

> "Det er ikke kommet i noen annen stilling som følge av den iltre debatt som blev ført om marxismen ved samme høvet. Det var et intermesso som ikke hadde noe med Regjeringens politikk eller den foreliggende sak å gjøre, men må nærmest forklares ved at valgets feber ennu gjorde sig gjeldende".[116)]

I samme leia gikk Arild Solbergs kommentar til valget, som mente at det var mulig med samarbeid. Tilbakegangen for Bondepartiet skulle tilsi at det hadde fått en lærepenge. Det straffet seg å unnsi kriseforliket. Partiet fikk

> "... en kraftig drakt pryl fra velgerne, og det pleier bestandig gå slik at en unge som får ris blir snillere og tar fornuften fangen. Man må kunne regne med at det skjer innen Bondepartiet".[117)]

Om det var denne teorien om barneoppdragelse som holdt stikk, vites ikke. Men Bondepartiet viste etter valget på nytt vilje til å inngå i et kriseforlik. Bjørn Vidar Gabrielsen refererer kontakter folk fra Bondepartiet tok med folk i regjeringa.[118)] Arbeiderpartiet ønsket imidlertid ikke å binde seg denne gangen. I et nyttårsintervju med Arbeidernes pressekontor uttalte Nygaardsvold:

> "Regjeringen legger frem sine forslag for stortinget, men er selvsagt villig til å forhandle med stortinget som det har vært gjort før. Noe kriseforlik i egentlig forstand kan jeg vanskelig tenke meg".[119)]

I Bondepartiets presse ble det ikke reagert til eller fra på dette, men Hundseid beklagde i trontaledebatten at et forlik ikke var aktuelt:

"Jeg ser det fremdeles slik som jeg har sett det lenge, at et saklig samarbeid mellom bondereisning og arbeiderreisning på de områder hvor forholdene ligger til rette for det, har betingelser for å føre til en utvikling som er heldig for landet".[120]

Men Arbeiderpartiet valgte å søke en vekslende støtte for sin politikk i stedet for en fast avtale. I praksis innebar dette en tilnærming til Venstre, sjøl om Bondepartiet fortsatt stemte for flere regjeringsforslag.[121] Stangelands oppsummering synes korrekt, når han sier at i 1937 befant Bondepartiet seg igjen der det var før 1935, atter tilbake i de borgerlige rekkene. "Forsåvidt har det bevist at kriseforliket kun betydde et avgrenset økonomisk samarbeid som ikke hadde forandret partiets egentlige syn".[122]

I. GAMLE FIENDER BLIR SOM NYE. 1937-39

Bondepartiet var fortsatt en mulig ad hoc-samarbeidspartner. Sverre Støstad appellerte i et innlegg i Stortinget våren 1937 til partiet om å innse at lønningene i jordbruk og skogbruk måtte opp og at problemene i disse næringene ikke skyldtes lønnsnivået, men at "finanskapitalen har et altfor sterkt herredømme over denne næringsgren".[123]

Men det gamle fiendskapet preget på nytt synet på Bondepartiet. Bondepartiet var et prinsippløst og vaklende, ja kaotisk parti. Det var historisk sett heterogent, med sin rekruttering fra både Høire og Venstre, og det var ikke blitt mer enhetlig med åra, skreiv Hans Amundsen. Det svingte i sine politiske allianser. Den første tida under Mellbyes ledelse, samarbeidde det med Høire. Deretter ble det dels tiltrukket av nazismen, dels trukket til DNAs krisepolitikk under press fra menigmann i bygdene. Men kriseforliket var ikke mer enn gjennomført, før det på nytt samarbeidde med de borgerlige. "Så hadde da Bondepartiet kjørt cirkelen rundt, men - som det snart viste sig - uten å finne fred. Det varte ikke lenge før rebellene begynte med sine tusen nålestikk, og stortingsgruppen falt fra hverandre i nesten like mange fraksjoner".[124] Og i stortingsperioden fra 1936 fortsatte Bondepartiets

utglidning og oppløsning. Det var til og med snakk om et samarbeid med den gamle jordbrukspolitiske erkefienden Venstre i slutten av 1938, "og da kan en i sannhet si at partiet har prøvet alt", mente Amundsen.

Partiets ustø kurs utad ble mye tilskrevet indre motsetninger. I arbeiderbevegelsen ble det vanlig å skille mellom to fløyer innen Bondepartiet. Torp bemerket forskjeller allerede på landsmøtet i 1936.[125] Olav Larssen utviklet dette i full bredde i en kommentar til kommunevalgene i 1937. Han refererte til en strid som pågikk om forholdet mellom Bondepartiet og Norges Bondelag. Sjøl om de formelt ble skilt i 1931, kom det til et mer djuptgående skisma i 1936-37. Mellbye i Bondelaget og Nationen ville ha full uavhengighet, men f.eks. avisa Østlendingen hevdet at skulle Bondepartiet kjempe fram lagets saker, måtte det være en viss jamnbyrd mellom organisasjonene.

Den organisatoriske uenigheten ble tilskrevet en djupere politisk splittelse:

> "Bondepartiet er enda tydeligere enn høirepartiet delt i to stridende retninger - en reaksjonær og en nazivennlig med "Nationen" som talerør, og en retning som vil drive et skikkelig og ordentlig samfundsarbeid efter demokratiske retningslinjer ... Den demokratiske retning er den som samler mest men den synes å savne evne til å sette sig i respekt hos sine nazibrødre".[126]

Det var uvisst hvordan denne motsetninga ville utvikle seg framover skreiv Larssen. Gunnar Lund mente to år etter at samme motsetninga bestod. Mens NBLs innstilling var "helt kapitalistisk" og laget var blitt enda mer konservativt de seinere år, hadde partiet en radikalere og bedre periode.[127] Skog- og Landarbeideren karakteriserte Bondelaget som "en nazistisk filial her heime".[128] Hans Amundsen fant at den reaksjonære retninga hadde tatt overhand også i partiet. Bondepartiets veg gikk "lukt i fordervelsen". Det var ikke basis for noe virkelig samarbeid med "det redskap som Bondepartiet er, med dets menn, dets usigelige holdningsløshet og dets nazistiske sympatier". I stedet for å samarbeide med Bondepartiet, stod DNA nå sjøl fram som det samlende alternativet:

> "Bondepartiet splitter og opløser. Arbeiderpartiet samler det arbeidende folk i byene og på landsbygda. Og slik har det gått

for sig at Det norske Arbeiderparti faktisk er blitt det største bondeparti i landet, arbeiderbondens parti".129)

Amundsen la situasjonen slik fram at Arbeiderpartiet nå stod sjølstendig og fritt fra samarbeid med Bondepartiet. Fullt så enkel var stoda imidlertid ikke. Riktignok hentet det støtte fra Venstre i sosialpolitiske saker og ga innrømmelser i forsvarspolitiske spørsmål samme sted. Men jordbrukspolitikken synes å ha fortsatt langs de samme hovedlinjene som ble lagt i og med kriseforliket.

Forventningene fra landsmøtet i 1936 ble ikke innfridd - ikke flertall og stort sett ingen ny politikk. Åke Anker Ording måtte i 1937 konstatere:

"Det er åpenbart at den støtte som er gitt og de tiltak som er gjort, bare er en begynnelse til den omlegging som er nødvendig. Men særlig viktig er det for den fremtidige politikk å merke sig manglene ved selve den form støtten hittil har vært gitt i".130)

Svakhetene stakk dels i at støtten ikke nådde dit den trengtes, men falt i urette hender på grunn av mangelfullt apparat til å formidle hjelpa. Dessuten gjorde den parlamentariske situasjonen at støtten måtte finansieres på utilfredsstillende måter - som f.eks. omsetningsskatt. Støstad ga uttrykk for det samme:

"Den bedring som er inntrådt i jordbruket er dessverre ikke kommet de arbeidende befolkningslag på landsbygden til gode i den utstrekning som de burde, men først og fremst de store gårdbrukere. Landarbeidere, skogsarbeidere og småbrukere har fått svært lite av den bedring som er inntrådt".131)

Og i 1938 hevdet en venstrekritiker som Meyer, som på dette tidspunktet riktignok var kommet klart på kant med partiet, at DNA hadde satset på "lønnsomhetslinjen i agrarpolitikken, som har stabilisert de bestående eiendomsforhold og styrket de større bønders stilling".132)

Det eksisterte en vilje i partiet til å endre dette. I de "Retningslinjene" for økonomisk og sosial politikk som landsstyret vedtok i 1937, ble det understreket at arbeidet i første rekke måtte ta sikte på å bedre vilkårene for de middelsstore og små brukere og for skog- og landarbeiderne.133) Samme ønsket ble gjentatt i partiets beretning for 1938.134) Men disse ønskene ble ikke

realisert. F.eks. gikk departementet inn for en mindre radikal formulering i den nye jordlova enn det partiet tradisjonelt stod for og Hornsrud foreslo (jfr. kapittel 6). Partiet søkte veger ut av denne låste parlamentariske situasjonen - bl.a. ved å oppfordre til en styrking av de faglige organisasjonene, som NSLF, Norges Fiskarlag og sluttet i 1937 endelig klart opp om Småbrukarlaget (jfr. kapittel 8).

Jordlova ble vedtatt i sin moderate form, og oppgava ble å tøye den så langt råd var. I beretninga for 1938 het det partiet hadde måttet slåss hardt i protokollkomiteen i Stortinget for å forsvare de avgjørelsene som var tatt. Regjeringa hadde siste året innvilget søknad om ekspropriasjon i 200 av 248 saker og 292 stod for tur. Det borgerlige flertallet kritiserte vedtakene, mens DNA framholdt at meninga med lova var at det skulle skaffes jord til de jordhungrende. Og da en samtidig skulle ta omsyn til andre berettigede interesser, måtte det nødvendigvis være rom for et skjønn i slike saker.[135)]

Men virkningene til det bedre kan ikke ha vært allmenne. I 1938 klagde en innsender i Skog- og Landarbeideren over at krisebevilgninger og statsstøtte hadde gått skogsarbeiderne hus forbi, samtidig som de til nå hadde båret byrdene i form av marginavgift og omsetningsskatt. Redaktøren svarte at dette var bitre ord, men stort sett sanne. Stortingssituasjonen gjorde at skogsarbeiderne ikke kunne lite på hjelp derfra, men måtte stole på seg sjøl og egen faglig organisering.[136)]

På partilandsmøtet i 1939 måtte regjeringa og partiledelsen møte atskillig kritikk. Grunntonen var den samme som tre år før, og igjen gikk Hedmarksrepresentantene i spissen. Kritikken satte inn både mot det foreslåtte jordbruksprogrammet og den praksisen som hadde vært fulgt i forrige periode.

Åni Rysstad fra Aust-Agder hevdet at jordbruksposten i hovedsak var bra, men at flere formuleringer var preget av samarbeidet med Bondepartiet.[137)] Forslag om endringer kom også, men posten gikk uforandret inn i det nye arbeidsprogrammet.

Sjølve kriseforliket ble kritisert av Oscar Lindberget fra Hedmark. Sjøl om det nok hadde vært nødvendig, hadde det ført til en legitimisering av Bondelaget. Det framstod som den rettmessige talsmannen for jordbruksbefolkninga. Dermed hadde lagets lønnsomhetslinje fått rå - i stedet for småbrukernes syn, som gikk ut på utvidet produksjon og billigere varer.[138)]

Valle fra Lofoten tok opp gjeldsforholdene for småbrukere. "Gjeldssaneringen har vært mest til hjelp for storbrukerne, småbrukerne har fått mer gjeld", hevdet han. Sjøl om regjeringa nok har villet hjelpe småbrukerne, har de store bøndene stukket av med mesteparten av gevinsten. Fiskere og småbrukere var framleis "et folk i filler".[139)]

Det kraftigste angrepet kom imidlertid fra Hestnes, utsending fra Hedmark:

> "... partiets jordbrukspolitikk drives på en måte slik at en må spørre hva meningen er. Det er gjort mye for å fremme ekspropriasjon, men slik det praktiseres må en spørre om det er arbeiderklassens eller godseiernes interesser som skal ivaretas. Skal partiet fortsette med en slik politikk blir det ikke hyggelig å komme tilbake til de jordløse velgere. Vi må ta til å se på forholdene og hjelpe arbeiderne".140)

Fra ledende partihold ble det tatt til motmæle. Det var stort sett liten villighet til å godta kritikken som berettiget. Colbjørnsen hevdet at programmet var i orden, at "jordbrukstiltakene tar mer og mer sikte på støtte til de mindre brukere".[141)] Nygaardsvold sa at kriseforliket var riktig, fordi det ga muligheter for bevilgninger til arbeidsreisning, fordi det bedret situasjonen i jordbruket og fordi det åpnet for ulike sosialpolitiske tiltak. Den samme linja som lå i forlikene fra 1935 og 1936 var ført de siste åra. Den var nødvendig og i samsvar med partiets program.[142)] Torp svarte på kritikken av gjeldsordninga med å hevde at 90-95% av dem som hadde nytt godt av dette, var småbrukere og fiskere, sjøl om det også hadde hjulpet noen som kunne være uberettigete.[143)]

Alle disse talerne tok opp jordlova og ekspropriasjonene. Torp forsikret at nettopp her hadde partiet satset. Colbjørnsen sa at lova var tøydd så langt at regjeringa fikk vansker i protokoll-

komitéen i Stortinget. Og Nygaardsvold følte seg tydelig forurettet av angrepene:

> "Så var det jordloven - hadde jeg vært noen år yngre ville jeg antakelig blitt sint over de uttalelser Hestnes kom med. Hvert eneste år har våre folk i protokollkomitéen et svare strev med å forsvare våre ekspropriasjoner. Og Ystgaard ekspropriserer jord hver fredag".[144]

Men, fortsatte han, dels kommer ekspropriasjonskrav som er urimelige, dels krav det ikke er hjemmel for i lova. Forandring av lova var ikke på tale, slik Stortinget var sammensatt. Programfesting av revisjon var unødvendig, for regjeringa ville foreslå dette så sant situasjonen ble annerledes. Lederskapet avviste altså angrepene. Olav Oksvik var den eneste som var villig til å godta at "det kan være noe i kritikken fra småbrukerne".[145] Kritikerne vant ellers ikke fram. Ingen uttalelse om en annen linje ble vedtatt. Programmet ble stående uforandret. Det eneste de fikk med heim var et utsagn fra statsministeren om at "vi er klar over at vanskene er størst for småbrukerne, og Regjeringen vil legge arbeidet an etter det så langt råd er".[146]

Opposisjonen kom ikke bare på landsmøtet. Bl.a. gikk yngre økonomer ut mot den aktuelle jordbrukspolitikken. Gunnar Bøe mente at støttetiltakene hadde vært nødvendige i de første åra etter kriseforliket, men at ordningene nå truet med å bryte sammen. Særlig smørinnblandinga i margarinen og den subsidierte eksporten av smør la byrder på forbrukerne, "så tunge at det er umulig å tenke sig den nåværende løsning som et varig system". Ordningene måtte endres slik at de ikke rammet forbrukerne. Ytterligere prishevninger gikk ikke, av omsyn til de vanlige forbrukere og fordi for høye priser ville føre til at folk ikke kjøpte varene og dermed ville også produsentene lide. Den kortsiktige løsninga lå i å finne måter å gi dem som trengte det mest, billigere varer. Han foreslo bl.a. mjølk til skolebarn, eventuelt hel skolefrokost, mjølk til svangre og diegivende og former for billigsalg av ulike varer til dem som hadde størst behov og minst råd. Langsiktig måtte problemene løses ved en kombinasjon av inntektsomfordeling og billigere produksjon.[147] Dagfinn Juel understrekte særlig det siste. Jordbruket måtte som andre næringer rasjonalisere. Nye teknikker og arbeidsmåter måtte tas i bruk. Og støtten måtte

konsentreres om slikt som kunstgjødsel, hjelp til skolegang - altså tekniske og kunnskapsmessige ytelser.[148] Ble produktene billigere, ville forbruket øke, og inntektstapet bli mer enn kompensert. Tankene minnet om Venstres gamle "produksjons- og effektivitets-linje".

Johanne Åmlid kunne ikke "skjønne hvilke fordeler Arbeiderpartiet har hatt av alliansen med Bondepartiet, iallfall de siste tre år" (dvs. sia 1936). Hun karakteriserte den rådende jordbrukspolitikken ved å si at "jordbruksstøtten er veltet over på de samfunnsklasser som fra før hadde den minste kjøpeevne, mens den på den andre siden er kommet den del av jordbruksbefolkningen til gode, som fra før hadde den høyeste levestandard". Hun støttet derfor tanken om billigere omsetning av mjølk og foreslo å innføre mjølkemonopol på linje med det statlige mjølmonopolet. Det skulle opprettes etter prinsippene etter gradert utsalgspris etter kjøpeevne og gradering av produksjonspris etter f.eks. antall dyr eller jordareal. Hun mente at Venstre var og hadde vært i disse åra en mulig alliansepartner parlamentarisk for en slik linje.[149]

Konklusjon

På 30-tallet erkjente arbeiderbevegelsen at det var nødvendig å samarbeide med bøndene i form av samarbeid med organisasjonene og partiene deres. DNA kom til å stå overfor to mulige former for samarbeid. I begynnelsen av tiåret kunne det satset på Bygdefolkets Krisehjelp. I andre halvdelen kom det til å nærme seg Bondepartiet.

Arbeiderpartiet vurderte i mangt disse som to alen av samme stykke. Begge var dominert av storbønder, allment reaksjonære og fascistisk-infiserte. Begge hadde utilstrekkelige eller feilaktige programmer.

Hvorfor avviste en da Bygdefolkets Krisehjelp, men samarbeidde med Bondepartiet?

Svaret synes dels å ligge i hvilken type samarbeid de to alternati-

vene innebar. Satsing på Bygdefolkets Krisehjelp ville vært i samsvar med trekk med DNAs tradisjonelle linje. Vekta ville bli lagt på gjeldsspørsmålene, dvs. på en anti-kapitalistisk linje i jordbrukspolitikken. Formen ville vært et utenomparlamentarisk kampforbund, basert mest på direkte aksjoner. Det kunne vært del av en historisk blokk. Men i 1933 avskreiv i realiteten DNA at resultater kunne nås denne vegen. Sjøl om det framleis gikk inn for f.eks. kriseutvalg i bygdene, så det de virkelige mulighetene i det parlamentariske arbeidet. En slik kamplinje kunne nok kombineres med parlamentarisk satsing. For Scheflo, f.eks. ville dette være en videreføring av standpunkter han hadde stått for før. Men partiet prioriterte valgarbeidet og tilnærminga til de borgerlige institusjonene. Både tradisjonell organisasjonstenking og parlamentarisk nyorientering gjorde en sjølstendig massebevegelse uønsket eller i det minste lite viktig.

Skulle det først samarbeides med en storbondedominert organisasjon, måtte samarbeidet gi truverdige løfter om noen resultater. Og dette ga den faktiske koalisjonen med Bondepartiet i Stortinget. Her var noe å hente, også på kort sikt. Sjøl om politikken nå vekket "kapitalinstinktet" hos bøndene ved å satse på lønnsomhetslinja, var dette en pris verd å betale, særlig hvis alternativet syntes å være - ingenting.

Innledningsvis stilte vi problemet om tilnærming til bøndenes organisasjoner som et spørsmål om hvordan den kapitalistiske fraksjonen, storbøndene, kunne splittes fra resten av agrarblokka. Kriseforliket var, med en upresis betengelse, en "enhetsfront ovafra". Og denne taktikken ga DNA politisk gevinst. Partiet fikk nye tilhengere på landsbygda i åra etter 1935, velgere som gikk fra bl.a. Bondepartiet til DNA. Den taktiske manøvren var slik sett vellykket - tidligere tilhengere av storbondepartiet forlot dette. Men med denne taktiske manøvren endret også den strategiske kursen seg. DNA vant fram, men ikke på sitt eget opprinnelige grunnlag. Partiet vant fram ved å nærme seg grunnlaget til den en ville bekjempe. Partiet måtte gi konsesjoner i jordbrukspolitikken som på andre felt. Taktikk ble strategi. Partiet fikk makt, men den parlamentariske institusjonen og

mindretallssituasjonen gjorde den betinget. Arbeiderpartiet fikk makta i len fra borgerskapet.

Denne situasjonen var ikke villet. Og den ble kjent ubehagelig. Forsøk på å bryte den ble gjort. Men dette kunne ikke skje radikalt, f.eks. ved å gå tilbake til den tradisjonelle kamplinja. I stedet prøvde partiet å nytte organisering utafor Stortinget på en ny og modifisert måte, som støttearbeid for parlamentarikerne. De faglige organisasjonene ble slik søkt gitt nye oppgaver og ble søkt styrket. Mot denne bakgrunnen skal vi i neste kapittel se partiets forhold til faglig organisering av de enkle vareprodusentene på landsbygda.

Kapittel 8: FAGLIG ORGANISERING AV DE ARBEIDENDE BØNDER

Innledning

Arbeiderpartiet måtte ta stilling til bøndenes politiske representanter. Bøndene var imidlertid også faglig organisert, som arbeidende og produsenter. Til langt ut på 30-tallet hadde partiet ingen klar holdning til faglig organisering blant de "arbeidende bøndene", småbrukere og små og mellomstore bønder. Det var ulike syn, og den dominerende holdninga skiftet over tid. Klargjøringa kom i 1937, med en positiv oppslutning om Norsk Bonde- og Småbrukarlag (NBSL).

I alt var fem alternativ framme i partidebatten i løpet av 30-åra:
- Å gå inn for Norsk Bonde- og Småbrukarlag, som allerede var stiftet som en organisasjon for disse gruppene.
- Å smelte Småbrukarlaget sammen med Norges Bondelag.
- Å bygge ut Norsk Skog- og Landarbeiderforbund til å bli en organisasjon også for småbrukere.
- Å reise en ny, egen organisasjon.
- Å se samvirkeorganisasjonene som bøndenes fagorganisasjoner.

I dette kapittelet skal vi besvare følgende spørsmål:
- Hvordan og hvorfor sluttet partiet opp om NBSL?
- Hvorfor vant ikke de andre alternativene fram?
- Hvordan står oppslutninga om NBSL i samband med utvikling av partiets alliansepolitikk og hovedlinje for øvrig?

A. HOLDNINGA TIL NBSL I BEGYNNELSEN AV 30-åra

Småbrukarlaget ble stiftet i 1913 under navnet Norsk Småbruksforbund. Østlandet var det vesentlige utbredelsesområdet. Medlemstallet på 30-tallet oppgis ulikt, fra 10 000 til 25 000. Furre sier om det sosiale grunnlaget at laget i begynnelsen bare organiserte bygdefolk med bruk som attåtnæring, men at det etter første

verdenskrig tok til å organisere mindre bønder, og skiftet navn til Norsk Bonde- og Småbrukarlag. På slutten av 30-tallet fantes også mellomstore bønder blant medlemmene.[1)]

Småbrukarlaget ble stiftet som alternativ til og i opposisjon til Landmandsforbundet. Småbrukernes interesser stod i motstrid til forbundets linje i tollpolitikken og kornspørsmålet. Og de opplevde allmenn at deres tarv ikke stod sentralt for de ledende folk i jordbruksorganisasjonene. Småbrukarlaget arbeidde særlig for en egen fagopplæring for småbrukere og for å styrke ulike former for samvirke. Offisielt hevdet laget partipolitisk nøytralitet. Men forbindelsen til Venstre og Arbeiderdemokratene var klare. Furre sier at Venstre ikke gjerne identifiserte seg med næringsorganisasjoner, men at NBSL var unntaket, "som langt på veg var "venstres bondelag"".[2)]

Hvordan var Arbeiderpartiets forhold til dette "venstres bondelag" i begynnelsen av 30-åra?

Ifølge Furre rådde ikke Venstre grunnen aleine i Småbrukarlaget ved tiårsskiftet. På Stortinget søkte Arbeiderpartiet å representere organisasjonene til det arbeidende folket. Dette var særlig fagbevegelsen. "Men partiet identifiserte seg og ganske sterkt med Småbrukerlaget", sier han.[3)]

Dette er å ta noe for hardt i med omsyn til hvor positivt forhold DNA hadde til NBSL. Riktignok fantes landsmøtevedtak fra 1925 og 1927 som oppfordret partimedlemmene til å gå inn i eller danne småbrukerlag, som skulle tilsluttes NBSL.[4)] Men på tidlig 30-tall stod ikke laget særlig sterkt, iallfall om en tenker på partiet som helhet. Muligens holder Furres utsagn hvis en, som han gjør, avgrenser det til jordbrukspolitikerne i partiets stortingsgruppe. Her fantes bl.a. Andreas Moan, mangeårig styremedlem i NBSL.[5)] Men eller vitner ikke kildene om noen brei oppslutning. Sjøl de få som var positive, som Halvard Lange, var nokså betingete:

> "Vi må reise faglig organisasjon. Norsk Bonde- og Småbrukarlag er <u>begynnelsen</u> (min uthevning) til en slik organisasjon".[6)]

Hvilke innvendinger hadde Småbrukarlagets kritikere?

Laget var først og fremst for svakt. Dette argumentet forekom hyppig. Skog- og Landarbeideren skreiv i 1931 at NBSL manglet en effektiv organisasjon.[7] I 1933 hevdet en av delegatene på partiets landsmøte det samme.[8] Skog- og Landarbeiderforbundet var enda mer kategorisk året etter. Småbrukerne manglet organisasjon. NBSL hadde tatt på seg denne oppgaven, "men dens virksomhet har ennu ikke ført til noget resultat".[9] Og fortsatt i 1936 hevdet Torgeir Hovi, småbruker fra Valdres, at det var nødvendig å få en ny organisasjon, for Bondelaget interesserte seg for de større brukere, mens Småbrukarlaget "har til denne tid vore for veikt".[10]

Dessuten mente mange at laget var feilaktig oppbygd og innrettet. Det trengtes en annen form for organisasjon som mer ivaretok folks interesser som produsenter. Dette synet hadde bl.a. Aasmund Kulien, sjøl bonde og landsstyremedlem i partiet fra Vest-Agder.[11] Om forholdene i Nord-Trøndelag og Helgeland skreiv sekretæren i den faglige distriktsorganisasjonen at de hadde mottatt flere forespørsler fra småbrukere og nyrydningsfolk om å få danne sin egen forening, sluttet til fagorganisasjonen:

> "Når dette ønske er fremkommet, er det fordi disse folk ikke har nogen interesse av å stå tilsluttet det bestående SMÅBRUKARLAG da de mener at dette lag er oppbygget helt feilaktig og ikke kan ivareta disse folks interesser. Som vi har forstått ved de forskjellige konferancer om denne sak, er deres hensikt å få dannet en organisasjon som kan være dem til hjelp ved avhendelse av sine produkter".[12]

Et tredje argument var lagets politiske orientering eller snarere mangelen på en slik. "Den organisasjon de nu har ... står under ingen omstendighet på vår side", ble det sagt på partilandsmøtet i 1933. Skog- og Land innvendte at Småbrukarlaget i forsøket på å være partipolitisk nøytralt ikke ivaretok småbrukernes interesser. Det tok ingen kampholdning mot Bondelaget, som derved vant fram:

> "Man mener å innta en partimessig nøitralitet som er riktig for en faglig organisasjon, men forveksler dette med klassemessig nøitralitet, som er og forblir en vederstyggelighet jo mere våre klassefiender trykker på og gjør erobringer".[13]

Enkelte mente endelig at laget var unødvendig. Det var ikke plass

for en slik organisasjon. Colbjørnsen avviste ganske klart at NBSL hadde noen eksistensberettigelse. Han kommenterte spørsmålet om fagorganisering blant bønder:

> "Mann og mann imellem har jo dette vært atskillig drøftet, derimot såvidt jeg vet ikke enda offentlig. Det kan ikke benektes at bondepartiet hittil gjennem sin fullstendige beherskelse av Bondelaget har slått meget og god politisk mynt. Likeledes at Småbrukerlaget har skuffet gang på gang. Det er her i landet åpenbart ikke rum for to jevnbyrdige landsorganisasjoner for bøndene".14)

Når lagene ble bedømt som svakt, feilaktig oppbygd, politisk feilorientert og til og med unødvendig, er det ikke å undres over at folk så seg om etter alternativer.

Når det foreligger behov for organisasjon og den som eksisterer ikke er tilfredsstillende, kan en satse langs tre linjer:

- En kan prøve å bygge opp alternative organisasjonsformer.
- Den eksisterende organisasjon kan omdannes, erobres og nyttes til et annet formål.
- Og en kan forsøke å styrke og utvikle den i tråd med de linjene den har arbeidd etter.

Innen partiet ble det agitert for de to første linjene før den siste seiret. I alt fantes talsmenn for fire alternativer til Småbrukerlaget: Bondelaget, Skog- og Landarbeiderforbundet, et nytt faglig småbrukerlag og samvirkeorganisasjonene.

B. NORGES BONDELAG (NBL)

Bondelaget var ved sida av NBSL den etablerte fagorganisasjonen i jordbruket. Laget ble stiftet under navnet Norsk Landmandsforbund i 1896, men i samband med listestilling til Stortinget i 1921 tok den politiske greina navnet Bondepartiet og den faglige Norges Bondelag. Sjøl om organisasjonene formelt skilte lag i 1931, fantes fortsatt politiske, personmessige og organisatoriske forbindelser. Medlemstallet oppgis ulikt - et sted til 80 000 i 1930, et annet til 50 000 i 1935. Det sosiale grunnlaget var i hovedsak store og mellomstore bønder, men på 30-tallet ble også en

del småbønder og småbrukere rekruttert. De politiske hovedsakene var krav om verntoll for landbruksprodukter, støtte til korndyrking, gunstige skatteregler for bøndene og lettere kredittvilkår.[15]

Holdninga til Bondelaget var jamt over fremmed, ja fiendtlig innen arbeiderbevegelsen:
Bondelaget ble ansett som en storbondeorganisasjon, sjøl om det også organiserte mindre bønder. Organisasjonen representerte først og fremst de ensidige jordeier- og jordbruksinteressene. Laget var

> "... sterkt overklassebetonet, og det er de store og middelstore bønders interesse som ligger dem særlig på hjertet og det å tilgodese disse er alltid det viktigste målet for deres bestrebelser. At enkelte tiltak likevel gir fordeler også til småbrukerne og jordbruksarbeiderne er et mer sekundært resultat".[16]

Den allmenne politiske orienteringa var pro-kapitalistisk og fiendtlig overfor arbeiderbevegelsen. Det gjaldt synet på arbeidskamper og faglig organisering og mer tradisjonelle politiske spørsmål. I samme gate lå argumentet om at Bondelaget var knyttet til Bondepartiet.[17] Laget ble derfor avvist av samme grunner som vi i forrige kapittel så med omsyn til partiet. Som vi har sett, ansåen at noe av arbeidet Bondelaget dreiv, var positivt. Men dette var mer et argument for at en sjøl burde ta opp det samme enn for å slutte seg til NBL.

Likevel dro enkelte i felten for oppslutning om Bondelaget, nemlig paret Colbjørnsen og Sømme. Som vi så, mente Colbjørnsen at det ikke var rom for to jambyrdige organisasjoner blant bøndene. I boka "Jordbruket i Norge", som Sømme ga ut i 1933, skreiv han at det fantes to lag for bøndene, "men det er bare plass for ett". Dette måtte bli Bondelaget, fordi det i flere strøk i landet var små sosiale skiller mellom bøndene, og alle var her med i laget. Det hadde den største oppslutninga og den best utbygde organisasjonen. Og det gjorde et godt faglig arbeid.

Sømme tok ikke direkte opp argumentet om NBL som storbondeorganisasjon. Indirekte svarte han ved å si at arbeidet med kornsaka nok mest var til gagn for de større gardene. Men "lagets arbeide for å organisere omsetningen av landmannsvarer på et samvirke-

grunnlag hjelper kanskje mest de små bønder", fordi det ofte var vanskeligere å få solgt et lite vareparti enn et stort.[18] Han erkjente at NBL stod i et nært forhold til Bondepartiet. Likevel burde arbeiderpartifolk og andre satse på laget. Dels var det jo åpent for andre enn medlemmer av Bondepartiet. Dessuten var allerede arbeiderpartifolk medlemmer mange steder. I tillegg hevdet han:

> "Det er et spørsmål om ikke de bønder som er venstremenn eller socialister nu burde gå inn i Bondelaget, ikke for å drive propaganda for sine politiske meninger, men for å gjøre Bondelaget til en virkelig fagorganisasjon".19)

Særlig var det en fordel å få med sosialistiske bønder, som hadde vært f.eks. industri- eller anleggsarbeidere. De skjønte bedre betydninga av disiplin og organisasjon og kunne heve organisasjonsprosenten og bidra til at alle forstod at de måtte delta i samvirket og overholde kjøpe- og leveringsplikten der.

At Colbjørnsen og Sømme sluttet opp om NBL og betonte lagets faglige oppgaver særlig i forhold til samvirket i omsetninga, må forstås ut fra deres øvrige politiske tenking. Forfatterne av "En norsk 3-års plan" tenkte seg planøkonomi som regulering og organisering av økonomien også innafor kapitalistiske produksjonsforhold, og at dette seinere la grunnen for sosialisme. I jordbruket var markedsregulering fremste midlet. Bondekooperasjon var et viktig skritt i retning av sosialistisk planøkonomi, skreiv Sømme.[20] Men skulle reguleringer virke effektivt, måtte alle produsenter være med. Bøndene trengte en sterk, effektiv og samlet fagorganisasjon for å sikre dette. NBL hadde krafta til å bli en slik organisasjon. At det verken var eller kunne bli sosialistisk, var ikke så viktig. På dagsordenen stod planøkonomien, ikke sosialismen i denne omgang. NBSL var en svak organisasjon og kunne ikke bli annet. Den hadde ikke livets rett.

Colbjørnsen og Sømmes ønske om å rasjonalisere organisasjonsforholdene hang også sammen med hvordan de forestilte seg den institusjonelle ordninga av planøkonomien. De hadde en idé om et "erhvervslivets råd, som bl.a. kan skape den oversikt og plan i statens støtte til jordbruket som nu mangler".[21] Administrativt ville det her være en fordel med en og ikke to organisasjoner.

Denne bondelagsvennligheten gikk ikke upåtalt hen. I en for øvrig positiv omtale av boka i Skog- og Landarbeideren gikk Johan Ødegård ut mot tanken.[22] Noen støtte kan ikke registreres. Men ideen har iallfall ikke dødd med dette. Ødegård skreiv seinere at folk i Skog og Land var redd for at kriseforliket ville føre til DNA-oppslutning om NBL.[23] At dette særstandpunktet ikke vant gehør, kan synes opplagt. Karakteristikken av NBL var gjennomgående negativ. Og grupper i bevegelsen, som Skog og Land, med makt i utforminga av jordbrukspolitikken, gikk aktivt mot.

Men tanken døde ikke i 1933. I 1939 ga Gunnar Lund ut en brosjyre med støtte fra NBSL nettopp for å bekjempe tanker om at arbeiderbevegelsen på nytt burde gå inn for ett bondelag, ved at NBSL og NBL fusjonerte.[24] Lund sa at "også på radikalt hold er det på ramme alvor blitt kjælt for tanken", uten at han presiserte hvem dette gjaldt. Men aleine det at spørsmålet ble vidd et eget kampskrift, viser at forlaget ble oppfattet seriøst. Og samtidig som hans brosjyre fikk god mottaking i Skog- og Landarbeideren, uttalte den samme Johan Ødegård i et intervju at han håpet "at det store skisma mellom de to faglige bondeorganisasjoner etter hvert i vesentlig grad vil forsvinne, at man vil få en enhetsorganisasjon som kan sveise dem sammen".[25]

C. NORSK SKOG- OG LANDARBEIDERFORBUND (NSLF)

Arbeidere i skog- og jordbruk dannet sin første egen organisasjon i 1912, Norsk jord- og skogsarbeiderforbund. Organisasjonens styrke svingte kraftig, og i 1924 vedtok Landsorganisasjonen å overføre medlemmene til Papirindustriarbeiderforbundet. Dette var åpenbart et feilgrep. Organisasjonsformen var ikke tilpasset forholdene på landsbygda. I løpet av 1926 skjedde nye opptak til organisering, og i 1927 ble NSLF stiftet.

Blant initiativtakerne var det enighet om at det nye forbundet måtte legges opp annerledes enn det gamle. Om overveiningene bak dette vitner det såkalte "Austmarka-oppropet" fra 1926, ført i

pennen av Johan Ødegård. Han gjengir det sjøl slik i sammendrag:

> "Foreningen presenterer seg som en forening av skogsarbeidere og småbrukere ... En arbeidsplass i det egentlige landarbeid er noe helt annet enn en industriell bedrift. Arbeideren på landsbygda skifter fra sesongarbeid til sesongarbeid. Han kan ofte være mindre jordbruker og vil være lite tjent med å organisere seg.
>
> Veien bør i hovedsak bli denne: Organisasjonen må samle alle arbeidere på landsbygda utenom den egentlige industri og vareta medlemmenes interesser i alle deres skiftende beskjeftigelser".26)

Dette oppropet førte til at Solør-Odal landarbeiderforbund ble dannet, en av forløperne for NSLF. Ødegård skriver at arbeidsoppgavene her ble formulert omlag som i oppropet, men at det ble "enda sterkere framhevet den hjelp medlemmene burde ha i egenskap av mindre jordbrukere".27) Disse tankene ble videreført i NSLF som var tenkt som et samleforbund for alle grupper av arbeidsfolk i bygdene med lønnsarbeid større eller mindre deler av året, et "Arbeidsmandsforbund for den egentlige landsbygd".28) Formålet var ikke å organisere småkårsfolk overhodet. Det rettet seg ikke mot småbønder som ikke utførte lønnsarbeid.

Slik sett var ikke NSLF noen direkte parallell til NBSL. Men med klassestrukturen på den norske landsbygda, glidende overganger mellom proletære og halvproletære grupper, ble de i praksis alternative organisasjoner for mange. I sine tidligere år siktet da Småbrukarlaget også på arbeiderklassen. Det het at NBSLs mål var

> "... å rekke frem til hel og full økonomisk, social og kulturell frihet og selvstendighet for landets store småbruker-, småbonde- og skog- og landarbeiderstand".29)

Tilsvarende tok Skog og Land sikte på å vareta småbrukernes tarv. Ifølge formålsparagrafen skulle NSLF:

> "Delta i kampen for å verge småbrukere og arbeiderbønder mot kapitalistisk rentesugning. Arbeide for at brukets avkastning trygges og økes og således kan danne et grunnlag for hver enkelt husholdning og kan være til støtte under arbeidet for å skaffe de nødvendige lønnsinntekter".30)

Skog og Land kom derfor til å ta opp mange av de samme oppgavene som Småbrukarlaget og var opptatt av, bl.a. jordspørsmålet. I 1931 sendte det ut brosjyra "De små bruks kamp for tilværelsen".

Tanken var her å få aktivisert forbundets medlemmer og avdelinger også på det jordbruksfaglige feltet, ikke bare det lønnsfaglige. Den foreslo tiltak som kunne styrke andre inntekter enn dem som kom fra lønnsarbeid. Hovedsynet var at det måtte skaffes jord til jordløse og tilleggsjord til å utvide bruk som var for små. Skog og Lands bygdesammenslutninger måtte begynne "å arbeide med begge hender":

> "Den ene hand verger mot lønnsnedslag, den annen tar plogen eller hakken og søker gjennem et mer utviklet samvirke å vinne en større inntekt av jorden, slik at den samlede fortjeneste kan øke, altså at levestandarden kan stige".31)

De konkrete arbeidsoppgavene var: Jordstyrene skulle brukes til å få oversikt over jordløse, arbeidsledige, bruk som var for små og tilgjengelig dyrkingsjord i bygda. Jordstyrene skulle skaffe jord ved bruk av Jordlova og bidra til å skaffe buskap. De skulle også bidra til å organisere arbeidslag av bureisingsmenn og småbrukere. Jordbruksundervisninga måtte styrkes, og samvirket i innkjøp og omsetning bygges ut.[32)]

Dette programmet overlappet Småbrukarlagets tradisjonelle arbeidsfelt, både når det gjaldt å skaffe jord, jordbruksundervisning og samvirke. Organisasjonene skulle altså ikke bare beite på samme mark når det gjaldt medlemmer, men også konkurrere i å drive gjennom samme sakene. Denne dobbeltkjøringa fikk Skog og Land til å ta opp sitt forhold til Småbrukarlaget. Som vi skal se, søkte NSLF å ordne dette i 1933-34, men lyktes ikke. Når det ble forsøkt på nytt i 1936-37, må det bl.a. henge sammen med at det jordbruksfaglige programmet fra 1931 ikke ble noen suksess. Ødegård sa fire år etter at "det kan dog ikke sies at det dermed blev utløst nogen direkte ny virksomhet".[33)] Dette må ha vært en viktig spore til å spare på kreftene og å løse forholdet til den organisasjonen som faktisk dreiv et jordbruksfaglig arbeid. I 1935 ble endelig punktum satt for ideen om NSLF som småbruker- eller produsentorganisasjon - av de samme folk som unnfanget tanken:

> "Man har været inne på den tanke at disse faglige interesser skulde kunne varetas av den lønnsfaglige organisasjon, men dette er neppe mulig hvis arbeidet skal drives i nogen utstrekning og over alle felter som kommer på tale".34)

D. NY ORGANISASJON?

På landsmøtet i 1933 satte representanten fra Aamot Arbeiderparti, Ewald Bosse, fram

> "... forslag om en fagorganisasjon for småbrukere. Den organisasjon de nu har er svak og står under ingen omstendighet på vår side. Vi må derfor få en ny, en egen organisasjon som sammen med Norsk Skog- og Landarbeiderforbund kan arbeide for en løsning av problemene på landsbygda".[35)]

Forslaget ble ikke særlig diskutert på landsmøtet. Den eneste som berørte spørsmålet, Kulien, sa at "... m.h.t. det faglige spørsmål for landsbygda er vi klar over at vi ikke kan danne noget nytt bondelag".[36)] Bosse foreslo at landsmøtet skulle opprette en egen småbrukerkomité som bl.a. skulle ha som oppdrag å ta stilling til forslaget om ny småbrukerorganisasjon og eventuelt sette det ut i livet. Forslaget om småbrukerkomité ble avvist av sentralstyret. Landsmøtet vedtok å sende spørsmålet om småbrukernes organisasjon over til sentralstyret til utredning.[37)] Forslaget ble tatt opp av partiets og Landsorganisasjonens samarbeidskomité som vedtok å henstille til sentralstyret å oppnevne en tremannskomité for å behandle saka.[38)] Vi har ikke kunnet spore om komiteen ble nedsatt og om den eventuelt kom til noe resultat. Men et utsagn noen år seinere, fra Torgeir Hovi, indikerer at komiteen ble oppnevnt, men at det ikke kom noe ut av den på grunn av uenighet.[39)] Hovi sjøl avviste de eksisterende organisasjonene og var enig i tanken om en ny, faglig organisasjon, for "slik som det no er, kan det ikkje gå i lengda".

Ytterligere et vitnemål om at situasjonen ble opplevd som problematisk, er et brev fra et annet medlem av partiet, Monrad Arnum, bosatt på Njøten utafor Bergen:

> "Lenge har det ligget mig på hjertet å prøve på å organisere det befolkningslag som jeg selv tilhører, nemlig småbrukere, fiskere og smånæringsfolk utover bygdene. Forskjellige forhold gjør at det vil bli vanskelig å samle nevnte befolkningslag under Arbeiderpartiets eller samorganisasjonens faner, direkte.
>
> Ikke desto mindre burde vi vel alle tilhøre nevnte organisasjoner. Det har derfor falt mig inn at den smertefrieste måte å få oss småkårsfolk organisert på, er å danne et nytt og independent lag eller parti med et program parallelt med det

Norske Arbeiderparti, og som når tidens fylde kommer kan sammensmeltes med dette".[40]

Forslaget var mer kuriøst enn seriøst. Og Arnums innfall førte tydeligvis ikke til reaksjoner i parti eller fagbevegelse. Men forekomsten av forslaget viser at problemet om småbrukernes organisering opptok folk, og at det ble balt med å finne løsninger.

E. SAMVIRKET SOM FAGORGANISASJON

I sin drøfting av partienes holdning til mjølkesentralene summerer Furre opp synet til DNA slik:

> "Partiet understreka at sentralane måtte gagna dei small bøndene i særleg mon. Dei såg på sentralane som eit slag fagforeininga som bøndene skulle bruka for å presse sine krav igjennom andsynes forretningsfolka ... Kort sagt var Arbeiderpartiets organisasjonstanke ein fagforeningstanke i klassekampens teneste for å fremja solidaritet og sosial rettferd i samfunnet".[40]

Samvirkeorganisasjonene som fagforening, dette synet hadde en viss støtte i DNA. Det var for så vidt et tradisjonelt standpunkt, som kan spores tilbake til tida før jordbruksprogrammet av 1902 ble vedtatt.[41] Det kunne få to utforminger - at samvirkeorganisasjonene var et supplement ved sida av de faglige organisasjonene eller at de i seg sjøl skulle spille rolla som fagforening.

Det siste synet hadde Kulien, som sa at "... vi kan danne bøndenes fagorganisasjon gjennom det kooperative samvirke".[42] I samme leia uttalte Åmlid seg. Sentralene skulle være småbrukernes organisasjoner, "og for dem bety noe lignende som fagorganisasjonen betyr for industriarbeiderne". Trass i at de var storbondedominerte, burde partiet aktivisere seg i dette arbeidet, fordi det ellers støtte store deler av folket på landsbygda fra seg. Og Øisang skreiv om at bøndene hadde "sin samvirkebevegelse ... sine faglige organisasjoner".[43]

Det rådde også skepsis mot samvirkeorganisasjonene, fordi en mente

de større bøndene var mest tjent med dem. Fra ulikt hold ble det slått til lyd for nye kooperative organisasjoner. På partiets landsmøte i 1936 satte Oslo Arbeidersamfund forslag om

> "å få reist en økonomisk småbrukerorganisasjon som skal danne grunnlaget for småbrukernes overtagelse av kontroll over produksjon og omsetning gjennom økonomisk samvirke".[44]

En slik småbrukerorganisasjon burde få tillagt samme rettigheter som ble tillagt fiskerorganisasjonene og industriarbeiderorganisasjonene.[45] Sekretæren i Hedmark faglige samorganisasjon, Gunnar Braathen, imøtegikk forslaget. Han mente at forslagsstillerne ikke forstod hvordan saka burde gripes an.[46] Men at dette ikke var noe ensidig by-syn, viser brevet fra den daglige distriktsorganisasjonen i Namdal og Helgeland, som vi har referert. Småbrukerne i dette distriktet ønsket ikke et småbrukerlag likt det eksisterende, men "en organisasjon som kan være dem til hjelp ved avhendelse av sine produkter".

Tanken om samvirket som eneste fagorganisasjon slo ikke gjennom. Det må henge sammen med at på den ene sida var de eksisterende samvirkeorganisasjonene for sterke. Nye parallellorganisasjoner var ikke realistiske. Samtidig gjorde innflytelsen fra Bondepartiet og NBL i disse organisasjonene at Arbeiderpartiets politiske interesser på landsbygda og småbrukernes faglige interesser ikke kunne ivaretas bare gjennom sentralene m.v., men krevde en organisering ved sida.

F. PROLETARIATETS DIKTATUR I SMÅBRUKARLAGET?

Som vi har sett, måtte Skog- og Landarbeiderforbundet gi opp tanken om å drive jordbruksfaglig arbeid. Offisielt ble det fastslått i 1935. Men det var tydeligvis erkjent tidligere, for høsten 1933 ble det utarbeidd en plan som innebar at Skog og Land skulle overta ledelsen i Småbrukarlaget og få disse oppgavene varetatt gjennom denne organisasjonen.

I november 1933 fattet forretningsutvalget i NSLF vedtak om å oppnevne en komité som skulle innhente AFL og DNAs syn på eventuelt

samarbeid med NBSL, utarbeide en plan for et slikt samarbeid og eventuelt oppta forhandlinger med NBSL.[47] Like over nyåret sluttet hovedstyret i Skog og Land seg til innstillinga fra komitéen.

Planen gikk ut på å erobre Småbrukarlaget organisatorisk og politisk. Laget skulle omdannes til en klassekamporganisasjon, en parallellorganisasjon til NSLF. NSLF skulle reelt overta ledelsen i NBSL. Offisielt skulle laget fortsette som en sjølstendig organisasjon. Det var altså ikke bare snakk om å overta det eksisterende laget, for det ble ikke ansett som et egnet redskap. Men gjennom overtakinga skulle en ny organisasjon skapes - med nytt arbeidsprogram, arbeidsfelt og organisasjonsforhold. Som det heter i komitéinnstillinga:

> "... småbrukerne kan vinnes for arbeiderklassens kamporganisasjoner. Dette antas å kunne skje ved en selvstendig småbrukerorganisasjon der innstilles på kamp på like linje med de øvrige klassekamporganisasjoner under hensyntagen til småbrukerbefolkningens specielle eksistensforhold ... det må ansees mulig å erobre det eksisterende Norsk Bonde- og Småbrukerlag gjennem et samarbeid med dette og Norsk Skog- og Landarbeiderforbund ... Imidlertid må forutsetningen fra NSLF's side være at dette gjennem sine egne avdelinger kan tilføre Norsk Bonde- og Småbrukerlag en tilslutning som kan innebære at ledelsen praktisk talt overgår til Norsk Skog- og Landarbeiderforbund ... Officielt må Norsk Bonde- og Småbrukerlag opprettholdes som en selvstendig organisasjon, men utvide sine arbeidsopgaver ved bl.a. å opta krisehjelpens opgaver og dermed avskaffe behovet for denne og andre lignende organisasjoner".[48]

Hvordan skulle planen settes i verk?

NSLFs medlemmer og avdelinger skulle meldes inn i NBSL. Og forhandlinger skulle opptas for å få nytt arbeidsprogram, i tråd med jordbruksprogrammet til NSLF fra 1931. Samarbeidet skulle institusjonaliseres i et regelsett. Dette forslaget til regler var preget av en slående asymmetri: Skog og Land skulle være representert i Småbrukarlagets styre med to medlemmer med fulle rettigheter. Disse behøvde ikke en gang å være medlemmer av NBSL, NBSL skulle ikke ha representasjon i NSLF. På lokalplan skulle representasjonen være gjensidig - gjennom folk som var medlemmer av begge foreninger. Men mens NSLF-avdelinger skulle kunne ta opp småbrukerlagssaker, skulle ikke det omvendte skje. Endelig skulle

Skog- og Landarbeideren antas som utadvendt organ, ikke "Bonde og Småbruker".

Hvordan kunne en tru at Småbrukarlaget ville godta dette forslaget?

Småbrukarlaget var riktignok ingen sterk organisasjon. Men sjølbevisstheten var ikke liten. Det oppfattet seg som den rettmessige representanten for småbrukerne. Det faktiske innholdet var jo at NSLF skulle diktere en annen organisasjon, at NSLF skulle ha kommisærer i Småbrukarlaget uten at laget ble tilbudt noen gjenytelser.

En formulering i utkastet til regler tyder på en mente at Småbrukarlagets folk kunne lures. Hensikten ble her dekt til. Det het at NSLF og NBSL "hver for sig virker som helt selvstendige organisasjoner". Nå kan dette være myntet på folk utafor organisasjonene. Men hvordan skulle i så fall Småbrukarlaget gå med på planen? Problemet tas ikke opp i komitéinnstillinga. Noen forklaringer kan vi gjette oss til:
- NSLF kunne hevde at en slik asymmetri var rettferdig fordi mange skogsarbeidere også var småbrukere. NBSL organiserte også småbønder, uten lønnsarbeid, og det var ikke rimelig at disse fikk noe å si over den lønnsfaglige organisasjonen.
- NSLF var i 1933 en sterkere og større organisasjon. Sett fra NBSLs synspunkt, kunne avtalen bety flere medlemmer og dermed sterkere organisasjon.
- At NBSL var svakere, kunne også brukes som pressmiddel. NSLF kunne true med sanksjoner, f.eks. få alle skogsarbeidere med småbruk ut av laget.

Komitéinnstillinga gir grunnene til at NSLF søkte å erobre NBSL:

Det forelå et <u>udekket organisasjonsbehov</u> for småbrukerne. Det het om NBSL at "dens virksomhet har ennu ikke ført til noget resultat". Og forbundet sjøl har "ennu kun hatt anledning til å ivareta deres interesser i skogbruket". Arbeidet med jordbruksaker var ingen suksess, og den økonomiske krisa gjorde dette påtrengende når stadig flere ble avhengigav bruket fordi de ikke

fikk lønnet arbeid.

Situasjonen gjorde at småbrukerne kunne bli fanget opp av borgerlige fascistisk pregete organisasjoner. De dannet "en utmerket politisk spekulasjonsbasis for de borgerlige partier", het det. Dessuten:

> "At en stadig større del av småbrukere og den mindre bemidlede del av bondebefolkningen føler sig utilfredse og misfornøide under disse forhold fremgår bl.a. av dannelsen av og tilslutningen til fellesorganer som den såkaldte krisehjelp".[49]

På partiets landsmøte om sommeren var det vedtatt at en skulle "ta plattformen vekk" under Bygdefolkets Krisehjelp. Forsøket på å overta Småbrukarlaget for å omdanne dette til en effektiv kamporganisasjon, var et ledd i dette, et forsøk på å fjerne grunnlaget for det en forstod som en mulig voksende landsbygdfascisme i Norge (jfr. kapittel 7).

Sjøl om DNA i stat og kommuner best ivaretok småbrukernes interesser forelå en svakhet, "den kjendte mangel ... at hverken fagorganisasjonen eller partiet har den nødvendige tilslutning fra landsbygdens befolkning som kan sette dem i stand til å ivareta deres interesser i den forønskede utstrekning".[50] For å nå fram på landsbygda - organisatorisk og valgmessig, måtte arbeiderbevegelsen gå en omveg - en taktisk betinget tur innom en annen organisasjonsform. Å overta NBSL ville være taktisk gunstig, slik kunne arbeiderbevegelsen få feste på landsbygda i de sosiale lagene utenom arbeiderklassen. Gjennom samarbeidet NSLF - NBSL skulle kontakten sikres. NSLF skulle være et "bindeledd" mellom NBSL og parti og fagbevegelse.

Det er samme problemet Arnum ville løse med "et independent lag eller parti". Også Hovi pekte på vanskene med å knytte småbrukerne direkte og varig til arbeiderbevegelsen. Riktignok stemte mange med partiet, "men for det fyrste er dette ein noko "laus" tilstand og for det andre har vi nok enno reservar i denne stand og som kanskje også blir vanskelege å vinne direkte til partiet".[51]

Forslaget om erobring av NBSL ble sendt til DNA/AFLs samarbeids-

komité i november 1933. Etter en del utsettelser og purringer fra NSLF, fattet samarbeidskomitéen i februar 1934 følgende vedtak:

> "Man har intet mot at samarbeide optas efter de retningslinjer som forbundet har bragt i forslag. Under henvisning hertil har samarbeidskomiteen vedtatt at den foreslåtte henvendelse om "krisehjelpen", som partiets landsstyre drøftet på sitt siste møte, foreløbig ikke utsendes".52)

Dermed var planen også blitt DNAs og AFLs politikk.

Resultatet av "kupp -planen" har vært vanskelig å etterspore. Verken i NSLFs hovedstyreprotokoller, etterlatte korrespondanse eller i forbundshistorien er saka nevnt. Det eneste sporet er en lakonisk melding i beretninga for 1934: "Det forelå intet resultat av komitéens arbeide ved årets slutt".[53]

G. "FRAM FOR STORE OG STERKE BONDE- OG SMÅBRUKERLAG I ALLE BYGDER!"

Allerede året etter "kupp-planen" begynte en utvikling som førte til at arbeiderbevegelsen anerkjente NBSL som rettmessig representant for småbrukerne. I stedet for å overta i det skjulte, sluttet en positivt opp om organisasjonen, uten tanke om å omdanne den.

Opptakten skjedde i Hedmark, som så ofte når det gjaldt jordbruksspørsmål innen DNA. Før fylkespartiets årsmøte i 1935 hadde en komité utredet jordbruksspørsmål, bl.a. "samarbeide mellem partiet og de lønnsfaglige og jordbruksfaglige organisasjoner blandt de små jordbrukere".[54]

Komiteen konstaterte at det var samme udekkete organisasjonsbehov blant småbrukerne som før. NBSL hadde ikke fått stor oppslutning, og dette hadde gitt Bondelaget en plass det "ikke tilkommer i vårt land".[55] Men at Småbrukarlaget var svakt, var ikke utelukkende lagets egen skyld. Og det hadde oppnådd en del resultater. Ut fra dette mente komiteen at det måtte være vekstmuligheter i laget:

> "Under disse vanskelige forhold har NBSL formådd å hevde sin stilling forholdsvis godt. Den har oppnådd en del statsstøtte

> til sin virksomhet, penger som vistnok i det vesentlige anvendes til utferder og bidrag til nyttige plantesorter. Organisasjonen har instillingsrett overfor kommunen ved valg til jordstyre og rett til valg av representant til fylkets landbruksselskab ... Med den fornødne tilslutning fra alle små jordbrukere skulde organisasjonen ha forutsetning for å kunne bli en talsmann for jordbruksinteressene blandt småkårsfolket".[56]

Småbrukarlaget burde kunne ta seg av de jordbruksfaglige interessene til NSLFs medlemmer. Det ble anbefalt at disse meldte seg inn i småbrukerlagene. For å oppnå dette, ble det foreslått bidrag til medlemskontingent i Småbrukarlaget og samarbeid mellom de to organisasjonene. Det ble også foreslått å opprette en arbeiderbevegelsens "samarbeidskomité for jordspørsmålet" i Hedmark. Dessuten burde

> "partiet i større utstrekning enn tidligere kunde søke disse to organisasjoners råd i den mengde jordbruksfaglige og jordbruksøkonomiske spørsmål som efterhvert melder sig, og i det hele betrakte dem som i enhver henseende representative, når det gjelder spørsmål i forbindelse med de små jordbruk".[57]

Det ble altså slått til lyd for at partiet offisielt skulle anerkjenne NBSL som talerør for småbønder og småbrukere.

Årsmøtet i Hedmark Arbeiderparti vedtok komitéforslaget. Og det ble godt mottatt i Skog- og Landarbeideren, som pekte på hvordan skog- og landarbeidere og småbrukere hadde sammenfallende interesser i en rekke saker: Som lønnsarbeidere hadde de samme interesse i lønn. Småbrukere hadde interesse i bedre inntekt for skogsarbeidere slik at det ble marked for produktene. Lønnsarbeidere hadde interesse i at brukene var store nok, slik at det ikke var konkurranse om jobbene.[58]

På vårparten 1936 ble det tatt skritt til et nærmere samarbeid mellom Skog- og Land og Småbrukarlaget i Hedmark. I mai hadde Ødegård møte med Hedmark Fylkes Småbrukerlag ved Arild Solberg. De ble enige om å utgi et nytt "fagblad uten partitilsnitt med særlig sikte på belysning av de minste jordbruks drift, kår og økonomi, og til behandling av de sidespørsmål av økonomisk, organisatorisk og faglig art som reiser sig i den forbindelse".[59] Bladet skulle redigeres i samsvar med interessene til småbrukerlagene og skog- og landarbeiderforeningene og være

et blad for hele landet.

Saka ble behandlet i samarbeidskomiteen for jordspørsmålet i Hedmark i juni, som sluttet seg til planen, men satte følgende betingelse:

> "Før denne sak kan realiseres må Det norske Arbeiderparti ta endelig standpunkt til hvorvidt man skal søke å erobre Norsk Bonde- og Småbrukerlag innenfra eller om der skal dannes et nytt Småbrukerforbund. Komitéen vil derfor henstille til partiets Centralstyre snarest å ta endelig standpunkt til spørsmålet om et eget Småbrukerforbund. Ang. dette siste spørsmål vil komitéen uttale som sitt standpunkt at det under de nuværende forhold ville være uriktig å danne nogen ny Småbrukerorganisasjon".60)

Før landsmøtet i 1936 var det bygd opp et press for å få en løsning på saka. Den var før reist på årsmøtet i 1935 i Hedmark DNA, gjennom Oppland DNA ved brevet fra Torgeir Hovi, aktualisert av henvendelsen fra den faglige distriktsorganisasjonen i Namdal og Helgeland. Og endelig hadde Oslo Arbeidersamfund satt fram sitt forslag om en økonomisk småbrukerorganisasjon. Saka kunne ikke ligge lenger. Tranmæl sa i sitt innledningsforedrag om arbeidsprogrammet at det var kommet henvendelser fra flere distrikter om

> "... spørsmålet om småbrukernes organisasjon. Det er ingen programsak, men en praktisk arbeidsopgave av største betydning, og som krever all mulig støtte fra partiets og hele arbeiderbevegelsens side ... Etablering av et samarbeide mellem småbrukerbevegelsen og Arbeiderpartiet og fagbevegelsen er en av de største organisasjonsoppgaver vi står overfor, og det spørsmål må løses i samråd mellem fagbevegelsen og selvsagt, de socialistiske småbrukere".61)

To alternativer var aktuelle: en egen, "økonomisk", småbrukerorganisasjon og Norsk Bonde- og Småbrukarlag. Tranmæl tok ikke klart standpunkt. Gunnar Braathen gikk mot forslaget fra Oslo Arbeidersamfund og avverget videre debatt ved å foreslå det oversendt sentralstyret. Han søkte å underminere tilliten til forslaget ved å si at "forslagsstillerne ikke har forstått hvordan spørsmålet må gripes an, de har også undlatt å konferere med de organisasjoner som driver dette arbeide".[62] Braathen hadde sjøl tidligere på møtet foreslått at det skulle oppnevnes en spesialkomité for å utrede partiets jordbrukspolitikk. Det var forutsetninga at sentralstyret skulle sørge for oppnevninga, og at

landsstyret skulle behandle innstillinga fra komiteen. Forslaget om oversending ble enstemmig vedtatt, og ideen fra Oslo Arbeidersamfund henvist til denne komiteen.

På foranledning av Skog- og Landarbeiderforbundet hadde partiet allerede før landsmøtet satt ned en komité som skulle utrede et jordbruksspørsmål - lønns- og arbeidsforholdene for de ansatte i jordbruket og eventuell lov om minsteløn i jordbruket.[63] Etter landsmøtet vedtok samarbeidskomiteen at denne komiteens mandat og sammensetting skulle ses i samband med den komiteen landsmøtet hadde vedtatt å sette ned.[64] I juli supplerte samarbeidskomiteen den første komiteen og utvidet mandatet til å omfatte forholdet til småbrukernes organisering.[65]

Det var her det ble drevet fram et endelig positivt standpunkt til Småbrukarlaget. Utgangspunktet var et annet, nemlig forslaget om en "økonomisk" småbrukerorganisasjon. Under denne tittelen figurerte saka i samarbeidskomiteen på forsommeren. Og dette tok komiteen fatt i på sitt første møte: "Komitéen var enig i å legge til grunn for utredning det forslag som var oversendt fra partiets landsmøte".[66]

Hvordan vokste standpunktet for Småbrukarlaget fram i komiteen?

I utgangspunkt ser det ut til at komiteen som sådan ikke bandt seg til ett syn på småbrukernes faglige organisering. Retningslinjene som ble trukket opp for sekretærens utredning, var i så måte "åpne".[67] For å få sammenliknende materiale, ble det sendt en henvendelse til fagbevegelsen i de nordiske landene. Også spørsmålene her la opp til en åpen problemstilling.[68]

Men det er tydelig at kursen ble lagt fast tidlig på høsten 1936. I Skog- og Landarbeideren, som hadde sin redaktør i komiteen, ble NBSL omtalt som "vår broderorganisasjon" allerede i august.[69] I begynnelsen av oktober ga komitéformannen, Lars Evensen, et intervju som skulle ut som sirkulærartikkel til arbeideravisene før valget. Innholdet ble godkjent av partiets og landsorganisasjonens samarbeidskomité:

"Så har vi da småbrukerne, fortsetter Lars Evensen... Hvad vi særlig vil feste vår opmerksomhet ved er også her den organisasjonsmessige side. Norsk Bonde- og Småbrukerlag må bli en like arbeidsdyktig organisasjon som fagorganisasjonen og Bondelaget".70)

Også i utkastet til komitéinnstilling, som var ferdig høsten 1936, ble det også tatt positivt standpunkt.[71)]

Komiteen ønsket å følge opp dette med mer handfaste bevis. I slutten av oktober vedtok den å forme ut en henstilling til partiet om økt statlig bevilgning til NBSL. Laget hadde søkt om kr. 39 000,- til opplysningsarbeid. Komiteen fant det så viktig at den "paa det instendigste" henstilte til sentralstyret og sekretariatet å be regjeringa og landbruksministeren om å føre beløpet opp på budsjettet for 1937-38. Dette sluttet samarbeidskomiteen seg til.[72)]

Komiteen gjorde seg først ferdig med spørsmålet om minstelønnslov, i januar 1937. Først sommeren 1937 ble andre delen fullført. Men antydninger om at vinden blåste i favør av NBSL i partiet kom tidligere. Høsten 1936 la sekretariatet i AFL fram en innstilling om valget av faglig taktikk på et felles forbundsstyremøte. En gikk her inn for en forholdsvis moderasjon i lønnskampen, og ville i stedet satse på "et solidarisk samarbeid hvis nærmeste mål er å løfte de økonomisk dårligst stillede op på et høiere plan". Samarbeidet skulle gjøres så omfattende som mulig og utstrekkes til "beslektede organisasjoner i jordbruk og fiske".[74)]

Dette kan vanskelig være annet enn Småbrukarlaget og Fiskarlaget. Våren 1937 brakte Skog- og Landarbeideren en artikkelserie om småbrukerspørsmålet i Norge. Trass i at de gamle ankepunktene mot NBSL om svak organisasjon og upolitisk holdning ble gjentatt, konkluderte serien med å gå inn for laget.[75)]

Komitéinnstillinga ble godkjent av samarbeidskomiteen på ettersommeren 1937. Partiet og Landsorganisasjonen sendte i september ut et felles opprop til sine avdelinger i landdistriktene. Etter å ha slått fast den positive holdninga til Norges Fiskarlag og Skog- og Landarbeiderforbundet, het det:

"Den tredje store erhvervsgruppe i bygdene er småbrukerne og bønderne. Disse har i Norges Bonde- og Småbrukerlag sin egen organisasjon som går inn for å vareta deres faglige og økonomiske interesser. Organisasjonen er imidlertid enda ikke sterkt nok bygget ut i alle landets distrikter, og den har derfor ikke den verdi for disse store befolkningsgrupper som den kunde og burde ha. I samsvar med den organisasjonslinje og den politikk som er ført av arbeiderbevegelsen i den siste tid, vil Landsorganisasjonen og partiet henstille til sine avdelinger at de går inn for å støtte Norsk Bonde- og Småbrukerlag i dets agitasjonsorganisasjonsarbeide. I de bygder hvor Norsk Bonde- og Småbrukerlag har avdelinger, må de faglige og politiske arbeiderorganisasjoner ta op arbeidet for øket tilslutning til laget - og i bygder hvor det ikke er småbrukerlag, må det arbeides for å få dannet slike lag.
...
Fram for store og sterke bonde- og småbrukerlag i alle bygder".76)

Partiets landsstyre gjentok forsikringa om støtte i de retningslinjene for økonomisk politikk det vedtok høsten 1937.[77)]

H. ET VENNLIG, MEN KORTVARIG SAMARBEID

Utredningskomiteen hadde foreslått samarbeid mellom NBSL og NSLF. Det var ofte vanskelig å trekke grenser mellom en lokal landarbeiderforening og et småbrukerlag. Folk var til dels medlemmer i begge organisasjoner, noe som ikke burde være nødvendig. De burde gå inn der de hadde sine hovedinteresser. Men dette forutsatte at organisasjonene gjensidig varetok de andre interessene. Særlig burde NBSL yte jordbruksfaglig hjelp til NSLF-medlemmer. Komiteen foreslo derfor at organisasjonene kom sammen og drøftet på om det var grunnlag for samarbeid - og i tilfelle på hvilke felt og i hvilken utstrekning.[78)] Komiteen hadde framstående representanter for begge organisasjoner som medlemmer. Sjansene for at samarbeidet skulle bli virkeliggjort var derfor gode - sjøl om det tok noe tid.

Allerede før partiet ga grønt lys for oppslutning om NBSL, tok Skog- og Land et initiativ. På forbundets landsmøte i august 1937 var gjester fra NBSL til stede. Landsmøtet vedtok enstemmig at det ønsket et samarbeid og oppfordret forbundsstyret til å innby

NBSL til en konferanse for å drøfte dette.[79] Organisasjonene ble enige om å opprette en samarbeidskomité, slik utredningskomiteen foreslo. Første møtet var i slutten av november. Det ble vedtatt å utarbeide forslag til grunnlag for samarbeidet, å sette i gang kurs- og foredragsvirksomhet som skulle ta til over nyttår og å utveksle faglig stoff mellom organisasjonenes tidsskrifter.[80]

Skog- og Land støttet opp om henvendelsen til Landbruksdepartementet om bevilgninger til NBSLs faglige opplysningsvirksomhet med den begrunnelse at dette også ville komme NSLFs medlemmer til gode.[81]

Neste møte mellom NSLF og NBSL ble holdt i midten av desember. Her ble det enighet om en avtale for det videre samarbeidet. Det skulle omfatte "jordbruksfaglige og dermed sammenhengende økonomiske og organisatoriske spørsmål som har interesse for begge organisasjoner". Samarbeidet ble institusjonalisert i en samarbeidskomité.[82] Et felles sirkulære til organisasjonenes lag ble sendt ut. AFL/DNAs samarbeidskomité godkjente samarbeidet og utredningskomiteen ble seinere oppløst.[83] Deretter ble det nokså taust om spørsmålet. Som Johan Ødegård skreiv 15 år seinere: "... dermed var tilsynelatende samarbeidsdriften uttømt, og opptakene ebbet etterhvert ut".[84] Enkelte praktiske tiltak, som kurs, ble riktignok iverksatt.[85] I Skog- og Land ble det hevdet at avtalen hadde en verdi i seg sjøl, uansett om den ikke førte til så mange konkrete samarbeidsprosjekter:

> "Det egentlig viktige og betydningsfulle er at samarbeidet er kommet i stand. Denne avtale vil i praksis bety at der skapes en faglig enhet på bred basis utover de norske bygder. Det er et slutt på nei til landsbygdens samhold... Samarbeidet danner en bro, en forbindelse mellem den arbeidende bonde og småbruker og arbeiderbevegelsen, slik som denne er uttrykt i N.S.L.F.".[86]

Det er samme tanke som i 1933-34, at det gjaldt å finne en (om)veg for arbeiderbevegelsen ut på landsbygda. Det var skapt en klassefront på landsbygda: "Klassekampen på landsbygden er begynt, og de som vil være med på å skape bedre kår for arbeiderklassen, enten den er lønnsarbeider eller rentetrell, han må sørge for å bli med".[87]

Trass i at det konkrete samarbeidet ble kortvarig, holdt det gode forholdet seg. NBSL var definitivt anerkjent av arbeiderbevegelsen. På lagets 25-års jubileumsstevne i juni 1938 hilste statsminister Nygaardsvold. Han sa at jordbrukets lønnsomhet bare kan løses ved samarbeid gjennom sterke og omfattende organisasjoner:

> "Jordbruket er kommet noe seint etter på dette område. Men det er mitt håp at også dets organisasjoner skal vokse seg sterke og store, og til vern om jordbrukets interesser, og dermed til gagn for hele landet".[88]

På NBSLs landsmøte samme dag hilste formannen i Skog- og Land, Ljøner, takket for det gode samarbeidet og sa at "problemet om å finne livberging er det samme for småbrukerne som for skog- og landarbeiderne", og at kriseåra hadde lært begge grupper at samarbeid måtte til.[89] Også på NBSL-hold ble verdien av kontakten uttrykt. Formannen, Sigv. Gulbrandsen sa høsten 1938:

> "Småbrukerlagene er upolitiske. Men det er så at mange av de spørsmål som vi arbeider med ordnes politisk. Vi må ikke bli så nøitrale at vi ikke kan ta op sosiale spørsmål, interessante for småbrukerne. Vi må ikke være redd for å tre i samarbeid med andre organisasjoner til løsning av spørsmål for småbrukerne".[90]

NBSLs vegring mot "politikk" i enhver form var brutt ned. Redaktør Egeberg begynte bl.a. med fast spalte i Skog- og Landarbeideren.[91]

Året etter, i 1939, ble godkjenninga av NBSL endelig bekreftet gjennom et enstemmig vedtak på DNAs landsmøte. NBSL og Fiskerlaget ble likestilt med fagbevegelsen. Det skulle være en partiplikt å være medlem og partipressa, organisasjonen og medlemmene skulle støtte disse lagene:

> "De to lagene er faglig-økonomiske organisasjoner for henholdsvis jordbrukere og fiskere, og de partifeller som hører til disse yrkene bør derfor gå inn i de lokale småbrukerlag eller fiskarlag og ta aktivt del i agitasjons- og organisasjonsarbeidet".[92]

Vedtaket ble fulgt av fornyete oppfordringer til å slutte opp om NBSL. Martin Tranmæl mante til innsats for å gjøre laget til "den store og sentrale jordbruksorganisasjon i vårt land", for å

skape en motvekt mot det monopolet Bondelaget ønsket å skaffe seg.[93] Og Skog- og Landarbeideren framholdt på nytt betydninga av NBSL, bl.a. ut fra at jordbrukspolitikken nå måtte omlegges i mer demokratisk lei [94] (jfr. kapittel 7). Skulle dette lykkes, trengtes en "stor og sterk nok fagskipnad som kan ta opp og løse alle de sakene som melder seg på dette området".[95] Ennå var ikke NBSL det, sjøl om det hadde hatt framgang, så det trengtes fornyet innsats for laget.

I. HVORDAN VANT STANDPUNKTET FOR NBSL FRAM?

Innen DNA og AFL på 30-tallet fantes flere miljøer som var opptatt av jordbruksspørsmål. Skog- og Landarbeiderforbundet, Hedmark fylkes Arbeiderparti og landbrukspolitikerne i stortingsgruppa var blant de mest sentrale. Dessuten var en rekke enkeltpersoner engasjert i disse sakene.

Særlig to kretser framstod som særlig aktive i å forme ut jordbrukspolitikken. Det var de fremste tillitsfolka i Skog- og Land og Hedmark DNA.

NSLF var på mange vis den organiserte arbeiderbevegelses arm inn på landsbygda. Forbundet var av parti og landsorganisasjon anerkjent som representant for sin sosiale gruppe. For DNA måtte forbundet være viktig også fordi NKP og andre grupper i opposisjon gikk til angrep her, ikke uten framganger. DNA måtte vise seg lydhørt overfor NSLF-krav dersom det fortsatt skulle ha oppslutning. Skog- og Land hadde også vunnet autoritet gjennom seirene i kampene for organisasjonsretten. På 30-tallet vokste det til å bli et av de største fagforbundene. Det standpunktet Skog- og Land inntok, kunne ventes å vinne gehør.

Det samme gjaldt fylkespartiet i Hedmark. Hedmark var det fylket der jordbruksspørsmålene utgjorde det sterkeste politiske sprengstoffet. De sosiale motsetningene var klarere og klassekampen mer skjerpet her enn i andre skogsbygder. Arbeiderbevegelsen var

nødt til å drive en aktiv jordbrukspolitikk.

Materialet viser at disse to sentrene var de overlegent mest aktive, initiativtakende og drivende. Det skjedde hver for seg og i samarbeid, noe som ble institusjonalisert ved arbeiderbevegelsens samarbeidskomité for jordspørsmålet i Hedmark. 7 av 11 initiativ omkring fagorganisering for småbrukere kom herfra.[96] På partiets landsmøter gjaldt det samme. Hedmarksrepresentantene dominerte debattene om jordbruket. I 1936 kom vel halvparten av innleggene fra dem. Halvparten av forslagene på dette punktet likeså, og det var også de overlegent lengste og mest utarbeidde.[97] Tonen var pågående, til tider nesten aggressiv.

I løpet av 1935 ser disse folkene ut til å ha kommet fram til et positivt standpunkt for NSBL. I 1934 ville Skog- og Land "erobre" NBSL. På fylkespartiets årsmøte 1935 ville de "samarbeide". På vårparten het det igjen at partiet måtte bestemme seg for om det ville "erobre" NBSL. Med dette må de helst ha ment samarbeide - i et forslag til landsmøtet refererte Hedmark DNA til NBSL som "småbrukerorganisasjonen" og anerkjente dens utsagn som representative for småbrukerne. Fra 1935 ser fylkespartiet og forbundet ut til å føre en klar linje for anerkjennelse.

Det kan se ut som de dreiv gjennom denne linja i partiet ved en taktisk manøver. Som nevnt rettet Skog- og Land i mai 1936 en henvendelse til partiet for å få spørsmålet om minstelønnslov i jordbruket utredet. Denne utredningskomiteen ble oppnevnt like før landsmøtet, og tre av fire av dens medlemmer var for NBSL. Et av medlemmene, Gunnar Braathen, fikk på partilandsmøtet avverget en debatt om fagorganisering for småbrukere. Forslaget fra Arbeidersamfundet fikk han oversendt sentralstyret til utredning i en spesialkomité - og fikk i diskusjonen støtte på dette fra Oscar Nilssen og Aksel Zachariassen, begge fra Hedmark. Sjansene var store for at dette ville skje i den komiteen som var nedsatt.

Denne ble så supplert med en del folk. Flertallet, inkludert sekretæren og to tredeler av arbeidsutvalget, var i utgangspunktet positive til NBSL. Og når så godt som alle viktige organisasjons-

ledd i parti og fagbevegelse også var representert, måtte komiteens standpunkt få stor autoritet i partiet for øvrig.[98)]

Ingen av komitémedlemmene ser ut til å ha vært forhandsinnstilte på andre løsninger. Sentralstyret må ha godtatt at Arbeidersamfundet ikke hadde greie på sakene og ikke var meningsberettiget, noe som viser tilbake til den sterke stillinga Skog- og Land og Hedmarkspartiet hadde i bevegelsen.

Konklusjon

Vi har sett at arbeiderbevegelsen sluttet opp om Småbrukarlaget, og vi har fulgt hvordan det skjedde. Men hvorfor kom denne oppslutninga?

En enkel forklaring er at andre alternativer enten ikke vant fram innen arbeiderbevegelsen eller at de mislyktes da de ble forsøkt satt ut i livet. Skog- og Land som småbrukerorganisasjon ble forsøkt, men oppgitt som en fiasko. Erobring av Småbrukerlaget ble planlagt, men ikke iverksatt. Tanken om å satse på Bondelaget møtte motstand innad i bevegelsen, likeledes ideen om en ny fagorganisasjon. Samvirkeorganisasjonene ble nok støttet, men få så dem som erstatninger for faglig organisering.

At disse vegene ikke førte fram, berodde på de svakhetene som heftet ved dem, som vi har drøftet. Og den blotte eksistensen av NBSL må ha betydd noe. Det koster mer å lage noe nytt og alternativt når det finnes en etablert organisasjon på et felt, sjøl om denne står på et svakt fundament.

Men dette er ikke tilfredsstillende svar. NBSL hadde eksistert i 25 år da den endelige bekreftelsen kom i 1937. DNA hadde på 20-tallet gått inn for laget. Likevel drøyde det med anerkjenninga på 30-tallet. En forklaring på dette kan ha vært den organisasjonssjåvinismen vi har sett i andre sammenhenger. Partiet ønsket kontroll, ikke samarbeid med en sjølstendig organisasjon utafor bevegelsen.

At tilnærminga til NBSL endelig kom, synes å henge intimt sammen med den allmenne utviklinga vi har rullet opp i de foregående kapitlene. Landsbygda og spesielt små og mellomstore bønder ble tilskrevet en stadig større rolle utover på 30-tallet. Dette begrunnet at forholdet til den faglige organiseringa måtte løses på en tilfredsstillende måte. Partiet tilpasset seg også allment sett bestående forhold, til et økonomisk og politisk system en før var fiendtlig overfor. I stedet for negasjon kom akseptasjon. Dette gjaldt også for landsbygdas fagorganisasjoner - NBSL var i hovedsak samme organisasjon i 1937 som før. Det var DNA som skiftet kurs, ikke Småbrukerlaget som radikalt la om sin. I stedet for å kreve arbeiderklassens verdier lagt til grunn, godtok DNA en politikk på det småborgerlige verdigrunnlaget NBSL stod for.

Ut fra dette kunne en hevde at det som trenger forklaring ikke er oppslutninga, men at den kom såvidt seint som i 1937. Dette tidspunktet kan forklares ut fra de to elementene i den nye hovedlinja - parlamentarisk satsing og oppbygging av korporative kanaler mellom stat og organisasjoner.

Regjeringsdanninga skjedde i en mindretallsstilling - avhengig av Bondelagets politiske grein, Bondepartiet. Fram til en eventuell valgseier i 1936 måtte DNA unnlate å antagonisere forholdet til disse organisasjonene. Som vi så i forrige kapittel, innebar dette både politiske konsesjoner og at koalisjonen ble spunnet inn i en samarbeidsretorikk. DNA tenderte til å forsvare Bondepartistandpunkter. Ja, det fantes dem som ville slutte opp om Bondelaget som fagorganisasjon. Å anerkjenne Småbrukarlaget, Bondelagets konkurrent, ville i denne situasjonen lett kunne oppfattes som en provokasjon. Vi må tru at DNA ikke ville satse på den usikre gevinsten som her var å hente, dersom dette på noe vis kunne true regjeringsstillinga.

Valgkampen viste at motsetningene mellom Bondepartiet og Arbeiderpartiet fortsatt var til stede. Det var da lite å tape på å gå inn for NBSL. Og etter valget var ikke DNA innstilt på noe nytt kriseforlik med Bondepartiet. Vegen for NBSL var åpen. Nå talte også to momenter aktivt for NBSL. Arbeiderpartimedlemmer begynte

å gjøre seg mer gjeldende lokalt innen laget.[99] Og positiv oppslutning kunne gi stemmegevinster ved kommunevalgene i 1937.[100]

Til dette kom at DNA nå for alvor satset på å bygge opp et korporativt samarbeid mellom staten og organisasjonene. Dette skapte et omslag. Oppslutninga om NBSL kom omlag samtidig med tilslutninga til Norges Fiskarlag. Skiftet var her enda mer markert, i og med at partiet ga opp en tidligere organisasjon - Nord-Norges Fiskarfylking - til fordel for Fiskarlaget.[101]

Organisasjonene var som vi så, tiltenkt en strategisk plass i krisepolitikken og planøkonomien. De skulle både formidle statlig politikk overfor sine medlemmer og kanalisere medlemmenes ønsker overfor staten. Arbeiderpartiet følte her et savn av organisasjoner innen primærnæringene som de kunne anse som sine. Både Bondelagets organisasjonsstyrke og begrensningene som lå i den parlamentariske mindretallssituasjonen skulle kompenseres gjennom anerkjennelsen og inkorporeringa av Fiskar- og Småbrukarlag. Som Aake Anker Ording skreiv:

> "Nye organisasjoner og administrative organer er opstått og enda flere er i emning ... Hvis de nye samfundslag for alvor skal komme med ..., er det nødvendig å yde en åpen og uforbeholden støtte til det arbeidende folks organisasjoner blandt arbeiderne, de middels store og mindre bønder..., og fiskerne".102)

Ordene ble skrevet rett etter at partiet offisielt gikk inn for NBSL og summerer presist opp motiveringa for denne tilslutninga.

SAMMENFATNING OG KONKLUSJON:

Ny ideologi i et omdannet parti

Innledning

Åra fra 1930 til 1939 var en omdanningsperiode for Det norske Arbeiderparti. Internasjonalens ønske om arbeidere og bønder som "hære" i klassekampen, passet ved begynnelsen av tiåret. Ved utgangen av decenniet sang arbeiderbevegelsen like gjerne Elias Blix' fedrelandssalme og ønsket at "folket som brøder saman bu".

Vi har fulgt denne forandringa i partiets klasseanalyse (del I), i utviklinga av politikken (del II) og i forholdet til bøndenes organisasjoner (del III). Mest har vi sett på endringene i ideologien, i noen grad også på den faktiske politiske praksisen.

Da tiåret gikk inn stod Arbeiderpartiet på sin tradisjonelle forståelse, det vi har kalt tranmælismen, som hadde dominert i partiet siden landsmøtet i 1918. Over tid har vi kunnet registrere bevegelse på en lang rekke teoretiske og praktiske punkter. Nye oppfatninger vokste fram, først som en understrøm, seinere som hovedretning. Det kom ikke noe brått skifte mellom de ulike forståelsesmåtene. Overgangene var verken synkroniserte eller totale på alle felter. Tvertimot sameksisterte flere ideologier. Tranmælismen levde sammen med og ble avløst av en ny sosialdemokratisk teori, som igjen ble supplert med sosialliberale strømninger.

I denne sammenfatninga skal vi søke å vise to forhold:
- At det var klare sammenhenger mellom de enkeltforandringene i politikk og ideologi som vi har drøftet i de tre delene i avhandlinga, og
- at forandringene ikke kan forstås reint idéhistorisk, men må tolkes inn i en total teori om partiets endrete situasjon og omdanning på 30-tallet.

A. TRANMÆLISME - SOSIALDEMOKRATI - SOSIALLIBERALISME

Tranmælismen

Det tradisjonelle synet kan sammenfattes slik:

Klasseforståelsen var i hovedsak marxistisk - forholdet til produksjonsforholdene ble sett som det avgjørende kriteriet for klassetilhørighet. I den konkrete analysen ble det fokusert på to klasser - borgerskap og arbeiderklasse. Sjøl om partiet var klar over at andre klasser og lag fantes, tenderte analysen til å identifisere det norske samfunnet med den "reine" kapitalistiske produksjonsmåten (jfr. kapittel 1). Det gikk likevel en antagonistisk hovedmotsetning mellom kapitalen og "det arbeidende folket". Dette ble ikke definert så vidt at det omfattet alle utenom det egentlige borgerskapet (jfr. kapittel 3). Bøndene ble ikke forstått som "arbeidere", som en gruppe som kunne innordnes i samme overordnete kategori som arbeiderklassen (jfr. kapittel 2). Men partiet fokuserte på de enkle vareprodusentenes stilling som arbeidende og forgjeldete. I betoninga av gjelda lå muligheten for å vekke bondens antikapitalistiske side (jfr. kapittel 3).

Den teoretiske konsentrasjonen om arbeiderklassen tilsvarte den politiske linja. Partiet skulle være et klasseparti som satte arbeidernes interesser i høysetet, framfor andre gruppers tarv. Proletariatet var den ledende klassen, fordi det best evnet å utvikle en sosialistisk bevissthet og å danne organisasjoner. Folk fra ikke-proletære lag kunne bli medlemmer av partiet. Men dette måtte skje på arbeiderklassens politiske grunnlag. Partiet framhevde i noen grad tradisjonelle verdier og standpunkter i arbeiderbevegelsen: jordspørsmålet - kollektivdrift og nasjonalisering. Men arbeiderklassens grunnlag ble særlig identifisert med den særegne tranmælittiske teorien om strategi og revolusjon (jfr. kapittel 5). En retning i partiet ønsket primært oppslutning fra arbeiderklassen. De ville løse dette med ekspansjon i det opprinnelige klassegrunnlaget. Men de fleste ønsket å ha folkeflertallet, det arbeidende folket, i ryggen. Også denne tilslutninga skulle skje på revolusjonære premisser, i form av en historisk blokk rettet mot kapitalen. Men det var få forestillinger om at

disse gruppene kunne spille en aktiv, strategisk rolle. Fraværet av en teori på dette felt var i tråd med neglisjeringa av analysen av samfunnsformasjonen. Klassepartilinja synes å ha bygd inn et premiss om at situasjonen var gunstig for arbeiderklassen vis-à-vis borgerskapet - i det minste tilsvarte teorien en offensiv fase for arbeiderklassen (jfr. kapittel 4).

Synet på hvordan sambandet mellom arbeiderklassen og andre grupper i det arbeidende folket skulle være, hang sammen med forståelsen av maktforholdene i samfunnet. Det politiske nivået, staten, ble sett vesentlig som en avspeiling av økonomien, som jo var identifisert med den kapitalistiske produksjonsmåten. Denne ble konstituert gjennom motsetninga mellom arbeid og kapital. Følgelig ble arbeiderklassens kamp det viktige. Og den kampen skulle først og fremst, om ikke utelukkende, foregå i økonomien. Middelet i striden var klassens egen innsats. Kreftene skulle først og fremst settes inn i organisering, sammenslutning. Økonomisk organisering var kampmiddelet og langt på veg i seg sjøl en kampform, en del av strategien. Det tenderte også til å bli et mål i seg sjøl. Parlamentarisk arbeid hadde sin plass, men var et underordnet ledd. Staten ble dels neglisjert. I den grad staten fikk oppmerksomhet i de teoretiske overveiningene, ble den sett som en motstander for arbeiderklassen (jfr. kapittel 5).

I og med at arbeiderklassen og dens organisasjoner ble kjørt i framgrunnen, stod partiet fjernt, ja fiendtlig overfor andre partier og organisasjoner. Både klasseinnholdet i disse og tranmælismens tanke om en ideell identitet mellom klassen og partiet/fagbevegelsen gjorde at samarbeid i form av en aktiv alliansepolitikk ikke var aktuelt. Partiet ønsket ikke å godkjenne sjølstendige organisasjoner utafor "arbeiderbevegelsen", dvs. utafor DNA og AFL. Ett eksempel er den skepsisen NBSL ble møtt med i begynnelsen av titallet (jfr. kapittel 8). Skulle folk fra andre klasser være med, måtte dette skje i og gjennom partiet, filtrert gjennom det "røde filter" som holdninga til parlamentarisk flertall utgjorde (jfr. kapittel 5).

Målet for partiet var et samfunn forandret både på det politiske og økonomiske nivået. Det skulle skapes politiske institusjoner på

arbeidslivets grunn - hvor fiskere og bønder deltok - men hvor arbeiderklassen hadde primat (jfr. kapittel 4). I økonomien skulle privat eiendomsrett oppheves (unntatt i store deler av jordbruket og lønnsarbeidet fjernes.

Tranmælismen, slik vi her har sammenfattet den, dominerte partiet til 1930 (jfr. programrevisjonen dette året).

Sosialdemokratismen

I 1930 stod to fløyer mot hverandre - tranmælittene fra DNA og sosialdemokratene fra det tidligere NSP, forent tre år tidligere. Denne motsetninga ble oppløst i åra som fulgte. Tranmælittene gikk over på en sosialdemokratisk ideologi. Denne nye sosialdemokratismen i partiet - til forskjell fra tida før 1918 - inneholdt også synsmåter som ikke tidligere hadde vært utviklet.

Partiet stod framleis på et marxistisk klassesyn - i formen. Men klassebegrepet begynte å bli oppløst "innafra". Forholdet til marxismen ble mindre forpliktende. Distinksjonene mellom funksjonærer og småprodusenter og arbeiderklassen tenderte til å viskes ut. Det rådde uklarhet omkring synet på produktivt arbeid og på lønnsarbeidets plass i den kapitalistiske produksjonsmåten. En mente fortsatt at klassene ble dannet ut fra produksjonen. Men også inntektsforskjeller ble innført som skillende kriterium. Dette åpnet teoretisk for en tanke om at klasse"skilnadene" gradvis kunne forsvinne, uten at kapitalismen var brutt ned (jfr. kapittel 1).

Denne allmenne forandringa viste seg også i analysene av landsbygda. Partiet hevdet fortsatt at det ikke fantes noen enhetlig bondeklasse. Men i inndelinga av bygdefolket brukte DNAs teoretikere både marxistiske og andre kriterier. Grensene mellom de ulike gruppene synes å ha blitt trukket vilkårlig. Begreper som "arbeiderbonde" var så tøyelige at stadig nye grupper kunne reknes inn under det. Uenighet fantes og: Var bonden arbeider eller småborger? Gikk eiendomsforholdene i jordbruket i retning av konsentrasjon og proletarisering? Fantes det noe "egentlig" småbruk til forskjell fra bl.a. arbeiderbruket (jfr. kapittel 2).

Partiet stod på oppfatninga om en hovedmotsetning mellom det arbeidende folket og kapitalen. Men betydninga av denne motsetninga ble tont ned gjennom 30-tallet. Det ble skilt mellom produktiv og passiv kapital. Særlig den første ble angrepet; med den andre ble søkt samarbeid om å utvikle produksjonen. Motsetninga ble etterhvert sett mindre som en åpen klassemotsetning, enn som en strid "folket" stod i med visse "krefter" eller "system" (jfr. kapittel 1). Endelig kan vi se at storbøndene ikke ble aktivt bekjempet, men forsøkt nøytralisert bl.a. gjennom en pris- og jordpolitikk som var mer forsonlig, sett med deres øyne (jfr. kapittel 3 og 6).

Det fantes etter partiets syn ingen felles interesser mellom bønder og borgerskap eller mellom alle bønder. Tvertimot stod bøndene på samme side som arbeiderne. Mellom arbeiderklassen og bøndene kunne motsetninger forekomme, men bare underordnete, ikke antagonistiske. De ble overskygget av fellesinteressene og forholdet til den felles motstander. I løpet av 30-tallet ble det formulert flere syn på prisene på jordbruksprodukter. Fra å avfeie spørsmålet som en appell til bondens "kapitalistiske" side, ble det tatt opp som et alvorlig politisk spørsmål. Partiet skiftet, fra å gå mot prisøkinger på matvarer til å godta dette. Det ble begrunnet i at arbeiderbevegelsen ikke måtte få bøndene mot seg, seinere også med forsøk på å få dem med seg - gjennom Kriseforliket med Bondepartiet. Den nye økonomiske teorien, keynesianismen, syntes å by en løsning på dilemmaet: Økt kjøpekraft hos begge grupper skapte gjensidig økt velstand. Men de reelle motsetninger forbruker - produsent forsvant ikke, og saka ble reist kritisk på nytt mot slutten av tiåret (jfr. kapittel 3 og 7).
Om bøndene stod objektivt på arbeiderklassens side, var det mange bønder som mente noe annet. DNA utviklet ulike forklaringer på denne manglende overensstemmelsen mellom interesser og politisk holdning. Den ble relatert til produksjonsforholdene for den enkle vareprodusenten, at ulike forhold svarte til motstridende økonomiske "roller". Det ble forklart ved den sjølstendige og isolerte arbeidssituasjonen. Bondens ideologi ble trukket inn - hans egenstolthet, binding til privat eiendomsrett og tru på parlamentarismen. Og endelig ble en interessefundert forklaring lansert. Bondens langsiktige, strategiske interesser i sosialismen kunne krysses ved at de kortsiktige interessene best ble umiddelbart ivaretatt

av Bondelaget og -partiet. Analysen munnet altså ut i en sjølkritikk og et håp: Bøndene kunne vinnes dersom DNA kom bonden politisk og ideologisk i møte (jfr. kapittel 3).

Og å komme bonden i møte, ville partiet i denne nye sosialdemokratiske fasen. Stadig nye klasselag ble innebefattet i "våre hære". Som medlemmer av folkepartiet skulle hele arbeidsfolket rulles inn, som tilhengere og velgere hele folket, dvs. 8/10 av befolkninga; på landsbygda alle unntatt storbøndene (jfr. kapittel 4).

Denne folkets samling ble sett som et fellesskap av en annen art enn det som var aktuelt i den tranmælittiske fasen. Den medførte bruken av nye overordnete kategorier - "folket", "småkårsfolket", de "brede lag" osv. Tanken om allianse med andre grupper, som Bygdefolkets Krisehjelp (jfr. kapittel 7) ble framleis avvist. Samarbeidet ble stadig tenkt innafor det vi har kalt en historisk blokk. Men blokka begynte å tape karakteren av et kampfellesskap, og arbeiderklassen skulle ikke ha samme ledende rolle som før. Tesen om arbeidernes lederstilling ble revidert i to trinn: Først ble ledende rolle forstått som en tjenende rolle. I kraft av sin politiske innsikt måtte arbeiderklassen gi avkall på visse fordeler, f.eks. i prisspørsmålet, for å kunne mobilisere andre lag. Det tjente både disse laga og klassen. Dernest ble arbeiderne flyttet fra leder- til likestilling i partiets bevissthet. Partiet neglisjerte ikke lenger bøndenes sjølbevissthet, men anerkjente deres særart og likeberettigelse (jfr. kapittel 4). Betoninga av interessene til de ikke-proletære gruppene kan leses ut av endringene i jordpolitikken (jfr. kapittel 6). De små- og mellomstore bøndene, den enkle vareprodusentene, ble prioritert - et standpunkt konsistent i forhold til oppfatninga om en lys framtid for småeiendommen i jordbruket (jfr. kapittel 2). Partiet ville dessuten nå forsvare "folkets demokratiske retigheter" - klassekarakteren ved politikken ble garantert ved partiets blotte eksistens (jfr. kapittel 4).

For de opprinnelige sosialdemokratene var denne endringa grei - alle grupper i folket hadde etter dette syn genuine interesser i sosialismen på linje med arbeiderne. Tranmælittene synes å ha svingt av to grunner: Arbeiderklassen stagnerte tallmessig, slik at det var nødvendig å søke til nye klasselag. Kun en minoritet

mente at partiet skulle kunne "skape sin egen arbeiderklasse" ved "nasjonal fabrikreisning". Dessuten truet fascismen i form av en potensiell massebevegelse, særlig blant arbeidsløs ungdom og på landsbygda. Forholdet til landsbygda ble mer påtrengende, akutte løsninger på bygdefolkets problemer likeså. Partiet stod i en defensiv som ikke ble løst ved den gamle linja og la om. Deler av partiet mente riktignok at omlegginga vesentlig var taktisk, ikke strategisk (jfr. kapittel 4).

Men taktikken ble strategi. På en rekke punkter skiftet DNA politikk og ideologi, bl.a. for å få med seg breiere lag av folket. Det endret for det første syn på og holdning overfor staten. En ny teori om maktforholdene i samfunnet vokste fram. Nå ble det politiske nivået sett som overordnet. Politisk makt, statsmakt, ga makt i samfunnet. Det var mulig å endre økonomien ved inngrep gjennom den politiske overbygninga. At staten hadde klassekarakter, mente de fortsatt. Men den var ikke gitt, men avhengig av hvem som hadde makt i staten, gjennom parlamentarisk flertall og regjeringsposisjon, og makt overfor staten, gjennom sterke økonomiske organisasjoner.

Det nye statssynet innebar at det fantes en parlamentarisk og en korporativ kanal for å utøve makt. Den parlamentariske vegen fant en tredobbel begrunnelse. Folkets, og særlig småprodusentenes, interesser kunne bare ivaretas gjennom statstiltak etter vedtak i Stortinget. Dernest, lyktes en slik krisepolitikk, ville grobunnen for fascisme ryddes vekk. Endelig var en parlamentarisk linje i samsvar med verdiene som rådde blant bøndene. Motsatt ble også de nye gruppene, særlig på landsbygda viktig, fordi en satset på å vinne flertall i parlamentet. Det var de nye stemmene, marginalvelgerne, som avgjorde om partiet fikk flertall. Den korporative kanalen ble sett som et supplement til den parlamentariske. Særlig den parlamentariske mindretallssituasjonen måtte kompenseres ved at folket fikk innflytelse over staten via sine organisasjoner (jfr. kapittel 5). Også dagspolitikken, f.eks. i jordspørsmålet, ble lagt om for å tekkes nye, utvidete velgergrupper (jfr. kapittel 6).

Den nye kursen impliserte et annet begrep om politisk praksis enn

den gamle klassekamporienteringa. Parlamentarisk innsats ble først likestilt, deretter overordnet arbeidet utafor. Det utenomparlamentariske arbeidet ble forstått som valgkamp og som støttearbeid for parlamentarikerne. Regjeringa og folket skulle være samarbeidspartnere. Også det korporative systemet syntes å åpne for et partnerskap mellom staten og nærings- og interesseorganisasjonene i befolkninga. Ett eksempel er ønsket om at staten skulle ta initiativet til å opprette og kontrollere redskapslag i jordbruket (jfr. kapittel 6). Arbeiderpartiet anerkjente etter hvert småprodusentenes organisasjoner. I den nye strategien lå ytterligere argumenter mot arbeiderklassens særstilling. Dels evnet andre enn arbeiderklassen å slutte seg sammen. Dels fikk organisasjonene en annen funksjon. Når den utenomparlamentariske kamplinja ble forlatt, fikk ikke arbeidernes særskilte mulighet for å utøve makt ved arbeidsnedlegging m.v. samme betydning.

Den nye politiske praksisen betydde at partiet måtte revidere holdninga si til bøndenes politiske og faglige representanter. Det ble erkjent at bøndene ikke bare kunne nås direkte, ved å få dem inn i partiet eller som velgere. Det måtte skje formidlet, gjennom organisasjoner de så som sine egne. Satsinga på Stortinget ga argumenter <u>for</u> en faktisk koalisjon med Bondepartiet, mens det var et argument <u>mot</u> Krisehjelpa. En allianse med den ville vært mer i tråd med den tidligere linja (jfr. kapittel 7). Ønsket om et partnerskap mellom staten og organisasjonene ble en drivkraft for å legge fast holdninga til bøndenes fagorganisasjon. Det resulterte i oppslutninga om Norges Bonde- og Småbrukarlag (jfr. kapittel 8). Også valgtaktiske overlegninger spilte inn her. Først trakk en anerkjenning ut på grunn av omsynet til Bondelaget og -partiet i 1935-36. Deretter ble kommunevalget i 1937 en spore til oppslutning om NBSL.

Disse ideologiske endringene kan allment karakteriseres som at DNA forlot sin tradisjonelle arbeiderbaserte strategi, politikk og verdigrunnlag. Særlig bøndene ble viet mer oppmerksomhet. For å få dem med, gikk partiet i mangt over på deres politiske og verdimessige grunnlag. For mange var dette opprinnelig taktisk. Men bordet fanget, og dette ble kursen videre. Partiet sluttet opp om de parlamentariske institusjonene, som det før så som borgerlige.

Partiet gikk vekk fra kollektiv- og stordriftsideer i jordbruket. Partiet tok opp en småborgerlig retorikk i agitasjonen. Verdier som privat eiendomsrett, individuelt arbeid m.v. dukket opp ved sida av tradisjonelle normer om samhold, solidaritet, kamp, sammenslutning, kollektivitet (jfr. kapittel 6). Partiet ikke bare anerkjente det særegne ved bøndene. Det anammet sjøl også trekk fra bøndenes politiske og ideologiske holdninger.

Partiet endret også det endelige målet for politikken. Riktignok ble ikke formuleringene om en forfatning på arbeidslivets grunn ryddet vekk før i 1939. Men i 1933-programmet ble arbeiderklassens særstilling i det nye samfunnet brutt. Og åra etter ble det klart at partiet så for seg et sosialistisk samfunn med "demokratiske" - parlamentariske institusjoner. Den nye sosialdemokratiske ideologien var fortsatt sosialistisk i den betydning at det ønsket å oppheve den private eiendomsretten til de store bedriftene, bankene m.v. (Jordbruket ble helt unntatt fra dette.) Men dette sosialistiske perspektivet ble skutt ut til en neste fase. I første omgang gjaldt det å gjenreise og å regulere den kapitalistiske økonomien (jfr. kapittel 5).

Sosialliberalismen

Mot slutten av tiåret vokste enda en ny ideologi fram, den sosialliberale.

Etter denne oppfatninga var ikke samfunnet delt i klasser, men i flere sosiale lag. Ifølge denne lagdelingsteorien hadde ikke differensieringa røtter i produksjonen, men i fordelingssfæren - i ulike inntekter og kår (jfr. kapittel 1 og 2).

Partiet skulle omslutte og representere alle disse lagene, hele folket. Det eksisterte ingen grunnleggende klassemotsetning. Motsetninger forekom nok mellom ulike grupper og lag, men bare innafor en gitt felles ramme (jfr. kapittel 4). Det fantes visse "krefter" som fiendtlige, men de stod utafor dette fellesskapet - ja helst utafor landets grenser (jfr. kapittel 1). Politikken ble ikke et spørsmål om klassens kamp eller folkets innsats for egne interesser. I stedet for en klassekamp-linje kom en sosial-

politisk holdning. Underprivilegerte grupper skulle heves opp til det samfunnsmessige gjennomsnittet (jfr. kapittel 5). Det politiske arbeidet måtte konsentreres om dem som hadde det dårligst, om den "lidende" klassen. Folkets samling ble ikke en kampenhet, men et fellesskap forvaltet av partiet som bærer av staten (jfr. kapittel 4). I dette fellesskapet skulle alle inngå som organiserte grupper, også dem partiet tidligere så som fiender, f.eks. skogeierne (jfr. kapittel 5).

Staten var en nøytral instans hevet over de rivaliserende gruppene. Den ble det utøvende subjektet i politikken. Den skulle gå inn som mekler mellom ulike grupper og lag og som beskytter av de svakere gruppene.(jfr. kapittel 5).

Målet for politikken ble ikke nødvendigvis å oppheve privateiendom og lønnsarbeid. Det var en rimelig fordeling av godene som måtte sikres. Etter en slik sosialliberal modell ble "sosialisme" mindre en samfunnsform med visse spesifiserte kjennetegn. Det var sosialismens "idé" som skulle tas vare på. Og dette kunne skje ved gjennomorganisering av folket og statlig oversyn - gjennom korporatisme og statsintervensjonisme, for å si det i andre termer (jfr. kapittel 5 og 6).

Sosialliberalismen ble ikke introdusert som en gjennomarbeidd ideologi på et bestemt tidspunkt. Den sosialliberale tenkinga ble ikke bevisst og aktivt ført fram av noen enhetlig gruppe. Ingen sosialliberal fløy stod opp mot en sosialdemokratisk, slik tranmælitter og sosialdemokrater gjorde i 1930. Dels har vi møtt denne tenkinga hos folk som synes å ha stått marginalt i forhold til den egentlige arbeiderbevegelsen, som landbruksministeren, bonden Hans Ystgaard, og småbruksskolestyrer Johs Høie, sekretær i den komiteen som utredet forholdet til småbrukerorganisasjonen. Dels ble nye tanker introdusert gjennom yngre sosialøkonomer, som Arne Skaug. Og endelig lå sosialliberalismen nær tenkinga til enkelte av de opprinnelige sosialdemokratene, som Gunnar Ousland.

Sosialliberalismen ble verken enerådende eller dominerende på 30-tallet. Men bærerne av denne ideologien på 30-tallet stod langt fra i bevegelsens periferi, men nokså nær de sentra som utøvde makt og

formulerte ideologi. Dette er en grunn til å ta for seg denne tenkinga. Den andre er at den - trass i ulike opphavsmenn - var en samlet ideologi. Det var påtakelige forskjeller fra det sosialdemokratiske synet. Og det var indre sammenheng i de synsmåtene som grodde fram.

Vi har hittil i denne sammenfatninga sett på bruddene i ideologien. Imidlertid fantes også kontinuitet. Mellom en sosialdemokratisk og -liberal tenking fantes berøringspunkter - f.eks. mellom klassesamarbeid og tanken om alle gruppers plass i en sams helhet, mellom betoninga av staten som viktigste organ for politisk handling. Og tenkemåtene kunne kombineres. Eksempelvis kunne det holdes fast ved en hovedmotsetning overfor storborgerskapet eller overfor fascismen - samtidig med at forholdene innad i "folket" ble beskrevet i sosialliberalismens begreper.

I vårt materiale finnes ingen opprinnelige tranmælitter som seinere stod på et sosialliberalt standpunkt. Men det er mulig å peike på trekk som viser en teoretisk kontinuitet og forklarer at disse nye tankene kunne sameksistere med de gamle. Den økonomiske teorien om maktforhold, mangelen på en egentlig statsteori, åpnet for en teori om staten som vesensmessig nøytral, for at staten kunne nyttes av dem som greip fatt i dette redskapet. Vektlegginga på økonomisk organisering var en forløper både for de korporative tankene og for et begrep om sosialisme der gjennomorganisering erstattet oppheving av privateiendommen. Korporatismen kunne til og med framstå som en motvekt mot ensidig parlamentarisk innsats som en fortsettelse av utenomparlamentarisk organisering. Tilnærminga til bøndenes organisasjoner må forstås ut fra dette (jfr. kapittel 7 og 8). Og endelig gir organisasjonsfetisjismen, tendensen til å identifisere folket og "bevegelsen" og ønsket om kontroll med massebevegelsen én forklaring på at Bygdefolkets Krisehjelp var et hår i suppa.

Å påvise en slik teoretisk kontinuitet gir likevel i seg sjøl ingen forklaring på de endringene vi har summert opp. Kontinuiteten forklarer bare at dette var mulig. Det var ikke gitt - ut fra teoriene sjøl - at så skjedde. For å forklare dette, må vi sette de ideologiske endringene inn i en teori om partiets situasjon og omdanning på 30-tallet. Med utgangspunkt i de overveiningene om

ideologi i arbeiderbevegelsen som ble satt fram i innledninga til denne avhandlinga, skal vi her søke å gi en slik tolking.

B. FRA KLASSEPARTI TIL FOLKEBEVEGELSE

Partiet slo altså over på en ny linje, slik vi har summert opp i forrige avsnitt. Dette reiser flere spørsmål: Hvorfor endret det kurs og hvorfor fulgte arbeiderklassen partiet på denne linja? Og dessuten: Hva var innebyrden av dette omslaget? Og endelig: Hvilken plass hadde endringene i synet på bøndene og deres partier og fagorganisasjoner i denne omlegginga?

Historikerne har gitt ulike typer svar på disse spørsmålene. Noen har nøyd seg med å nevne enkelte momenter, andre har utviklet mer omfattende modeller til forklaring.[1] Sjøl vil jeg hevde at det vi trenger er en form for forståelse som stikkordmessig kan kalles bestemt helhet. Med det menes en forklaringsmåte som opererer på flere nivåer i samfunnet, men som knytter disse sammen og viser hvordan de virker på hverandre.

Utviklinga av en slik modell trur jeg må bli et framtidig kollektivt arbeid. Flere som sysler med arbeiderbevegelsens historie må bidra. I mangel av noe bedre, skal jeg gi et forslag til en slik modell. Vi trenger to sirkler og tre streker:

Tegninga er ment å få fram følgende: Vi har et studieobjekt i sentrum - arbeiderbevegelsen og -klassen. (På slutten av 20-tallet var DNA framleis vesentlig et arbeiderparti.) Denne kjernen er innskrevet et samfunn, er omgitt av en sosial helhet, med flere

forholdsvis sjølstendige nivåer - økonomi, politikk og ideologi som må studeres hver for seg (mer om dette - jfr. innledninga til denne avhandlinga). Kontaktflatene i tegninga - innen kjernen, i omlandet og mellom bevegelse og klasse er ment å angi hvilke veger påvirkning går, hvordan de ulike momentene er bestemt av hverandre.

Modellen skal illustrere følgende synsmåter:
- Klasse og bevegelse må studeres som atskilte størrelser. De kan ikke reduseres til hverandre. Utviklinga i klassen og bevegelsen kan ikke uten videre forklares med de samme faktorer.
- Klassen er først og fremst av det økonomiske nivået. Situasjonen som lønnsarbeidere bestemmer de umiddelbare behovene, kravene og holdningene i arbeiderklassen.
- Bevegelsen kan forstås som klassen i organisert form. Men bevegelsen er samtidig bestemt av det politiske nivået til den borgerlige staten, av dens tilnærming til arbeiderbevegelsen. Bevegelsen står i en dobbeltstilling.
- Bevegelsen blir slik en formidler mellom klasse og stat. Den står i et spenningsforhold mellom forankringa i klassen og dens umiddelbare behov og formene for forbindelser til staten.

Klassens behov kan altså variere. Og måten de blir formidlet på, kan skje på ulikt vis gjennom bevegelsen - avhengig av forhold på alle de samfunnsmessige nivåene og indre trekk ved bevegelsen sjøl. Med utgangspunkt i disse påstandene, skal vi se om vi kommer noen veg med å forklare framveksten av den nye kursen på 30-tallet. I neste avsnitt skal vi se hva kursen innebar.

Tanken er å gå gjennom de ulike feltene i tegninga ett for ett, se hvordan feltene føyer seg sammen og til slutt summere opp helheten.

Det økonomiske nivået

Det overskyggende var naturligvis krisa. I vesen og opphav internasjonal, men rammet Norge særlig hardt på grunn av strukturen i den nasjonale økonomien og landets plassering i den internasjonale kapitalistiske kjeden: Stor utenrikshandel med en blanding av råvare og halvfabrikata - treforedling - og tjenesteyting -

skipsfart - skapte en særlig sårbarhet.

Virkningene av krisa er vel kjente: Arbeidsløshet i et omfang ukjent til da, skjerpet av innvandringsstoppen i USA og av demografiske forhold. Store årskull i de første tiåra av hundreåret meldte seg på arbeidsmarkedet. Og dernest lønnsnedslag. Sjølve varigheten av krisa bør også understrekes. Med unntak av en kortvarig oppgangstid i slutten av 20-åra, hadde økonomien krisepreg fra høsten 1920 til midten av 30-tallet.

En virkning av krisa ramte ikke direkte arbeiderklassen, men er viktig i vår sammenheng - jordbrukskrisa. Prisfall, stigning i driftsutgifter, svikt i markedet, krise i attåtnæringene og tilbakebetaling av gjeld med reelt høyere summer enn forutsatt - alle faktorene virket til å skape en lønnsomhetskrise i jordbruket. Resultatet var forgjelding av halvproletarene og de enkle vareprodusentene, av småbrukere og små og mellomstore bønder (jfr. kapittel 3).

Krisa kom også til å skyve på langtidstendenser i økonomien på tre felt. Produksjonsforholdene ble endret ved at krisa satte fart i monopoliseringa. Krisa fremmet kapitalens konsentrasjon - gjennom kartellisering og konkurser, oppkjøp og sammenslåinger. Parallelt gikk en annen bevegelse som gjør bildet tvetydig: Under krisa ble en rekke små, til dels svært små bedrifter nyetablert, ofte basert på ny teknologi. De fant et felt for virksomhet som underleverandører til monopolene eller i "sprekkene" mellom de store. Og i jordbruket skjedde ingen konsentrasjon - småeiendommen forble den dominerende driftsformen (jfr. kapittel 2). Dernest skiftet formen for utvinning av merverdi fra vekt på absolutt til relativ merverdiproduksjon, særlig i slutten av 20-åra. I stedet for å utvide arbeidsdagens lengde eller å øke arbeidsstokken, ble det satset på å rasjonalisere, øke produktiviteten i arbeidet. Endelig ble forholdet mellom staten og kapitalen endret. Statens rolle som regulator, kontrollør og organisator av økonomien var ikke ny. Men omfanget av inngrepene, intervensjonen, vokste, og oppgavene ble flere (jfr. kapittel 5).

Klassene: arbeidere, borgerskap, bønder

Etter modellen ble arbeiderklassens situasjon primært bestemt av økonomien. Krisa hadde objektive virkninger på klasseforholdene allment og arbeiderklassens situasjon særskilt.

Krisa endret styrkeforholdet mellom klassene på arbeidsmarkedet. Fra et selgers marked fram til 1920 slo det over i et arbeidskjøpers marked. Den faglige kampen ble en forsvarskamp - om å begrense størrelsen på lønnsnedslaget. De faglige kampmidlene, de økonomiske formene for kamp, fikk mindre slagkraft i en situasjon hvor bedriftene dels produserte for lager. En streik fikk mindre virkning. Ja, den kunne til og med være i kapitalens interesse ved at lønn ikke ble utbetalt for en tid.

Arbeidsløsheten gjorde at kampberedte folk kunne erstattes med dem som var villige til å selge arbeidskrafta under dens verdi (jfr. tillegget i kapittel 1). Kampen mot streikebryteriet er et uttrykk for dette (jfr. kapittel 3.C). Og de mange innskrenkingene og nedleggingene gjorde at å miste jobben måtte oppleves som en mulig skjebne av atskillig flere enn dem som faktisk ble rammet. Rasjonaliseringa bidro ytterligere til ledigheten og skapte inntrykket av at den ville bli permanent. Det synes å ha blitt skapt en kjerne av varig arbeidsløse. Dessuten stagnerte arbeiderklassen tallmessig, absolutt og som andel av befolkninga (jfr. kapittel 4.B).

Samtidig skjerpet krisa objektive indre motsetninger i klassen, på grunn av den individuelle konkurransen om jobbene. Vi fikk motsetninger mellom lønnsarbeidende kvinner og menn, mellom yngre folk og eldre arbeidstakere, mellom reine skog- og landarbeidere og halvproletarer som søkte arbeid ved sida av bruket, mellom folk fra bygdene som søkte jobb i tettsteder og byfolk (jfr. kapittel 3.C), mellom ulike fag og forbund. Kort sagt, motsetninger gikk mellom en arbeidsløs del av klassen og dem som var i arbeid.

Arbeidsløsheten, klassens absolutte og relative stagnasjon og de indre motsetningene svekket tilsammen arbeidernes objektive strategiske stilling. Klassen stod i en strategisk defensiv i forhold til kapitalen (jfr. kapittel 4.A). Dette ble forsterket ved

at motstanderen forandret karakter. Tendensielt kom arbeidsfolk til å stå overfor monopolkapital der de tidligere hadde å gjøre med individuelle bedriftsherrer, med mindre makt.

Samtidig med endringene i disse hovedklassenes stilling, skjedde forandringer i småborgerskapet i byene og blant de enkle vareprodusentene på landsbygda. Framveksten av nye, små bedrifter under krisa innebar at det neppe foregikk noen allmenn proletarisering av småborgerskapet.[2] Samtidig fikk det et tilskott fra proletariatet ved at mange av disse bedriftene ble startet som levebrødsbedrifter av fagutdannete arbeidere. Dyktige, handlingsføre folk fant utløp for krefter og energi. Det er ikke urimelig å anta at dette svekket klassen, at disse kreftene i en mer låst situasjon kunne vært kanalisert i en radikal retning.[3]

Situasjonen for de enkle vareprodusentene var tvetydig. Gjelda skapte grunnlag for å mobilisere dem på en anti-kapitalistisk plattform. Bygdefolkets Krisehjelp kan ses som uttrykk for dette objektive forholdet - det var småprodusentenes opprør mot en situasjon som truet med å utradere dem som klasse (jfr. kapittel 7.B). Men kravet om lønnsomhet og økte priser skjerpet motsetninga mellom produsenter og forbrukere, dvs. særlig til byenes arbeiderklasse (jfr. kapittel 3.C). Bøndene stod i en oppbruddssituasjon og kunne mobiliseres i ulike retninger (jfr. kapittel 3.E og 4.B).

Det ideologiske nivået

Hvilken bevissthet skapte den objektive defensive stillinga krisa medførte? Dermed er vi over på det ideologiske nivået. Vi trenger noen begreper til å fange inn de ideologiene som rådde i arbeiderklassen. En presisering: Med dette menes ikke de reflekterte og utformete teoriene i arbeiderbevegelsen, som leninisme, tranmælisme, sosialdemokrati, men de mer spontane grunnholdningene i klassen. (Klart borgerlig ideologi, som kristen patriarkalsk samarbeidsideologi, holdes her utafor. Det var i perioden kanskje mest aktuelt blant landarbeiderne - jfr. kapittel 2.A). Da kan vi skjelne mellom tre slike spontane grunnholdninger:

- defaitisme, dvs. trua på at det ikke nytter, at utviklinga går sin

gang, at det alltid vil være de store som rår osv.,
- en revolusjonær holdning, det vil løst sagt si både oppfatninga om at det eksisterende systemet ikke kan oppfylle behovene til arbeidsfolk og trua på at systemet kan veltes fullstendig,
- reformisme, satsing på at bedringer kan og må skje innafor dette samfunnet, fordi en total og brå omdanning er både uønsket, unødvendig og umulig.

Ulike objektive stillinger for klassen, ulike vilkår, vil være tilbøyelige til å disponere for ulike grunnholdninger. Med vilkår menes to forhold, om det finnes en drivkraft eller et motiv til forandring fordi samfunnet ikke tilfredsstiller behovene og om det synes å være en mulighet for forandring. Gitt de rådende vilkårene, vil den ideologiske grunnholdninga i en viss forstand avspeile et rasjonelt valg mellom alternativer. Med valg menes da ikke en lang rekke av individuelle, bevisste valg etter at folk har veid for og imot alle mulige argumenter, men et valg omlag som en kan si at norske bønder på 1800-tallet valgte "hamskiftet", altså å gå over til nye produksjonsteknikker m.v. Med andre ord, reformisme eller revolusjonær holdning må ikke forstås først og fremst som resultat av eksempelvis arbeiderbevegelsens propaganda, men som en tilpasning til hva som er ønskelig og mulig i situasjonen. Klassens materielle situasjon, slik den er bestemt av økonomien, har forrang når det gjelder å forklare dens bevissthet. Dette gjelder prinsipielt også andre klasser (jfr. kapittel 3.E).

Defaitismen vil da være tilbøyelig til å oppstå i situasjoner som er ille, men hvor det ikke øynes muligheter for bedring. Trulig rådde defaitisme i store deler av arbeiderklassen på 20-tallet. Frafallet fra partiet og fagbevegelse i konjunkturnedgangen er et tegn på dette.

Etter tradisjonell sosialistisk tankegang skulle krise virke revolusjonerende. Krisa er jo en praktisk kritikk av kapitalismen og demonstrerer at arbeiderklassen bare kan oppnå begrenste resultater, som alltid er truet, i dette samfunnet. Krisa skulle vise at reformer er umulig og at det er nødvendig med en hel rundvelv av samfunnet. De historiske erfaringene er imidlertid mer tvetydige. Dette er nok én mulighet. Men revolusjonære holdninger synes

like gjerne å oppstå i situasjoner som gir både motiver og muligheter for å slåss, som er offensive for klassen. Eksempelvis må radikaliseringa i norsk arbeiderbevegelse under 1. verdenskrig dels forstås som resultat både av dyrtid og varemangel og av stramt arbeidsmarked. Og dessuten har vi den historiske erfaringa nettopp fra 30-tallet, at mens økonomien så å si gikk til venstre, gikk norsk arbeiderklasse mot høyre til reformismen.

Reformismen synes dels å trives når motivene til endring ikke er sterke. Men dessuten altså under krise. Det henger sammen med grunntrekket i lønnsarbeidersituasjonen, at det er nødvendig å få solgt arbeidskrafta si for å skaffe seg til livets opphold. Klassen er rammet i det som konstituerer den som klasse, salget av arbeidskrafta. Slik blir den avmektig. Det mest umiddelbare behovet i en slik situasjon er igjen å bli arbeiderklasse, få jobb og få solgt arbeidskrafta. Folk kan nok være enige i at arbeidsløsheten osv. er skapt av kapitalismen, og at sosialismen er den eneste egentlige løsning. Men kortsiktig, spontant, ser klassen sin interesse i en politikk som kan by arbeid og vise veg ut av den avmakta krisa skaper. De kortsiktige interessene blir viktigere, ja kan gå på tvers av de langsiktige, strategiske (jfr. kapittel 3.A). Spørsmålet om reform eller revolusjon blir et spørsmål om hva som synes mulig, hvilket handlingsalternativ som på kort sikt gir hjelp i en defensiv situasjon.

Overgangen fra en grunnholdning til en annen skjer sjølsagt ikke momentant, men som en læreprosess (jfr. innledninga til avhandlinga). Kamp og kriseåra fram til sosialdemokratismen ble manifest kan forstås som en læresyklus. Disse åra rommet erfaringer om at tranmælismens tradisjonelle kampmidler var ineffektive under krisa (jfr. kapittel 5.A og E), at krisa ikke var et forbigående fenomen, at forsøkene på revolusjon i andre land slo feil. Tranmælismen og leninistisk kommunisme syntes å være umulige veger. Defaitismen truet. Bordet var duket for reformistiske holdninger i klassen og sosialdemokratisk teori i partiet. Og på det annet hold lærte også bøndene at de gamle veger ikke dugde (jfr. kapittel 7.B).

Med dette har vi søkt å vise hvordan økonomiens bevegelser skapte en ny situasjon for klassen som igjen befordret en annen ideologisk

grunnholdning. Men ut fra skjemaet i innledninga gir ikke dette fyllestgjørende forklaring på bevegelsens, partiets utvikling. La oss derfor ta fatt i den andre enden - i

Det politiske nivået

i staten og dens forhold til arbeiderbevegelsen. To kjennetegn ved det norske politiske systemet må ha vært viktige:

For det første allment: en lang tradisjon med et borgerlig parlamentarisk demokrati, forholdsvis lite av åpen, voldelig undertrykking jamført med de fleste europeiske land. Dette må ha fremmet tru på en fredelig overgang til sosialismen. En væpnet overgang lå fjernt fra flertallet i bevegelsen. Tranmælittene reknet at makta først og fremst kunne vinnes gjennom kampen om økonomien. Voldsapparatet skulle kunne svekkes innafra, slik at det ble oppløst som et pålitelig redskap for undertrykking av arbeiderbevegelsen (jfr. kapittel 5.A).

Mer spesielt var arten av parlamentarisk system viktig. Sia omlag 1918 hadde det norske borgerskapet og småborgerskapet organisert herredømmet sitt politisk gjennom mindretallsparlamentarisme. En lang rekke av skiftende regjeringer, oftest i mindretall, med regjeringspartiet avhengig av et støtteparti. Systemet var altså bygd på en klasseallianse av storborgerskapet - representert ved Høire - og skiftende fraksjoner av småborgerskapet på by og land - representert ved Venstre og Bondepartiet. Systemet fungerte så lenge denne alliansen holdt, men hadde innebygd en labilitet som ble prekær når motsetningene mellom disse klassene ble større (jfr. kapittel 7.E). Den økonomiske krisa skapte om ikke en allmenn politisk krise, så iallfall klare krisetendenser i det politiske systemet. Borgerskapet klarte ikke å organisere herredømmet sitt politisk på grunn av indre motsetninger - mellom kreditor og debitor, kapital og enkle vareprodusenter, borgerskap og lavere mellomlag i byene og mellom produsent- og konsumentinteresser (jfr. kapittel 3.C). Krisa skapte et objektivt behov for statsintervensjonisme, statlige inngrep til å regulere og organisere økonomien. Og mye av den politiske striden ble et spørsmål om retninga og formen på

de statlige inngrepene. Forskjellige klasser og fraksjoner slåss om å få politisk hegemoni og nytte staten til sine formål.

Ineffektiviteten i den borgerlige mindretallsparlamentarismen synes å ha åpnet for to andre, alternative løsninger. Den ene ble forsøksvis prøvd, men førte ikke fram - nemlig å satse på et mer autoritært borgerlig regime innafor rammen av parlamentarismen. Fraksjoner i borgerskapet kunne også tenke seg en åpent fascistisk løsning. Slutten av 20-tallet og begynnelsen av 30-tallet var tida for høyredreining i de etablerte borgerlige partiene, arbeiderfiendtlig lovgivning, fascistiske organisasjonsforsøk, spirene til en fascistisk massebevegelse osv. At fascismen ikke skulle kunne føre fram i Norge, var ikke gitt for samtida (jfr. kapittel 3.C, 4.B).

Men i stedet kom de politiske krisetendensene til å åpne for den andre alternative løsninga - en sosialdemokratisert arbeiderbevegelse i regjeringsposisjon. Og det skjedde på to vis: For det første åpnet det seg en handlingsmulighet gjennom det parlamentariske systemet. Arbeiderbevegelsen kunne nå til regjeringsstilling. Den samme økonomiske utviklinga som satte klassen i en defensiv gjennom arbeidsløshet, stagnasjon m.v. skapte grunnlaget for en parlamentarisk offensiv, en politisk mobilisering av klasser og lag utafor arbeiderklassen. Særlig forgjelding av de enkle vareprodusentene på landsbygda skapte motsetninger mellom dem og kapitalens representanter, som rommet et anti-kapitalistisk potensial. Det ble mulig å fylke dem om arbeiderbevegelsen parlamentarisk, som velgere. Og omvendt: Skulle arbeiderbevegelsen trekke dem til seg, måtte det skje på den parlamentariske vegen. Ideologisk var disse klassene fjernt fra en revolusjonær klassekamplinje. Og interessene deres - gjeldssanering, statlig garanti for et omsetningssystem som sikret prisene - måtte drives gjennom på et politisk plan. Det var mulig å nå disse klassene langs denne vegen, og dette var den nødvendige vegen å gå for å vinne dem (jfr. kapittel 3.E, 4.A og C).

Den parlamentariske åpninga ble imidlertid ikke bare skapt gjennom slike valgframganger for Arbeiderpartiet. Den kom også ved at de borgerlige partiene ikke maktet å holde en samlet front. Det

gikk i 1928. Men i neste omgang veik både Bondepartiet og Venstre vekk fra den felles borgerlige overordnete målsettinga om å holde DNA utafor. Bare Høire stod fast. Bondepartiet og Venstre var begge blitt nærmet DNA gjennom trykket av krisa - iallfall så mye at deres innbyrdes motsetninger ble sterkere enn motsetninga til DNA. Bondepartiet inngikk kriseforlik. Venstres Mowinckel valgte til slutt bevisst å slippe DNA til framfor andre tenkbare regjeringsalternativ (jfr. kapittel 7.E).

Denne åpninga av det politiske systemet for arbeiderbevegelsen må ha vært viktig. Hadde denne vegen vært blokkert, ville hovedpremisset for den parlamentariske og reformistiske krisepolitikken regjeringsdanning, falt vekk. Og et politisk system som var låst for arbeiderklassen måtte virke i venstreretning. Eksempelvis bidro det skeive valgsystemet før 1921 til å styrke skepsisen til parlamentarismen.

Den politiske krisa ga altså en åpning, en mulighet for skifte av kurs. Men den ga også et motiv til et slikt omslag. Både den antifaglige lovgivninga og truselen om fascisme skapte et press på arbeiderbevegelsen. Den stod overfor en aggressiv borgerlig offensiv. Positiv oppslutning om det politiske systemet og krisepolitikk var svar på dette på to vis: Moderasjon ville svekke motsetningene til deler av borgerskapet. Slik kunne en forent borgerlig blokk splittes. Krisepolitikk kunne fjerne basisen for en folkelig støtte til fascisme (jfr. kapittel 4.B og 5.G).

Bevegelsen

Økonomiske forhold syntes altså å utelukke visse handlingsalternativ og disponerte for reformisme i klassen. Og på det politiske nivået forelå både motiv og mulighet for en sosialdemokratisk utvikling i partiet. Det var altså sammenfall mellom spontane grunnholdninger i klassen og teoretisk utvikling i partiet. Kanskje er dette forklaring nok. Likevel synes det problematisk at et revolusjonært parti skulle slå så totalt om. Kommunistpartiene ga jo ikke opp sin prinsipielt revolusjonære målsetting på 30-tallet (jfr. tillegget i kapittel 4). Forklaringa på omslaget i DNA må derfor også søkes i indre forhold i partiet.

For det første var det åpenbart trekk ved tranmælittisk ideologi som viste framover til det som kom. For å nevne noen:
- Tranmælismen hadde et gradualistisk islett, altså en oppfatning om at overgangen til sosialismen mye måtte skje gradvis (jfr. kapittel 5.A).
- Dernest var partiet fremmed for tanken om væpning. Begge disse elementene trakk vekk fra å tro på en brå overgang.
- Til dette kom retningas konsentrasjon om produksjon, om økonomi. Mangelen på egentlig statsteori forklarer at de hadde nokså svake teoretiske hemninger mot å tro at den borgerlige staten kunne nyttes. I en endret politisk konjunktur, som på 30-tallet, kunne tranmælittene kastes i armene på de borgerlige institusjonene (jfr. kapittel 5.F).

Til dette kom andre forhold: Klassesamlinga i 1927 styrket det sosialdemokratiske islettet i partiet. Svensk og dansk arbeiderbevegelse ga reformistiske forbilder. Og den fremste bæreren av den tradisjonelle teorien, Edvard Bull, døde i 1932.

Dernest var det trekk ved organisasjonsforholdene som trolig disponerte for reformisme. Nordisk og tysk arbeiderbevegelse var - i motsetning til fransk, italiensk - preget av sterke organisasjoner. Fagbevegelsen var bygd opp med et solid apparat og en sentralisering av streikekasser med sikte på å føre forholdsvis få men langvarige streikekamper - motsatt de kortvarige, men omfattende streikene på kontinentet.[4] Arbeiderbevegelsen bygde også opp et sett av parallellorganisasjoner, et samfunn i samfunnet.

Disse organisasjonsapparatene skilte ut et eget sosialt sjikt i arbeiderklassen. Forslagsvis vil jeg kalle det et arbeiderbyråkrati. Deres interesser var om ikke motsatte, så heller ikke identiske med klassens interesser. Klassen hadde sine interesser bestemt ut fra lønnsarbeidet, byråkratiet sine ut fra organisasjonene, fra deres styrke og trivsel. Dette gjør da at Vesters begrep om læresyklus ikke kan nyttes uten reservasjoner. Arbeiderbyråkratiet hadde erfaringer det ikke delte med klassen. For byråkratiet utgjorde særlig den anti-faglige lovgivning en trusel. Den satte organisasjonen på spill. Å unngå avstemningsregler over tarifforslag var et vesentlig motiv da AFLs sekretariat gikk inn i

forhandlinger om en hovedavtale.[5] Også i partiet fantes sjikt, knyttet til mangeårig kommunalpolitisk virksomhet og Stortingsarbeid, som en skulle tro var sterkere motivert for forsoning med de eksisterende politiske institusjonene enn klassen som helhet.

Hvis vi godtar at det fantes særlige interesser i deler av bevegelsen som trakk i sosialdemokratisk lei, spilte et annet organisasjonsforhold inn. Organisasjonene var sentralistiske, fagbevegelsen tidlig, partiet noe seinere. Og den økonomiske krisa styrket behovet for ytterligere faglig sentralisering. Mange små kamper kunne trekke AFL ut i strider som røynet på hele organisasjonen.[6] La oss nevne noen trekk ved sentraliseringa: Sterk grad av indre sammenheng og permanens i rekrutteringa til lederskapet er påvist.[7] Det var en stabil kjerne som vernet seg mot inntrengere. I partiet klatret den nye retning til topps og trakk stigen opp etter seg, som det er uttrykt. Endring av valgregler til landsmøte, fraksjonsforbud, garanterte mot store muligheter for en opposisjon. Lederskapet kontrollerte dessuten karrieremulighetene i bevegelsen. Dyktige folk, ofte opprinnelig opposisjonelle, ble integrert denne vegen. Sambandet parti - fagbevegelse sikret kontroll over faglig kamp da partiet satset på regjeringsmakt. Alt i alt - byråkratiet hadde muligheter for indre kontroll med det som fantes av opposisjon mot en sosialdemokratisk kurs.

En opposisjon fantes riktignok - i NKP. Hva betydde dette partiets stilling for reformismens gjennombrudd? Det synes klart at NKPs tilbakegang, særlig fra 1930, åpnet for en mer samarbeidsvennlig politikk overfor kapitalen. Dette gjaldt bl.a. inngåelsen av Hovedavtalen.[8] Så lenge NKP var sterkt, kunne ikke en høyredreining gå for langt før frafall kom i rekkene til DNA. Men hvorfor var eller ble NKP så svakt? Hvorfor avviste ikke klassen DNA til fordel for NKP?

Den viktigste forklaringa ligger nok i de momentene vi har diskutert, krise m.v. Men partiet hadde også egne, innebygde svakheter. En ytterst sentralistisk organisasjon måtte ha vanskelig for å appellere til den antibyråkratismen og desentralismen som utgjorde en så stor del av radikalismen i norsk arbeiderklasse. Og dessuten valgte partiet feil politikk: Sist i 20-åra kan det spores tilløp

til en ny framgang for partiet, i samband med en radikalisering i klassen som svar på kapitalens rasjonaliseringsframstøt. Fra denne forholdsvis sterke stillinga spilte partiet seg utover sidelinja gjennom Strassburgertesene. Tiltak som samarbeid med uorganiserte mot valgte organer i fagbevegelsen, brøt tvert med det klassebevisste arbeidere oppfattet som elementære solidaritetsregler. Begge disse forholdene kan igjen settes i samband med medlemskapet i Komintern.

En kan også spekulere på et siste organisasjonsforhold - den sosiale sammensettinga. I velgermassen ble den breiere på 30-tallet. Dette synes også å ha vært tilfelle i medlemsstokken - uten at det er vist innen studier av spørsmålet. Det er ikke urimelig å anta at innflytelse fra enkle vareprodusenter, småborgere og mellomlag kan ha virket i moderat retning.

Sammenfatning

Med dette har vi tatt runden rundt i de sirklene som ble tegnet opp i innledninga. Noen synes kanskje det er gått trill rundt. La oss derfor prøve å sammenfatte: I økonomien krise som virket inn på klasseforhold - arbeiderklassen på defensiven, samtidig motsetninger mellom borgerskap og andre klasser. Situasjonen fremmet en reformistisk ideologi i klassen. På det politiske nivået også krisetendenser, dels skapt av økonomien, som åpnet for arbeiderbevegelsen og motiverte for kursendring. Og det var en arbeiderbevegelse som ikke hadde en teoretisk sterk nok ballast mot sosialdemokratisme og med sjikt som så interessene sine tjent med en tilnærming til kapitalen og staten.

I den grad dette gir innsikt, har det vært mening å framholde følgende: Reformismen må forklares materialistisk - med utgangspunkt i lønnsarbeidersituasjonen. Idealistiske forføringsmodeller som ser reformismen som noe ytre, påført arbeiderklassen er ikke holdbare. Og dessuten må de ulike momenter analyseres både sjølstendig og i sammenheng. Hvis ikke krise, ikke defensiv og behov for endret faglig taktikk. Hvis ikke politiske krisetegn, ingen åpning til parlamentarisk innflytelse. Hvis ikke de ideologiske

særegenhetene ved tranmælismen, større hemninger mot den nye politikken. Alle disse momentene trengs i en forklaring. Og det er sammenfallet og sammenhengen mellom dem som forklarer reformismens gjennombrudd.

C. FRA FOLKEBEVEGELSE TIL STATSSTØTTE

Vi har gitt en forklaring på hvorfor partiet slo om. Men hva innebar dette omslaget? Hva betydde det å komme i regjeringsposisjon? På samme vis som i forrige avsnitt, skal vi diskutere de ulike nivåene særskilt.

Økonomi og klasse

Tre forhold på det økonomiske nivået skal framheves her. Det ene er kanskje banalt, men overses lett: Økonomien var fortsatt dominert av en kapitalistisk produksjonsmåte, sjøl om et arbeiderparti sat med regjeringsmakta. Kapitalherredømmet i økonomi og samfunn var ikke brutt. Dessuten fortsatte den kapitalistiske produksjonsmåten sin overgang til en ny fase - monopolkapitalismen. Konsentrasjonsprosessen fortsatte utover 30-tallet. Endelig ble statsinngrep i økonomien gjennomført, sjøl om de var færre enn partiprogrammet og entusiastene bak krisepolitikken i planøkonomien forespeilte på tidlig 30-tall. Ett eksempel på at mer vidtgående planer ikke ble realisert, er bureisinga (jfr. kapittel 6.G).

Forholdene for arbeiderklassen og de enkle vareprodusentene ble materielt sett bedre. Arbeidsløsheten minsket. Lønnsomheten økte i jordbruket. Men bedringa var langt fra allmenn på 30-tallet (jfr. kapittel 7.H). Og det er et åpent spørsmål om bedringa kom av Arbeiderpartiets økonomiske politikk, av internasjonal oppgang båret fram av en begynnende krigskonjunktur eller fordi bedriftene fant en veg ut av krisa gjennom nye produkter det var marked for også under krisa.[9] Men for arbeidsfolk i samtida kunne det stå fram som om DNA hadde æren av den framgang som var, og at bedringa gikk så fort råd var.

Politikk og parti

Monopoliseringa gir én forklaring på skiftet av strategi i partiet. Den tidlige sosialdemokratismen og tranmælismen opererte begge i et samfunn hvor det vesentlig fantes enkeltbedrifter, ikke konserner. Naturlig fulgte tanken om at arbeidernes kontroll måtte foregå i forhold til hver enkelt bedrift. "Sosialiseringa" måtte skje ved å overta hver bedrift. Monopoliseringa og det objektive behovet for statsintervensjon syntes å åpne for en annen mulighet. Enhetene ble færre og større - ja så få at det var mulig å ha oversikt over dem fra et statsapparat som stod i en sterkere stilling enn før. Tanken om statskontroll og -regulering som alternativ til å overta bedriftene, lå nær.[10)]

Og å forsøke å regulere og kontrollere den kapitalistiske økonomien ble sosialdemokratiets politikk i regjeringsposisjon. Regjeringsstillinga ga bare i begrenset makt - om da partiet for alvor hadde måttet satse på å bryte med det eksisterende samfunnet. Kapitalherredømmet, statens karakter og endelig mindretallssituasjonen satte klare rammer for politikken. Den korporative strukturen bandt de folkelige organisasjoner, staten og kapitalen inn i en felles ramme. Partiet trådte inn i borgerskapets sted og forvaltet det kapitalistiske samfunnet som best råd var.

I denne prosessen ble partiet så å si skjeftet på den eksisterende staten. Ingen vesentlige endringer, langt mindre forsøk på å bryte den ned, ble foretatt. Partiet bemannet det apparatet som fantes - gjennom storting, regjering og ved å sette partifeller inn i statlige stillinger (jfr. kapittel 5.E). Samme virkninga synes det nye forholdet stat og organisasjoner å ha hatt. Lederskapet i organisasjonene fikk en ny basis i tillegg til organisasjonsapparatene - i sin deltakelse i statlig og halvstatlig virksomhet (jfr. kapittel 5.I og J).

Vi har hevdet at det i organisasjonene fantes et arbeiderbyråkrati, atskilt fra den øvrige arbeiderklassen. Gjennom regjeringsdeltaking og oppbygginga av det korporative samarbeidet fikk dette arbeiderbyråkratiet en dobbel basis - stat og parti/organisasjoner. Som Tranmæl sa: "Staten - det er jo Indrebø nu".

I tråd med modellen vil vi hevde følgende:Partiet hadde gjennom hele sin historie formidlet mellom klassen og staten og vært tilknyttet begge. Men som statsbærende parti skiftet tyngdepunktet fra klassen til staten. Vi har registrert at et helt nytt syn statens oppgaver, på folkets politiske praksis, på politikkens viktigste gruppe vokste fram. Det dukket opp en tanke om at partiet gjennom staten skulle forene og forvalte folkefellesskapet (jfr. kapittel 5.F og H). Slik så verden ut, sett fra toppen av et statsapparat.

Motsetninga i partiets historie mellom å være en klassereisning og en formidler til staten, dobbeltkarakteren i partiet trådte tydeligere fram. På den ene sida var partiet fortsatt en klasse- eller snarere en folkebevegelse. På den andre sida var det et statlig tilknyttet apparat. Partiet formidlet de statlige funksjonene over og overfor folket.

Disse funksjonene foregikk innafor kapitalherredømmets grenser - og å sprenge dem stod ikke på dagsordenen før i en tenkt seinere fase. Ved å være en folkebevegelse fikk partiet som funksjon å sikre lojalitet til det rådende politiske og økonomiske systemet. Ved å sitte i statens topp kunne goder for folket sikres - retten til å omfordele innafor klassen, sosialpolitiske tiltak, statsinngrep som vernet de svakeste (jfr. forslaget om minstelønnslov i jordbruket, kapittel 5.I). Men samtidig hadde partiet makta i len fra borgerskapet. Og i praktisk politikk innebar det konsesjoner også til dem, slik vi har sett i jordbrukspolitikken allment og jordpolitikken særskilt (jfr. kapittel 3.C, 7.F og 6.E og H).

Konklusjon

Vi satte i innledninga fram tesen om at ideologiene i partiet måtte forstås ut fra partiets objektive materielle stilling, at ideologier var både en systematisering av erfaring og begrunnelse for politikken som ble ført. Ut fra vår gjennomgang synes det mulig å konkludere slik:
Tranmælismen tilsvarte partiets stilling som et arbeiderparti med basis i hovedsak utafor de rådende politiske institusjonene. Denne

tenkemåten stammet opprinnelig fra en offensiv fase for arbeiderklassen.

Under defensivfasen på 20- og 30-tallet ble erfaringer vunnet i klassen og konklusjoner trukket i partiet som førte fram til en ny sosialdemokratisme. Dette var en mobiliseringsideologi for en ny strategi allment og for å nå befolkningslag utafor arbeiderklassen som bøndene, særskilt.

Sosialdemokratismen kom til å leve sammen med en spirende sosialliberalisme. Denne tenkinga synes å uttrykke det statsbærende sosialdemokratiets standpunkt, tenkinga hos det kombinerte arbeider- og statsbyråkratiet. Samlivet mellom sosialdemokratisme og liberalisme er det ideologiske uttrykket for partiets dobbelte karakter i andre halvdel av 30-tallet - folkebevegelse og statsstøtte.

KILDER OG LITTERATUR

1. Beretninger, protokoller m.v.

Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon: Protokoll fra kongressene i 1931 og 1934
Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon: Sekretariatsprotokoll 1930 - 1939
Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon: Saksarkiv 1930 - 1939
Det norske Arbeiderparti: Protokoller fra landsmøtene i 1919, 1925, 1927, 1930, 1933 og 1939, forkortet: "LM ... Prot."
Det norske Arbeiderparti: Beretninger 1930 - 1939
Norsk Skog- og Landarbeiderforbund: Hovedstyreprotokoll 1930 - 1940
Norsk Skog- og Landarbeiderforbund: Beretninger 1933 - 1935
Norsk Skog- og Landarbeiderforbund: Korrespondansearkiv 1933 - 1935

2. Aviser, tidsskrifter

Det tyvende århundrede, årg. 1930 - 1939 - forkortet: "20. årh."
Skog- og Landarbeideren, årg. 1930 - 1939 - forkortet:"S og L"

3. Brosjyrer og bøker

Arbeidernes Leksikon, bd. I - VI, Oslo 1932 - 36
Arbeidernes Opplysningsforbund: Norsk næringsliv og dets problemer, Oslo 1938 (1)
Arbeidernes Opplysningsforbund: Fagbevegelsens økonomiske problemer, Oslo 1938 (1)
Kr. Berg: Fiskernes interesser ved stortingsvalget, Oslo 1933
Ole Colbjørnsen: Hele folket i arbeid. Det norske Arbeiderpartis krisprogram, Oslo 1933
Det norske Arbeiderparti: Det arbeidende folks krisekrav, Oslo 1932
Det norske Arbeiderparti: Krisen på landsbygden. Det norske Arbeiderpartis stilling, Oslo 1933
Det norske Arbeiderparti: Det norske Arbeiderpartis kriseplan, Oslo 1934
Det norske Arbeiderparti: Krisespørsmålene, Oslo 1935
Det norske Arbeiderparti: Landarbeiderne og valget, Oslo 1936 (1)
Det norske Arbeiderparti: Bonden, jorda hans og valget, Oslo 1936 (2)
Det norske Arbeiderparti: Skogsbygdene og valget, Oslo 1936 (3)
Det norske Arbeiderparti: De handlende og valget, Oslo 1936 (4)
Det norske Arbeiderparti: Arbeid og trygge kår for alle, Oslo 1936 (5)
Det norske Arbeiderparti: "Fylkesbrosjyrene" for Oslo, Hedmark, Opland, Vestfold, Vest-Agder, Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal og Nord-Norge, 1936
H. Egeberg: Håndbok for Norges Bonde- og Småbrukerlags tillitsmenn, Oslo 1936
H. Egeberg: Norges Bonde- og Småbrukerlag. Kort 25-års oversikt, Oslo 1938

H. Egeberg: Norges Bonde- og Småbrukerlag, Oslo 1938
Kristian Gleditsch: Skogsarbeidernes kamp, Oslo 1932
I. K. Hognestad: Jorden og Bønderne, Oslo 1930
Christopher Hornsrud: Veien frem, Oslo 1933
Christopher Hornsrud: Forslag til lov om forandring i lov av 22. juni 1928 om ordningen av visse jordspørsmål, 1934
Hallvard M. Lange: Fagbevegelse og politikk, Oslo 1935
Kr. Lian: Jorden og gjelden, Oslo 1931
Håkon Lie: De faglige kampmidler, Oslo 1936
Gunnar Lund: To Bondelag, Oslo 1939
Alfred Madsen: Programskrift for den norske fagopposition, Trondhjem 1916
K. M. Nordanger: Landsbygden og valget, Oslo 1930
Norsk Skog- og Landarbeiderforbund: De små bruks kamp for tilværelsen, Kongsvinger 1931
Gunnar Ousland: Hele folkets kamp mot krise og nød, Oslo 1933
Axel Sømme: Jordbruket i Norge, Oslo 1933
Hans Ystgaard: Arbeiderpartiets jordbrukspolitikk, Trondhjem 1935 (1)
Hans Ystgaard: Bondenæring og statstiltak, Oslo 1935 (2)
Johan Ødegård: Fagorganisasjonen på landsbygda, Drammen 1934
Ole Øisang: Bonden og valget, Oslo 1933

4. Litteratur

Wolfgang Abendroth: Den europeiske arbetarrörelsens historia, Stockholm 1968
Hans Amundsen: Christopher Hornsrud, Oslo 1939
Arbeidernes Leksikon, bd. I - VI, Oslo 1932 - 1936
Jorunn Bjørgum: Venstre og kriseforliket, Oslo 1971
Jorunn Bjørgum, Christer Bogefeldt, Jorma Kalela: Krisen og arbeiderbevegelsen, i Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden, Uppsala 1974
Jorunn Bjørgum: Fagopposisjonen av 1911. Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie 1/76
Jorunn Bjørgum: DNA og fascismen, stensil 1976
Oddvar Bjørklund: Marcus Thrane - sosialistleder i et u-land, Oslo 1970
Arne Björnberg: Parlamentarismens utveckling i Norge efter 1905, Uppsala 1939
Inger Boesen, Asger Christensen, Michael Harbsmeier og Sten Rehder: Kapitalen og bønderne, Marxistisk Antropologi 2/74
Franz Borkenau: World Communism, Michigan 1962
Hans Olaf Brevig: NS - fra parti til sekt, Oslo 1971
Ellen Brun, Jaques Hersh og Jens Lohmann: Erfaringen fra Chile, København 1974
Edvard Bull: Kriseforliket mellom Bondepartiet og Det norske Arbeiderparti i 1935, Historisk Tidsskrift, bd. 39
Edvard Bull: Norsk fagbevegelse, Oslo 1968
Edvard Bull: Fra bøndenes og husmennenes samfunn til den organiserte kapitalisme, i Makt og motiv, Oslo 1977
Jan Bjarne Bøe: Den proletære enhetsfronten, Kontrast nr. 43
Hans Fredrik Dahl: Fra klassekamp til nasjonal samling, Oslo 1969
Hans Fredrik Dahl: Behind the Fronts: Norway, The Journal of Contemporary History, Vol V, No. 3/1970
Hans Fredrik Dahl: "fra nød til sejr", Kontrast 2/67

Hans Fredrik Dahl: Norge mellom krigene, Oslo 1971
Mats Dahlkvist: Staten, socialdemokratin och socialismen, Lund 1975
Kjell Dankertsen: Arbeiderpartiets syn på jordspørsmålet fram til 1902, magistergrad i statsvitenskap, Oslo 1962
Georgi Dimitrov: Om enhetsfrontens og folkefrontens problemer, Oslo 1970
Nils Elvander: Intresseorganisationerna i dagens Sverige, Lund 1969
Kåre Frøland: Krise og kamp, Oslo 1962
Odd-Bjørn Fure: Ideologiske tendenser i norsk, svensk og tysk arbeiderbevegelse, stensil 1971
Odd-Bjørn Fure: Parlamentarisk eller revolusjonær strategi? Kontrast nr. 39
Odd-Bjørn Fure: Synspunkter og historieteoretiske tendenser i forskningen om den norske arbeiderklasse og -bevegelse i den radikale fase 1918 - 1933, Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie 1/76
Berge Furre: Mjølk, bønder og tingmenn, Oslo 1971 (1)
Berge Furre: Norsk historie 1905 - 1940, Oslo 1971 (2)
Finn B. Førsund: Det norske Arbeiderparti 1930 - 1933. Krisepolitikken og vegen til sosialismen, hovedoppgave historie, Bergen 1975
Bjørn Vidar Gabrielsen: Menn og politikk, Oslo 1970
Antonio Gramsci: The Southern Question, i The Modern Prince & other writings, New York 1970
Eystein Gjelsvik: Bureisning,i Tiltaks og selvbergningsproblemer, Oslo 1938
Bo Gustafsson med bistand av Erkki Pihkala og Kåre D. Tønnesson: Perspektiv på den offentliga sektorn under 1930-talet, i Kriser och krispolitikk ..., 1974
Tore Hanisch: Finanspolitikken i 1930-årene. Ekspansiv eller kontraktiv? stensil 1975
Dag Hareide (red): Chile, Oslo 1973
S. Hasund: Vårt landbruks historie, Oslo 1932
Knut Heidar: Institusjonalisering i det norske Arbeiderparti 1887 - 1940, stensil 1974
Erik Helmer Pedersen, Per Thullberg, Stein Tveite med bistand av Matts Dumell och Eira Johansson: Nordens jordbruk under världskrisen 1929 - 1933, i Kriser och krispolitik, 1974
Ernst Håkon Jahr: DNA og samnorskpolitikken, Kontrast nr. 58
Vidar Keul: Folkefrontpolitikk, Kontrast nr. 41
Vidar Keul og Knut Kjeldstadli: DNA fra folkelig bevegelse til herskerapparat, Kontrast nr.36
Knut Kjeldstadli og Rune Slagstad: Streik. Fagbevegelse. Arbeiderråd, Kontrast nr. 32
Knut Kjeldstadli: Reformismens seier, Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie 1/1978
Sverre Kjeldstadli: Rjukan - et moderne eventyr, Oslo 1943
Herman Knutsen og Jette Sandahl: Arbejdskamper i Storbritannien, Århus 1974
Feiwel Kupferberger: Fronten mot fascismen, Ord & Bild 1-2/1972
Olav Larssen: Sti gjennom ulendt terreng, Oslo 1969
Hallvard M. Lange: Fra sekt til parti, Oslo 1962
Einhart Lorenz (red): Marcus Thrane: Arbeidere, forén dere! Oslo 1969

Einart Lorenz (red): Norsk sosialisme i dokumenter, Oslo 1971
Einhart Lorenz: Arbeiderbevegelsens historie 1789 - 1930, Oslo 1972
Einhart Lorenz: Arbeiderbevegelsens historie 1939 - 1973, Oslo 1974
Rosa Luxemburg: Jeg er, jeg var, jeg blir, Oslo 1969
Karl Marx: Verker i utvalg, bd. 3, Oslo 1970
Karl Marx: Kapitalen. Tredje boken, Lund/Berlin 1973
Mao Tsetung: Om motsigelsen, Oslo 1959
Per Maurseth: Arbeidskonflikter i Norge, Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie 1/77
Kr. Mo: Norges Bonde- og Småbrukarlag 1913 - 1963, Flisa 1963
Erling Moe: Synspunkter på Arbeiderpartiets jordpolitikk, hovedoppgave historie, Oslo 1975
Jostein Nerbøvik: Norsk historie 1870 - 1905, Oslo 1973
Jostein Nerbøvik: Krisehjelpa - eit svar frå landsbygda, Syn og Segn 6/74
NKP - 50 år, leder i Kontrast nr. 43
Gunnar Ousland: Fagorganisasjonen i Norge, bd. 3, Oslo 1949
Nicos Poulantzas: Fascism och diktater, Mölndal 1973
Nicos Poulantzas: Classes in Contemporary Capitalism, London 1975
Ivar Arne Roset: Det norske Arbeiderparti og Hornsruds regjeringsdannelse, Oslo 1962
Terje Rød Larsen: Makt og herredømme. To makt-modeller i sosialistisk teori, Sosiologi i dag, 5-6/75
Jens Arup Seip: Fra embedsmannsstat til ettpartistat, Oslo 1974
Rune Slagstad: Partiet som problem, Kontrast nr. 41
Herman Smitt-Ingebretsen: En mannsalders arbeid i Norge, Oslo 1945
Bjørn Stangeland: Bondepartipressen og kriseforliket, hovedoppgave historie, Oslo 1971
Statistisk Sentralbyrå: Jordbrukstellingen 1929, Oslo 1932
Statistisk Sentralbyrå: Bureisning med statsstøtte 1921 - 1936, Oslo 1941
Statistisk Sentralbyrå: Jordbrukstellingen 1939, Oslo 1942
Statistisk Sentralbyrå: Historisk statistikk, Oslo 1968
Rodolfo Stavenhagen: De sociala klasserna i jordbrukssamhället, Uddevalla 1972
Steinar Stjernø: Staten - folkestyre eller kapitalmakt, Kontrast nr. 14
Gerhard Stoltz: Økonomisk utsyn 1900 - 1950, Oslo 1955
Jardar Seim: Hvordan Hovedavtalen av 1935 ble til, Oslo 1972
Jardar Seim: Bakgrunnen for det moderne Noreg, Kontrast nr. 31
Axel Sømme: Jordbrukets geografi i Norge, Oslo 1954
Arnfinn Trøite: Arbeiderpartiet og jordpolitikken i mellomkrigstida, stensil 1975
Jussi Turtola: Teorien om socialdemokratins tre utvecklingsfasor, stensil
Michael Vester: Die Entstehung des Proletariats als Lehrenprozess, Frankfurt am Main, 1970
Johan Ødegård: Gjennombrudd, NSLF 1912 - 1952, Oslo 1952
Ivar Østerlie: Eiendomsrett og sosialpolitikk. Jordspørsmålet i norsk politikk i 1920-åra, hovedoppgave historie, Trondheim 1975

NOTER

Innledning

1) Michael Vester: Die Entstehung des Proletariats als Lernprozess, Frankfurt am Main 1970, s. 18-39.
2) Nicos Poulantzas: Fascism och diktatur, Mölndal 1973
Nicos Poulantzas: Classes in Contemporary Capitalism, London 1975
(og om Poulantzas og Althusser:)
Mats Dahlkvist: Staten, socialdemokratin och socialismen, Lund 1975
Norman Geras: Louis Althussers marxism, Lund 1972
3) At økonomien "bestemmer" i siste instans, kan forstås på to vis: a) Den setter grenser for det objektivt mulige innafor de andre nivåene. b) Økonomien bestemmer hvilket nivå som dominerer innenfor samfunnshelheten. Poulantzas setter fram tesen om at det er former for tilegning av det sosiale overskottet som er "the crucial point". Under føydalismen var utbyttingsforholdet direkte og personlig - religionen dominerte ut fra den strukturelle nødvendigheten i å rettferdiggjøre den åpne utbyttinga. Under fri konkurranse - kapitalismen ligger tvangen i økonomien sjøl, som også dominerer. Under monopolkapitalismen, med vekt på relativ merverdiproduksjon, er det igjen nødvendig med en instans utafor økonomien: politikken = staten dominerer.

Kapittel 1:

1) Sitert etter Einhart Lorenz (red.) Norsk sosialisme i dokumenter, Oslo 1971, s. 97-100, som også er kilden til øvrige sitater fra 30-programmet. Prinsipp-programmene fra 1933 og 1939 blir sitert etter landsmøte-protokollene disse åra. Sidetall vil bli utelatt.
2) Håkon Lie skreiv: "... en liten del av befolkningen (arbeidsgiverne, kapitalistene) er i besiddelse av eiendomsretten og kontrollen over produksjonsmidlene (kapital, jord og grunn) mens den overveiende del av befolkningen (arbeiderklassen i videste betydning) er eiendomsløs og lever av å selge sin arbeidskraft mot lønn." (De faglige kampmidler i Korrespondansekurs i fagforeningskunnskap, som AOF ga ut i 2. opplag i 1936, s. 5) - Verdt er det imidlertid å merke seg formen "arbeidsgivere", som var svært sjelden på tidlig 30-tall.
3) Brosjyrene ble gitt ut i følgende fylker: Oslo, Hedmark, Oppland, Vestfold, Vest-Agder, Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal, samt en felles brosjyre for de tre nordligste fylkene. Disse brosjyrene er et godt kildemateriale: Hver brosjyre innleder med et kapittel om befolkninga i fylket hvor næringsveier og klasseforhold beskrives. Brosjyrene dekker områder med svært ulik nærings- og klassestruktur. Dessuten bygger brosjyrene tydeligvis på ett eller to felles grunnmanuskripter produsert sentralt og tillempet lokale forhold. Dette går fram ved at en rekke formuleringer og avsnitt er

enslydende. Dette berettiger også å behandle dem under ett og utelate særskilte henvisninger.

4) Innvendingene mot "marxismen" gjaldt særlig vurderinga av det parlamentariske demokratiet. En mente nå at dette politiske demokratiet også tjente klassen og folket, og at det gjennom dette også kunne skapes et økonomisk demokrati. En mente at det tradisjonelle synet at parlamentarismen var en form for det borgerlige herredømmet ikke lenger var gyldig, og at arbeiderbevegelsen derfor heller ikke skulle gå inn for et diktatur i en overgangsperiode for å kontrollere sosialismens fiender. Dette synspunktet ble framhevet sterkt bl.a. av innlederen i programdebatten, Ole Øisang og av Tranmæl. Den fåtallige opposisjonen kom først og fremst fra Stavanger Arbeiderparti ved Eyvin Dahl, som ønsket å beholde det gamle programmet. Se DNA: LM 1939. Prot., s. 40-42, 49-52, 53-4.

5) Dette åpner for et metodisk problem: Spørsmålet kan implisere at det er gitt hva som er "marxistisk" teori. Spørsmålsstilleren kan sette seg i en stilling som en ahistorisk overdommer. Ens egen oppfatning, kanskje bygd på arbeider publisert i ettertid, blir de kriteriene som det historiske stoffet måles mot. For at spørsmålet likevel må anses som legitimt, kan anføres to argumenter: DNA hevdet sjøl i perioden å være marxistisk. Dessuten er de kategoriene som er nyttet i analysen, søkt utviklet fra det DNA-folk sa og skreiv. Om ikke termene er de samme, er det forsøkt å følge de analytiske inntakene som ligger i kildene. - Likevel må det erkjennes at diskusjonen nødvendigvis ikke er forutsetningsløs. I framstillinga har det vært trukket på bl.a. Nicos Poulantzas: Classes in contemporary Capitalism, London 1975, Inger Boesen m.fl. "Kapitalen og bønderne", Marxistisk Antropologi 2/74 og Rodolfo Stavenhagen: De sociala klasserna i jordbrukssamhället, Uddevalla 1972.

6) Synspunktet er hyppig i brosjyremateriale i samtida. I.K. Hognestad: Jorden og Bønderne, Oslo 1930, s. 4: "... den nuværende lovpriste eiendomsrett(er) først og fremst ... av formell, ikke av reell art. De aller fleste bønder har mer eller mindre gjeld å forrente. Bøndene sitter med skjøte og kjøpekontrakt til sine bruk, men de virkelige eiere er de folk eller institusjoner som eier gjeldsfordringene. En bonde er ikke sikret noget til eget forbruk. Han har selv risikoen for uår, og må enten avlingen er stor eller liten svare de renter og avdrag som bankene eller andre som han skylder penger forlanger. Og opfyller han ikke de krav med renter og avdrag som forlanges, så risikerer han å bli drevet fra den eiendom som han har ryddet og dyrket"

7) Det berøres imidlertid i samtidige parti-publikasjoner, men tones ned som et uvesentlig, ja nesten fiktivt skille. Kr. Berg skreiv om fiskerne:"Ja, fri og selvstendig er fiskeren så lenge han er ute på sjøen, men når han kommer på land og skal selge sine fiskeprodukter, er det slutt med "friheten" og "selvstendigheten". Fordi fiskeren må selge billig og kjøpe dyrt er det "ingen klasse i landet som i den grad er prisgitt kapitalklassens vilkårlighet og hjerteløshet". Fiskernes interesser ved stortingsvalget, Oslo 1933, s. 17-8

8) AOF:Norsk næringsliv og dets problemer, Oslo 1938 (1)
AOF: Fagbevegelsens økonomiske problemer, Oslo 1938 (2)
Skaugs bidrag gikk i litt ulike versjoner igjen i begge materialsamlingene, men er her sitert etter den andre.

9) a.a., s. 45

10) a.a., s. 44-5
11) a.a., s. 52
12) For en framstilling av lagdelingsteoriene, se Stavenhagen, 1972, s. 21-5
13) Olaf Hindahl: "Fagorganisasjonens samfundsmessige stilling", 20. årh. 5/38
14) Gunnar Ousland: "Nye problemer for fagbevegelsen", 20. årh. 9/39
15) Begrepet "proletar" ble kanskje helst nyttet innen NKP. Og stundom kunne en mene de fattigste laga av klassen, men da helst i formen "filleproletariat". Formen "proletar" = arbeider var imidlertid ikke uvanlig i arbeiderbevegelsen som helhet. Se f.eks. Olav Kringen: Socialismens veie og maal, Kristiania 1923, s. 26-7: "Det unge arbeidende proletariat hvortil kommer at sogne ogsaa en stor del av de saakaldte "intellektuelle" og "den regjerende kaste og det store proletariat", og Michael Puntervold: Arbeiderens Socialøkonomi, Kristiania 1910, s. 96 og 98: "en omflakkende eiendomsløs proletar - den moderne frie lønsarbeiderklasse", og "lønsarbeideren .. den besittelsesløse proletar".
16) AFL: Kongressen 1931. Dagsorden og protokoll, Oslo 1931, s.100

Noter til ekskursen:

17) Vanlige framstillinger av tilkomsten av 1902-programmet har gjerne gitt ham eneansvaret. Den nyeste undersøkelsen står Erling Moe for. Han konkluderer: "Hornsrud har nok spilt en vesentlig rolle i utforminga av jordprogrammet. Allikevel er bildet av ham som den drivende kraft bak jordprogrammet betydelig overdrevet". Moe framhever særlig Torgeir Vraas betydning og viser bl.a. til at det var han som innledet på landsmøtet om programmet at han i 1901 hadde en lengre artikkelserie i "Socialdemokraten" hvor han presenterte de nye tankene og at han forsvarte programmet utad bl.a. mot angrep fra de borgerlige partiene. (Synspunkter på Arbeiderpartiets jordpolitikk, hovedoppgave historie, Oslo 1975, s. 22)
18) I siteringa av Veien frem, Oslo 1933 har vi valgt å bare angi sidetall for de lengre sitatene, ellers ville lista over fotnoter blitt langt som et vondt år. Brosjyren synes representativ for Hornsruds tenking. Året etter sendte han til Odelstinget Forslag til lov om forandring i lov av 22.juni 1928 om ordning av visse jordspørsmål. I kortere form gjentok han her de samme grunnsynspunktene som i 1933.
19) a.a., s. 34
20) a.a., s. 20
21) a.a., s. 9
22) a.a., s. 13
23) a.a., s. 17
24) a.a., s. 13-4
25) a.a., s. 38
26) s.st.
27) Thrane skreiv f.eks. "... smaabønder, huusmænd, inderster, fiskere, bergmænd, endeel haandværkere, en stor deel søfolk og nogle andre, hvilke klasser vi tilsammen kalde arbeidere". (Sitert etter Einhart Lorenz (red.) Marcus Thrane: Arbeidere, forén dere! Politiske skrifter av Norges første sosialist, Oslo 1969, s. 145)

Kapittel 2:

1) Ewald Bosse: "Arbeiderpartiet og småbrukeren", 20. årh. 10/34
2) Dagfinn Bech: "Husmannsvesenet - en middelalderinstitusjon", 20. årh. 4/31
3) Johs. Høie: Utkast til innstilling om småbrukerorganisasjonen, 1936 (1), maskinskrevet manus, LOs arkiv, s. 6
4) Axel Sømme: Jordbruket i Norge, Oslo 1933, s. 25 (bare dagarbeidere)
Sverre G. Ljungblad: "Jordbruket i Norge", melding av Sømmes bok i S og L 8/33 (bare faste)
Bosse, 20. årh. 10/34 (begge). Og endelig:
Arild Solberg: "Hvem er landarbeidere?", S og L 5/38. Slår vi sammen hvilke yrkeskategorier Ljungblad, Bosse og Solberg reknet som faste arbeidere, får vi denne lista: gårdsgutter/gårdskarer/de som arbeider ute på jordene og i skogen (til gårdens eget behov), sveitsere/stallkarer/fjøsfolket/budeier, tjenestejenter/innerster/de kvinnelige arbeidere, agronomer, kontrollassistenter, kjørere og husmenn. Blant dem som var mer indirekte knyttet til jordbruket reknet Solberg: "de som har sitt yrke på de små provinsmeierier, brenneriene, bygdemøllene, transport i forbindelse med jordbruket og dets foredlings- og samvirketiltak og en rekke andre som tilfeldig har sitt virke innenfor andre forbunds (enn Skog- og Land - min merknad) virkeområde, men som for det vesentlige arbeider i jordbrukets tjeneste eller går fra jobb til jobb".
5) Hornsrud, 1933, s. 13
6) "Denne gruppe lever til dels under patriarkalske forhold og er preget av husbondens syn i mange henseende", het det i begrunnelsen for et forslag fra NSLF til AFLs kongress i 1931 om å skille landarbeiderne ut av NSLF og "organisere et spesielt forbund for av jordbruks- og gartneriarbeidere". AFL: Kongressen 1931. Dagsorden og protokoll, Oslo 1931, s. 303-4.
7) "Den spredte bebyggelse i våre bygder legger ikke forholdene til rette for samarbeide mellem yrkesfeller som forholdene i en by og i industristrøk" (Johs. Høie: Oversikt over jordbruksarbeidernes lønns- og levevilkår, 1936 (2), maskinskrevet manus, LOs arkiv, s. 8)
8) Johan Ødegård: "Lovgivning om lønnsregulering i jordbruket", 20. årh. 5/37
9) Se Arild Solberg: "Småbrukere og skog- og landarbeidere på felles front", S og L 1/38, og Høie, 1936 (2), s. 9, og Bosse 20. årh. 10/34
10) J. Høie, 1936 (2), s. 5
11) DNA: Landarbeiderne og valget, Oslo 1936 (1)
12) Ødegård, 20. årh. 5/37
13) DNA: LM 1936. Dagsorden, s. 6
14) Alfred Ljøner: "Bygdenes problemer kontra byene", 20. årh. 10/38
15) Henholdsvis:
NSLF: De små bruks kamp for tilværelsen, Oslo 1931, s. 10
Bosse, 20. årh. 10/34
Hedmark DNA: Arbeidsfolkets kamp for jord og beregning, 1935, stensilert komitéutredning, LOs arkiv, s. 2
16) Ljøner, 20. årh. 10/38
17) Motdagisten Kristian Gleditsch ga i 1932 ut boka Skogsarbeidernes kamp. Han forklarte her hvorfor klassekampen på lands-

bygda nettopp ble særlig hard og bitter med følgende faktorer: - historiske kamptradisjoner, elendige økonomiske forhold, de arkaiske forestillingene hos skogeierne, og endelig borgerskapets redsel for en samlet arbeiderklasse by - land og fascistisk utnyttelse av konfliktene.

18) I.D. (Ivan Digernes): "Bondereisning. Om noen slagord", S og L 7/39

19) Johanne Ambli: "Arbeidsledigheten og jorden", 20. årh. 2/30. (Seinere skiftet hun navn til Aamlid, og utover i framstillinga vil vi nytte dette navnet.)

20) Den første banken ble opprettet i 1903 og ytte også lån til landkommuner som ville kjøpe inn eiendommer for å stykke dem ut til arbeiderbruk og til både by- og landkommuner som ville oppføre eller skaffe boliger til folk uten midler. Banken ble i 1915 avløst av Småbruk- og Boligbanken fordi de "i loven fastsatte vilkår for ydelse av kreditt gjennom A. var ... gjort så snevre, at banken ikke på nogen måte evnet å løse sin opgave". Arbeidernes Leksikon, bd. I, Oslo 1932, sp. 183). Lånetidas lengde gjorde imidlertid at Arbeiderbruk- og Boligbanken også etter dette fortsatte virksomheten sin.

21) I.K. Hognestad: Jorden og Bønderne, Oslo 1930, s. 14: "20 mål jord er altfor lite til å leve av når jorden skal drives som gårdsbruk. Naturligvis er en stor del av disse bruk knyttet til bierhverv, som fiske, håndverk og leilighetsarbeide, men mange steder er det vanskelig å skaffe sig bifortjeneste, og da er 20 mål for lite jord".

22) Gunnar Lund: To bondelag, Oslo 1939, s. 12

23) Ulike definisjoner av småbruk etter mål dyrket mark:

2 - 50	Kr. Lian: "Jordbruk og arbeidsledighet", 20. årh. 3/31
2/2 - 50/60	Arild Solberg, S og L 1/38
5 -	Statistisk Sentralbyrå: Jordbrukstellinga 1929
5 - 50	Ljøner, 20. årh. 10/38
5 - 60	Alf Myrhaug: "Våre småbruk", S og L 3/33
10/15 - 20/30	DNA: Bonden, jorda hans og valget, Oslo 1936 (2) s. 7
10/20 - 70	Lund, 1939, s. 12
20 -	Ambli, 20. årh. 2/30

Dessuten oppga to skribenter mål innmark:

2 - 50	Ole Øisang: Bonden og valget, Oslo 1933, s. 6
5 - 50	Bosse, 20. årh. 10/34

Ved statistiske oversikter over og sammenlikninger av jordareal kompliserer det at tallene noen gang angir dyrket mark og andre ganger innmark, dvs. både dyrket mark og naturlig eng på et gardsbruk. Innmark nyttes i motsetning til utmark, som består av skog, havn og andre udyrkete strekninger. Innmarksarealet på et bruk vil jamt over være større enn arealet av dyrket mark. Et bruk med 50 mål innmark er altså sannsynligvis mindre enn et med 50 mål dyrket.

24) H. Egeberg: NBSL. Kort 25-års oversikt, Oslo 1938, s. 18

25) Lund, 1939, s. 12

26) Ljøner, 20. årh. 10/38
Håkon Meyer: "Retten til jorden", redaksjonell artikkel, 20. årh. 4/31.
Arb.leks. bd. I, 1932, sp. 39 lar også dette inngå som begrepskjennetegn på denne gruppa: "Småbrukerne, som har for lite jord til å kunne leve bare av den, og som derfor er henvist til å skaffe sig biinntekter ved siden av".

Johs. Høie, 1936 (1), s. 6

27) a.a. s. 2 viser kombinasjon av tall for hestehold og fordeling av innmark etter bruksstørrelse at grensa mellom Statistisk Sentralbyrås "småbruker" og "gårdbruker" gikk i gruppa 20 - 50 mål og mellom "1-hestes" og "2-hestes gårder" i gruppa mellom 50/60 mål. Sømme, 1933, oppgir (s. 17) at enhestesgårdene i gjennomsnitt hadde 32 mål dyrket jord. Det lave tallet skyldtes den betydninga utmarka spilte vest- og nordpå. Sømme oppga (s. 18) 75 mål dyrket jord som nedre grense for flerhestes gårder.

28) Henholdsvis Lund, 1939, s. 12-3 og Axel Sømme: Jordbrukets geografi i Norge, Oslo 1954, s. 57 hvor tall gjengis fra Jordbrukstellinga i 1939. De bestemmer "småbruk" som bruk med 5 - 50 mål jordbruksareal, "smågårder" fra 50 - 100" og "storgårder" fra 100 og oppover.

29) Høie, 1936 (1), s. 6

30) DNA, 1936 (2), s. 16 og Lund, 1939, s. 12-3

31) Sømme, 1933, s. 17: "Ordet småbruk er almindelig brukt på Østlandet, hvor det er stor forskjell på fattig og rik på landsbygden ... Men på Vestlandet og i Nord-Norge hvor forholdene er jevnere, brukes ikke ordet småbruk. Der er alle bønder".

32) Halvard M. Lange: "Partiet og bøndene", 20. årh. 9/32. Lange skreiv ikke uttrykkelig at han anvendte begrepet slik. Men han delte bøndene i tre kategorier - de med 2-20 mål, de med 20-200 mål og de med over 200 mål innmark. Den klart største gruppa var de med 2-200. Og det virker jo å være dem han sikter til når han i kommentaren til statistikken sier at "hovedtyngen" utgjøres av "de egentlige småbønder". Jordbrukstellinga fra 1929 som han hentet tallene sine fra, hadde tilsammen 11 kategorier av bruk oppdelt etter størrelsen på arealet. At han valgte å dele disse inn slik han gjorde, kan ikke ha vært tilfeldig. Hadde han villet sette grensa til f.eks. 100 mål, kunne han ut fra de statistiske data lett gjort det.

33) a.a.

34) Lund, 1939, s. 13, Johanne Åmlid: "Jordbruk og socialisme", 20. årh. 3/33

35) Henholdsvis Bosse, 20. årh. 10/34 og Lund, 1939, s. 12, Arb.leks, bd. I, 1932, sp. 39 ga omlag samme definisjon: "De mellemstore bønder, som har tilstrekkelig jord til å klare sig, men på den annen side ikke har mere enn at de kan dyrke uten vesentlig leiet hjelp".

36) Digernes, S og L 7/39

37) Kulien, DNA: LM 1933. Prot. s. 65

38) I 1921 og etter 1922 kom "Arbeiderbonden" som fast innslag i "Socialdemokraten", seinere "Arbeiderbladet".

39) Dag Bryn og Halvard M. Lange skreiv i "Klasse eller folk", 20. årh. 3/30 at "småbrukere, leilendinger, bygslere, husmenn med jord og forpaktere" var arbeiderbønder, men at ikke alle forpakterne kunne reknes med og at det var uklart hvor mange av gruppa "gårdbrukere" slik denne framstod i offentlig statistikk som hørte hjemme her.

40) Hornsrud, 1933

41) Johs Clausen, DNA: LM 1936 Prot., s. 79

42) Øisang, 1933, s. 6. Øisang anga storbøndene som dem med over 100 mål, eller omlag 10%. Likevel blir det 10% tilbake som ikke ble reknet som arbeiderbønder av ham.

43) Dag Bryn: "Under hammermerket", 20. årh. 6/34
44) Hognestad, 1930, s.
45) Ljøner, 20. årh. 10/38
46) Sømme, 1933, s. 18-9
47) Arb.leks. bd. I, 1932, sp. 184
48) Henholdsvis Hornsrud, 1933, Knut Langkaas: "Arbeider og bonde", S og L 1/38, og Gunnar Ousland: Hele folkets kamp mot krise og nød, Oslo 1933, s. 17
49) Hornsrud, 1933. Lange, 20. årh. 9/32, Ljøner, 20. årh. 10/38, Lund, 1939, s. 18, Åmlid: "Jordbrukspolitikkens omlegging", 20. årh. 4/39
50) Øisang, 1933, s. 6. Karsten Haug: "Tilbake frå det kapitalistiske samfundskaos", S og L, 4/38 "1. mai 1937", redaksjonell artikkel i 20. årh. 5/37 het det at storbøndene omfattet 11%.
51) Øisang, 1933, s. 6
52) Bosse, 20. årh. 10/34. Høie, 1936 (1), s. 6 skreiv at de "har så meget jord at de må la det meste arbeide på bruket utføres med leiet hjelp ... Brukeren selv får sin vesentlige opgave i å planlegge og føre tilsyn med bedriften".
53) Lund, 1939, s. 18. Tilsvarende Ljøner, 20. årh. 10/38
54) Sømme, 1933, s. 22
55) Lund 1939, s. 5
56) Bryn og Lange, 20. årh. 3/30
57) Hornsrud, 1933
58) Haug, S og L, 4/38
59) Digernes, S og L, 7/39
60) Åmlid, 20. årh. 4/39
61) Bosse, 20. årh. 10/34
62) Ljøner, 20. årh. 10/38
63) Arb.leks. bd. I, 1932, sp. 39
64) Se Høie, 1936 (1), s. 5, Sømme, 1933, s. 23, 29-42
65) I 1929 foregikk en omfattende jordbrukstelling som bl.a. delte brukene opp i 11 kategorier etter jordbruksareal. Dette var en hovedkilde for dem som skreiv om jordbruksforhold på 30-tallet. I 1938 kom en del supplerende data gjennom en bureisingstelling. Og i 1938/39 ble en ny jordbrukstelling gjennomført, som imidlertid ikke ble publisert før i 1942.
66) Åmlid, 20. årh. 4/39
67) Ljøner, 20. årh. 10/38
68) Lund, 1939, s. 14
69) Høie, 1936 (1), s. 14
70) Sømme, 1954, s. 60 refererer resultatene av Jordbrukstellinga i 1939 slik: "Fiske og fangst er det viktigste sideyrket (26 prosent). Det forekommer mest på Vestlandet og i Nord-Norge. På annenplassen kommer jordbruk eller skogsarbeid hos fremmede (19 prosent). Dette forekommer særlig på Østlandet. Håndverk og industri kommer på tredjeplassen med 18 prosent og forekommer nokså jevnt fordelt over hele Sør-Norge".
71) "Et bruk på 40-50 mål kan på Vestlandet være en bra gård, mens det til dels i jordbruksstrøkene på Østlandet er et ganske almindelig småbruk" (Egeberg, 1938, s. 20).
Statistisk Sentralbyrå delte landet inn i 21 såkalte jordbruksområder, definert som "områder med noenlunde ens naturlige vilkår for jordbruk". Med dette ble ment bl.a. berggrunn og dermed jordsmonn, klimatiske forhold som nedbør og temperatur, topografiske som høyde over havet, (Sømme, 1933, s. 25-7 og Sømme, 1954, s. 72-90).

72) "... om 50 år er kanskje jordbruksteknikken endret og kravene til livet betydelig større. Da kan kanskje en familie godt greie å dyrke 150 mål eller den kan nøie sig med 30 mål" (Sømme, 1933, s. 132)
73) Kr. Lian: Jorden og gjelden, Oslo 1931
74) Lange, 20. årh. 9/32
75) Tellingene i 1929 og 1939 ga tall både for jordbruksbefolkning og for arbeidskraft, dvs. både for personer som har sitt underhold på bruk over 5 mål og arbeidshjelp ellers. Statistikken reknet ikke med deltids lønnsarbeid, noe som kompliserer av mer nærgående analyse.
76) NSLF, 1931, s. 9
77) DNA: Det arbeidende folks krisekrav, Oslo 1932, s. 19
78) Ole Colbjørnsen: "Tanker til det nye program", 20. årh. 1/33
79) "Et farlig skråplan", S og L, 9/33
80) Høie, 1936 (1), s. 10
81) Hedmark DNA, 1935, s. 9
82) Ole Colbjørnsen: Hele folket i arbeid! Oslo 1933, s. 5
83) Kulien, DNA: LM. 1933, Prot. s. 65
Hognestad, 1930, s. 22
84) Lian, 1931, s. 15
85) Haug, S og L 14/38. Haug hadde m.a.o. samme dikotomiske tenkemåte som vi fant hos Hornsrud, med idéhistoriske røtter bl.a. hos Marcus Thrane.
86) Ingvald Jaklin: "Klasse eller folk", 20. årh. 3/30.
Johanne Åmlid: "Jordbruk og socialisme", del 2, 20. årh. 4/33
Håkon Meyer: "Programbetraktninger", redaksjonell artikkel, 20. årh. 10/32
Sverre G. Ljungblad: "Fascismen og krisen på landsbygda", S og L 4/31
87) G. Jensen: "Middelstandens rolle i den sosiale kamp", 20. årh. 8/9-1934
88) Tilsvarende kunne det om de "handlende" i byene at de "driver sine forretninger ved opofrende slit fra morgen til kveld. Deres forretning er for dem en arbeidsplass på samme måte som for en funksjonær eller arbeider" (DNA: De handlende og valget, 1936 (4)
89) Øisang, 1933, s. 30, Hornsrud, 1934, s. 2, og "Hvad mener Norges Bondelag?", redaksjonell artikkel i S og L 11/37
90) Se f.eks. Karl Marx: Kapitalet. Tredje boken, Lund/Berlin 1973, s. 712-4
91) Sømme, 1933, s. 29-42
92) Ragnar Førsund: "Bøndene med eller mot oss", 20. årh. 5/33
93) Se f.eks. Olav Scheflo, DNA: LM 1933, Prot. s. 48
94) A.Z. (Aksel Zachariassen): "Arbeider og bonde", S og L 18/38, Digernes, S og L 7/39, hevdet at bøndene hadde vært en klasse i middelalderen, dvs. en "folkegruppe som lever stort sett i samme kår og som har solidariske, økonomiske interesser, fellesinteresser". Men "bøndene" var ikke lenger en klasse - men skilt mellom reine proletarer, halvproletarer, mellomstore bønder og de kapitalistiske storbønder.
95) For en utvikling av dette poenget, se Boesen m.fl. i Marxistisk Antropologi, 2/74, s. 50-1
96) DNA: LM 1936. Prot. s.
97) Hornsrud, 1934, s. 2
98) Marx reknet følgende som årsakene til småeiendommens undergang: "... destruktionen av den lantliga hemindustrin som bildar dess

normala komplettering till följd av storindustrins utveckling i en småningom skeende utarmning och utsugning av den odlade jorden; den stora jordägarnes usurpation av allmänningsjorden, som överalt bildar en andra komplettering till parcellhushållningen och är den enda möjligheten inom detta system att hålla boskap; konkurrensen med storbruket vare sig det bedrives som plantage- eller som kapitalistisk hushållning". (Kapitalet. Tredje boken, Lund/Berlin 1973, s. 714)

Marx var klar over at småprodusenten ikke måtte ta hensyn til den gjennomsnittlige profitten slik en kapitalist gjorde eller til jordrente slik en stor grunneier gjorde, og at det dessuten fantes en overlevelsesmulighet ved å skjære inn på arbeidslønna og familiens forbruk. Men han synes å ha undervurdert at dette også ga en betingelse for at ikke-kapitalistisk produksjon kan overleve i konkurranse med kapitalistisk jordbruk.

99) J.D.: "Utenfor loven", S og L 5/30. Forfattersignaturen har det ikke lykkes å identifisere.

100) J.D.: "Jordbrukskrisen", S og L 4/30. Her ble hevdet at småbøndene var disfavorisert på følgende vis: ikke råd til å kjøpe maskiner, kapital var relativt dyrere for dem enn de store, hardere beskatning, dårligere muligheter for avsetning, konkurranse om arbeidet fra arbeidsledige industriarbeidere og borgerlig jordbrukspolitikk. De kunne overleve en stund ved "å utnytte sin egen og sine familiemedlemmers arbeidskraft på den mest skånselsløse måte", men dette utsatte bare den endelige proletariseringa.

I artikkelen "Bondereaksjon og bykapitalisme hånd i hånd mot arbeidsfolket", S og L 9/31 het det: "... rentetrellene synker i økende tempo ned til å bli lønnsarbeidere, eller iallfall strengt avhengige av lønnet arbeide. Landsbygden proletariseres".

101) Utviklinga for noen bruksstørrelser

Areal	1907	1929	1939
20 - 50	44 410	58 282	67 097
50 -100	21 494	24 780	27 686
100-200	11 829	11 441	11 932
over 200	5 132	4 087	4 134

Kilde: NOS X.40 Jordbrukstellingen i Norge 20. juni 1939, Oslo 1942, s. 25

Kapittel 3:

1) Bryn og Lange, 20. årh. 3/30. Se også Digernes, S og L 7/39, jfr. kap. 2, note 94.
2) Bryn og Lange, 20. årh. 3/30
3) En samlet innføring i disse begrepene finnes f.eks. i Mao Tse-Tung: Om motsigelsen, Oslo 1959.
4) Men stundom ble fellesinteressene uttrykt. Et godt eksempel er ei brosjyre om skogbruket fra 1936 - jfr. avsnittet om skogen i kapittel 6 om jordpolitikken.
5) Se Mao Tse-Tung, 1959
Lian, 1931, s. 12. Scheflo, DNA: LM 1933. Prot., s. 87
5a) K.M. Nordanger: Landsbygda og valget, Oslo 1930, s. 31
6) Henholdsvis: DNA, 1932, s. 30, Johan Ødegård: "Kampen og fremtiden", S og L 10/30 og Nordanger, 1930, s. 28
7) Håkon Meyer: "Klasse eller folk", 20. årh. 1/30
8) Sømme, 1933, s. 46-51
9) DNA, 1936 (2), s. 21 og Hornsrud, 1933, s. 14 og 11
10) Pantegjeld på fast eiendom 1926

Långiver	Mill. kr.	Prosent
Offentlige fond	57	2,3
Pensjonskassen	123	5,1
Hypotekbanken	395	16,2
Småbruk- og boligbanken	179	7,3
Kredittforeningen	52	2,1
Livsforsikringsselskaper	135	5,5
Sparebanker	550	22,6
Privatbanker	93	3,8
Offentlige stiftelser og fond	75	3,1
Privatpersoner	585	24,0
Andre	194	8,0
	2483	100,0

Undersøkelsen var laget av Gjeldskommisjonen. Sømme, 1933, s. 47-50
11) NSLF, 1931, s. 8
12) DNA, 1936 (2), s. 19
13) s.st.
14) Sømme, 1933, s. 43
15) Hornsrud, 1933, s. 17
16) Lian, 1931, s. 13
17) Jon Fjalestad: "Socialistisk bondepolitikk", 20. årh. 5/35
18) Lian, 1931, s. 13
19) Fjalestad, 20. årh. 5/35
20) DNA, 1932, s.31
21) Hornsrud, 1933, s. 26-7
22) Fjalestad, 20. årh. 5/35
23) Sømme, 1933, s. 170
24) Fylkesbrosjyrene 1936. På landsmøtet samme år foreslo Leksvik DNA at prinsipp-programmet skulle utdjupes slik: "Handelskapitalen utbytter også bøndene ved at de gjennom den private handel får lav pris for sine produkter i forhold til hvad forbrukerne betaler. Bankkapital og handelskapital er således i fellesskap blitt i stand til å høste utbyttet av bøndenes arbeid".

25) Lian, 1931, s. 17
26) Sømme, 1933, s. 83
27) Kriser och krispolitikk i Norden under mellankrigstiden, Uppsala 1974, s. 181
28) Sømme, 1933, s. 165: "et redskap koster 50 pct. mere enn før krigen, bonden får ikke stort mere for sine varer enn dengang. Og det synes han er urimelig,hvad det også er".
29) Forholdet mellom antall bruk og noen av de mest brukte redskaper og maskiner:

	1929	1939
Bruk i alt	298 360	328 181
Bruk over 5 dekar	208 540	214 378
Separatorer	...	124 643
Slåmaskiner (hest og traktor)	90 901	98 881
Radsåmaskiner for korn	27 012	30 847
Elektromotorer over 3 hk.	17 275	25 790
Potetopptakere	14 015	17 429

Kilde: Historisk statistikk, Oslo 1968, kombinerte utdrag av tabell 74 og tabell 96. Tabellen gir ikke et helt korrekt inntrykk av forholdet. En del av de større brukene har hatt f.eks. flere elektromotorer. Det vil si at antallet bruk med slike redskaper og maskiner er lavere enn tabellen synes å vise. Likevel må en kunne si at prisen på landbruksmaskiner var viktig for ganske mange brukere.
30) J.D., S og L 4/30
31) Kraftfôravgifta kom inn i DNAs jordbrukspolitikk som en del av kriseforliket med Bondepartiet. På offisielt partihold ble den forsvart med at den var lagt på toppforbruket av kraftfôr "for dermed å gjøre den industrimessige husdyrproduksjon mindre, og dermed åpne våre markedsmuligheter mere for husdyrproduksjon på det egentlige jordbruk, og de med norske fôrstoffer - utnyttet rasjonelt på passende bruk av kraftfôr". (Hans Ystgaard:Arbeiderpartiets jordbrukspolitikk. Trondheim 1935 (1), s. 8)

I DNA, 1936 (2), s. 26 het det videre: "Avgifta tjener tre formål: De penger som kommer inn blir brukt til å støtte under de forskjellige tiltak som er satt iverk til fremme av jordbruket. Avgifta skal videre tjene til å føre husdyrproduksjonen over til det rene jordbruket, og den skal etterhvert virke til å frigjøre oss fra den store import av utenlandsk kraftfôr vi til denne tid har hatt".

Lund, 1939, s. 7 hevdet derimot: "Et spørsmål som kraftfôravgifta f.eks. har vært svært omdiskutert. Norges bondelag har stridd for den. Og stort sett har den vel vært bra for de større jordbrukere. Men den har ikke svart til forventningene for dem heller. Og for de mindre jordbrukere har den beint fram vært til skade. Og Norsk bonde- og småbrukarlag har helt frå først av vært prinsipielt imot kraftfôravgifta". Det samme hevdet Åmlid, 20. årh. 4/30.
32) Sømme, 1933, s. 160
33) Ystgård, 1935 (1), s. 8
34) Hognestad, 1930, s. 17
35) Lian, 1931, s. 8-9
36) Hornsrud, 1933, s. 27

37) Berge Furre: Mjølk, bønder og tingmenn. Oslo, 1971 (1), s. 162
38) Ifølge Jordbrukstellinga i 1929 fantes halvparten av kornarealet på bruk med mellom 100 og 500 dekar jordbruksareal. Praktisk talt alle bruk på denne størrelsen og over dyrket korn. Men også atskillig mindre bruk gjorde det, f.eks. nesten 2/3 av dem mellom 20 og 36 dekar jordbruksareal. Men her utgjorde kornarealet en atskillig mindre del av det totale jordbruksarealet. Her dyrket en ikke først og fremst for salg, men for eget forbruk (Sømme, 1954, s. 58).
39) Hognestad, 1930, s. 21
40) "Melkesentralen som tvangsorganisasjon og melkefordyrer", usignert debattartikkel, S og L 8/33
41) Sømme, 1933, s. 14
42) a.a., s. 13
43) Se f.eks. Hognestad, 1930, s. 12: "Det eneste grunnlag for en større produksjon er et større forbruk".
44) Ole Colbjørnsen: "Arbeidsprogrammets økonomiske krav. Bemerkninger til programdebatten", 20. årh. 2/33
45) Fjalestad, 20. årh. 5/35
46) DNA, 1936 (2), s. 22
47) Jorunn Bjørgum: Venstre og kriseforliket. Oslo 1970, s. 23: "Partiet (Bp - min merknad) knyttet bøndenes krav til forholdet mellom industri- og jordbruksprodukter slik det hadde vært før første verdenskrig - selv om de mente at det også da hadde eksistert en skjevhet i jordbrukets disfavør. De ønsket en engros-prisindeks for sine produkter på høyde med den som gjaldt for ferdige industrivarer - begge sett i relasjon til 1913 - dvs. 1913-prisen satt til 100% for begge vareslag".
48) Hans Ystgård: Bondenæring og statstiltak, Oslo 1935 (2), s. 49
49) Høie, 1936 (2), s. 15
50) Ljøner, 20. årh. 10/38. Gleditsch, 1932, s. 43 argumenterte omvendt. Kamp for høyere lønninger ville bety større lønnsomhet på sikt fordi dette ville presse fram mer rasjonell drift med bruk av maskiner m.v. Dette ville nok ramme mindre skogeiere, men tjene næringa som sådan - og arbeiderne.
51) "Arbeiderne og prisstigningen på jordbruksvarene" og "Jordbrukets lønnsomhet", S og L 4/38
52) Lian, 1931, s. 17
53) Chr. Systad, AFL 1931
54) Josef Larsson, a.a., s. 290
55) Jens Teigen, a.a., s. 291
56) Jens Teigen, a.a., s. 291
57) Josef Larsson, a.a., s. 290
58) Karl Tømmerås, a.a., s. 285
59) DNA, 1936 (1)
60) Høie, 1936 (1), s. 24
61) Johan Nordstad: "Arbeiderbonden og arbeideren", S og L 7/33
62) Sømme, 1933, s. 78
63) En slik motsetning hadde møtt arbeiderbevegelsen fra dens første år. Både på den skandinaviske arbeiderkongressen i Gøteborg i 1886 og på landsmøtene til Arbeiderpartiet i 1887 og 1890 reiste byarbeidere spørsmålet: Hvordan kan vi verge oss mot konkurranse fra landarbeiderne om arbeidet? Forsamlingene tok ikke ensidig stilling for byarbeiderne. Alle resolusjonene svarte med utgangspunkt i klassens felles interesser at det fremste middelet var organisering av landarbeider-

foreninger. Det ble ikke anbefalt forbud mot innvandring til byene. (Se Kjell Dankertsen: Arbeiderpartiets syn på jordspørsmålet fram til 1902, mag.grad, statsvitenskap, Oslo 1963, maskinskrevet manus, UB, kap. II og kap. IV)

64) En gjennomlesning av forhandlingsprotokollene til AFLs sekretariat viser at slike saker var oppe til behandling på omlag hvert møte i de verste kriseåra. Se også S og L 13/38

65) Sverre G. Ljungblad: "Åpen eller lukket dør for Oslo?", S og L 8/35

66) NSLF: "Fagorganisasjonen, lønnsspørsmålene og skogsarbeidernes stilling under krisen og i fremtiden", S og L, 4/38

67) Arild Solberg: "De minste bruk skal også i hevd og gi livberging og lønnsomhet", S og L 9/36

68) Høie, 1936 (1), s. 20,
Høie, 1936 (2), s. 18 og Fjalestad, 20. årh. 5/35

69) I Arbeiderbladet nr. 23/1930 refereres en slik sak fra Oppegård kommune hvor Høyre-ordføreren hadde engasjert en velstående gardbruker til kjøring og forbigått arbeidsløse småbrukere og arbeidere som hadde leid seg hest og redskap i håp om å få denne kjøringa. Bladet kommenterte: "Det er ingen mening i at småbrukere og arbeidsfolk skal bli tvungne til å gå ledige, mens velsituerte folk, som kan klare sig uten dette ekstraordinære arbeide, setter sine hester inn i trafikken og leier unggutter, som de betaler med kost og losji til å kjøre".

70) Hognestad, 1930, s. 22

71) Johan Nordstad: "Rydd stenene bort", S og L 2/35

72) Haug, S og L 14/38

73) Lian, 1931, s. 4

74) Lund, 1939, s. 8

75) Åmlid, 20. årh. 3/33

76) Høie, 1936(1), s. 24

77) Lund, 1939, s. 6

78) s.st.

79) Kulien, DNA: LM 1933. Prot., s. 65. For en framstilling av Bondepartiets samfunnsforståelse, se Furre, 1971 (1), s. 153-180

80) Kriser och krispolitikk, 1974, s. 181

81) Høie, 1936 (1), s. 24. Ut fra Høies tall blir det klart at det vanlige synspunktet, som f.eks. Sømme, 1933, s. 28 uttrykte, ikke holdt stikk: "Hverken småbruk eller boligbruk rammes synderlig av det store prisfall på jordbruksvarer på verdensmarkedet, fordi de bare selger en liten del av sin produksjon." Kåre Brendhagen hevdet i "Byen, samfundet og landarbeiderne", S og L 8/38 en felles interesse for alle landarbeidere mot "byene" som sådan. Fordi kapitalistene bare veltet lønnsøkinger over på prisene, måtte økte landarbeiderlønninger gå ut over de bedre betalte byarbeidere, mente han. Tanken vant imidlertid ikke gehør i debatten i fagbladet.

82) Hognestad, 1930, s. 22

83) Hornsrud, 1933, s. 14

84) "Marx og Engels om bønder og arbeidere som forbundsfeller", usignert artikkel i 20. årh. 8/35

85) Førsund, 20. årh. 5/33

86) Hornsrud, 1933, s. 18

87) Kr. Berg: Fiskernes interesser ved stortingsvalget, Oslo 1933, s. 17-8, pekte på at dette var tilfelle for fiskerne. Kildematerialet inneholder ikke utsagn om dette fra folk i partiet

om bøndene. Men det ble bemerket av en som ikke hørte til arbeiderbevegelsen: I 20. årh. nr. 8-9/1934 skreiv pseudonymet Ole Gabriel om "Kampen om bonden": "... bonden er liten konge på sin gård. Selv om han kun eier en mindre del av denne har han dog et rike over hvilket han umiddelbart hersker. Den långivende kapitalist er oftest langt borte. Dette gir ham en viss herreføllelse". Ang. "Ole Gabriel", se kapittel 6 jordpolitikk.

88) Sømme,1933, s. 14
89) Karl Marx: Verker i utvalg, bd. 3, Oslo 1970, s. 235-6
90) Synspunktet referes (men tillegges her Engels) i "Marx og Engels...", 20. årh. 8/35.
Jfr. også synspunktene på landarbeidernes situasjon i kapittel 2, bl.a. note3
91) Dankertsen, 1963, kap. IV
92) Halvard M. Lange: Fagbevegelse og politikk, Oslo 1935, s. 29 i AOF, 1936: "For arbeiderne i industrier som produserer utelukkende for hjemmemarkedet og som der er utsatt for skarp konkurranse fra andre land, er det f.eks. en sterk fristelse til å gå sammen med arbeidsgiverne om å kreve tollvern, uansett hvordan tollen virker fordyrende og ikke bare for andre grupper av arbeidere, men også for andre lag av det arbeidende folk: funksjonærer, bønder og fiskere".
93) Oddvar Bjørklund: Marcus Thrane - sosialistleder i et u-land, Oslo 1970, s. 146
94) Sverre Kjeldstadli: Rjukan - et moderne eventyr, Oslo 1943, s. 102-5, 126-32 og 171-9
95) Høie, 1936 (2), s. 27
96) Per Albin Hansson: "Folk och klass", 20. årh. 1/30
97) "Marx og Engels ...", 20. årh. 8/35
98) Solberg, S og L, nr. 38
99) Høie, 1936 (1), s. 12. Han nevnte her flere årsaker til dette i) spredt bosetting og isolert arbeidssituasjon, ii) lang veg til å treffe folk, gå på møter, iii) hard arbeidsdag, iv) husdyr som alltid må skjøttes og v) dårlig skoleopplæring.
100) Lange, 20. årh. 9/32
101) Bryn, 20. årh. 6/34
102) Fostervold, DNA: LM 1933, Prot. s. 67-8
103) Nordstad, S og L 7/33
104) Hans Fredrik Dahl: Fra klassekamp til nasjonal samling, Oslo 1969, bl.a. s. 92-5
105) Hognestad, 1930, s. 1
106) Olaf Solumsmoen: "Vår presse og valget", 20. årh. 9/36
Olav Larssen: "Efter valget", 20. årh. 9/36
107) Johanne Åmlid: "Arbeidsledigheten og jorden", 20. årh. 1/30
108) Hansson, 20. årh. 1/30
109) Brev fra NSLF til Samarbeidskomiteen AFL - DNA 9/1-34, LOs arkiv
110) Håkon Meyer: "Efter valgene", 20. årh. 9/30
111) Lange, 20. årh. 9/32
112) Bryn, 20. årh. 6/34
113) Scheflo, DNA: LM 1933. Prot. s. 48
114) Nordanger, a.a., s. 87. Også Torp var inne på dette. Det som hadde gitt BK noe å stå på, var DNAs program, sa han, og så fortsetter protokollen, s. 56, "men dernæst manglende aktiviteter innenfor partiets rekker. (Tilrop: Det er riktig!)"

115) Bosse, 20. årh. 10/34, klagde over at "det finnes ikke i partiets arbeide eller dets publikasjoner antydning til en samlet plan som selvsagt er helt nødvendig for at hele denne klasse kan heves op til den sociologiske rang den rettelig tilkommer".
Vel et halvt år etter hevdet Fjalestad at parolen om kriseutvalg, som hadde vært 33-landsmøtets svar på BK, ikke hadde skapt aktivitet i lokallaga. 20. årh. 5/35.
På landsmøtet i 1936 framførte særlig Hedmarksrepresentantene kritikk om at DNA ikke hadde ført en politikk som hjalp småkårsfolket i bygdene. (DNA: LM 1936. Prot. jfr. kap. 7 om forholdet til Bp.)
På 1939-landsmøtet fulgte på nytt Hedemarks-representantene opp sitt angrep. Hestnes sa f.eks. at en kunne spørre seg om det var "arbeiderklassens eller godseiernes interesser som skulle varetas" ut fra partiets linje i jordspørsmålet. (DNA: LM 1939. Prot. s. 67)
116) Førsund, 20. årh. 5/33
117) Bosse, 20. årh. 10/34
118) Bryn, 20. årh. 6/34. Dahl, 1969, s. 72-6 og 79-80 viser hvordan bl.a. nasjonalsangen og det norske flagget fikk innpass som symboler i arbeiderbevegelsen
119) Lange, 20. årh. 9/32
120) Larsson, DNA: LM 1930. Prot. s. 68
121) Åmlid, 20. årh. 3/33

Kapittel 4:

1) Jussi Turtola: Teorin om socialdemokratins tre utvecklingsfaser, stensil, skiller mellom tre organisatoriske nivåer: elite, kadre (medlemmer) og tilhengere(velgere). I den første revolusjonære fasen mener han at det ikke var noe skille mellom medlemmer og tilhengere, "alle arbetare med klassmedvetande är medlemmar i rörelsen" (s. 6). Den andre fasen, reformismen, "medför också uppkomstem av en tredje nivå inom arbetarrörelsen: avhängerna. En del av tidigare kadrar ändras till trogna väljare. Samtidigt gör den ensidiga parlamentariska taktiken allt nödvändigare att öka partiets väljarunderlag och detta leder til att uppmärksamheten riktas utöver arbetararistokratin och t.o.m. utöver den egentliga arbetarklassen" (s. 12). Turtolas synspunkter har ambisjoner om forklaring på et høyt abstraksjonsnivå. Og hans fasedeling er utviklet fra finsk arbeiderbevegelse. Men hanspoengtering av at skillet medlemmer - tilhengere er knyttet til reformisme og parlamentarisme synes også gyldig for norske forhold.
2) Antonio Gramsci: The Southern Question i The Modern Prince & other writings, New York, 1970, s. 29-51
3) Rune Slagstad: "Partiet som problem", Kontrast 41, 5-6/73. Dis Distinksjonen mellom alliense og blokk står i gjeld til synspunkter som utvikles i denne artikkelen.
4) Koht skreiv i Arbeiderbladet 26/8-1929 om medlemmer i partiet: "Somme har endå ikkje greidd å frigjøre seg ifrå overklassesyne i målsaka, og som kjem inn i partiet med målmannstanken som dei endå ikkje har evna å bøygje inn under sosialistisk samfundstenkning, dei kjem f.eks. og vil by arbeidarane eit landsmål fullt av antikverte serformer". Sitatet er referert etter Ernst Håkon Jahr: "DNA og samnorskpolitikken", Kontrast 58,

1/76 hvor han kommenterer saka slik: "Ein av dei målmenn som nettopp var kommen til arbeidarpartiet var professor Torleiv Hannås. Han hadde alltid vori blant dei konservative målfolka og hadde vori motkandidaten til Koht til formannsvervet i Norigs Maallag i 1921. Da han meldte seg inn i DNA, skapte det ein omfattande debatt, og det var det Koht viste til i sitatet ovafor. Professor Hannås gikk nemlig straks i gang med å fortelje partiet hva det skulle meine om nasjonale spørsmål, og som målmann var han tilhengjar av det Koht kalte "antikverte serformer"".

5) Sitert etter Meyer, 20. årh. 1/30
6) Ingvald Jaklin: "Klasse eller folk?", 20. årh. 3/30. Det er ikke klart om Jaklin med "proletariatet" mente at bare arbeidere skulle være medlemmer. Han kom sjøl fra fisker- og småbrukermiljø, og han skreiv om "proletariatet i by og bygd". To nummer tidligere har Meyer definert proletariatet slik at det også omfattet fiskerne.
7) Torp, DNA: LM 1930. Prot. s. 7
8) Gerhardsen, a.a., s. 59
9) Meyer, 20. årh. 1/30
10) Bryn og Lange, 20. årh. 3/30
11) Vik, DNA: LM 1930. Prot. s. 60
12) Moe, a.a., s. 57
13) Brandeggen, a.a., s. 63
14) Bryn og Lange, 20. årh. 3/30
15) Meyer, 20. årh. 1/30
16) Bryn og Lange, 20. årh. 3/30
17) Vraa, DNA: LM 1930. Prot. s. 60
18) Buen, a.a., s. 66
19) Meyer, 20. årh. 1/30
20) Bull, DNA: LM 1930. Prot. s. 43
21) Meyer, 20. årh. 1/30
22) Bryn og Lange, 20. årh. 3/30
23) Hansson, 20. årh. 1/30
24) Meyer, 20. årh. 1/30
25) Bryn og Lange, 20. årh. 3/30
26) Meyer, 20. årh. 1/30
27) Bryn og Lange, 20. årh. 3/30
28) Buen, DNA: LM 1930. Prot. s. 67
29) Meyer, 20. årh. 9/30, 4/31, 10/32
Lange, 20. årh. 9/32. Colbjørnsen, 20. årh. 2/33
30) Lange, 20. årh. 9/32
31) Meyer, 20. årh. 9/30
32) Meyer, 20. årh. 4/31. Lange, 20. årh. 9/32
33) Meyer, a.a.
34) Meyer, 20. årh. 10/32
35) Meyer, 20. årh. 4/31
36) Colbjørnsen, 20. årh. 2/33
37) Colbjørnsen, DNA: LM 1933. Prot. s. 76
38) Se Jorunn Bjørgum: DNA og fascismen, stensil lagt fram på inst. seminar Historisk institutt høsten 1976, s. 18-19
39) a.a., s. 16. Ljungblad, S og L 4/31 skreiv at det da fantes foreninger i Kirkenes, Folldalen, Fluberg, Søndre Land, Hoff, Elverum og Trysil. - "Og vi må være forberedt på at disse glimt av tilslutning til fascismen vil fordoble fascistenes agitasjon på landsbygden".
40) Bjørgum, 1976, s. 16

41) Meyer, 20. årh. 4/31
42) For det første standpunktet, se f.eks. Berge Furre: Norsk historie 1905-1940, Oslo 1971 (2), s. 247 og 274. For det andre, Bjørgum, 1976.
43) Tranmæl, DNA: LM 1933. Prot. s. 37
44) Lange, 20. årh. 9/32
45) Førsund, 20. årh. 5/33
46) Bosse, 20. årh. 10/34
47) Jensen, 20. årh. 8-9/34
48) Førsund, 20. årh. 5/33
49) Fjalestad, 20. årh. 5/35
50) Hornsrud, 1934, s. 2. Synspunktet er konsistent i forhold til den analysen vi gjorde av Hornsrud, 1933 i kapittel 1. Den logiske konsekvensen av en linje som tar sikte på å drive kapitalen ut av produksjonen, er å se småprodusenten som en avantgarde. Moe, 1975, s. 68-69, analyserer hva Hornsrud la i begrepet "arbeiderstat" og konkluderer med at det var en "forening mellom de tidligere mer enkle og umiddelbare samfunnsforhold når kapitalen ennå var ukjent og et mer menneskelig, forsonende samfunn hvor fellesinteressene råder".
51) "Efter valget", redaksjonell artikkel S og L 10/34
52) DNA: 1936 (2), s. 5 og 29
53) Sitert etter Hans Amundsen: "Den politiske situasjon", 20. årh. 3/37
54) DNA: Arbeid og trygge kår for alle, 1936 (5), s. 34-5
55) Ystgård, 1935 (1), s. 19
56) Torp, DNA: LM 1936. Prot. s. 177
57) Torp, a.a., s. 23
58) Tranmæl, a.a., s. 38
59) a.a., s. 175
60) Fladeby, a.a., s. 176
61) Tranmæl, a.a., s. 30
62) Lie, a.a., s. 84
63) Clausen, a.a., s. 83
64) Eriksen, a.a., s. 83
65) Tranmæl, a.a., s. 83

Noter til ekskursen:

66) Dahl skriver om Mot Dag: "Their paper interpreted Labour's ability to absorb new groups as a Norwegian counterpart to the formation of popular fronts in France and Spain" ("Behind the Fronts: Norway" i The Journal of Contemporary History, Vol V, Number 3, 1970). Dahl går tildels god for synspunktet sjøl i Norge mellom krigene, Oslo 1971, s. 111: "De grupper som i andre land dannet folkefront, samlet seg hos oss i stor utstrekning innenfor Arbeiderpartiet som etterhvert fikk rommelige sosiale og politiske rammer". Keul utarbeider synspunktet nærmere. I "Folkefrontpolitikk", Kontrast 41, 5-6/73 skriver han om likhetene både med omsyn til sosialt grunnlag - industriarbeidere, sjølsysselsatte i primærnæringene og de "moderne" mellomlagene, særlig funksjonærene, med omsyn til politikken at "partiets folkefront-karakter gjorde at det var godt eigna til ei slik oppgave, nemleg å stille opp eit minimumsprogram som tok vare på dei defensive interessene til dei arbeidande klassene" og endelig når det gjelder formene for politisk praksis peker han på den parlamentariske oppslutninga.

67) Ang. folkefrontene, se:
Georgi Dimitrov: Om enhetsfrontens og folkefrontens problemer, 1935, ny utgave Oslo 1970
Franz Borkenau: World Communism, 1939, ny utgave Michigan 1962
Wolfgang Abendroth: Utopi och verklighet. Den europeiska arbetarrörelsens sociale historia, Stockholm 1968
Nicos Poulantzas: Fascism och diktatur, Stockholm 1973
Feiwel Kupferberg: "Fronten mot fascismen", Ord & Bild, 1-2/72
68) Resolusjonen fra den sjuende kongressen, her sitert etter Kupferberg, O & B, 1-2/72
69) a.a. Se også Poulantzas, 1973, s. 94-5
70) Dimitrov, s. 35-6 og s. 44
71) Borkenau, s. 394
72) Sitert etter DNA: LM 1936. Prot. s. 139
73) Jan Bjarne Bøe: "Den proletære enhetsfronten", Kontrast 43, 8/73
73) Friis, DNA: LM 1936. Prot. s. 67
74) Tranmæl, a.a., s. 139
75) Skjaanes, a.a., s. 138
76) Dahl, a.a., s. 134
77) Meyer, a.a., s. 136
78) Øisang, a.a., s. 137
79) Jacob Friis: "Vår stilling til de nasjonale symboler", 20. årh. 7/36
80) Åke Ording: "Krisepolitikken og veien til sosialismen", 20. årh. 9/37
81) Abendroth, s. 136-7
82) Colbjørnsen, 20. årh. 1/33
83) Dimitrov, s. 104
84) Ang. folkefronten i Chile, se Brun, Hersh og Lohman (red.): Erfaringen fra Chile, København 1974, s. 188-9, og Hareide (red.) Chile, Oslo 1973, s. 15
85) Dahl, 1969
86) Trond Hegna: "Arbeiderpartiet og folkestyret", 20. årh. 6/37
87) Friis, 20. årh. 7/36

Kapittel 5:

1) Foruten de vanlig oversiktsverkene, kan nevnes:
- Bjørgum, Bogefeldt og Kalela: "Krisen og arbeiderbevegelsen" i Kriser och krispolitikk, Uppsala 1974,
- Edvard Bull: "Fra bøndenes og husmennenes samfunn til den organiserte kapitalisme" i Makt og Motiv. Festskrift til Jens Arup Seip, Oslo 1975,
- Dahl, Oslo 1969
- Keul og Kjeldstadli: "Det norske Arbeiderparti - fra folkelig bevegelse til herskerapparat", Kontrast 36, 6/7-72
- Jens Arup Seip: Fra embetsmannsstat til ettpartistat, Oslo 1974
2) Finn B. Førsund: Det norske Arbeiderparti 1930-1933. Krisepolitikken og vegen til sosialismen, utrykt hovedoppgave i historie, Bergen 1975
3) For en diskusjon av innholdet i Fagopposisjonen og Tranmælretninga, se:
- Jorunn Bjørgum: "Fagopposisjonen av 1911", TFAH 1/76
- Odd-Bjørn Fure: Ideologiske hovedtendenser i norsk, svensk og tysk arbeiderbevegelse, stensil, Bergen 1971

- Odd-Bjørn Fure:"Parlamentarisk eller revolusjonær strategi", Kontrast 39, 3/73
- Kjeldstadli og Slagstad: "Streik. Fagbevegelse. Arbeiderråd". Kontrast 32, 2/72

4) Fure,Kontrast 39/73
5) Økonomisme som samfunnsforståelse er noe annet enn økonomisme som politisk linje. Med det siste menes en holdning om at en utelukkende skal stille økonomiske, gjerne begrenste fagforeningspregete krav og ikke søke å politisere kamper, stille politiske krav.
6) Til Tranmæl-retninga hørte bl.a. disse deltakerne i debatten: Edvard Bull, Knut Brandeggen, Einar Gerhardsen, Ingvald Jaklin, Per Lie, Trygve Lie, Håkon Meyer, Finn Moe, Martin Tranmæl, Oscar Torp, Arnfinn Vik. Sosialdemokratene talte bl.a.: Dag Bryn, Anders Buen, Kaare Fostervold, Halvard M. Lange, Magnus Nilssen, Olav Oksvik, Torgeir Vraa
7) Håkon Meyer: "Omkring "folkeflertallet"", 20. årh. 5/30
8) Nilssen, DNA: LM 1930. Prot. s. 48
9) Lie, a.a., s. 65
10) Dahl, 1969, s. 35
11) Jfr. Tranmæl på landsmøtet i 1933: "Det har aldri værttvil om at det må stå et reelt flertall bak en revolusjon hos oss". Og Finn Moe: "... ikke gjennemfører en revolusjon uten at vi har folkets store masse bak oss". (DNA: LM 1933. Prot. s. 37 og 52). En kan spørre hvorvidt utsagn tre år seinere kan brukes som belegg for standpunktet i 1930. De indikerer iallfall at vår tolking er holdbar.
12) Lie, DNA: LM 1930. Prot. s. 50. Olav Larssen sier i Sti gjennom ulendt terreng, Oslo 1969, s. 173 at Lie tilhørte mindretallet fordi han ville unngå en opprivende strid om spørsmålet i partiet. Men i sak var han enig med flertallet
13) Meyer, 20. årh. 5/30
14) Bull, DNA: LM 1930. Prot. s. 45
15) Moe, DNA: LM 1933. Prot. s. 52
16) Torp, DNA: LM 1930. Prot. s. 65-6
17) "Partiet", lederartikkel i Arbeiderbladet 1/30
18) Nilssen, DNA: LM 1930. Prot. s. 48
19) Meyer, 20. årh. 5/30
20) Med omsyn til kravet om flertall før revolusjonen skriver Luxemburg: "Revolusjonens virkelige dialektikk stiller imidlertid denne parlamentariske muldvarpvisdom på hodet: ikke gjennom flertall frem til en revolusjonær taktikk, men gjennom en revolusjonær taktikk frem til flertallet, slik er utviklingen. Bare et parti som er i stand til å lede, d.v.s. til å drive fremover, vinner under stormen sine tilhengere". (Fra Den russiske revolusjon,sitert etter Jeg er, jeg var, jeg blir, Oslo 1969, s. 122)
21) Se f.eks. Berge Furre: Norsk historie 1905 - 1940, Oslo 1971 (2), s. 20, Dahl, 1969, s. 51-2, Larssen, 1969, s. 172, Einhart Lorenz: Arbeiderbevegelsens historie 1789 - 1930, Oslo 1972, s. 183 og Ivar Arne Roset: Det norske Arbeiderparti og Hornsruds regjeringsdannelse i 1928, Oslo, 1962, s. 103
22) Dahl, 1969, s. 51, Lorenz, 1972, s. 186, Roset, s. 104
23) Dahl, 1969, s. 52
24) Bull, DNA: LM 1930. Prot. s. 46
25) Larsson, a.a., s. 68
26) Se f.eks. Lorenz: Arbeiderbevegelsens historie 1930 - 1973, Oslo, 1974, s. 14-9 som behandler 1933 under tittelen

"Reformismen programfestes" og Hans Fredrik Dahl: "Fra nød til sejr", Kontrast 2/67
27) s.st.
28) DNA: LM 1933. Prot. s. 16-21
29) Et utsagn som "i en kapitalistisk stat vil statskapitalismen bli utnyttet til fordel for borgerskapet" (pkt. I.6) motsier at programmet utvetydig innebar at "den borgerlige stats maktorganer ble funnet hensiktsmessige som et organ for en omdanning av samfunnet i sosialistisk retning" (Dahl).
30) Jfr. note 11
31) Torp, DNA: LM 1933. Prot. s. 54-5
32) Bryn, 20. årh. 6/34
33) Se f.eks. 20. årh. 7/35 hvor en tale av Nygaardsvold på et nordisk stevne ble trykt under tittelen "Demokratiet".
34) DNA: LM 1936. Dagsorden, s. 6
35) Hegna, 20. årh. 6/37
36) Lange, 1935, s. 31
37) a.a., s. 30
38) "Forbered valgkampen!" S og L 5/36
39) Colbjørnsen, DNA: LM 1936. Prot. s. 50
40) Lie, a.a., s. 61
41) Tranmæl, a.a., s. 100
42) Lange, 1935, s. 29
43) Ousland, 20. årh. 9/39
44) "1. mai 1937", 20. årh. 5/37
45) Ystgaard, 1935 (1), s. 16
46) Finn Moe: "Statskapitalisme og socialisme", 20. årh. 1/33
47) Bjørgum, TFAH, 1/76 hevder at Fagopposisjonen i sin tid brukte "begrepet staten nærmest synonymt med det parlamentariske systemet eller stortinget". Dessuten hadde sjølsagt militærvesenet arbeiderbevegelsens bevåkenhet. De var mindre opptatt av administrasjonen sentralt og lokalt. Og når staten ble snevret inn til Storting og regjering, var det kanskje ikke så rart at flertallsposisjon i parlamentet ble sett som arbeiderklassens makt over staten. En forklaring ligger i at sentraladministrasjonen ikke var svært stor, sjøl om den ekspanderte på 30-tallet. Betydninga av departement og direktorat som egne politiske tyngdepunkt er først blitt åpenbar etter 2. verdenskrig. For 30-tallet er Colbjørnsens forslag i 1936 det eneste i materialet som berører spørsmålet.
48) Keul og Kjeldstadli, Kontrast 36
49) Bryn, 20. årh. 6/34
50) Lian, 1931, s. 30
51) Birger Røtnes, DNA: LM 1939. Prot. s. 24
52) Trygve Bratteli: "Partiorganisasjonens rolle", 20. årh. 5/39
53) Hindahl, 20. årh. 5/38
54) "Efter valget", S og L 10/34
55) Moe, 1975, s. 54
56) Ystgaard, 1935(1), s. 19 og s. 4
57) Hans Ystgaard: "Levevilkårene i byer og bygder må bringes i likevekt", S og L 1/38
58) Se Jorunn Bjørgum, 1976, s. 13
59) Førsund, 1975, s. 30
60) Colbjørnsen, 20. årh. 1/33
61) DNA, 1936 (2), s. 4
62) Bull, DNA: LM 1930. Prot. s. 45
63) DNA, 1936 (1)

64) s.st.
65) Hognestad, 1930, s. 22
66) Alfred Madsen: Programskrift for den norske fagopposition, Trondhjem 1916, s. 14
67) Øisang, 1933, s. 25
68) Ousland, 1933, s. 4
69) DNA: Krisespørsmålene, Oslo 1935 (1), s. 1
70) Se S og L 8/33 - jfr. kapittel 2
71) Sømme, 1933, s. 101
72) Furre, 1971 (1), s. 177
73) DNA, 1936 (2), s. 5
74) Hognestad, 1930, s. 22-3
75) DNA, 1935 (1), s. 1
76) DNA: LM 1939. Prot. s. 58. Delegaten, Magnhild Juel Hansen fra Porsgrunn, grunnga det med at "Vi vet at fiskerne og skogsarbeiderne har fått sin organisasjon, og skal vi nå fram, må vi også ha bonden med".
77) DNA: LM 1939. Sakliste, s. 21
78) Foreslått av Eirik Gunheim, Vest-Agder. DNA: LM 1939. Prot. s. 59
79) Borgan, DNA: LM 1933. Prot. s. 59
80) Gerhardsen, DNA: LM 1939. Prot. s. 90
81) Furre, 1971 (2), s. 270
82) Ousland, 1933, s. 4
83) Sitert etter Furre, 1971 (2), s. 272
84) Bjørgum, TFAH, 1/76
85) Lange, 1935
86) a.a., s. 29
87) Hindahl, 20. årh. 5/38
88) Lange, 1935, s. 36
89) DNA: Beretning 1937, Oslo 1938, s. 37-9
90) Joh. Medby: "Småbrukerspørsmålet i Norge", S og L 6/37
91) Ousland, 20. årh. 9/39
92) Lange, 1935, s. 31
93) a.a., s.37
94) "Streikevåpenet som kampmiddel i jordbruket", redaksjonell artikkel, S og L 3/37
95) Lange, 1935, s. 34
96) Hindahl, 20. årh. 5/38
97) Ødegård, 20. årh. 5/37
98) Lange, 1935, s. 37
99) "Frem for faglig reisning blandt landarbeidere og tjenestefolk", S og L 3/36
100) Ording, 20. årh. 9/37
101) DNA: Beretning 1937, s. 39
102) a.a., s. 38
103) s.st.
104) Martin Tranmæl: "Fagorganisasjonen", S og L 10/37
105) "Minstelønnslovgivning gjør ikke fagorganisasjonen overflødig", usignert artikkel, S og L 10/36
106) Ousland, 1933, s. 20
105) Høie, 1936 (1), s. 11
106) Høie, 1936 (2), s. 17
107) Alfred Ljøner: "Tanker om tiden og problemene", S og L 2/34
108) "Bedre sagt enn usagt", lederartikkel, S og L 7/39
109) Ystgaard, referert i Arbeiderbladet 12/9-35, her sitert etter Førsund, 1975, s. 10, note 37
110) "Bedre sagt...", S og L 7/39

111) Hindahl, 20. årh. 5/38
112) Se S og L 13/38 og 1/39
113) Meisdalshagen, S og L 16/39
114) Steinar Stjernø: "Staten - folkestyre eller kapitalmakt", Kontrast 14, 3/69
115) Furre, 1971 (1), s. 126
116) Lange, 1935, s. 34. Han nevner trustlovkomitéen, komitéen for nye arbeidstiltak og en komité til å se på sosiallovgivninga som de viktigste eksemplene
117) DNA: Beretning 1937, s. 39
118) Sømme, 1933, s. 179
119) DNA: LM 1933. Prot. s. 25
120) Sømme, 1933, s. 179
121) H. Egeberg: Håndbok for Norges Bonde- og Småbrukerlags tillitsmenn, Oslo 1936, s. 55
122) Brev fra Samarbeidskomiteen til Ystgaard, 10/11-36, LOs arkiv
123) S og L, 3/35
124) Årsmøte i Skandinavisk sekretariat, romjula 1935. NSLFs hovedstyre gjentok kravet på møte 17-18/4-1936. Se S og L 1 og 4/36
125) Komiteen ble nedsatt på henvendelse fra NSLFs hovedstyre til Samarbeidskomiteen i brev av 5/5-1936. Komitéinnstillinga ble sendt Samarbeidskomitéen 23/1-37. En departemental komité til å utrede landarbeidernes arbeids- og lønnsforhold, kom i 1938. Alle opplysninger: LOs arkiv
126) Ødegård, 20. årh. 5/37
127) s.st.
128) Nils Elvander: Intressorganisationerna i dagens Sverige, Lund, 1969
129) Ødegård, 20. årh. 5/37
130) Bo Gustafsson med medvirkning av Erkki Pihkala og Kåre D. Tønnesson: "Perspektiv på den offentliga sektorn under 1930-talet" i Kriser och krispolitik ... 1974, s. 106 og 107
131) Furre, 1971 (1), s. 260
132) Gustafsson, 1974, s. 109 nærmer seg det tautologiske når han viser til Hovedavtalen i Norge i 1935 som eksempel på at statens økte makt viser seg ved at organisasjonene gjennomfører saker staten ellers ville ha gjennomført. Eksempelet kan like gjerne nyttes som tegn på organisasjonenes styrke. De gjennomførte saker på egen hand uten at staten fikk et ord med i laget
133) a.a., s. 108
134) Høie, 1936 (1), s. 14
135) a.a., s. 13
136) a.a., s. 23
137) a.a., s. 24
138) Egeberg, 1936, s. 57-8
139) Gunnar Braathen. DNA: LM 1933. Prot. s. 61

Kapittel 6:

1) Ivar Østerlie bestemmer jordspørsmålet gjennom dets karakter av interessekonflikt og motsetningsforhold:
"Jordspørsmålet var en strid mellom ulike samfunnsgrupper på bygdene. Jordleierne ønsket å eie jorda de brukte. Jordløse ønsket å skaffe seg jord. Dette måtte enten skje ved at de skaffet seg jord til nybrott eller ved at det ble tatt dyrket

jord fra bøndene. Bøndene derimot, ville forsvare eiendomsretten. Dessuten ville de sikre at jorda ga utbytte. Dette krevde arbeidskraft. Jordleiernes, de jordløses og bøndenes interesser kunne vanskelig forenes." (Eiendomsrett og sosialpolitikk. Jordspørsmålet i norsk politikk i 1920-åra. Hovedoppgave, historie, Trondheim 1972, s. 6-7)

2) Se f.eks. Hornsrud, 1933
3) a.a., s. 16
4) Aasmund Kulien: "Kan vårt jordbruk bli lønnsomt?", 20. årh. 6/32. Kulien var bonde og landsstyremedlem fra 1930-1936, fra Vest-Agder.
5) Sverre G. Ljungblad: "Jordbruk og socialisme", 20. årh. 6/33
6) Åmlid, 20. årh. 4/33
7) Bosse. DNA: LM 1933. Prot. s. 58
8) Tranmæl. DNA: LM 1936. Prot. s. 34
9) Ole Colbjørnsen: "Arbeidsprogrammet og arbeidsreisningen", 20. årh. 5/36
10) DNA, 1936 (2), s. 28-9
11) Moe, 1975, s. 29 skriver: "Programmet ... er et kompromiss mellom en privateievennlig småbondeholdning og den mer tradisjonelle kollektivistiske innstilling. Det er fortsatt den tradisjonelle linje som dominerer med sterk tro på offentlig ekspropriasjon og offentlig drift".
Dankertsen, 1963, s. 171, tar enda hardere i: Det er "... tvilsomt om en ut fra programmets ordlyd kan dra slutninger i retning av at Arbeiderpartiet med dette jordprogram i prinsippet anerkjente privat eiendomsrett".
12) DNA: Beretning 1930, s. 68
13) Uttalelse. Vedtatt av Hedmark fylkes Arbeiderpartis konferance av ordførere og herredspartiformenn 10/1-31, LOs arkiv
14) NSLF, 1931, s. 15
15) s.st.
16) Høie, 1936 (1), s. 18
17) Brev fra NSLF til Samarbeidskomitéen DNA/AFL 23/11-33, LOs arkiv
18) Hornsrud, 1933, s. 17
19) DNA, 1932, s. 34
20) NSLF, 1931, s. 15
21) DNA, 1932, s. 34
22) NSLF, 1931, s. 17
24) a.a., s. 15
25) s.st.
26) Høie, 1936 (1), s. 18
27) NSLF, 1931, s. 15
28) a.a., s. 9
29) DNA, 1932, s. 34 og 32
30) Lian, 1931, s. 29
31) Kjonerud. DNA: LM 1939. Prot. s. 72
32) Torstein Bringa: "Jordloven i praksis", 20. årh. 3/30
33) Arbeidernes Leksikon, bd. I, Oslo 1932, sp. 391
34) Distinksjonen mellom bruks- og eiendomsrett var gammel i partiet. Dankertsen, 1963, kap. IV, pkt. B, hevder at jordbruksposten vedtatt på landsmøtet 1895 satte et slikt skille. Moe, 1975, s. 11, foreslår i stedet to arter av eiendomsbegrep, et som gir individuell og helt uinnskrenket disposisjonsrett, og et som har et relativisert og historisert innhold, dvs. at "eiendomsretten er et sett med rettigheter og forpliktelser som varierer med tid og sted" og som kunne bety slikt som å sitte

trygt på bruket, å få utkomme av eget arbeid, å overlate bruket til eldste sønn. Dette dekker da omlag begrepet om arvefeste.

35) Johanne Åmlid: "Jordloven", 20. årh. 9/30
36) Hornsrud, 1934, s. 7, foreslo at jordlova skulle hjemle muligheten for valg mellom arvefeste og kjøp av eiendom. Standpunktet var imidlertid ikke programfestet i partiet på 30-tallet.
37) Åmlid var f.eks. sterkt for enkeltmannsdrift, men også for arvefeste. Argumentasjonen hennes er imidlertid lik den som hevder privat eiendomsrett.
38) Kulien, 20. årh. 6/33
39) Åmlid, 20. årh. 2/30
40) Bosse, 20. årh. 10/34
41) Jørgen Dahl: "Norsk jordbrukspolitikk og arbeidsreisning", 20.årh. 5/34
42) Åmlid, 20. årh. 4/33
43) Førsund, 20. årh. 5/33
44) Meyer, 20. årh. 1/30
45) DNA, 1936 (5), s. 2
46) DNA, 1936 (2), s.
47) Åmlid, 20. årh. 4/33
48) Bosse, 20. årh. 10/34
49) Åmlid, 20. årh. 3/33
50) Bosse, 20. årh. 10/34
51) Åmlid, 20. årh. 4/33
52) Ystgård, 1935 (1), s. 19
53) Harald Langhelle: "Fabrikkreisning eller bureisning", 20. årh. 3/33
54) Hornsrud, 1933, s. 16
55) DNA, 1936 (1), s. 29
56) "Ole Gabriel": "Kampen om den norske bonden", 20. årh. 8-9/34. Det har ikke lykkes å bringe vedkommendes identitet på det rene. Redaksjonen opplyste på forespørsel fra leserne at han hadde en stilling som gjorde det vanskelig for ham å tre fram, men at han "hadde hatt god anledning til å følge både utviklingen her hjemme og i andre land", og at han tidligere hadde bidratt med innlegg til partipressa.
57) Sverre G. Ljungblad: "Jordbruk og arbeidsledighet", 20. årh. 5/31
58) Ljungblad, S og L 4/31
59) Ljungblad, 20. årh. 5/31
60) Sverre G. Ljungblad: "Jordbruk og socialisme", 20. årh. 6/33
61) Ljungblad, 20. årh. 5/31
62) Ljungblad, S og L 4/31
63) s.st.
64) Ljungblad, 20. årh. 5/31
65) Foruten debatten mellom Åmlid og Ljungblad, finnes bare en referanse til dette. Trond Hegna antyder muligheten av kollektivbruk som organisasjonsform for skogdrift. - jfr. avsnittet om skogen i dette kapittelet.
66) Åmlid, 20. årh. 3/33
67) s.st.
68) Åmlid: "Socialisme og jordbruk", 20. årh. 6/33
69) s.st.
70) Åmlid, 20. årh. 3/33
71) Åmlid, 20. årh. 6/33
72) Åmlid, 20. årh. 4/33
73) Åmlid, 20. årh. 3/33

74) s.st.
75) s.st.
76) Åmlid, 20. årh. 6/33
77) s.st.
78) s.st.
79) Ljungblad, 20. årh. 6/33
80) s.st.
81) Ljungblad, 20. årh. 6/33
82) s.st.
83) På landsmøtet 1933 foreslo f.eks. Bosse at småbrukeren skulle gis tilskott til å betale onnehjelp.
84) Se f.eks. Hornsrud, 1933, s. 35, Sømme 1933, s. 22. Samme standpunkter hadde NBSL, se Joh. Medby: "Norsk Bonde- og Småbrukerlag", S og L 2/37
85) DNA: 1936 (1), s. 7
86) a.a., s. 8 og 17
87) Dette var en gammel debatt i arbeiderbevegelsen, særlig omkring hundreårsskiftet. Se Halvard M. Lange: Fra sekt til parti, Oslo 1962, s. 135 ff. Arbeiderbankene var mye opprettet gjennom Arbeiderbruk- og Boligbanken, se kapittel 2
88) NSLF, 1931, s. 10
89) Høie, 1936 (1), s. 7-8
90) Landbrukshistorikeren S. Hasund karakteriserte i Vårt landbruks historie,Oslo 1932, s. 177, arbeider- og boligbrukene slik: "Allerede før 1900 var man opmerksom på den sociale fare som fulgte av at et stigende antall av landets befolkning var uten egne hjem og uten fotfeste i landets jord, og der blev efterhånden iverksatt flere forholdsregler med det formål å hjelpe arbeidere og andre til å skaffe sig egne hjem på egen jord. Også bøndene har i atskillig grad sluttet sig til disse planer. Mange har funnet det heldig å binde folketilveksten til bygdene på denne måten delvis til erstatning for det svinnende husmanns- og tjenersystem".
91) "Driftsplanen", usignert artikkel, S og L 2/33: "Det resonnement som går ut på at den arbeider som har en velstelt jordlapp og et skikkelig husdyrbruk lett vil optre som lønnspresser fordi han har inntekt av sitt lille bruk, vil ikke holde stikk. Snarere vil han, fordi han tross alt er litt mere uavhengig, kunne holde ut lenger i en faglig kamp, enn de som sitter i en naken stue".
92) Sømme, 1933, s. 21
93) Arild Solberg: "Bureisningspolitikken", S og L 5/37
94) Knut Eidsåen fra Buskerud foreslo: "Samfunnet ser det som et viktig ledd for å bedre folkets kår at jordbruks- og skogarbeidere, fiskere, håndverkere på landet osv. ikke bare skaffes eget hjem, men også at de får så meget jord at de kan ha 1 å 2 kjyr og eventuelt småfe. Disse bruk får offentlig støtte på samme vilkår som henholdsvis nybrott og bureising!" DNA: LM 1939. Prot. s. 74
95) Solberg, S og L 5/37
96) Høie, 1936 (1), s. 19
97) s.st.
98) Torp. AFL: Kongressen 1934. Dagsorden og protokoll, Oslo 1935, s. 709
99) Solberg, S og L 5/37
100) Høie, 1936 (1), s. 20
101) Borgan, 20. årh. 5/39
102) Hedmark DNA, 1935, s. 2

103) Ljøner, 20. årh. 10/38
104) DNA, 1932, s. 38
105) Høie, 1936 (1), s. 20
106) Arnfinn Trøite: Arbeiderpartiet og jordspørsmålet i mellomkrigstida, stensil 1975, s. 5-6
107) Hornsrud, 1934
108) Til 1933 het det i arbeidsprogrammet at jord skulle "overlates fortrinvis jordløse arbeidere", fra dette året "... og småbrukere med for lite jord".
109) Ystgaard, 1935.(2), s. 30 definerte f.eks. begrepet slik: "Med bureisning forstår vi i vanlig betydning oprettelse av nye, selvstendige bruk på vesentlig udyrkede jordstrekninger".
110) Konsulent Eystein Gjelsvik skriver i "Bureising" i Tiltaks- og selvbergingsproblemer, NRKs serieforedrag nr. 18, Oslo 1938, s. 60: "For de siste år har forholdet vært at omkring 40% av bureiserne har fått eller kjøpt av sine foreldre eller sin nærmeste slekt, og andre 40% har kjøpt jord av private. Resten har kjøpt jord av Staten eller bureisingslag".
111) Det kunne etter DNAs syn komme på tale med enten gratis jord eller billige eventuelt rentefrie lån, organisering av dugnad og redskapslag, bruk av små jordfresere som gjorde arbeidet lettere.
112) Åmlid, 20. årh. 9/30, har et utsagn som viser at en var bevisst dette. Hun skreiv at jordstyrene var sammensatt av "... større og mindre gårdbrukere, deres instinkt når talen er om jordutstykning eller ekspropriasjon er konservativt, selv hos de små brukere og den slags vil forekomme dem et brudd på gammel tradisjon".
113) DNA, 1936 (1), s. 8
114) Åmlid, 20. årh. 2/30
115) Jfr. note 7
116) Opprop fra AUFs landsmøte, gjengitt i S og L 5/34
117) Trøite, 1975, s. 5
118) Hornsrud, 1933, s. 32 og 1934, s. 2, 3 og 7, Lian, 20. årh. 3/31, Kulien, 20. årh. 6/33, DNA 1936 (1), s. 21 og NSLF, 1931, s. 13
119) Hornsrud, 1934, s. 6
120) Jordprogrammet fra 1902 sa bl.a. at det skulle eksproprieres "efter en takst, der er bygget på eiendommens virkelige avkastning, dog maa erstatningen aldrig overstige gjennemsnittet av de sidste 10 aars skattetakst". Østerlie, 1972, s. 63 siterer fra DNAs fraksjonsmerknad til et lovforslag i 1922 om "leie og tvungen avståelse av husmannsplasser, bygselsjord og leilendingsgårder": "Til grunn for erstatning blir å legge den gjennemsnittlige inntekt jorden i de senere år har eller kan antas å ha kastet av seg, den verdi hvorefter der i de senere år gjennemsnittlig har vært betalt skatt av den og den skyld den har eller ved skylddeling får". Østerlie, s. 62 siterer også fra den offentlige Husmannskommisjonen, hvor Hornsrud var medlem, som hevdet at bruksverdi var "full verdi vurdert som jordbruk efter gangbar pris i bygden": Østerlie utlegger dette som "den pris som kan betales av en jordbruker".
121) Hornsrud, 1934, s. 3: "Som skatteobjekt påstås det at jorden, endog med nødvendige hus, ofte ikke gir mere enn 1 á 2 pct., til dels endog mindre. Når derimot en husmann eller en annen jordsøkende arbeider vil kjøpe denne regnskapsmessig helt verdiløse jord - ja, da er stillingen en annen, da blir

jordprisen skutt op til handelsverdien".
122) Hornsrud, 1934, s. 6
123) "Småbruk må fritas for odel", S og L 1/34. Gjenga forslag fra Hornsrud m.fl. om at det skulle bli vanskeligere å ta gard tilbake på odel, dersom det var en småbruker som dreiv det.
124) DNA: LM 1919. Prot. s. 68
125) DNA: LM 1936. Dagsorden s. 9
126) Gjelsvik, 1938, s. 62: "Bureisingen er først og fremst en social sak. I en tid da andre utveier var stengt og arbeidsløsheten herjet i bygd og by, har vi med vår nydyrkning og bureising holdt arbeidslivet oppe i bygdene regulert tilstrømningen til byene og industricentrene ved å by den oppvoksende ungdom høve til å rydde og bygge landets jord".
127) DNA, 1936 (1), s. 13
128) Ystgaard, 1935 (1), s. 16
129) Se f.eks. Lian, 1931 og NSLF, 1931, s. 10 hvor det heter at sesongarbeidsløshet dels skyldtes "bruken av maskiner som gjør arbeidsdagen kortere og gjør at det blir bruk for ferre og ferre arbeidere" og dels "den planløse oprettelse av arbeiderbruk".
130) NSLF, 1931, s. 10 formulerte dette slik: "Hva gjør om noen tusener ungdommer forderves og går til grunne i arbeidsledighetenes dødsrike når bare grunneierne har gleden av herredømmet over sine store jordarealer".
131) Lian, 20. årh. 3/31
132) Lian, 1931, s. 16
133) DNA, 1936 (1), s. 13
134) Jfr. Meyer, 20. årh. 4/31 og 10/32
135) Dahl var jurist, men aktiv i Teknisk forening av D.N.A., stiftet i 1934 og en av høyborgene for en aktiv politikk i tråd med Colbjørnsens mer vidtgående ideer
136) Colbjørnsen, 20. årh. 2/33
137) Colbjørnsen, 20. årh. 1/33
138) Colbjørnsen. DNA: LM 1933. Prot. s. 75
Likeledes Dahl, a.a., s. 62: "... vi kan ikke by industriarbeiderne bureisning og nydyrkning".
139) Colbjørnsen a.a., s. 75. Likeledes Dahl, a.a., s. 62 "... bureisning og nydyrkning, det er heller intet socialistisk tiltak".
140) Colbjørnsen, 20. årh. 2/33
141) Dahl. DNA: LM 1933. Prot. s. 62
142) Colbjørnsen, a.a., s. 76
143) Colbjørnsen, 20. årh. 2/33
144) Lange, 20. årh. 9/32
145) Førsund, 20. årh. 5/33
146) Langhelle, 20. årh. 3/33
147) Lange, 20. årh. 9/32
148) Meyer. DNA: LM 1933. Prot. s. 75
149) Bosse, 20. årh. 10/34
150) Moe, 20. årh. 1/33
151) DNA: Det norske Arbeiderpartis kriseplan, Oslo, 1934 (1)
152) Ole Colbjørnsen: Hele folket i arbeid!, Oslo 1933
153) DNA, 1936 (1), s. 15
154) Karsten Haug: "La oss få jord!" S og L 6/39
155) Borgan, 20. årh. 5/39 gir disse tallene:

1932	679	nye bruk	1936	1773	nye bruk
1933	785	" "	1937	1591	" "
1934	973	" "	1938	1324	" "
1935	1002	" "			

156) Historisk statistikk, Oslo 1968, s. 136 gir disse tallene for

Nydyrking med statsstøtte. Dekar

År	Fulldyrket	Overflatedyrket
1929	65 581	-
1930	72 298	-
1931	73 616	100
1932	82 874	131
1933	81 815	369
1934	88 955	538
1935	90 126	710
1936	81 061	598
1937	77 084	596
1938	80 917	538
1939	77 203	366

1935 er høydepunktet. Hvert år DNA-regjeringa satt med makta, gikk det tilbake med nydyrkinga.

157) NOS X. 1: Bureising med statsstøtte 1921 - 1936, viser at tellinga i 1938 omfattet i alt 10 340 bureisningsbruk. (I tillegg hadde 159 bruk fått støtte etter andre regler). I alt var 43 255 personer knyttet til brukene (s. 190). Av brukerne hadde 2 033 eller 1/5 bruket som eneyrke. 5 372 hadde det som hovedyrke og 2 893 som biyrke, tilsammen 4/5 (s. 88 og 189-9)

158) a.a., s. 86

159) Herman Smitt Ingebrigtsen: En mannsalders arbeid i Norge, Oslo 1945, s. 14. Den dyrkete jorda i Nordland økte med 36% fra 1929 til 1938, i Troms med 44% og i Finnmark med hele 83%

160) Borgan, 20. årh. 5/39 skreiv om dette og la vekt på at forholdene for bureiserne ikke var tiltrekkende. Jordprisen var for høy, gardene ble for dyre. Helst burde jorda vært gratis. Det var også for dyrt å få opp våningshus på grunn av dårlige statstilskott til dette, slik at de ofte ble stående halvferdige. Dessuten var det anlagt for små garder helt ned i 30 mål dyrkbar jord. Minst 50 mål måtte til dersom en skulle unngå å "binde en mann til armoda for all framtid". En siste årsak var at sjølve saksbehandlinga tok så lang tid. En sak om jordkjøp fra staten hadde tatt hele 8 år.

161) Gjelsvik, 1938, s. 55 hevdet at "vår dyrkede jord (er) sterkt fordelt, så vi ikke hos oss som i de fleste andre land kan reise nye bruk på dyrket jord". - Men for å antyde hva utstykking teoretisk kunne bety, kan en se på følgende regnestykke: Etter jordbrukstellinga var det i 1929:
5 432 bruk a 200 mål + 351 á 500 mål + 41 a 1000 mål = 27 141 bruk á 50 mål. Fra dette må trekkes de omlag 6000 brukerne med bruk i denne størrelsen + deres lønnsarbeidere. Dessuten er det ikke like lett å dele alle bruk. På den annen side er det jo i alle størrelsesklassene bruk som er større enn henholdsvis 200, 500 og 1000 mål. Når det i hele perioden 1921 - 1936 ble reist i alt vel 10 000 bureisingsbruk, er det vanskelig å avfeie betydninga av en utstykking fra større bruk.

162) Komiteen bestod av Ystgaard(fra regjeringa), Håkon Lie (tilknytning til sentrale partikretser), Alfred Ljøner (Skog- og Land), Petter Sveen (sekretær i den faglige distriktsorganisasjonen i Oppland), Johan Ødegård (Skog- og Land, med gode kontakter til fylkespartiet i Hedmark - jfr. kap. 8) og Hans

Endresen (organisatorisk tilknytning har ikke latt seg bringe på det reine). Sammensettinga av komiteen skulle borge for at de viktige maktsentrene og interessegruppene i partiet var representert. Enstemmigheten i komiteen skulle borge for at innstillinga gikk gjennom på landsmøtet.

163) DNA: LM 1936. Prot. s. 46
164) Historisk statistikk,s. 155, viser at i 1927 var av i alt 120 744 skogeiendommer 114 442 eid av enkeltpersoner som bodde i bygda. Av et totalt produktivt skogareal på 74 995 km^2 eide denne gruppa 47 074. De tre andre store eiergruppene var staten med 7 683, aksjeselskaper med 6 320 og utenbygdsboende enkeltpersoner med 6 135 km^2 Bygdeallmenninger og sameier utgjorde langt mindre arealer - 1 776 og 692 km^2.
165) DNA: LM 1936. Dagsorden s. 9
166) a.a., s.6
167) Tranmæl, a.a., s. 34
168) Nilssen, a.a., s. 103
169) DNA, 1936 (3)
170) Trond Hegna: "Kollektivbruket, den sovjetrussiske landbruksbedrift", 20. årh. 3/37
171) Arild Solberg: "Småbrukerne, skogen og skogsarbeideren", S og L 10/36
172) NSLF: "Fagorganisasjonen, lønnsspørsmålene og skogsarbeidernes stilling under krisen og i fremtiden", S og L 4/38
173) DNA: LM 1939. Prot. s. 33
174) Tranmæl. DNA: LM 1936. Prot. s. 34
175) Colbjørnsen, 20. årh. 2/33
176) a.a.
177) Colbjørnsen, 20. årh. 5/36
178) Dahl, 20. årh. 5/34
179) Åmlid, 20. årh. 4/33
180) Hognestad, 1930, s. 7
181) "Marx og Engels..", 20. årh. 8/35
182) Hornsrud, 1933, s. 15
183) Dette hevdes av Bosse, 20. årh. 10/34
184) Hornsrud, 1933, s. 12
185) NSLF/Hedmark DNA, 1935, s. 6
186) DNA, 1936 (1), s. 28
187) Åmlid, 20. årh. 4/33
188) Hognestad, 1930, s. 8
189) Ousland, 1933, s.
190) Colbjørnsen. DNA: LM 1930. Prot. s. 59
191) DNA, 1935 (1), s.
192) Meisdalshagen, S og L 15/39
193) NSLF/Hedmark DNA, 1935, s. 8

Kapittel 7:

1) Se Knut Kjeldstadli: "Reformismens seier", TFAH 1/78 for en modell for forholdet klasse - bevegelse.
2) Kaare Frøland: Krise og kamp, Oslo 1962, s. 48, 58, 66
3) Arb. Leks. bd. I, 1932, sp. 987
4) Stein Tveite: "Krise i nordeuropeisk landbruk i mellomkrigstida", Syn og Segn 6/74
5) Frøland, 1962, s. 135
6) a.a., s. 172-3, 180

7) a.a., s. 231
8) Arb.Leks bd. I, sp. 987
9) Frøland, 1962, s. 29. Jostein Nerbøvik:"Krisehjelpa - eit svar frå bygdefolket"
10) Bjørgum, 1976, s. 5
11) DNA: Krisen på landsbygda. Det norske Arbeiderpartis stilling, Oslo, 1933
12) "Storkarene roper på hjelp hos småkårsfolket", S og L 10/31
13) Sømme, 1933, s. 172
14) DNA: LM 1933. Prot. s. 83
15) S og L 10/31
16) Hornsrud 1933, s. 14
17) S og L, 10/31
18) Øisang, 1933, s. 28
19) Amundsen: "Bondepartiet", 20. årh. 2/39
20) Sitert etter Frøland, 1962, s. 130-1
21) "Bygdefolkets krisehjelp", S og L 11/32
22) Øisang, 1933, s. 28
23) S og L 10/31. Hornsrud, 1933, s. 15
24) S og L 10/31
25) Øisang, 1933, s. 28
26) DNA: LM 1933. Prot. s. 85
27) "Kampen mot tvangsauksjonene", S og L 7/33
28) "Et farlig skråplan", S og L 9/33
29) Scheflo. DNA: LM 1933. Prot. s. 48
30) s.st.
31) S og L 11/32
32) Scheflo. DNA: LM 1933, s. 87
33) Scheflo, a.a., s. 86
34) Nordanger, a.a., s. 87
35) Moe, a.a., s. 53
36) Braathen, a.a., s. 62
37) a.a., s. 86
38) s.st.
39) Nordanger, a.a., s. 87
40) Martin Tranmæl: "Kampen mot tvangsauksjonene", S og L 7/33
41) Brev fra NSLF til Samarbeidskomiteen 9/1-34. LOs arkiv
42) AFL: Sekretariatsprotokoll, 1934, s. 43
43) Hedmark DNA, 1935, s. 3
44) Nerbøvik, Syn og Segn, 6/74
45) Dahl, 1971, s. 87-9, Furre,1971 (2), s. 225-6, Lorenz, 1974, s. 17 og 56
46) NOS VII. 188: Jordbrukstellingen 1929, s. 112
47) Furre, 1971 (2), s. 191-2. Kriser och krispolitikk, 1974, s. 179-80
48) Furre, 1971 (1), s. 233
49) Tveite, Syn og Segn 6/74
50) Furre, 1971 (1), s. 235-6
51) Dahl, 1971, s. 87
52) Jostein Nerbøvik: Norsk historie 1870 - 1905, 1973, s. 16
53) Scheflo. DNA: LM 1933. Prot. s. 48
54) Nerbøvik, Syn og Segn 6/74
55) Furre, 1971 (1), s. 237, Frøland, 1962, s. 105-8, Nerbøvik, Syn og Segn 6/74
56) Tveite, Syn og Segn 6/74
57) Furre, 1971 (1), s. 243. Furre, 1971 (2), s. 142-3, 154. Bjørn Vidar Gabrielsen: Menn og politikk, Oslo, 1970, s. 9-13, 17, 23, 25

58) "Arbeidere frem til valg!", S og L 7/33
59) Førsund, 20. årh. 5/33, S og L 7/33
60) "Bondereaksjon og bykapitalisme hånd i hånd mot arbeidsfolket", S og L 9/31
61) S og L 7/33
62) K.M. Nordanger: Landsbygda og valget, Oslo 1930, s. 6
63) Hognestad, 1930, s. 9
64) a.a., s. 17
65) Nordanger, 1930, s. 27
66) S og L 9/31 og 7/33
67) s.st.
68) Lian, 1931, s. 8-9
69) Førsund, 20. årh. 5/33
70) S og L 9/31
71) S og L 7/33
72) Edvard Bull: "Kriseforliket mellom Bondepartiet og Det Norske Arbeiderparti i 1935", HT bd. 39
73) Jorunn Bjørgum: Venstre og kriseforliket, 1971, s. 67
74) Gabrielsen, 1970, s. 39
75) "Har Bondepartiet begynt å lære?", S og L 7/34
76) Bull, HT 39
77) Bjørgum, 1971, s. 9
78) a.a., s. 18, 19, 45, 79-92
79) Hans Olav Brevig: NS - fra parti til sekt, Oslo, s. 57-73
80) Bjørgum, 1971, s. 70, 94-5, 104-8
81) Arne Björnberg: Parlamentarismens utveckling i Norge efter 1905 s. 18 og 357-9
82) Bull, HT 39
83) Hans Amundsen: Christopher Hornsrud, Oslo, s. 105
84) Sitert etter Hans Amundsen: "Den politiske situasjon", 20. årh. 3/37
85) Torp. DNA: LM 1836. Prot. s.
86) Bjørn Stangeland: Bondepartipressen og kriseforlikene, hovedoppgave historie, Oslo 1971, s. 30
87) Tale på stevne i Eidsvoll 28/7-35, sitert etter a.a., s. 44
88) Bull, HT 39
89) DNA, 1936 (2), s. 22
90) Ystgaard, 1935 (2), s. 49
91) DNA, 1935 (1), s. 20
92) Solberg, S og L 9/36
93) Lars Evensen: "Lønnslovgivningen i jordbruket", S og L 11/36
94) Arb.Leks. bd. VI, 1936, sp. 1090
95) Torp. DNA: LM 1936. Prot. s. 23
96) DNA: Arbeid og trygge kår for alle, Oslo 1936 ( )
97) Torp. DNA: LM 1936. Prot. s. 23
98) Arild Solberg: "Arbeiderregjeringen og de små jordbrukere", S og L 7/35
99) Arild Solberg: "Jordlovens fortolkning", S og L 1/36
100) Arild Solberg: "Driftskreditt for de små jordbruk", S og L 6/36
101) "Alliancen med Bondepartiet" S og L 5/36
102) Zachariassen. DNA: LM 1936. Prot. s. 102
103) Lislerud, a.a., s. 102
104) Knut Kristiansen, a.a., s. 72
105) Dalastøl, a.a., s. 63
106) Smedsvik, a.a., s. 76
107) a.a., s. 79
108) Torp, a.a., s. 22

109) Nilssen, a.a., s. 117
110) Nationen 19/10-36, sitert etter Stangeland, 1972, s. 64
111) Stangeland, 1972, s. 76
112) DNA, 1935 (1), s. 15-6
113) DNA, 1936 (1)
114) Arild Solberg: "Jordbruket og tariffsituasjonen i jordbruket", S og L 12/36
115) Olav Larssen: "Efter valget", 20. årh. 9/36
116) se note 84
117) Arild Solberg: "Valgets resultat", 11/36
118) Gabrielsen, 1970, s. 164
119) Sitert etter Stangeland, 1972, s. 82
120) a.a., s. 85
121) Gabrielsen, s. 167-8
122) Stangeland, 1962, s. 98
123) Referert i S og L 3/37
124) Amundsen, 20. årh. 2/39
125) Torp. DNA: LM 1936. Prot. s. 29: "Hva bondepartiet angår er stillingen uklar. Det er fremdeles slik at to retninger strides om makten. Meget mulig at den retning seirer som er villig tiå å la sig sluke av reaksjonen".
126) Olav Larssen: "De borgerlige i valgslaget", 20. årh. 9/37
127) Lund, 1939, s. 11
128) "Pass opp for reaksjonen", leder, S og L 9/39
129) Amundsen, 20. årh. 2/39
130) Ording, 20. årh 9/37
131) jfr. note 123
132) Haakon Meyer: "Sosialistisk Arbeiderinternasjonale", 20. årh., 2/38
133) DNA: Beretning 1937, s. 38
134) DNA: Beretning 1938, s. 31
135) a.a., s. 86
136) O. Anderssen: "Minstelønnslov?", S og L 6/38
137) Rysstad. DNA: LM 1939. Prot. s. 71
138) Lindberget, a.a., s. 72
139) Valle, a.a., s. 75
140) Hestnes, a.a., s. 67
141) Colbjørnsen, a.a., s. 75
142) Nygaardsvold, a.a., s. 81
143) Torp, a.a., s. 78
144) Nygaardsvold, a.a., s. 81
145) Oksvik, a.a., s. 93
146) Nygaardsvold, a.a., s. 97
147) Gunnar Bøe: "Aktuelle problemer i jordbrukspolitikken", 20. årh. 9/38 og 3/39
148) Dagfinn Juel: "Hva er likestilling mellom land og by?", S og L 15/39
149) Åmlid, 20. årh. 4/39

Kapittel 8:

1) Furre, 1971 (1), s. 243 oppgir 10 000 medlemmer før 2. verdenskrig. Arb. Leks. bd. V, 1933, sp. 729 oppgir 25 000.
2) Furre, 1971 (1), s. 161. Han viser til at venstrestortingsmannen Olav Fjærli hadde ledende verv i laget. Ellers var Thore Myrvang, stortingsmann for Arbeiderdemokratene, en av

talerne på stiftelsesmøtet. Og jordprogrammet fra 1920 inneholdt mye av det samme georgeistiske tankegodset som også dette partiet stod for.

3) Furre, 1971 (2), s. 164 og Furre, 1971 (1), s. 162
4) DNA: LM 1925. Prot. s. 58, 64, og DNA: Samlingskongressen 1927. Prot. s. 76,7
5) Kristian Mo: Norsk Bonde- og Småbrukarlag 1923-1963, Flisa 1963, s. 66, opplyser at Moan var styremedlem fra 1929 til 1959.
6) Lange, 20. årh. 9/32
7) Red. artikkel, S og L 9/31
8) Bosse. DNA: LM 1933. Prot. s.
9) Brev fra NSLF til samarbeidskomiteen DNA/AFL 9/1-34. LOs arkiv
10) Brev fra Hovi til Opland DNA 14/4-36. Avskrift sendt sentralstyret og samarbeidskomiteen, LOs arkiv
11) Kulien. DNA: LM 1933. Prot. s. 65
12) Brev fra Namdal/Helgeland faglige distriktsorganisasjon til NSLF 4/6-36, LOs arkiv
13) S og L 9/31
14) Colbjørnsen, 20. årh. 2/33
15) Furre, 1971 (1), s. 243 angir 80 000. Arb. Leks. bd. V, sp. 714 50 000. Kriser och krispolitik, 1974, s. 181, er referert ang. sosialt grunnlag.
16) Høie, 1936 (1), s. 23. Se også Hovis brev av 14/4-36. Arb. Leks. bd. V, sp. 714: "N.b. har alltid hatt en utpreget politisk karakter og har gitt uttrykk for de Østlandske storbønders interesser".
17) Høie, 1936 (1), s. 23 og 25
18) Sømme, 1933, s. 171. Standpunktet var ingenlunde sjølsagt i samtida. Åmlid, 20. årh. 3/33 hevder at sentralene var i "hendene på storbønder". Problemet med å få avsatt små produktmengder ble ikke løst med det første. Det gjentas hos Ystgaard, 1935 (1), s. 12-3
19) Sømme, 1933, s. 172
20) a.a., s. 101
21) a.a., s. 179
22) Ødegård, S og L 9/33
23) Johan Ødegård: Gjennombrudd. NSLF 1912-1952, Oslo 1952, s. 304
24) Lund, 1939, s. 3
25) "Ei aktuell brosjyre", S og L 13/39. Intervju med Ødegård, S og L 14/39
26) Ødegård, 1952, s. 103
27) a.a., s. 104
28) Johan Ødegård: Fagorganisasjonen på landsbygda, Drammen 1934, s. 17
29) Egeberg, 1938, s. 8
30) Arb.Leks. bd. VI. 1936, sp. 331
31) NSLF, 1931, s. 20. I komiteen satt bl.a. Kristian Lian og Johan Ødegård
32) a.a., s. 17-8
33) Hedmark DNA, 1935, s. 3
34) a.a., s. 9. I komiteen som utformet denne innstillinga satt Gunnar Braathen, Oscar Nilssen og Johan Ødegård
35) Bosse. DNA:LM 1933. Prot. s. 57
36) Kulien, a.a., s. 65
37) a.a., s. 83. Avvisninga av forslaget stakk dels i at det ble oppfattet som en mistillit til sentralstyret. Dels ble Ewald Bosse, professor og stor skogeier, reknet som en fremmed fugl i bevegelsen, iflg. Aksel Zachariassen i samtale med forf.

38) AFL: Sekretariatsprotokoll 1933, s. 141
39) Brev fra Hovi 14/4-36
40) Brev fra Arnum til AFLs sekretariat 25/10-34, LOs arkiv
41) Furre, 1971 (1), s. 177
42) Moe, 1975, s. 15, referer Torgeir Vraa i 1901: "For å forsvare seg mot denne utvikling - mot "mellom-menn" og "spekulanter", måtte småbøndene organisere seg, og dette kunne skje i form av jordbrukssamvirke. Kooperasjonen ble den proletariserte bondes fagforening".
43) Kulien. DNA: LM 1933. Prot. s. 65
44) Åmlid, 20. årh. 3/33 og Øisang, 1933, s.
45) DNA: LM 1936. Prot. s. 103
46) Braathen. DNA: LM 1936. Prot. s. 101
47) Vedtaket gjengitt i brev fra NSLF til Samarbeidskomiteen 23/11-33, LOs arkiv
48) Brev fra NSLF til Samarbeidskomiteen 9/1-34, LOs arkiv
49) s.st.
50) s.st.
51) Brev fra Hovi 14/4-36
52) AFL: Sekretariatsprotokoll 1933, s. 255. Brev fra NSLF til Samarbeidskomiteen 23/11-33, LOs arkiv. Brev fra NSLF til Samarbeidskomiteen 5/2-34, LOs arkiv. Referat fra møte i Samarbeidskomiteen 15/2-34, LOs arkiv. Brev fra Samarbeidskomiteen til NSLF 23/2-23, LOs arkiv
53) NSLF: Beretning 1934, s. 6
54) s.st.
55) a.a., s. 9
56) s.st.
57) s.st.
58) "Småbrukerne og NSLF", S og L 5/35
59) Brev fra Hedmark DNA til Oscar Torp 9/6-36, LOs arkiv. (Solberg var også medlem av NSLF og skreiv i Skog- og Landarbeideren om jordbruksspørsmål)
60) s.st.
61) Tranmæl. DNA: LM 1936. Prot., s. 34
62) Braathen, a.a., s. 101
63) Brev fra "Komité til å utrede spørsmål vedrørende jordbruksarbeideres lønns- og arbeidsforhold mv.v" til DNA 20/5-36, LOs arkiv
64) Referat fra møte i Samarbeidskomiteen 28/5-36, LOs arkiv
65) Referat fra møte i Samarbeidskomiteen 3/7-36, LOs arkiv
66) AFL: Sekretariatsprotokoll 1936. Referat fra møte i utredningskomiteen 8/7-36, LOs arkiv
67) s.st.
68) Brev fra utredningskomiteen 28/8-36, LOs arkiv
69) S og L 7/36
70) Brev fra Evensen til arbeidsutvalget i komiteen 6/10-36, LOs arkiv
71) Høie, 1936 (1), s. 26
72) Brev fra Høie til Evensen 29/10-36, LOs arkiv. Brev fra Samarbeidskomiteen til statsråd Ystgaard 10/11-36, LOs arkiv
73) Brev fra utredningskomiteen til Samarbeidskomiteen 23/1-37, LOs arkiv. Brev fra Evensen til Høie 2/2-37, LOs arkiv. Brev fra Evensen til Høie, 9/7-37, LOs arkiv
74) AFL: Sekretariatsprotokoll 1936, s. 457
75) Joh. Medby: "Småbrukerspørsmålet i Norge", S og L 6/37. Øvrige artikler i S og L 1, 2, 3 og 5/37

76) AFL og DNA, rundskriv til alle avdelinger på landsbygda 1937, LOs arkiv
77) DNA: Beretning 1937, s. 38
78) Høie, 1936 (1), s. 26
79) Ødegård, 1952, s. 304
80) Brev fra NSLF til Samarbeidskomitèen 3/12-37
81) s.st.
82) Brev fra NSLF til AFL 17/12-37
83) AFL: Sekretariatsprotokoll 1937, s. 441. Brev fra utredningskomitèen til Samarbeidskomitèen 2/2-38. AFL: Sekretariatsprotokoll 1938, s. 76
84) Ødegård, 1952, s. 305
85) S og L 10/38, melder om felles faglige kurs
86) "Avtalen med Norsk Bonde- og Småbrukerlag sluttet", S og L 2/38
87) Arild Solberg: "Skogsarbeider og småbruker", S og L 22/38
88) Gunnar Ousland: Fagorganisasjonen i Norge, bd. 4, Oslo 1949, s. 662
89) S og L 14/38
90) S og L 17/38
91) H. Egeberg: "Samhold og samarbeide", S og L 23/38
92) DNA: LM 1939. Tillegg til sakslista, s. 2-3
93) S og L 15/39
94) "En ny jordbrukspolitikk", redaksjonell artikkel,S og L 12/39
95) "Bonde- og Småbrukarlaget", redaksjonell artikkel, S og L 11/39
96) De 7 initiativene: Planene ved NSLFs stiftelse, NSLFs rundskriv 1931, Bosses forslag på partilandsmøtet 1933, framstøtet overfor NBSL 1933-34, årsmøtet i Hedmark DNA 1935, kontakten med NBSL i Hedmark 1936, samarbeidet med NBSL høsten 1937. De fire andre var: Hovis brev, Arnums brev, brev fra distriktsorganisasjonen i Namdal/Helgeland, Oslo Arbeidersamfunds forslag - alle i 1936.
97) Se landsmøteprotokollene 1933 og 1936. Også i 1939 gjaldt dette, jfr. forrige kapittel
98) AFLs sekretariat, (Evensen, Ødegård), Samarbeidskomitèen (Evensen), regjeringa (Ystgaard), stortingsgruppa (Johansen, Moan, Nilssen), Skog- og Land (Ødegård), fylkespartiet i Hedmark (Nilssen) og fagorganisasjonen i Hedmark (Braathen). Det eneste betydningsfulle organisasjonsleddet som ikke var representert, var sentralstyret i partiet. Med unntak av Evensen, Johansen og Ystgaard, veit vi at komitémedlemmene var for. Det gjaldt også Johs Høie, sekretæren, lærer på en småbruksskole.
99) Arb.Leks. bd. V, 1935, sp. 729: "Ledelsen forsøker å holde en partipolitisk nøitral kurs, men mange lokale lag er behersket av arbeiderbevegelsen". Det var neppe mindre tilfellet åra etter.
100) Valgtaktiske omsyn ble uttrykt av Hovi, som fryktet Radikale Folkeparti i Oppland, distriktssekretæren i Namdal/Helgeland som fryktet konkurransen fra Samfundspartiet. I det følgeskrivet NSLF sendte til AFL med dette brevet, blir det bedt om at saka kom opp før valget
101) Denne organisasjonen var i mange år blitt holdt oppe gjennom pengebidrag fra AFL. Siste bidraget kom i mars 1937. AFL: Sekretariatsprotokoll 1937, s. 149
102) Ording, 20. årh. 9/37

Noter til sammenfatning og konklusjon:

1) Se Kjeldstadli, Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie, 1/78, for en diskusjon av forholdet momenter - modeller og av ulike typer av modeller til å forklare reformismens gjennombrudd
2) Lorenz, 1973, s. 55
3) Jardar Seim: Bakgrunnen for det moderne Noreg, Kontrast nr. 31 1/72
4) Edvard Bull: Norsk fagbevegelse, Oslo 1968, s. 57
5) Jardar Seim: Hvordan Hovedavtalen av 1935 ble til, Oslo 1972, s. 126
6) Per Maurseth: Arbeidskonflikter i Norge, Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie, 2/77
7) Knut Heidar: Institusjonalisering i Det norske Arbeiderparti 1887-1940, stensil 1974
8) Seim, 1972, s. 39-41
9) Tore Hanisch: Finanspolitikken i 1930-årene.Ekspansiv eller kontraktiv?, stensil 1976, hevder at DNAs økonomiske politikk kan ha virket etterspørselsdempende, dersom konsum-tilbøyeligheten blant folk var "normal". Ikke i noe fall kan ekspansjon i offentlige utgifter forklare oppsvinget, mener Hanisch.
10) Bjørgum et al., 1974, s. 275.

DETALJERT INNHOLDSFORTEGNELSE

Innledning: Problemstilling, metode og kilder 4

DEL I: KLASSEANALYSEN

1. Klasseforhold og klassebegrep 13
   A. Klassene i Norge 13
      Prinsipp-programmene i 1930 og 1933: Bare to klasser - Hva betyr "folk","arbeidsfolk" - Klassenes kjennetegn - Fylkesbrosjyrene 1936: "Kapitalistklasse, småprodusenter og lønnsmottakere" - Oversikt over klassestrukturen - Klassenes kjennetegn - Prinsipp-programmet av 1939: Folk i stedet for klasse
   B. Klassebegrepet 24
      Klassebegrepet 1930-1936: Forholdet til produksjonsmidlene består av flere relasjoner - Et marxistisk klassebegrep - Merverdi og merarbeid - Produktivt arbeid ? - Klassemotsetninger og lagdeling i 1939: Utvanning av klassebegrepet - Lagdelingsteorien inn sist i 30-åra - Proletariatet som lidende klasse

   Konklusjon 35

   Tillegg: Hornsrud om kapital, utbytting og klasser ... 37

2. Klassene i jordbrukssamfunnet 45
   A. Sosial struktur på landsbygda 46
      Husmenn - Arbeiderklassen på landsbygda - Landarbeiderne - Skogsarbeiderne - Arbeiderbrukerne - Småbrukerne - Småbøndene - De mellomstore bøndene - Arbeiderbønder - Storbønder - Godseiere - Oppsummering av DNAs syn

B. Kriteriene for klasseanalyse i jordbruket 60
Inntektens størrelse - Størrelsen på eiendommen - Hestehold - Lønnsarbeidet - Markedsorienteringa

C. Produksjonsmåtene i jordbruket 66
Enkel vareproduksjon: Arbeidere eller småborgere? - En kombinasjon av klassesituasjoner? - Kapitalistisk produksjonsmåte: Lønnsarbeidets funksjon i produksjonen - Klassenes utvikling: Underordning under kapitalen - Konsentrasjon av eiendom og proletarisering?

Konklusjon 75

3. Klasseinteresser og klassemotsetninger 78

A. Klasseinteressen 79
Kort og lang sikt - Finnes én klasseinteresse?

B. Klassemotsetningenes art 82
Grunn- og hovedmotsetning - Antagonisme og forsonlige motsetninger

C. Motsatte og felles interesser 84
Bønder og borgerskap: Gjeld - Varepriser - Maskiner - Jord - Lønnsarbeid - Bønder og arbeidere: Prisen på jordbruksvarer - Kooperasjonen - Lønnsarbeid - Kamp om jobbene - Jord - Bønder innbyrdes: Forbrukere og produsenter - Ingen felles interesser blant alle bønder

D. Kryssende interesser 103
Uoverensstemmelser mellom interesse og handling - Bøndenes sammensatte klassesituasjon - Klassemessig mellomstilling - Sjølstendig og isolert arbeidssituasjon - Ulike alliansemuligheter bønder, borgere og arbeidere

E. Ideologi og objektiv interesse 108

Bøndenes ideologi - Forklaringer på bøndenes bevissthet

Konklusjon 114

DEL II: ALLIANSEPOLITIKKEN

4. Klasseallianser 119

A. Klasseparti eller folkeparti. 1930 122
Hvem skulle være medlemmer? - Hvem skulle være tilhengere? - To oppfatninger av arbeiderklassens ledende rolle

B. Stagnasjon i arbeiderklassen og framvekst av fascismen. 1933-1939 135
Arbeiderklassens stagnasjon - Nødvendig å vinne nye grupper - Fascistiske tendenser - Landsbygda viktigere for DNA

C. "Norge for folket". 1933-1936 142
Likestilling bønder - arbeidere - Nye samlebegrep: "Småkårsfolk" og "folk" - Motstand mot å oppgi klassepreget ved partiet

D. Et parti for "samfunnsinteressene". 1939 150
Klasseperspektivet vekk - "Demokrati" mot "diktatur"

Konklusjon 151

Tillegg: Arbeiderpartiet - den norske folkefronten? 154

5. Den politiske hovedlinja 166

A. Det gamle synet på staten 167
"Økonomisme" - Parlamentarisk arbeid underordnet

B. Hva vil det si å ha flertall i folket? 169
Landsmøtet i 1930 - Folkeflertall og Stortingsflertall er ikke det samme - Er det nødvendig med flertallet bak seg? - Programendringa 1930, "test" for å skille ut opportunister

C. 1933-programmet - et teoretisk mellomspill 174
Reformisme i praksis - Uklarhet i teorien

D. Oppslutning om parlamentarismen 176
Folkestyret som plattform for mobilisering - Parlamentarisme = Demokrati

E. Det nye synet på staten 177
Staten som "redskap" - Staten som "siv i vinden" - Staten som klassenøytral

F. En ny holdning til politisk praksis 182
Fra egeninnsats til statlige løsninger - Parlamentarisk arbeid og støttearbeid for parlamentarikere - Fra klassekamp til sosialpolitikk

G. Arbeiderpartiets syn på organisering 186
Det tradisjonelle synet på arbeidernes organisering - Økonomisk organisasjon som strategi - Bøndenes organisasjonsdanninger - Organisasjonsfetisjisme - Brudd og kontinuitet i DNAs ideologi

H. Stat og organisasjoner 195
Staten viktigere enn før - Organisasjonene som statens "kontrollant og sekundant" - Staten som "hjelper og partner" for organisasjonene - Staten som "mekler" - Tranmælisme, sosialdemokratisme og sosialliberalisme

I. Utviklinga i samarbeidet stat - organisasjoner 205
Vekst i samarbeidet - Eksempler på samarbeid

J. Hva betydde korporatismen? 208

Framvekst av en korporativ kanal - Korporatisme som demokratisering? - Korporatisme som økt statsmakt? - Favorisering av kapitalorganisasjonene - Sentralisering innad i organisasjonene

Konklusjon 215

6. Jordspørsmålet som alliansepolitikk 218

A. Organiseringa av arbeidet - enkeltmannsbruk eller ei? 220
Enkeltmannsbruk - Stordrift

B. Driftssamvirke 225
Innhold - Deltakere - Organisasjonsform - Begrunnelse

C. Eiendomsforholdene 228
Privateiendom - Arvefeste under statseiendom - Kooperativ eiendom - Statsdrift - Debatten for og mot privateiendom

D. Kollektivbruk - "eneste farbare vei" eller "dogmatisk kommunistisk"? 236
Økonomisk lønnsomt? - Politisk provoserende? - Passer ikke særnorske forhold?

E. Hvor stor skal garden være? 239
Familiebruket som ideal - Arbeiderbruk, slaveband eller nødvendig tillegg? - Skal småbruket strukturrasjonaliseres vekk eller har det framtida for seg? - Fra avvisning til godtaking av storgarder

F. Hvordan skal jordhungeren mettes? 244
Hvem skal få jord? - Hvem skal jorda tas fra? - Hva bestemmer/bør bestemme jordprisen? - Gratis jord eller lån?

G. Bureising eller industrireising? 250

Bureising skaper sysselsetting og er moralsk høyverdig, sier tilhengerne - Bureising er ineffektivt og reaksjonært, sier skeptikerne - Fabrikkreising som alternativ? - Den faktiske bureisinga

H. Skogbruket 25
Vekk fra statsdrift og nasjonalisering - Et program for alle grupper knyttet til næringa?

I. Hva var "sosialisering" av jordbruket? 258
Uklarhet i begrepene - Organiseringa av arbeidet under sosialismen - Holdninger til privat eiendomsrett - Samvirket som sosialisme - Statsinngrep og organisasjon = sosialisme - Forandring av sjølve sosialismebegrepet

Konklusjon 264

DEL III: BØNDENES ORGANISASJONER

7. Krisehjelp og kriseforlik 269

A. Bygdefolkets Krisehjelp 270
Organisasjon - Politikk - Ledelse - Utvikling

B. Arbeiderpartiets syn på Krisehjelpa 272
Flertallet er negativt: Ufullstendig program - Reaksjonær tendens - Tvilsom klassekarakter - En bevegelse utafor DNAs kontroll - Olav Scheflos syn: Krisehjelpa er antikapitalistisk - DNA bør slutte opp - DNA-landsmøtet i 1933 avviser Krisehjelpa

C. Småprodusentens opprør og Arbeiderpartiets svar 282
En organisasjon av små og mellomstore bønder - Gjeldskrisa - BK som småprodusentenes reaksjon mot kapitalisering - Krisehjelpa var ikke fascistisk - Betydninga av BK - Betydninga av DNAs standpunkt til organisasjonen

D. Bondepartiet og arbeiderbevegelsen på 20-tallet ... 289
Konfliktområder og motsetninger

E. "Centrum i reaksjonen på landsbygden er Bondepartiet". 1930-1934 290
"Kaksepartiet" - Allmenn reaksjonær tendens - Fascistanløpet parti - "Lønnsomhetslinja"

F. Fram mot kriseforliket. 1934-1935 295
DNA endrer politisk hovedlinje og jordbrukspolitikk - Bondepartiet tilnærmer seg DNAs krisepolitikk - Oppløsning av den borgerlige blokken mot DNA - Borgerskapets politiske herredømme i krise - Parlamentarismens logikk - Motsetninger mellom borgerlige grupper

G. Kriseforliket som alliansepolitikk. 1935-1936 301
Svik, varig forbund eller avgrenset samarbeid? - Parlamentarisk koalisjon med Bondepartiet - Bp-argumenter brukes av DNA - Forsvar for og kritikk av kriseforliket innen DNA - Klasseinnholdet i forliket

H. Valgkamp og slutt på kriseforliket. 1936-1937 308
Motsetninger i valgkampen - DNA vil ikke inngå nytt forlik

I. Gamle fiender blir som nye. 1937-1939 311
Splittelsen Bondelag og Bondeparti - En "nazistisk filial" - Regjeringa fortsetter kriseforlikets jordbrukspolitikk - Nye angrep på jordbrukspolitikken i 1939

Konklusjon 317

8. Faglig organisering av de arbeidende bønder 320

A. Holdninga til Småbrukarlaget i begynnelsen av 30-åra 320
NBSLs historie - "Venstres bondelag" - Kritikk av NBSL

B. Norges Bondelag 323
NBLs historie - Kritikk av NBL - Forslag om å slutte opp om laget likevel

C. Norsk Skog- og Landarbeiderforbund 326
NSLFs historie - NSLF som jordbruksfaglig organisasjon - Konkurranse med NBSL

D. Ny organisasjon? 329
Ny småbrukerorganisasjon? - Et "independent" parti ved sida av DNA?

E. Samvirket som fagorganisasjon 330
Ulike forslag - Lite realistisk

F. Proletariatets diktatur i Småbrukarlaget? 331
NSLF vil "kuppe" Småbrukarlaget i 1933-34 - Argumentene for "kuppet" - Hvordan skulle det gjennomføres? - Planen mislykkes

G. "Fram for store og sterke bonde- og småbrukarlag i alle bygder!" 335
NSL og Hedmark DNA går inn for NSLF - Behandlinga av saka på DNA-landsmøtet i 1936 - Utredningskomiteen om småbrukerorganisasjonen - DNAs landsstyre slutter opp i 1937

H. Et vennlig, men kortvarig samarbeid 340
Samarbeidstiltak mellom NBSL og NSLF - DNA-landsmøtet 1939 likestiller Småbrukarlaget og Landsorganisasjonen

I. Hvordan vant standpunktet for NBSL fram? 343
Hedmark DNA og NSLF spiller den sentrale rolla - Taktiske manøvre innen partiet

Konklusjon 345

Sammenfatning og konklusjon: Ny ideologi i et omdannet parti 348

A. Tranmælisme - sosialdemokrati - sosialliberalisme 349
En sammenfatning av det tradisjonelle synet, tranmælismen - En ny type sosialdemokratisme avløser tranmælismen - Sosialliberalismen vokser fram ved sida av sosialdemokratismen - Brudd og kontinuitet i ideologien

B. Fra klasseparti til folkebevegelse 359
En modell for studiet av arbeiderbevegelsen - Det økonomiske nivået - Klassene: arbeidere, borgerskap, bønder - Det ideologiske nivået - Det politiske nivået - Bevegelsen - Sammenfatning

C. Fra folkebevegelse til statsstøtte 372
Økonomi og klasse - Politikk og parti

Konklusjon 374

Kilder og litteratur 376

Noter 380

TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSEN HISTORIE

Knut Kjeldstadli
„Arbeider, bonde, våre hære..."
Arbeiderpartiet og bøndene 1930-1939

2/1978

I de «harde trettiåra» omprøvde Arbeiderpartiet gamle politiske linjer. De nye førte til regjeringsmakt i 1935.

Hva var innholdet i dette skiftet av kurs?

Strategien slo om fra økonomisk klassekamp til å bruke staten. Ideologisk ble «tranmælismen» erstattet av nye sosialdemokratiske og sosialliberale tanker.

Omslaget skyldtes ikke minst ønsket om allianser med nye grupper. DNA dempet det sosialistiske innholdet i politikken for å vinne velgere, særlig på landsbygda. Og «kriseforliket» med Bondepartiet førte til at en ga opp tidligere synsmåter.

Knut Kjeldstadli viser i denne boka hvordan satsinga på bøndene bidro til at DNA forandret ideologi, strategi, allianser og politisk karakter. Fra et radikalt arbeiderparti utafor den borgerlige staten ender det som regjeringsbærende sosialdemokrati som søker å forvalte «hele samfunnets» interesser på vegne av folket.

«Arbeider, bonde, våre hære . . .» er nr. 2 i en serie avhandlinger utgitt av Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie.

ISBN 82-530-0968-2 ISSN 0332-5539